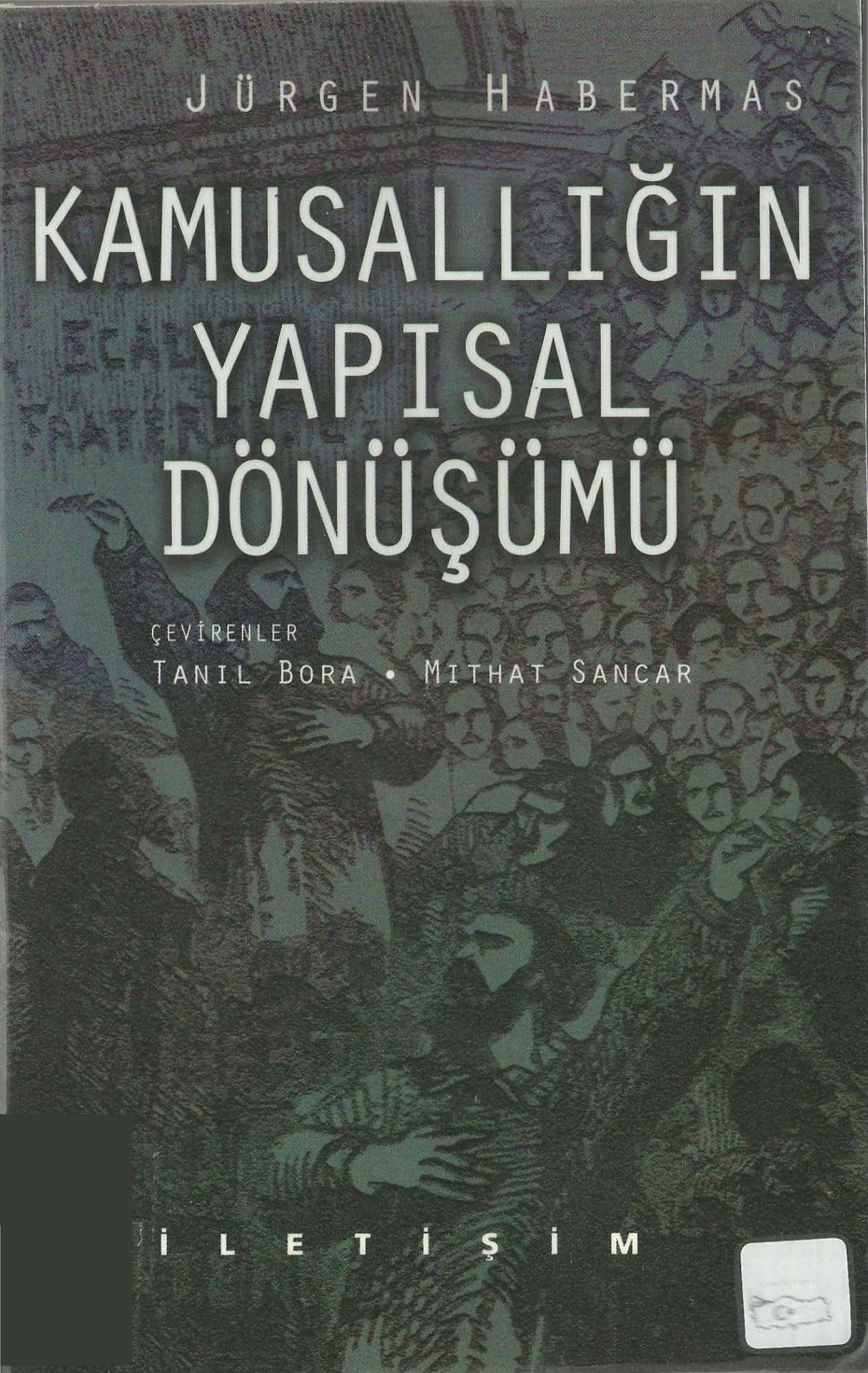
JÜRGEN HABERMAS

KAMUSALLIĞIN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ

ÇEVİRENLER
TANIL BORA • MİTHAT SANCAR

İLETİŞİM

JÜRGEN HABERMAS 1929'da doğdu. 1961-1964 yıllarında Heidelberg Üniversitesi'nde felsefe, 1964-1971 yıllarında Frankfurt Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi'nde felsefe ve sosyoloji öğretti. 1971-1983 döneminde Max Planck Enstitüsü'nün yöneticiliğini yaptı. 1983'ten sonra yeniden Frankfurt'ta ders verdi. Eserleriyle, "Frankfurt Okulu/Eleştirel Teori" çizgisinde, Adorno, Horkheimer ve Marcuse'den sonraki kuşağın en önemli düşünürü olarak etkili oldu. Eserleri: *Student und Politik* (Friedeburg, Oehler ve Weltz'le birlikte, 1961); *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1962, elinizdeki kitap); *Theorie und Praxis* (1963), *Erkenntnis und Interesse* (1968); *Technik und Wissenschaft als Ideologie* (1968. Türkçesi: *İdeoloji' Olarak Teknik ve Bilim*, çev. Mustafa Tüzel, Yapı Kredi, 1993); *Protestbewegung und Hochschulreform* (1969. Bu kitapla *Technik und Wissenschaft als Ideologie*'nin Ingilizce'deki bir derlemesinden oluşan *Towards a Rational Society*'nin Türkçesi: *Rasyonel Bir Toplumu Doğru*, çev. Ahmet Çiğdem-Mehmet Küçük, Vadi, 1992); *Zur Logik der Sozialwissenschaften* (1970; genişletilmiş yeni baskısı: *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie* - N. Luhmann'la beraber, 1982); *Philosophisch-politische Profile* (1971); *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus* (1973); *Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus* (1976); *Theorie des kommunikativen Handelns* (1983); *Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns* (1984); *Der philosophische Diskurs der Moderne* (1985); *Die Neue Unübersichtlichkeit* (1985); *Eine Art Schadenabwicklung* (1987); *Nachmetaphysisches Denken* (1988); *Faktizität und Geltung* (1992).

Strukturwandel der Öffentlichkeit
© 1962, 1990 Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main
Bu kitabın yayın hakları Onk Ajans Ltd. aracılığıyla alınmıştır.

İletişim Yayınları 438 • Politika Dizisi 25
ISBN 975-470-495-3
© 1997 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 1997, İstanbul
2. BASKI 1999, İstanbul (500 adet)
3. BASKI 2000, İstanbul (500 adet)
4. BASKI 2002, İstanbul (500 adet)
5. BASKI 2003, İstanbul (500 adet)

KAPAK Ümit Kıvanç
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Tanıl Bora - Mithat Sancar
BASKI ve CİLT Sena Ofset

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

JÜRGEN HABERMAS

Kamusallığın Yapısal Dönüşümü

Strukturwandel der Öffentlichkeit

ÇEVİRENLER *Tanıl Bora - Mithat Sancar*

iletişim

Wolfgang Abendroth'a şükranla

İÇİNDEKİLER

Birinci Baskıya Önsöz 9

1990 Baskısına Önsöz 13

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş: Bir Burjuva Kamu Modeli İçin İlk Sınırların Çizilmesi 57

1. Sorunun Konuşu 57
2. Temsilî Kamu Modeli Üzerine 62

   Ek: Wilhelm Meister Örneğinde, Temsilî Kamunun Sonu 72
3. Burjuva Toplumunda Kamunun Oluşumu Üzerine 74

İKİNCİ BÖLÜM

Kamunun Toplumsal Yapıları 93

4. Sorunun Anahatları 93
5. Kamunun Kurumları 98
6. Burjuva Ailesi ve Kamusallıkla Bağlantılı 'Özel'liğin Kurumlaşması 117
7. Edebî Kamunun Siyasal Kamuyla İlişkisi 127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kamunun Siyasal İşlevleri 135

8. İngiliz Gelişim Modeli 135
9. Kıta Avrupası'ndaki Değişik Biçimler 148
10. Özel Özerkliğin Alanı Olarak Burjuva Toplumu: Özel Hukuk ve Liberalleştirilen Pazar 158
11. Kamunun Burjuva Hukuk Devletindeki Çelişkili Kurumsallaşması 166

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Burjuva Kamusallığı - Fikir ve İdeoloji ... ***181***
12. *Public opinion - opinion publique* - kamu oyu: Kavramın Tarihi Üzerine ... ***181***
13. Siyaset ile Ahlâkı Uzlaştıran İlke Olarak Aleniyet/Kamusallık (Kant) ... ***201***
14. Kamusallığın Diyalektiği Üzerine (Hegel ve Marx) ... ***221***
15. Liberal Teoride Çatışkılı Kamusallık Anlayışı (John Stuart Mill ve Alexis de Tocqueville) ... ***237***

BEŞİNCİ BÖLÜM
Kamunun Toplumsal Yapısının Dönüşümü ... ***255***
16. Kamu Alanının Özel Alan ile Kaynaşması Eğilimi ... ***255***
17. Toplumsal Alanla Mahremiyet Alanının Kutuplaşması ... ***270***
18. Kültürel Akıl Üreten Kamusal Topluluktan Kültür Tüketicilerine ... ***280***
19. Silinen Siluet: Burjuva Kamusunun Yıkılışının Gelişme Çizgileri ... ***301***

ALTINCI BÖLÜM
Kamusallığın Siyasal İşlevinin Dönüşümü ... ***309***
20. Yazı Yazan Özel Şahısların Yaptığı Gazetecilikten, Kitle İletişim Araçlarının Kamusal Hizmet Sunumuna - Kamu Oyunun Bir İşlevi Olarak Reklam ... ***309***
21. Aleniyet İlkesinin İşlevsel Dönüşümü ... ***329***
22. Oluşturulan Kamusallık ve Kamusal Olmayan Kanaat: Halkın Seçim Davranışları ... ***350***
23. Liberal Hukuk Devletinin Sosyal Devlete Doğru Dönüşümü Sürecinde Siyasal Kamu ... ***365***

YEDİNCİ BÖLÜM
Kamu Oyu Kavramı Üzerine ... ***385***
24. Kamu Hukuku Kurgusu Olarak Kamu Oyu - Kavramın Sosyopsikolojik Tahlili ... ***385***
25. Bir Sosyolojik Açıklama Denemesi ... ***396***

Kaynakça ... ***405***

Birinci Baskıya Önsöz

Önünüzdeki araştırmanın gayesi, "burjuva kamusallığı" tipolojisinin tahlilidir.

Araştırmadaki çalışma biçimini, nesnesinin içerdiği özgül zorluklar tayin etmiştir. Öncelikle, konunun karmaşıklığı, tek bir uzmanlık alanının özgül yöntem tarzlarına bağlı kalınmasını meneder. Kamusallık kategorisi daha çok, bir vakitler geleneksel "politika" biliminin görüş açısını belirleyen[1] o geniş sahada araştırılmalıdır; yoksa, kendi başına alınacak olursa toplum bilimleri disiplinlerinin her biri içinde, araştırma nesnemiz dağılıp gidecektir. Sosyoloji ve ekonomiye, kamu hukuku ve siyaset bilimine, toplumsal tarih ve düşünce tarihine ilişkin bakış açılarının nasıl bütünleştirileceğinin çözülmemiş bir mesele olduğu ortadadır; toplum bilimlerinin verili ayrışma ve uzmanlaşma durumun-

1 Karş. W. Hennis, "Bemerkungen zur wissenschaftsgeschichtlichen Situation der politischen Wissenschaft", *Staat, Gesellschaft, Erziehung* içinde, 5. cilt, s. 203 vd.; aynı yazarın *Politik und praktische Philosophie*, Neuwied 1963; ayrıca karş. benim şu yorumum: "Die klassische Lehre von der Politik in ihrem Verhältnis zur Sozialphilosophie", *Theorie und Praxis* içinde, Neuwied 1963, s. 13 vd.

da, bu disiplinlerin birkaçına -nerede kaldı ki hepsine- "hâkim olabilecek" pek fazla kimse yoktur.

Yöntemin bir başka hususiyeti, aynı zamanda hem sosyolojik hem tarihsel yaklaşma gereğinden doğuyor. "Burjuva kamusunu" belli bir çağa özgü bir kategori olarak kavrıyoruz. Bu kategori Avrupa Ortaçağının son döneminde doğmuş olan "burjuva toplumu"nun benzersiz gelişim tarihinden kopartılamaz ve ideal-tipleştirici bir genellemeyle herhangi bir tarihsel durumdaki biçimsel açıdan aynı olan yapılar bütününe aktarılamaz. Sahih anlamıyla örneğin "kamu oyu"ndan ancak 17. yüzyılın sonları İngiltere'sinde ve 18. yüzyıl Fransa'sında söz edebileceğimizi göstermeye çalışacağız; bu örnekte olduğu gibi, umumiyetle "kamu"yu tarihsel bir kategori olarak ele alıyoruz. Yöntemimiz bilinç düzeyinde, ileri biçimi bugün yapısal-işlevsel denen teori tarafından belirlenen biçimsel sosyolojinin yaklaşımından bu noktada farklılaşıyor. Diğer yandan, tarihsel eğilimlerle ilgili sosyolojik araştırma da, biricik hadiseleri ve vakaları, tekil vakaların ötesindeki toplumsal gelişmeyi yorumlamaya örnek teşkil edecek nümuneler olarak zikreden bir genellik düzleminde kalmaktadır. Bu sosyolojik tutumun katı tarihçilik uygulamasından farkı, görünen o ki, tarihsel malzeme karşısında daha büyük bir mütalaa özgürlüğüne sahip olmasındadır; bununla beraber bu yöntem de kendi açısından, toplumsal bütünün oluşturduğu bağlamın yapısal tahliliyle ilgili katı ölçütlere uymak zorundadır.

Bu iki yöntemsel değinmenin ardından, konunun kendisiyle ilgili bir kayıt düşmek istiyoruz. Araştırma burjuva kamusallığının liberal modelinin yapısı ve işleviyle, onun oluşumu ve dönüşümüyle sınırlıdır; tarihsel bir kamusallık biçiminin baskın hale gelmiş hatlarıyla ilgilidir, tarihsel süreçte bastırıldığını söyleyebileceğimiz bir kamusallık türü olan plebyen kamusallığını ise ihmal eder. Fransız Devrimi-

nin, Robespierre'in adıyla birleştirilen o evresinde, diyebiliriz ki bir anlığına, edebî kılığından sıyrılmış bir kamusallık devreye girer - bunun öznesi artık "tahsilli zümreler" değil, tahsilsiz "halk"tır (avam). Mamafih, gerek Çartist hareketinde gerekse özellikle Kıta Avrupa'sındaki işçi hareketinin anarşist geleneği içinde alttan alta yaşamayı sürdüren bu plebyen kamusallığı da, burjuva kamusallığının yönelimlerini esas alır - düşünce tarihi açısından 18. yüzyılın ortak mirasıdır bu. Bu nedenle, [plebyen kamusallığının], sanayi toplumlarının üst düzeyde gelişmiş diktatörlüklerindeki denetimli kamunun plebisiter-tasvipçi biçiminden ayırdedilmesi gerekir. Bu ikisinin biçimsel açıdan belirli ortak hatları vardır; fakat akıl yürüten özel şahısların oluşturduğu kamusal topluluğun edebî belirlenimli kamusallığından her biri kendi tarzında farklılaşır: birisi okur-yazar olmama niteliğiyle, diğeriyse adeta okur-yazarlık ötesi oluşuyla. Belirli plebisiter tezahür biçimlerinin benzerliği, bizim bağlamımızda eşit derecede ihmal edilmiş olan bu iki burjuva kamusallığı türünün, toplumsal gelişmenin değişik basamaklarında değişik siyasal işlevler üstlendiklerini de gözden kaçırtmamalıdır.

Araştırmamız burjuva kamusallığının ve onun sosyal devlet doğrultusundaki dönüşümünün liberal unsurlarını resmetmektedir.

Alman İnceleme Topluluğu'na (Deutsche Forschungsgemeinschaft) cömert destekleri için teşekkür ediyorum. Bu çalışma, 13. ve 14. bölümleri hariç, Marburg Felsefe Fakültesi'ne doçentlik tezi olarak sunulmuştur.

Frankfurt, Sonbahar 1961
J. H.

1990 Baskısına Önsöz

Bu kitabı yeniden yayına hazırlama gereğinin ortaya çıkması, dışsal bir sebebe dayanıyor. İlk kitaplarımı yayımladığı için kendisine müteşekkir olduğum Luchterhand Yayınevi'nin satılması, yayınevimi değiştirmemi zorunlu kıldı.

Kitabı yaklaşık otuz yıl sonra ilk okuyuşumda, değişiklikler yapmaya, bazı yerlerini atmaya veya tamamlamaya dönük bir iğvaya kapıldım; kapıldıkça da böyle bir girişimin yersizliğinin bilincine vardım. Metne müdahale etmek, beni, neden bütün kitabı yeniden yazmadığımı açıklama mecburiyetiyle karşı karşıya bırakacaktı. Bu ise, bu arada ilgisi başka şeylere yönelmiş ve dallanıp budaklanan araştırma literatürüne ayak uyduramamış bulunan bir yazarın gücünün üstündeydi. Zaten bu araştırma, yazıldığı zaman da birçok disiplinin gem vurulamaz hale gelmiş katkı yığınının bir sentezinden ortaya çıkmıştı.

Tükenmiş bulunan 17. baskıyı değişiklik yapmadan yeniden yayımlama kararını haklı gösterecek iki sebep var. Birincisi, değişik öğrenim basamaklarında bir tür ders kitabı olarak yerleşikleşmiş bulunan bu yayına olan daimî talep;

ikincisi ise, Avrupa'nın ortasında ve doğusunda gözlerimizin önünde gerçekleşen telâfi devriminin kamunun yapısal dönüşümüne kazandırdığı güncellik.[1] Kitabın İngilizce çevirisinin[2] henüz geçtiğimiz yıl yapıldığı ABD'de bu kitabın gördüğü rağbet[3] de konunun -ve konunun zengin perspektifli işlenişinin- güncelliğini gösteriyor.

Bu yeni basımı, bir insan ömrünün açtığı mesafeleri kapatmaktan ziyade belirgin kılan yorumlar yapmak için vesile saymak istiyorum. Kitabın ortaya çıktığı 50'ler/60'lar dönümünden sonra basmakalıp araştırmaların ve teorik sorunsalların değiştiği herkesçe malum. Adenauer Rejiminin sonuna doğru gittiği günlerden itibaren, bilimin dışında, sosyalbilimsel çalışmalara da perspektif sunan güncel tecrübe ufkunun bağlamı değişti; nihayet, elbette esasa dair olmaktan çok karmaşıklık derecesi itibarıyla olsa bile, benim kendi teorim de değişti. İlgili konu alanlarına ilişkin bir ilk -ve kuşkusuz yüzeysel- izlenim edindikten sonra, şimdi, sözkonusu değişiklikleri hiç değilse bir resim çizerek -konuyla ilgili daha kapsamlı çalışmalara teşvik olsun diye- hatırlatmak istiyorum. Bunu yaparken kitabın mimarisine uyarak, ilkin burjuva kamusallığının tarihsel oluşumunu ve kavramını (1. ilâ 3. Bölümler), sonra kamunun yapısal dönüşümünü, gerek sosyal devlete doğru gerçekleşen dönüşüm gerekse iletişim yapılarında kitle iletişim araçları dolayısıyla yaşanan değişim açılarından ele alıyorum (Bölüm 5 ve 6). Ardından yaptığım tasvirin teorik perspektifini ve bunun normatif içerimlerini açıklıyorum (Bölüm 4 ve 7).

1 J. Habermas, *Die nachholende Revolution*, Frankfurt/M. 1990.

2 *The Structural Transformation of the Public Sphere*, MIT Press, Boston 1989.

3 Bu vesileyle 1989 Eylül'ünde Chapel Hill'deki North Carolina Üniversitesi'nde, sosyologların, siyaset bilimcilerin ve filozofların yanısıra tarihçilerin, edebiyat bilimcilerinin, iletişim araştırmacılarının ve antropologların da katıldığı, canlı ve benim için olağanüstü öğretici bir konferans yapıldı. Katılımcılara teşvikleri için teşekkür ediyorum.

Bunu yaparken, elinizdeki çalışmanın demokrasi teorisinin bugün yine önem kazanan meseleleri açısından sağlayabileceği katkıyla ilgiliyim. Kitap ilk çıkışında değilse de [60'ların] öğrenci ayaklanması ve onun yol açtığı yeni-muhafazakâr tepki bağlamında bu bakış açısından ele alınmıştı. Buna bağlı olarak, solda da sağda da polemiklere konu olmuştu.[4]

I. Burjuva kamusunun oluşumu ve kavramı

1. Birinci baskının önsözünden çıkarılabileceği üzere, ilk hedefim, İngiltere, Fransa ve Almanya'nın 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl başındaki gelişmelerinin tarihsel bağlamından yola çıkarak burjuva kamusunun ideal tipini tanımlamaktı. Belirli bir devre mahsus özgül bir kavramın işlenip geliştirilmesi, çok daha karmaşık bir toplumsal gerçekliğin tayin edici belirtilerinin stilize edilerek öne çıkartılmasını gerektirir. Her sosyolojik genellemedeki gibi, tarihsel eğilimlerin ve örneklerin seçimi, istatistikî önemi ve ağırlıklandırılması, hele şayet tarihçiler gibi kaynaklara uzanmayıp ikincil literatüre dayanıyorsanız iyice büyüyen riskleri barındırır. Tarihçiler haklı olarak "ampirik eksikliklerim"le hesaplaşmaya giriştiler. Geoffrey Eley'in yukarda andığım konferanstaki derinlemesine ve ayrıntılı katkısında dile getirdiği dostça yargı beni teskin ediyor: "Kitabı yeniden okurken... zamanın literatürünün kısıtlılığı gözönüne alındığında, argümanın tarihsel olarak ne kadar güvenli ve ölçüde de yaratıcı bir şekilde temellendirildiğini görmek dikkat çekicidir."[5]

---

4 W. Jäger, *Öffentlichkeit und Parlamentarismus. Eine Kritik an Jürgen Habermas*, Stuttgart 1973; eleştiriler ve değinmeler hakkında bkz. R. Görtzen, *J. Habermas: Eine Bibliographie seiner Schriften und Sekundärliteratur 1952-1981*, Frankfurt/M. 1981, s. 24 vd.

5 G. Eley, *Nations, Publics, and Political Cultures. Placing Habermas in the Nineteenth Century*, Massacnusettes 1989.

H.U. Wehler'in geniş bir literatüre dayanan kapsayıcı tasviri, yaptığım tahlilin ana hatlarını onaylıyor. Almanya'da 18. yüzyılın sonlarına doğru "küçük ama eleştirel tartışmalar yürüten bir kamusal topluluk" oluşmuştur.[6] Öncelikle şehirli vatandaşlardan ve burjuvalardan oluşan ve tahsilliler cumhuriyetinin sınırlarını aşan bir genel okur topluluğunun, az sayıda standart eseri gittikçe yoğun biçimde okumakla kalmayıp okuma alışkanlığını düzenli neşriyata uydurmasıyla, özel alanın içinden görece yoğun bir kamusal iletişim ağı ortaya çıkar. Okuyucu sayısının sıçrayarak artmasına tekabül eden gelişmeler, kitap, dergi ve gazete üretiminin ciddi miktarda genişlemesi; yazar, yayınevi ve kitapçı sayısının çoğalması; ödünç kitap veren kütüphanelerin ve okuma odalarının ortaya çıkması; özellikle de yeni bir okuma kültürünün toplumsal düğüm noktaları olarak okuma topluluklarının kurulmasıdır. Alman Geç-Aydınlanma'sında oraya çıkan dernekçiliğin taşıdığı önem de bu arada teslim edilmiştir; dernekçilik, beyan ettiği işlevlerden çok örgütlenme biçimiyle geleceğe dönük yön gösteren bir anlam kazanmıştır.[7] Aydınlanma cemiyetleri, eğitim birlikleri, gizli mason örgütleri ve aydınlatmacı tarikatler, üyelerinin serbest yani özel kararlarıyla kurulan, gönüllü katılımcılardan oluşan ve kendi içlerinde eşitlikçi ilişki biçimleri, tartışma özgürlüğü ve karar almada çoğunluk ilkesi uygulayan topluluklardı. Elbette burjuvalarca henüz dışlayıcı biçimde oluşturulan bu sosyetelerde, geleceğin toplumunun siyasal eşitlik ölçüleri tecrübe edilebiliyordu.[8]

Sonra Fransız Devrimi, başta edebî ve sanat eleştiriciliği kimliği baskın olan kamuyu politikleştiren bir itki yarattı.

---

6 H.U. Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, Cilt 1, Münih 1987, s. 303-331.

7 R. v. Dülmen, *Die Gesellschaft der Aufklärer*, Frankfurt/M. 1986.

8 K. Eder, *Geschichte als Lernprozess?*, Frankfurt/M. 1985, s. 123 vd.

Bu sadece Fransa için değil,[9] Almanya için de geçerlidir. "Toplumsal hayatın politikleştirilmesi", kanaat gazeteciliğinin yükselişi, sansüre karşı ve düşünce özgürlüğü için mücadele, genişleyen kamusal iletişim ağının 19. yüzyılın ortasına kadar uzanan işlev dönüşümünün tanımlayıcı özellikleridir.[10] Alman Birliği'ni oluşturan devletlerin, siyasal kamunun 1848'e dek yokuşa sürülen kurumlaşmasına karşı direnmede kullandıkları sansür politikası, sadece, edebiyatı ve eleştiriyi siyasallaşma akıntısına daha kesin bir şekilde çekmeye yaradı. Peter U. Hohendahl, bu süreci daha ayrıntılı bir şekilde izlemek için benim kamu kavramımı kullanıyor. O, erken dönem liberal kamusallığının yapısal dönüşümünün, 1848 Devriminin yenilgisiyle başladığı kanısında.[11]

G. Eley, İngiliz sosyal tarihiyle ilgili, kamusallık tahlili için önerdiğim teorik çerçeveye iyi uyan yeni araştırmalara dikkat çekiyor. Bu araştırmalar, sınıf oluşumu, şehirleşme, kültürel hareketlenme ve kamusal iletişimin yeni yapılarının ortaya çıkış süreçlerini, 18. yüzyılda kurulan *voluntary associations* [gönüllü birlikler] çizgisinde ele alıyorlar[12] ve 19. yüzyıl İngiltere'sindeki *popular liberalism*'e[13] [popüler liberalizm] dayandırarak inceliyorlar. Öncelikle Raymond Williams'ın iletişim sosyolojisi araştırmaları, başlangıçta tahsilli vatandaşların ve edebiyatın damgasını taşıyan kültürel düşünce üreten kamunun, kitle iletişim araçları ile

---

9 Karş. Etienne François, Jack Censer ve Pierre REtat'ın, R. Koselleck ile R. Reinhardt tarafından derlenen *Die französische Revolution als Bruch der gesellschaftlichen Bewusstseins*'a (Münih 1988) katkıları.

10 H.U. Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, Cilt 2, s. 520-546.

11 P.U. Hohendahl, *Literarische Kultur im Zeitalter des Liberalismus 1830-1870*, Münih 1985, özellikle 2. ve 3. Bölümler.

12 J.H. Plumb, "The Public, Literature and the Arts in the Eighteenth Century", M.R. Marrus (der.), *The Emergence of Leisure* içinde, N.Y. 1974.

13 Patricia Hollis (der.), *Pressure from without*, Londra 1974.

kitle kültürünün egemen olduğu bir alana dönüşmesi süreci yönünden aydınlatıcıdır.[14]

Eley aynı zamanda, benim burjuva kamusunu aşırı stilize edişimin dayanaksız bir idealleştirmeye yolaçtığı yönündeki itirazı yineleyerek temellendiriyor. Üstelik bunun, salt okumalar yoluyla iletilen ve konuşmalarda odaklaşan kamusal iletişimin rasyonel veçhelerinin fazlaca vurgulanmasıyla da sınırlı kalmadığını belirtiyor. Burjuva kamusal topluluğunun belirli ölçüde homojen olduğundan yola çıkabiliriz; böyle bir kamu -ne kadar fraksiyonlaşmış olsa da en nihayetinde- müşterek sınıf çıkarı güden partilerin kavgasında en azından ilke olarak ulaşılabilir bir mutabakatın temeli sayılabilecektir. Yine de, kamusal topluluktan tekil halde sözetmek yanlıştır. Burjuva kamusal topluluğu içinde, -bakılan merceğin mesafesine göre benim modelimde de görülebilir olan farklılaşmaları bir yana bırakalım- başlangıçtan itibaren birbirine rakip kamusallıklar olduğunu hesaba kattığımızda ve baskın kamusallıktan dışlanmış iletişim süreçlerinin dinamiğini gözönüne aldığımızda, ortaya başka bir resim çıkacaktır.

2. Foucaultçu anlamda "dışlama"dan sözedebilmek için, belirli bir kamusallığın biçimlendirilmesinde kurucu rolleri olan grupların mevcudiyeti gerekir. Aynı iletişim yapıları içinde aynı anda birçok arenanın oluşması, hegemonik burjuva kamusunun yanında başka alt-kültürel veya sınıflara özgü kamusallıkların da mutabakata pek elverişli olmayan kendilerine mahsus öncüllerle boy göstermeleri halinde, "dışlama", değişik ve daha az radikal bir anlam kazanır. İlk seçeneği o zaman hiç dikkate almamıştım, ikinci seçeneği ise gerçi Önsöz'de zikrettim ama işlemedim.

---

14 R. Williams, *The Long Revolution*, Londra 1961 ve *Communications*, Londra 1962.

Fransız Devrimi'nin Jakoben evresine ve Çartistler hareketine bakarak "plebyen" bir kamunun işaretlerinden sözetmiş, bu kamusallık biçimini burjuva kamusunun tarihsel süreçte ezilmiş bir türü olarak ihmal edebileceğimizi söylemiştim. Fakat E. Thompson'ın çığır açan eseri *Making of the English Working Class*'ın[15] peşinden, Fransız ve İngiliz Jakobenlerine, Robert Owen'a ve ilk sosyalistlerin pratiğine, Çartistlere, 19. yüzyılın ilk dönemlerinde Fransa'da oluşan sol popülizme ilişkin bir yığın araştırma yayımlandı. Bu araştırmalar, kırsal alt sınıfların ve şehirli işçilerin siyasal seferberliğine başka bir perspektiften yaklaştılar. Günter Lottes, doğrudan benim kamu kavramımla hesaplaşarak, 18. yüzyılın son dönemindeki Londralı Jakobenler örneğinde İngiliz Radikalizminin teorisini ve pratiğini araştırdı. Radikal entelektüellerin etkisi ve modern iletişimin koşulları altında, kendi örgütlenme biçimlerine ve pratiklerine sahip yeni bir siyasal kültürün geleneksel halk kültüründen nasıl doğduğunu gösterdi: "Plebyen kamusallığın ortaya çıkması, küçük burjuva ve daha alt tabakaların hayatlarının tarihsel gelişiminde özgül bir evreyi tanımlar. Bir yanıyla, onu örnek aldığı için, burjuva kamusunun bir türüdür. Diğer yandan, burjuva kamusunun özgürleştirici potansiyelinin yeni bir toplumsal bağlamda serpilip gelişmesini sağladığı için, bundan daha fazla bir şeydir. Plebyen kamusallık, bir anlamda, toplumsal önkoşulları ortadan kalkmış bir burjuva kamusudur."[16] Kültürel ve siyasal açıdan seferber olmuş alt tabakaların dışlanması, oluşum halinde bulunan kamunun çoğullaşmasına yol açtı. Hegemonik kamunun yanında ve

---

15 E. Thompson, *Making of the English Working Class*, Londra 1963. Almancası Frankfurt/M. 1985.

16 G. Lottes, *Politische Aufklärung und plebejisches Publikum*, Münih 1979, 110; karş. O. Negt, A. Kluge, *Erfahrung und Öffentlichkeit. Zur Organisationsanalyse bürgerlicher und proletarischer Öffentlichkeit*, Frankfurt/M. 1972.

ona teğetlenmiş durumda, bir plebyen kamusallık oluşur.

Halkın temsilî kamunun geleneksel biçimlerinden dışlanması başka bir biçimde cereyan eder. Burada halk kulistir; egemen zümreler, soylular, pâye sahibi kilise mensupları, krallar vs. bu kulisin önünde kendilerini ve statülerini temsil ederler. Halk, temsil olunan egemenlikten dışlanmakla, bu temsilî kamunun tamamlayıcı koşullarından biri olur.

Eskiden olduğu gibi şimdi de, (2. Bölümde sadece eskizi çizilen) bu kamu tipolojisinin, kamusal iletişimin modern biçimlerinin tarihsel arkaplanını oluşturduğu kanısındayım. Bu tezatı saptamak, Richard Sennett'i, burjuva kamusunun çöküşüyle ilgili teşhisini yanlış bir modele dayandırmaktan alıkoyabilirdi. Zira Sennett temsilî kamuya özgü eğilimleri klasik burjuva kamusuna taşıyor; derunilikle kamusallık arasındaki, burjuva mahremiyet alanının kamusal toplulukla ilişkili özel niteliği aracılığıyla 18. yüzyılda edebî yönden de geçerlilik kazanan diyalektiği ıskalıyor. Kamu tipolojilerini birbirinden yeterli ölçüde ayırmadığı için, "Kamusal Kültür"ün bitişiyle ilgili teşhisini, mesafeli bir gayrışahsîliğe ve merasimleştirmeye dayanan, kendi kendini temsile dönük estetik rol oyununun biçimsel çöküşüyle kanıtlayabileceğini zannediyor. Oysa, özel duyguları, aslında öznel olan her şeyi gözlerden kaçıran maskelilik hali; daha 18. yüzyılda burjuva özel şahıslar bir kamusal topluluk olarak ve dolayısıyla yeni tip bir kamunun taşıyıcıları sıfatıyla ortaya çıktıklarında an'aneleri yıkılan temsilî kamunun azametli çerçevesine aittir.[17]

Mamafih halk kültürünün iç dinamiği hakkında gözlerimi ilk açan, M. Bakhtin'in büyük eseri *Rabelais ve Dünyası* (Frankfurt/M. 1987) oldu. Halk kültürü belli ki sadece egemen kültürün pasif çerçevesini oluşturan bir kulis değildi;

17 R. Sennett, *The Fall of Public Man*, New York 1977.

egemenliğin resmî törenleri ve gündelik disiplinleriyle kurduğu hiyerarşik dünyaya karşıt bir tasarımın periyodik olarak rücu eden, gizli ve şiddetli isyanıydı.[18] Dışarda bırakan ve baskılayan bir dışlama mekanizmasının aynı zamanda giderilemeyecek (nötralize edilemeyecek) karşı etkiler yarattığını, ancak bu stereoskopik bakışla kavrayabilirdik. Burjuva kamusuna bu gözle baktığımızda, kadınların (yine) erkeklerin egemen olduğu bu dünyadan dışlanışı, benim o zaman gördüğümden farklı bir görünüm arzedecektir.

3. Hem burjuva toplumunda özel alanın çekirdeğini hem de kendi kendisine dönük bir öznelliğin yeni psikolojik deneyimlerinin çıkış noktasını oluşturan çekirdek ailenin patriyarkal (ataerkil) bir karakter taşıdığı şüphesizdir. Ama bu arada gelişen feminist literatür, bizatihi -kadınların da katıldığı okuma topluluklarının hızla ötesine geçerek siyasal işlevler üstlenmiş olan- kamunun da patriyarkal karakterine ilişkin müşahedemizi keskinleştirdi.[19] Cevabı aranması gereken soru, kadınların burjuva kamusundan dışlanışının işçiler, köylüler ve "ayaktakımı"yla, yani "müstakil olmayan" erkeklerle aynı biçimde mi olduğu sorusudur.

Her iki kategorinin de siyasal kanaat ve irade oluşumuna aktif katılımı önlenmiştir. Böylece sınıf egemenliği koşullarında burjuva demokrasisi başından itibaren kendi hakkındaki algısının temel öncülleriyle çelişkiye düşmüştür. Marksist egemenlik ve ideoloji eleştirisinin kavramları, henüz bu diyalektiği kavramaya yetiyordu. Bu perspektiften yola çıka-

---

18 N.Z. Davis, *Humanismus, Narrenherrschaft und Riten der Gewalt*, Frankfurt/M. 1987, özell, 4. Bölüm. Rönesans'tan çok daha eskiye uzanan karşı-kültür törenleri geleneği hakkında bkz. J. Heers, *Vom Mummenschanz zum Machttheater*, Frankfurt/M. 1986.

19 C. Hall, "Private Persons versus Public Somcones: Class, Gender and Politics in England 1780-1850", C. Steedman, C. Urwin, V. Walkerdine (der.), *Language Gender and Childhood* içinde, Londra 1985, s. 10 vd.; J. B. Landes, *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution*, Ithaca 1988.

rak, demokratik katılım haklarının genişletildiği ve sınıfsal mağduriyetlerin sosyal devlet düzenlemeleriyle telâfi edildiği süreçte kamusal alan ile özel alan arasındaki ilişkinin nasıl değiştiğini inceledim. Yine de siyasal kamunun bu yapısal değişimi, toplumun ataerkil karakterine esas itibarıyla dokunmadan gerçekleşti. 20. yüzyılda nihayet kazandıkları eşit vatandaşlık konumu, o zamana dek imtiyazsız olan kadınlara toplumsal statülerini iyileştirmek için mücadele etme fırsatını verdi gerçi. Ama eşit siyasal haklar üzerinden sosyal devletin iyileştirmelerinden de yararlanmak isteyen kadınlar açısından, o suçlanan cinsiyet ayrımına bağlı olan mağduriyet *eo ipso* [kendiliğinden] ortadan kalkmadı.

Feminizmin iki yüzyıldır mücadelesini verdiği, son dönemde yaygınlaşan özgürleşme itkisi, tıpkı ücrete bağımlı çalışanların toplumsal özgürleşmesi gibi, vatandaşlık haklarının evrenselleştirilmesi çizgisinde yeralıyor. Ancak sınıf çelişkisinin kurumsallaştırılmasından farklı olarak cinsiyet ilişkisiyle ilgili değişiklikler sadece ekonomik sisteme değil, ailenin iç mekânınındaki özel alan çekirdeğine de müdahale ediyor. Buradan da anlaşılıyor ki, kadınların siyasal kamudan dışlanması, sadece erkeklerin buraya kendilerine ayrılmış bir konten janmışçasına hâkim olması anlamında değil, siyasal kamunun yapısı ve özel alanla ilişkisi itibarıyla cinsiyete özgü bir şekilde belirlenmesi anlamında da tayin edici olmuştur. İmtiyazsız erkeklerin dışlanışından farklı olarak, kadınların dışlanması, yapı kurucu bir güce sahipti.

Bu tezi, 1983'de yayımlanan etkili makalesinde Carol Pateman savundu. Demokratik hukuk devletinin sözleşme teorisine dayalı meşrulaştırımının yapıçözümünü yaparak, ataerkil egemenlik pratiğine (Aklî Hukuk tarafından) yöneltilen eleştirinin sadece patriyarkayı (ataerkilliği) erkek-kardeş-egemenliği biçiminde modernleştirmeye dönük olduğunu gösteriyor: "Patriyarkalizmin iki boyutu vardır: Ba-

ba egemenliği (baba/oğul) ve eril egemenlik (koca/karısı). Siyaset bilimciler teorik savaşın sonucunu sözleşme teorisinin zaferi olarak gösterebilirler; çünkü patriyarkinin (ataerkinin) cinsel veya karı-kocalıkla ilgili veçhesi hakkında sessiz kalıyorlar - bu veçhe gayrısiyasal ya da doğal olarak görülüyor."[20] C. Pateman, yapıları bugüne kadar kamusallığa konu olmaktan uzak tutulan özel alanla kayıtlı bir siyasal kamuya kadınların eşit haklarla entegrasyonuna itimat duymuyor: "Şimdi feminist mücadele kadınların yasal açıdan aşağı yukarı eşit vatandaşlar olduğu bir noktaya geldiğine göre, esas karşıtlık, erkek imgesinde oluşturulan eşitlik anlayışı ile kadınların kadın olarak gerçek toplumsal konumları arasında yoğunlaşıyor." (s. 122)

Bu aydınlatıcı düşünceler elbette liberal kamusallığın özbilincine yerleşmiş bulunan kısıtsız katılım ve eşitlik haklarını geri çevirmiyor, tersine bunları talep ediyor. Foucault egemen bir söylemin kurucu/yapılandırıcı kurallarını, kendi "Öteki"sini inşa eden dışlama mekanizmaları olarak kavrar. Bu durumda Dış ile İç arasında hiçbir iletişim yoktur. Söyleme katılanlarla onu protesto eden Ötekiler arasında müşterek bir dil yoktur. Geleneksel egemenliğin temsilî kamusunun halkın dışlanmaya çalışılan karşı kültürüyle ilişkisi şu şekilde kavranabilir: Halk başka bir evrende hareket etmek ve kendini ifade etmek zorundaydı. Bu nedenle kültürle karşı kültür o denli birbirine bağlıydı ki, beraberce çöktüler. Halbuki burjuva kamusu kendini, sadece işçi hareketinin değil dışlanan "Öteki"lerin de, yani feminist hare-

---

20 C. Pateman, "The Fraternal Social Contract", J. Keane (der.) *Civil Society and the State* içinde, Londra 1988, s. 105. Aynı çizgide A. W. Gouldner, *The Dialectic of Ideology and Technology*, N.Y. 1976, s. 103: "Patriyarkal aile sisteminin bir özel mülkiyet sistemiyle entegrasyonu özel alanın aslî zeminiydi; bu alan rutin bir şekilde hesap vermek zorunda değildi, davranışları ya da davranışlarının hukuksallaştırılması hakkında bilgi sunması da gerekmiyordu. Özel mülkiyet ve patriyarki böylece dolaylı bir şekilde kamusalın zemini olmuştu."

ketin de onu -ve kamusallık yapılarının kendisini- içeriden dönüştürmek üzere eklemlenebileceği söylemlerle formüle eder. Burjuva kamusunun evrenselci söylemleri, başından itibaren kendi kendine atıf yapan öncüllere dayandı; içerden gelen bir eleştiriye karşı bağışık değillerdi, çünkü Foucaltcu tipteki söylemlerden kendi kendini dönüştürmeye dönük bir potansiyel taşımalarıyla ayrılıyorlardı.

4. G. Eley'in hatırlattığı iki eksikliğin, burjuva kamusu modelinin ideal-tipik kavranışıyla ilgili olarak yolaçtığı sonuçlar var. Şayet modern kamu basılı malzeme, yani eğitim, malumat ve eğlence üzerinden iletilen ve az-çok söylemsel biçimde yürütülen kanaatler çatışmasıyla ilgili muhtelif arenaları kapsıyorsa; bu arenalarda da sadece gevşek biçimde biraraya gelmiş özel şahısların oluşturduğu partiler birbiriyle rekabet etmekle kalmayıp, başından itibaren baskın bir burjuva kamusal topluluğu plebyen bir kamusal toplulukla karşı karşıya geliyorsa ve ilâveten dışlanan Öteki'yle ilgili feminist dinamik de ciddi biçimde hesaba katılırsa, o zaman burjuva hukuk devletinde kamunun çelişkili kurumsallaşmasına dair (11. Bölümde geliştirilen) model fazla katı kurulmuş demektir. Liberal kamusallık içinde başgösteren gerilimlerin kendi kendini dönüştürme potansiyelleri olarak daha belirgin biçimde öne çıkarılması gerekir. O zaman 19. yüzyılın ortasına kadar süren erken dönem siyasal kamusu ile sosyal devletçi kitle demokrasilerinin güçten düşmüş kamusallıkları arasındaki tezat da, idealist bir şekilde yüceltilen geçmiş ile kültür eleştirisinin çarpıttığı şimdi arasındaki çelişkiye indirgenmekten biraz uzaklaşacaktır. Bu zımni normatif uçurum kitabın birçok eleştirmenini rahasız etmiştir. Bu uçurum, ilerde tekrar ele alacağım gibi, sadece ideoloji eleştirisiyle ilgili çıkış noktasına değil, andığım ama ağırlığını küçümsediğim kimi veçhelerin ihmal edilmesine de borçludur varlığını. Şu da açık ki, yanlış

ağırlıklanclırma, tasvir ettiğim dönüşüm sürecinin genel hatlarını yanlışlamaz.

II. Kamunun yapısal dönüşümü - üç revizyon

1. Kamunun yapısal dönüşümü, devlet ve ekonominin dönüşümünün yatağında akar. Bu dönüşümü, kitabı yazdığım zaman, Hegel'in hukuk felsefesinde taslağı çizilen, genç Marx'ın geliştirdiği ve Lorenz von Stein'dan beri Alman kamu/devlet hukuku geleneğinde özgül biçimini almış olan teorik çerçeve içinde kaleme almıştım.

Özgürlükleri güvenceleyen kamu erki ile özel hukuka göre örgütlenmiş iktisadî toplum arasındaki ilişkinin kamu/devlet hukuku tarafından tesisi, bir yandan -açık siyasal niyetlerle- kamu hukukuyla özel hukukun keskin bir şekilde ayrılmasında ısrar eden Mart-öncesi* liberal temel haklar teorisine, diğer yandan "1848/49 Alman çifte devrimi"nin (Wehler) yenilgisinin sonuçlarına, yani demokrasisiz bir hukuk devleti oluşumuna dayanır. Vatandaşlıkta eşitliğin aşama aşama tesisinde Almanya'ya özgü olan bu sürüncemeyi E. W. Böckenförde şöyle vurguluyor: "'Devlet' ile 'toplum'un birbirine karşı durma halinin oluşmasıyla birlikte, devletin karar erkinde ve bu erkin kullanımında toplumun payı meselesi ortaya çıkar... Devlet bireyleri ve toplumu vatandaş hürriyeti konumuna yerleştirdi, yarattığı yeni genel hukuk düzeni ve onun güvenceleri aracılığıyla bu konumu muhafaza etti, ama tek tek kişiler ve toplum siyasal özgürlüğe kavuşamadılar, yani devlette yoğunlaşan si-

(*) Mart-öncesi: Almanya'da 1848 Mart'ındaki köylü ayaklanmalarına ve küçük burjuva radikal cumhuriyetçi hareketin yükselişine öngelen dönem. 1830'ların sonlarından itibaren gelişen bu süreçte Alman burjuvazisi ilk kez siyasal liberalizm talepleri ileri sürmeye ve muhalif bir kimlik edinmeye cesaret etmiştir. - çn.

yasal karar erkine katılamıyorlardı ve bu erke aktif biçimde etkide bulunabilecekleri kurumsallaşmış imkânlardan yoksundular. Bir egemenlik örgütlenmesi olarak devlet bir anlamda kendi içine dönüktü, yani sosyolojik bakımdan kraliyete, memurlara ve orduya, kısmen de soyluluğa dayanıyordu ve bu haliyle burjuvazinin temsil ettiği toplumdan örgütsel ve kurumsal açıdan 'ayrı' idi."[21] Bu tarihsel arkaplan, ancak iktisadî vatandaşlarını siyasal vatandaşlar sıfatıyla çıkarlarını dengelemeye veya yaygınlaştırmaya ehil kılacak, böylece de devlet erkinin toplumun kendi kendini örgütlemesinin aracı olarak erimesini sağladığı ölçüde siyasal işlev görme yetisi kazanabilecek bir kamusallığa olan özel ilginin bağlamını teşkil eder. Genç Marx, devletin, bizzat kendisi politik hale gelmiş bir toplum tarafından geri alınması fikriyle bunu kastediyordu. Özgür iradeleriyle birleşmiş toplum üyelerinin kamusal iletişimi üzerinden işleyen bir öz-örgütlenme fikri, devletle toplum arasındaki Böckenförde tarafından çizilen "ayrışma"nın aşılmasını gerektirir.

Kamu hukuku eliyle düzenlenmiş bu ayrışmaya bağlı daha genel anlamda bir ayrışma daha vardır. O da, piyasalar üzerinden yönlendirilen ekonominin, modern-öncesi siyasal egemenlik düzenlerinden ayrışmasıdır. Bu ayrışma Yeni Çağın ilk dönemlerinden itibaren kapitalist üretim biçiminin giderek kendini kabul ettirmesine ve modern devlet bürokrasilerinin oluşumuna refakat etmiştir. Liberalizmin geriye bakış açısından değerlendirildiğinde, bu gelişmelerin birleştiği nokta, Hegel ve Marx'taki anlamıyla "burjuva toplumu"nun, yani özel hukuka göre örgütlenmiş, hukuk devleti güvencesini taşıyan iktisat toplumunun ekonomik özyönetiminin özerkliğidir. Devlet-toplum ayrışmasının, artık

21 E. W. Böckerförde, "Die Bedeutung der Unterscheidung von Staat und Gesellschaft im demokratischen Sozialstaat der Gegenwart", *Staat, Gesellschaft, Freiheit* içinde, Frankfurt/M. 1976, s. 190 vd.

sadece 19. yüzyıl Alman devletlerindeki özgül gelişmelere bir tepki olarak değil, daha ziyade İngiliz gelişiminin yarattığı prototipe bakarak anlaşılabilecek olan ilerleme modeli, üzerinde 19. yüzyılın sonlarında devreye giren eğilim dönüşünü tahlil ettiğim zemini oluşturmuştur. Zira [o noktada] devletle ekonominin birbirine kavuşması, burjuva özel hukuku ile liberal temel haklar anlayışının oluşturduğu toplumsal modelin altındaki toprağı kaydırır.[22] Devletle toplum arasındaki eğilimsel ayrışmanın fiilen ortadan kalkmasını, hukukî yansımaları bâbında hem neokorporist anlamda "devletin toplumsallaşması" olarak, hem de artık aktif olan bir devletin müdahaleci politikaları sonucunda "toplumun devletselleşmesi" olarak ele aldım.

Geçen zamanda bütün bunların çok daha ayrıntısına inildi. Burada, devletle iktisat alanının ayrılığını radikal demokratik bir biçimde kaldıran toplumsal öz-örgütlenmedeki normatif anlamı, her iki sistemin işlevsel kenetlenmesinin fiiliyatıyla sınadığımızda ortaya çıkan teorik perspektifi hatırlatmakla yetineyim. Ben yönümü siyasal kamuya içsel olan toplumsal öz-örgütlenme potansiyelini temel alan bir bakış açısına göre tayin ettim ve bu arada Batı tipi toplumlarda sosyal devlete ve örgütlü kapitalizme dönük karmaşık gelişmelerin yol açtığı yankılarla ilgilendim. Bunlar;

- özel alana ve özel alanın özerkliğinin toplumsal temellerine (2),
- kamunun yapısına ve kamu oyu davranışının bileşimine (3) ve nihayet
- bizzat kitle demokrasisinin meşruiyet sürecine (4)

dönük yankılardı.

Bu üç noktada 5. Bölümden 7. Bölüme değin yaptığım tasvirde zaaflar vardır.

---

22 D. Grimm, *Recht und Staat der bürgerlichen Gesellschaft*, Frankfurt/M. 1987.

2. Modern doğal hukuk anlayışlarında ve onun yanısıra İskoç ahlâk filozoflarının toplum öğretilerinde, burjuva toplumu (sivil toplum), bütünüyle özel bir alan olarak kamu gücünün ve hükümetin *(government)* karşısına konmuştur.[23] Modernliğin erken döneminde meslek loncaları esasına göre tabakalaşmış olan burjuva toplumunun kendisi hakkındaki telâkkisine uygun olarak, gerek mal mübadelesi ile toplumsal emeğin alanı gerekse üretken işlevlerden azâde olan ev ve aile alanı, hiç ayrım yapılmadan "burjuva toplumu"nun özel alanına dahil edilebilmişlerdi. Her ikisi de aynı biçimde yapılaşmıştı: Özel mülk sahiplerinin üretim sürecindeki konumu ve hareket sahası, özel alanın özerkliğinin temelini oluşturuyordu - çekirdek ailenin mahremiyet alanı, bu özerk alanın psikolojik arkayüzüydü âdetâ. Ekonomik yönden bağımlı sınıflar için bu sıkı yapısal bağ asla mevcut olmadı. Ancak alt tabakaların toplumsal özgürleşmesinin başlamasıyla ve 19. yüzyılda sınıf çelişkilerinin kitlesel ölçüde siyasallaşmasıyladır ki, burjuva toplumsal tabakaların yaşam dünyasında da bu iki alanın, yani ailenin mahrem alanının ve çalışma alanının zıt biçimde yapılaşmış olduğu, bilince çıktı. Sonraları "örgütlü toplum"a gidiş olarak, örgütsel düzlemin basit etkileşimler şebekesi karşısında özerkleşmesi olarak kavranan şeyi, 17. Bölümde "toplumsal alanla mahremiyet alanının kutuplaşması" başlığıyla anlattım. Aile, komşuluk temasları, ahbaplık ve genel olarak enformel ilişkilerle belirlenen özel hayat alanı sadece ayrışmakla kalmaz; aynı zamanda şehirleşme, bürokratikleşme, işletmelerin temerküzü, nihayet çalışma dışı boş zamanın artmasıyla kitle tüketimine geçiş gibi

23 J. Habermas, "Die klassische Lehre von der Politik in ihrem Verhältnis zur Sozialphilosophie", ayrıca "Naturrecht und Revolution", *Theorie und Praxis* (1963) içinde, Frankfurt/M. 1971, s. 48 vd. ve 98 vd.. J. Keane, "Despotism and Democracy, The Origins of the Distinction between Civil Society and the State 1750-1850", *Civil Society and the State* içinde, Londra 1988, s. 25 vd.

uzun vadeli eğilimlerle beraber, toplumsal tabakalara özgü değişimlere de uğrar. Ama beni burada bu tecrübe dünyalarındaki yapısal değişimin düzeltilmeye muhtaç ampirik veçheleri değil, özel alanın konumundaki değişime dair tasvirime o zaman yön veren teorik bakış açısı ilgilendiriyordu.

Vatandaşlığa bağlı eşitlik haklarının evrenselleşmesinden sonra, kitlelerin özel alandaki özerkliğinin üzerinde durduğu toplumsal zemin, burjuva kamu oyu çerçevesinde kamusal vatandaş topluluğunu oluşturan özel şahısların durumundaki gibi özel mülkiyet olamazdı. Gerçi bu kamusallıkta mevcut olduğu varsayılan toplumsal öz-örgütlenme potansiyelinin açığa çıkması isteniyorduysa şayet, genişleyen bir kamusallık içinde kültürel ve siyasal açıdan seferber olan kitlelerin, iletişim ve katılım haklarını etkili bir şekilde talep etmeleri gerekirdi. Fakat ekonomik açıdan bağımsız olmayan kitlelerin en elverişli ideal iletişim koşullarında bile kendiliğinden kanaat ve irade oluşumuna katkı sağlamaları, ancak özel mülk sahiplerinin toplumsal bağımsızlığına eşdeğer bir konum edinmeleri derecesinde beklenebilirdi. Mülksüz kitleler özel varoluşlarının toplumsal koşullarına, özel hukuka göre örgütlenmiş mal ve sermaye mübadelesine katılım yoluyla hâkim olamazlardı artık. Özel alandaki özerkliklerinin emniyeti için, sosyal devletin statü güvencelerine muhtaçtılar. Kalıntı niteliğindeki bu özerkliğin, özel alanın özel mülkiyet sahipliğine dayalı ilk halindeki özerklikle eşdeğerliği ise, ancak, refah devletinin müşterileri olan vatandaşların bu statü güvencelerine demokratik bir devletin vatandaşları olarak bizzat kavuşmuş olmaları ölçüsünde sözkonusu olabilirdi. Bu da bana o zamanlar ancak demokratik denetimin bütün olarak iktisadî sürece yayılması ölçüsünde mümkün olabilecek gibi görünmüştü.

Bu düşünüş, tarafları Ernst Forsthoff ile Wolfgang Abendroth olan, 1950'lerdeki hayli yaygın kamu hukuku

münakaşasının bağlamı içindeydi. Hukuk dogmatiği açısından bu tartışmada mesele, sosyal devlet ilkesinin, hukuk devletinin geleneksel mimarisine eklemlenmesiydi.[24] Carl Schmitt Okulu[25] hukuk devletinin yapısının korunması için klasik özgürlük haklarının sosyal devlet güvenceleriyle ilgili taleplerin mutlaka önünde olması gerektiği kanısındayken, Abendroth sosyal devlet ilkesini anayasanın yorumunda gözetilecek birincil ilke ve siyasal yasa koyucuya yön verecek temel düstur olarak anlıyordu. Sosyal devlet fikri, demokratik sosyalizme geçiş yolunu en azından açık tutan radikal demokratik bir reformizmin kaldıracı işlevini görmeliydi. Abendroth'a göre Federal Almanya Cumhuriyeti'nin Anayasası, "demokrasinin maddî hukuk devleti fikrini, yani öncelikle eşitlik ilkesini ve eşitlik ilkesinin katılım düşüncesiyle bağlantısını, özbelirlenimci bir yaklaşımla iktisadî ve toplumsal düzene yaymaya" (aşağıda s.371) dayalıydı. Bu bakış açısından siyasal kamunun alanı, vereceği kararlar hem teorik hem de anayasal yönden önbelirlenmiş yasa koyucunun ön avlusuna dönüşecek şekilde daralıyordu elbette. Bu yasa koyucu, demokratik devletin "toplumsal düzenin içeriksel tanzimi" ile ilgili misyonunu nasıl yerine getireceğini baştan bilir - "devletin, ... büyük üretim araçları üzerinde ve dolayısıyla iktisadî ve toplumsal iktidar konumları üzerinde demokratik açıdan meşrulaştırılabilir olmayan her türlü egemenliğe imkân veren özel tasarruf gücüne müdahalesi"[26] yoluyla olacaktır bu.

Liberal hukuk devleti dogmatiğinde ısrar etmek, değişen

---

24 E. Forsthoff (der.), *Rechtsstaatlichkeit und Sozialstaatlichkeit*, Darmstadt 1968.

25 E. Forsthoff, "Begriff und Wesen des sozialen Rechtsstaats"; E.R. Huber, "Rechtstaat und Sozialstaat in der modernen Industriegesellschaft"; ikisi de Forsthoff'un adı geçen eserinde, s. 165 vd. ve 589 vd.

26 W. Abendroth, "Zum Begriff des demokratischen ud sozialen Rechtsstaates", Forsthoff, *a.g.e.*., s. 123.

toplumsal koşullara uygunsuz olduğu kadar, Abendroth'un etkileyici programatiği de total kavramlara dayanan Hegelci-Marksist düşüncenin zaaflarını eleveriyordu. Bu eğilimle mesafemin geçen zamanda artmış olması, kitabın ithafında ifadesini bulan, Wolfgang Abendroth'a olan entellektüel ve şahsî minnettarlığımı azaltamaz. Sadece, işlevsel ayrışmalara uğramış bir toplumun bütüncül (holistik) toplum tasarımlarına sığmadığını saptamak durumundayım. Devlet sosyalizminin bugünlerde gözlediğimiz iflası, piyasanın yönlendirdiği modern bir iktisadî sistemin, verimliliğini tehdit altına sokmadan, keyfî bir şekilde para eksenlilikten yönetsel iktidar ve demokratik irade eskenliliğe dönüştürülemeyeceğini bir defa daha tasdik ediyor. Ayrıca kendi sınırlarına ulaşan sosyal devletin bürokratikleşme ve hukuksal yozlaşma görüngüleri ile ilgili tecrübelerimiz, bizi bu konuda hassaslaştırdı. Bu patolojik etkiler, kendilerini hukuksal-idarî düzenleme biçimlerine kapatacak şekilde yapılanmış eylem alanlarına dönük devlet müdahalelerinin sonuçları olarak ortaya çıkıyorlar.[27]

3. Kitabın ikinci yarısının merkezî izleği, temeli devletle toplumun entegrasyonunda yatan, bizatihi kamunun yapısal dönüşümüdür. Genişleyen, profesyonelleşen, yeni okur tabakalarına hitap eden kitap üretiminin örgütlenme, dağıtım ve tüketim yapılarıyla beraber ve içerik itibarıyla da değişim geçiren gazete ve basınla beraber kamusallığın altyapısı da değişime uğradı. Bu altyapı, elektronik kitle iletişim araçlarının yükselişiyle, reklamın kazandığı yeni ehemmiyetle, eğlenceyle bilgilenmenin gittikçe birbirinin içine akmasıyla, her alanda artan merkezîleşmeyle, liberal dernekçiliğin ve bir bakışta hâkim olunabilir yerel kamusallıkların çöküşüyle

27 F. Kübler (der.), *Verrechtlichung von Wirtschaft, Arbeit und sozialer Solidarität*, Baden-Baden 1984; J. Habermas, "Law and Morality", *The Tanner Lectures* içinde, cilt 8, Cambridge, Mass. 1988, s. 217-280.

vs. bir kez daha değişti. Sonraları daha ayrıntılı araştırmalar yapılmış olsa da, kitapta bu eğilimler doğru biçimde saptanmıştır.[28] İletişim ağının ticarîleşmesi ve sıkılaşmasıyla, yatırılan sermayenin büyümesiyle ve yayın kuruluşlarının örgütlenme derecesinin artmasıyla iletişim yollarının yönlendirilme düzeyi arttı ve kamusal iletişime erişme fırsatları gittikçe daha fazla ayıklama baskısına tabi hale geldi. Böylece medya iktidarı, yönlendirmeci bir şekilde kullanıldığında aleniyet ilkesinin masumiyetini yokeden yeni bir nüfuz kategorisi olarak ortaya çıktı. Kitle iletişim araçlarınca hem önceden yapılandırılan hem de egemen olunan kamusallık, sadece nüfuz elde etmek üzere değil, insanların davranışlarını etkileyen iletişim akışlarına stratejik eğilimlerini olabildiğince gizleyerek hâkim olmak üzere, konuları ve katılım imkânları için boğuşulan, iktidarla donanmış bir arena haline geldi.

Kamusallığın iktidarla donanmasının gerçekçi bir tasviri ve tahlili elbette değer yargısı içeren bakış açılarını rastgele işin içine katmaktan bizi meneder; fakat bu, önemli farkların ampirik bir şekilde düzlenmesi pahasına da yapılmamalıdır. Bunun için, bir tarafta kendi kendini yönlendiren, zayıf kurumlara dayanan, yatay ağlar da oluşturmuş, içerici olan ve az veya çok tartışma formunda cereyan eden iletişim süreçlerinin eleştirel işlevleri ile; diğer tarafta alım gücünü harekete geçirmek, sadakat veya hayırhah bir tutum elde etmek için kitle-iletişimine dayalı bir kamusallığa yatırım yapan örgütlerin, tüketicilerinin, seçmenlerinin ve müşterilerinin tercihlerine etki etmeye dönük işlevlerini ayrı tuttum. Artık sadece kendi sisteminin çevresi olarak algılanan kamusallığa dönük bu kısırlaştırıcı müdahaleler, ya-

28 R. Williams, *Television: Technology and Cultural Form*, Londra 1974. Aynı yazarın: *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, Londra 1983; D. Prokop (der.), *Medienforschung* (Cilt 1), *Konzerne, Macher, Kontrolleure*, Frankfurt/M. 1985.

şam dünyası kaynaklarından kendiliğinden beslenerek canlanan bir kamusal iletişimle karşılaşırlar.[29] "Sosyal devlet koşullarında işleyen kamusallığın kendi kendini yaratan bir süreç olarak kavranması (gerektiği); bu kamusallığın da, sınırsızca genişlemiş bir kamu alanında kendisine karşı dönmüş bulunan kamusallık ilkesinin eleştirel tesirini indirgeyen bir başka eğilimle rekabet ederek adım adım yerleşmek zorunda olduğu" şeklindeki tezle kastedilen buydu (bkz. aşağıda s.379)

İktidarla donanmış bir kamusallığın değişen altyapısının tasvirini esas itibarıyla bugün de yineleyebilecek olmama karşılık, yaptığım tahlillerle ve öncelikle de kamusal topluluğun değişen davranışı hakkındaki değerlendirmemle ilgili revizyonlar yapmak yerinde olacaktır. Geriye baktığımda bunun için çeşitli nedenler görüyorum. Seçmen davranışı sosyolojisi, en azından Almanya'da, o vakitler henüz emekleme devresindeydi. Benim ilk tecrübelerim, pazarlama stratejileri izlenerek yürütülen seçim kampanyalarıyla ilgili ilk yapılan anketlerin sonuçlarına dayanır. Almanya Demokratik Cumhuriyeti halkının şimdilerde topraklarına dalan Batılı partilerin yürüttüğü harekâta ilişkin tecrübeleri de benzeri biçimde şok edici olsa gerek. Televizyon da Federal Almanya'da o zamanlar henüz tam yerleşmemişti. Televizyonu ancak yıllar sonra ABD'de tanıdım; dolayısıyla okuduklarımı birinci elden edindiğim tecrübeyle denetleyememiştim. Adorno'nun kitle kültürü teorisinin metindeki etkisini anlamak da zor değildir. Ayrıca "Üniversite Öğrencileri ve Siyaset"[30] ile ilgili o sıralar henüz tamamlanmış bulunan ampirik araştırmaların cesaret kırıcı sonuçları, resmî

29 Karş. W.R. Langenbucher (der.), *Zur Theorie der politischen Kommunikation*, Münih 1974.

30 J. Habermas, L.v. Friedburg, Chr. Oehler, F. Weltz, *Student und Politik*, Neuwied 1961.

eğitimin ve genişleyen ikinci basamak öğretimin eleştirelliği teşvik edici, kültürel açıdan harekete geçirici etkisini küçümsememin bir başka nedeni olmalıdır; mamâfih Parsons'un daha sonra "eğitim devrimi" dediği süreç Almanya'da henüz başlamamıştı. Son olarak, bu arada "siyasal kültür" tanımlaması altında büyük ilgi gören şeylerle ilgili boyutun kitapta eksik olduğu göze çarpıyor. G.A. Almond ve S. Verba daha 1963'de az sayıda zihniyet değişkenine dayanarak "*civic culture*"ı (sivil kültür) kavramlaştırmaya çalışmışlardı.[31] Ronald Inglehart'ın "*The Silent Revolution*"ından (Sessiz Devrim, Princeton 1977) çıkan daha geniş çerçeveli Değerlerin Dönüşümü Araştırması da henüz tüm genişliğiyle, kitlesel kamusal topluluğun reaksiyon potansiyelinin tarihsel köklerinin yattığı, kültürel önyargılara dönüşerek kemikleşmiş siyasal zihniyetlere uzanmıyordu.[32]

Kısacası, siyasal açıdan etkin olandan özelci olana, "kültürel akıl üretenden kültür tüketen" kamusal topluluğa doğru düzçizgisel bir gelişme olduğu doğrultusundaki teşhisim yetersiz kalıyor. Kültürel alışkanlıklarıyla sınıfsal sınırların ötesine geçen, çoğulcu, kendi içinde geniş ölçüde ayrımlaşmış kitlesel kamusal topluluğun direnç yeteneğini ve özellikle eleştirel potansiyelini o vakitler fazla karamsar değerlendirmişim. Harcıâlem kültürle yüksek kültürün sınırlarının geçirgenleşmesindeki ikiyanlılıkla ve aynı ölçüde çiftanlamlı olan ve bilgiyi eğlenceye sadece soğurmakla kalmayan "kültürle siyaset arasında ortaya çıkan yeni mahremiyet"le beraber, bu alandaki değerlendirmenin ölçekleri de değişti.

Siyasal davranış sosyolojisiyle ilgili alabildiğine yayılmış literatürü düzenli izlemediğim için atıf yapmam bile müm-

---

31 *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in five Nations*, Princeton 1963; karş. G. Almond, S. Verba (der.) *The Civic Culture Revisited*, Boston 1980.

32 Buna karşı bkz. R.N. Bellah vd., *Habits of the Heart*, Berkeley 1985.

kün değil.[33] Kamunun yapısal dönüşümü için medya araştırmaları da aynı ölçüde önemlidir, özellikle de televizyonun toplumsal etkileriyle ilgili iletişim sosyolojisi araştırmaları.[34] Kitabı yazdığım zamanlar ben, Lazarsfeld'in geliştirdiği[35] ve 70'lerde küçük grup psikolojisiyle sınırlı bireyselci-davranışbilimci tutumu nedeniyle yoğun biçimde eleştirilen[36] araştırma geleneğinin sonuçlarına muhtaçtım. Diğer yandan ideoloji eleştirisine dayanan yaklaşım, güçlü ampirik vurgularla geliştirildi[37] ve iletişim araştırmalarının dikkatini, bir taraftan medyanın kurumsal bağlamına[38] diğer yanda iktibasın kültürel bağlamına yöneltti.[39] Stuart Hall'ın, seyircilerin yorumlama stratejilerini, sunulanın yapısına boyun eğenler, ona muhalefet edenler veya sunuları kendi anlamlandırmalarıyla sentezleyenler olarak üçe ayırması, dümdüz etki zincirlerini varsayan eski açıklama modellerindeki bakış açısının nasıl değiştiğini gayet iyi gösterir.

---

33 Örneğin S.H. Barnes, Max Kaase (der.), *Political Action - Mass Participation in Western Democracies*, Beverly Hills 1979.

34 Karş. *Journal of Communication*'ın anmağan nüshası, "Ferment in the Field", cilt 33, 1983. Literatür hakkında verdiği bilgi için, onyıllardır kitle iletişim araçları ve kitle kültürü sosyolojisi alanında çalışan Rolf Meyersohn'a teşekkür ederim.

35 Toparlayıcı bir çalışma: J.T. Klapper, *The Effects of Mass Communication*, Glencoe 1960.

36 T. Gitlin, "Media Sociology: The Dominant Paradigm", *Theory and Society*, cilt 6, 1978, s. 205-253; karş. E. Katz'ın savunması, "Communication Research since Lazarsfeld", *Public Opinion Quarterly*, Kış 1987, s. 25-45.

37 C. Lodziak, *The Power of Television*, Londra 1986.

38 T. Gitlin, *The Whole World is Watching*, Berkeley 1983; H. Gans, *Deciding What's News*, New York 1979. Genel bir bakış için: G. Tuckmann, "Mass Media Institutions", N. Smelser (der.), *Handbook of Sociology* içinde, New York 1988, s.601-625. Genel toplumsal bakış açısından öğretici bir çalışma: C. Calhoun, "Populist Politics, Communications Media and Large Scale Societal Integration", *Social Theory* cilt 6, 1988, s. 219-241.

39 St. Hall, "Encoding and Decoding in the TV-Divourse", aynı yazarın derlediği *Culture, Media, Language* içinde, Londra 1980, s. 128-138; D. Morley, *Family Television*, Londra 1988.

4. Kitabın son bölümünde, iki çizgiyi birleştirmeyi denemiştim: Liberal kamunun çöküşüne dönük teşhis ile, devletle toplumun nesnel bir biçimde adeta ilgilileri atlayarak gerçekleşen işlevsel örtüşmesini radikal demokratik bir şekilde telâfiye ve onu rehinden kurtarmaya dönük normatif bakış açısıydı bunlar. Bu iki veçhe, "kamu oyu" hakkındaki birbirine karşıt kavramlaştırmalarda yansımasını buluyor. Normatif demokrasi teorisinde kamu oyu, bir kamu hukuku kurgusu olarak, fiiliyattakinin tersi büyüklüğe sahip bir birimdir; medya araştırmalarının ve iletişim sosyolojisinin ampirik incelemelerinde ise bu zatiyet ortadan kalkmıştır. Fakat kamusal iletişimin otokton ve iktidarlaştırılmış süreçleri arasındaki ayrımı da feda etmeksizin sahiden sosyal devletin fiilen kitle demokrasisine göre ayarlanmış olan meşruluk biçimini kavramak istiyorsak, her iki veçheyi de hesaba katmalıyız.

Kitabın sonunda taslak olarak ileri sürülen, karşıt eğilimlerin buluştuğu ve kitle iletişim araçlarının egemenliği altında bulunan arenaya ilişkin modelin meramı budur. İktidarlaşmanın derecesi, kamusal-olmayan gayrıresmi kanaatlerin, yani kamusal iletişimin yaşam-dünyasal bağlamını ve zeminini oluşturan kültürel doğallıkların/alışkanlıkların, ekonomiyle devletin -sistem çevresine dahil gelişmeler olarak- nüfuz etmeye çalıştıkları ve kitle iletişim araçları üzerinden oluşturulan kamusal-benzeri resmî kanaatlerle teması sırasında meydana gelen kısa devrenin çapına veya her iki alanın eleştirel aleniyet vasıtasıyla birbirlerine aktarılma derecesine göre ölçülür. O vakitler yalnızca iç ilişkileri demokratikleşmiş dernekleri ve partileri eleştirel bir aleniyetin taşıyıcıları olarak tasavvur edebilmiştim. Parti içi ve dernek içi kamusallıklar bana yeniden canlandırılabilir bir kamusal iletişimin hayatî düğüm noktaları olarak görünüyorlardı. Artık biraraya gelmiş bireyler yerine örgütlenmiş kollektiflerin üyelerinin, çok-merkezli bir kamu alanında, hem birbirleri-

ne karşı hem de devlet bürokrasileri bloku karşısında güç ve çıkar kazanmak üzere pasif kitlelerin tasvibini kazanmak için rekabet ettiği bir örgüt toplumuna gidişin bir sonucuydu bu. Örneğin Norberto Bobbio 80'li yıllarda bile kendi demokrasi teorisini aynı öncüllere dayanarak kurmuştu.[40]

Mamafih bu modelle beraber, zamanında liberal teorisyenleri "çoğunluğun tiranlığı"na karşı itirazlara sevketmiş olan, şu uzlaşmaz çıkarların çoğulculuğu [meselesi] devreye girdi. Tocqueville ve John Stuart Mill, müzakereye dayalı bir kanaat ve irade oluşumu sürecine dair ilk liberal tasarımların, çoğunluğun örtülü iktidarından başka bir şey olmadığına inanırken pek de haksız değildiler belki; normatif bakış açısından, kamu oyuna olsa olsa iktidarı sınırlayan bir merci olarak izin vermek istiyorlardı, asla iktidarın rasyonelleştirilebileceği bir aracı olarak değil. Eğer sahiden "yapısal olarak aşılması imkânsız bir çıkar çatışması... eleştirel işlevleri yeniden örgütlenmiş bir kamunun sınırlarını hayli daraltıyorsa" (aşağıda s. 381), benim 15. Bölümde yaptığım gibi liberal teorinin çatışkılı bir kamu kavrayışı olduğunu tasdiklemek, yeterli değildi.

III. Teorik çerçevede değişiklik

Mamafih incelemeye tüm olarak yön veren ülküye hâlâ bağlıyım. Sosyal devlete dayalı kitle demokrasilerinin, kendileri hakkındaki normatif tasavvurları açısından liberal hukuk devletinin temel ilkelerinin sürdürücüsü sayılabilmelerinin koşulu, siyasal işlev gören bir kamuyu ciddiye almalarıdır. Ama o zaman da, bizim gibi toplumlarda "örgütlerin aracılık ettiği kamusal topluluğun, bu örgütler içinden, eleştirel bir kamusal iletişim sürecini harekete geçirmesi"nin (aşağıda s. 378) nasıl mümkün olacağı gösterilmelidir. Bu

40 N. Bobbio, *The Future of Democracy*, Oxford 1987.

soru, kitabın sonunda beni çalışmada değinmiş olduğum ama lâyığınca işlemediğim bir soruna geri götürdü. Eğer rakip çıkarların aşılamayan çoğulculuğu... [bu çoğulculuktan] bir kamu oyuna ölçüt olabilecek bir genel çıkarın doğmasını şüpheli hale getiriyor ise (aşağıda s. 381), Kamunun Yapısal Dönüşümü'nün çağdaş demokrasi teorisine getirdiği katkı meçhul bir hal alacaktır. O zamanlar elimin altında olan teorik araçlarla bu sorunu çözemezdim. Soruyu bugün yeniden formüle edebilmemi ve bir cevabın en azından taslağını çizebilmemi sağlayan teorik çerçevenin kurulması için, başka bazı adımların atılması zorunluydu. Ana hatlarıyla bu yoldaki istasyonları hatırlatmak istiyorum.

1. *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*'nün, yönünü Max Weber'e göre tayin eden toplum tarihinin tasvirci üslubuyla yazıldığını söylemek, ilk izlenime aldanmak olur; kitabın yapısını belirleyen burjuva kamusallığının diyalektiği, aynı zamanda onun ideoloji eleştirisine dönük eğilimini de ele verir. Mahrem alanın ve kamusal alanın kendileri hakkındaki tasavvurlarına damga vuran ve öznellik ve kendini gerçekleştirme, rasyonel kanaat ve irade oluşumu, kişisel ve siyasal geleceğini belirleme gibi anahtar kavramlarda ifadesini bulan burjuva hümanizminin idealleri anayasal devletin kurumlarına öylesine nüfuz etmişlerdir ki, ütopik bir potansiyel olarak, bu [idealleri] aynı zamanda tekzip eden anayasa gerçekliğini bile aşarlar. Tarihsel gelişimin dinamiği, fikir ile gerçeklik arasındaki bu gerilimden de beslenmelidir.

Bu düşünce biçimi elbette burjuva kamusallığının, ideal tipik kavramlaştırmada içkin bulunan yöntemsel anlamdaki idealleştirmenin ötesine taşacak şekilde idealleştirilmesine dönük ayartıcı bir etki yaratmakla kalmaz; hiç değilse zımnen, en geç 20. Yüzyılın uygarlaşmış barbarlıklarınca çürütülmüş bulunan tarih felsefesi arkaplanının varsayımlarına dayanır. Burjuva idealleri daraltıldığında, bilinç sinikleşti-

ğinde, ideoloji eleştirisinin onlara atıfta bulunmak için onlar hakkında bir rızanın mevcudiyetini varsaymak zorunda olduğu normlar ve değerler çöküntüye uğrar.[41] Bu nedenle, eleştirel toplum teorisinin normatif temellerini daha derin atmayı önerdim.[42] İletişimsel eylem teorisi, gündelik hayatın iletişimsel pratiği içinde yerleşik bulunan rasyonellik potansiyelini açığa çıkartmalıdır. Bunu yapmakla, kültürel ve toplumsal rasyonelleşme süreçlerini bütün çapıyla teşhis eden ve bu süreçleri modern toplumun eşiğinden geriye doğru da takip eden, yeniden-inşacı bir sosyalbilimin de önünü açacaktır. O zaman, kamusallığın salt belirli bir döneme özgü olarak ortaya çıkan bir biçiminin normatif potansiyellerini kovuşturma gereği de kalmayacaktır.[43] Kurumsal olarak cisimleşmiş bir iletişimsel rasyonalitenin tekil prototipik tezahürlerini stilize etmeye dönük zorlama, norm ile gerçeklik arasındaki soyut çelişkinin meydana getirdiği gerilimin yerini alan ampirik müdahale tarafından ortadan kaldırılacaktır. Bunun ötesinde, Tarihsel Materyalizmin klasik varsayımlarından farklı olarak, kültürel anlamlandırma sistemlerinin ve geleneklerin yapısal direnci ve içsel tarihi öne çıkar.[44]

2. *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*'nü incelerken kullandığım demokrasi teorisi bakış açısı, Abendroth'un, demokratik ve sosyal hukuk devletinin gelişmesini sosyalist demokrasiye doğru sürdürme tasarımına bağlıydı; genel olarak da, bu arada şüpheli hale gelen bir anlayışa, toplumun bütüncüllüğünü ve kendi kendini örgütlediğini varsayan

41 Marx'ın ideoloji kavramının eleştirisi için karş. J. Keane, *Democracy and Civil Society. On the Predicaments of European Socialism*, Londra 1988, 213 vd.

42 S. Benhabib, *Norm, Critique, Utopia*, New York 1987.

43 J. Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt/M. 1981, 2. cilt, s. 548 vd.

44 J. Habermas, "Historischer Materialismus und die Entwicklung normativer Strukturen", *Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus* içinde, Frankfurt/M. 1976, s. 9-48.

anlayışa mahkûm kaldı. Bütün hayat alanlarını, ekonomik yeniden üretimleri dahil, planlayıcı bir yasamayla programlayarak kendi kendini yöneten toplum, egemenliğe sahip olan halkın siyasal iradesiyle tamamına erecekti. Fakat bütün olarak toplumun, hukuk ve siyasal iktidar gibi araçlar yoluyla kendi üzerinde tesir icra eden büyük boyutlu bir camia şeklinde tasarlanabileceği faraziyesi, işlevsel ayrışmaya uğramış toplumların ulaştığı karmaşıklık derecesi karşısında her türlü inanılırlığını yitirdi. Özellikle de sosyalleşmiş bireylerin geniş bir örgüte üyeymişlercesine ait oldukları bir toplumsal bütünü varsayan holistik tasavvur, piyasanın yönlendirdiği iktisadî sistemin ve iktidarın yönlendirdiği idari sistemin duvarına çarpıp yıkıldı. *Technik und Wissenschaft als 'Ideologie'*de* (1968), devlet ve ekonominin oluşturduğu eylem sistemlerini eylem teorisi temelinde birbirinden ayırmayı denemiştim; ölçüt, belirli bir amaca hizmet eden rasyonalite veya başarıya dönük eylem ile, iletişimsel eylem arasındaki ayrımdı. Eylem sistemleri ile eylem tiplerinin böylesine kısa yoldan koşutlaştırılması, uyumsuzluklara yolaçtı.[45] Bunlar beni daha *Legimitationsprobleme des Spätkapitalismus*'u [Geç Kapitalizmin Meşruluk Sorunları] (1973) yazarken *Logik der Sozialwissenschaften*'de [Sosyal Bilimlerin Mantığı] (1967) ileri sürmüş olduğum yaşam dünyası kavramını, sınırlarını koruyan sistem kavramıyla birleştirmeye sevketti. *Theorie des kommunikativen Handelns*'deki [İletişimsel Eylemin Teorisi] (1981), toplumu yaşam dünyası ve sistem olarak iki basamaklı kavramlaştıran çerçeve buradan çıktı.[46] Sonunda bunun demokrasi

(*) Türkçesi: *'İdeoloji' Olarak Teknik ve Bilim*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul, 1993, Yapı Kredi - çn.

45 A. Honneth, *Kritik der Macht*, Frankfurt/M. 1985, s. 265 vd.

46 İtirazlar için bkz. benim "Entgegnung" makalem, A. Honneth, H. Joas (der.), *Kommunikatives Handeln* içinde, Frankfurt/M. 1986, s. 377 vd.

kavramına da dokunan sonuçları oldu.

O zamandan beri ekonomi ve devlet aygıtını, artık sistemsel dirençleri tahrip olmaksızın ve dolayısıyla işlevsellikleri zedelenmeksizin kendi içlerinden demokratik doğrultuda yeniden şekillendirilemeyecek, yani bir siyasal bütünleşme tarzına uyarlanamayacak, sistemce entegre edilmiş eylem alanları olarak görüyorum. Devlet sosyalizminin iflası bunu tasdik etmiştir. Radikal demokratikleştirmenin hareket istikametini belirleyen şey, artık daha çok, ilkesel olarak ayakta tutulan "güçler ayrımı" içindeki kuvvetlerin kaydırılmasıdır. Burada yapılması gereken devlet erkleri arasında değil, toplumsal entegrasyonun değişik kaynakları arasında yeni bir denge kurulmasıdır. Hedef artık kapitalist doğrultuda özerkleşmiş iktisadî sistemin ve bürokratik olarak özerkleşmiş egemenlik sisteminin "ilgası" değil, sistemin emredici kiplerinin yaşam dünyası alanlarına dönük sömürgeleştirici tecavüzlerine set çekilmesidir. Böylelikle praxis felsefesinin, yabancılaşma ve nesnelleştirilmiş özsel kuvvetlerin temellükü ile ilgili tasavvurlarına veda ediyoruz. Meşruiyet sürecinin radikal demokratik değişimi, toplumsal entegrasyon güçleri arasında yeni bir denge kurmayı hedefliyor. Böylelikle dayanışmanın toplumsal entegrasyon gücü -"üretici güç olarak iletişim"-,[47] diğer iki yönlendirici güç olan para ve yönetsel iktidara karşı kendini kabul ettirebilecek ve yaşam dünyasının kullanım değerine odaklanmış taleplerine geçerlilik kazandırabilecektir.

3. İletişimsel eylemin toplumsal entegrasyon gücünün yeri, öncelikle, somut geleneklerle ve çıkarlarla içiçe geçmiş olan tikel yaşam tarzları ve yaşam dünyalarıdır - Hegel'in sözleriyle "töre" alanı. Fakat bu yaşam bağlamlarının dayanışmacı enerjisi, iktidar ve çıkar dengesini sağlayan de-

47 Karş. H.P. Krüger'le mülakatım, J. Habermas (1990) içinde, s. 82 vd.

mokratik süreçlerin yeraldığı siyasal düzleme dolaysızca naklolmaz. Hele arkaplandaki kanaatlerin homojenliğinin varsayılamayacağı ve muhtemel bir müşterek sınıf çıkarının eşit haklarla rekabet eden yaşam tarzlarının saydamlıktan uzak çoğulculuğu karşısında gerilediği gelenek-sonrası toplumlarda, bu hiç sözkonusu değildir. Elbette, mutabakatı eleştirilebilir geçerlilik iddialarına ve böylelikle de bireyleşmiş ve mümeyyiz öznelerin hayır diyebilirliğine bağlayan bir dayanışma kavramının öznelerarasılığı esas alan çerçevesi, birlik ve tümlüğün bildik çağrışımlarını bertaraf eder. Mamafih "dayanışma" tabiri, bu soyut çerçevesiyle bile, soyutlanmış vatandaşların ampirik iradesini, doğrudan doğruya, ahlâkî vatandaşların ortak çıkara dönük aklî/rasyonel iradesine dönüştürebilen koşulları tayin eden Rousseaucu irade oluşumu kavramı doğrultusunda yanlış bir model telkin etmemelidir.

Rousseau bu (zaten hayalî olan) erdem beklentisini, ekonomik bağımsızlığı ve fırsat eşitliğini özerk vatandaşlık statüsünün önkoşulu yapan, *'bourgeois'* [burjuva] ile *'citoyen'* [vatandaş] rolleri arasındaki ayrıma dayandırdı. Sosyal devlet bu rol ayrımını yalanlar: "Modern Batılı demokrasilerde bu ilişki tersine dönmüştür: demokratik irade oluşumu, toplumsal üretimin bireylere olabildiğince eşit dağılımı anlamında sosyal eşitliğin ilerletilmesinde bir araçtır."[48] U. Preuss haklı olarak, bugün siyasal süreçte vatandaşın kamusal rolünün, refah devleti bürokrasilerinin müşterisinin özel alandaki rolüyle kaynaştığını vurguluyor: "Refah devletindeki kitle demokrasisi, 'toplumsallaşmış özel insan' diye paradoksal bir kategori yarattı. Genellikle müşteri diye tanımladığımız bu kategori, toplumsal anlamda evrenselleştiği ölçüde vatandaş rolüyle de

48 U. Preuss, "Was heisst radikale Demokratie heute?", Forum für Philosophie (der.), *Die Ideen von 1789 in der deutschen Rezeption* içinde, Frankfurt/M. 1989, s. 37-67.

kaynaşıyor." (*a.g.e.*, s.48) Demokratik evrenselcilik bir "genelleşmiş partikülarizme" dönüşüyor.

12. Bölümde Rousseau'nun "kamusal-olmayan kanaatler demokrasisi"ni zaten eleştirmiştim; çünkü bu kavrayış genel iradeyi "savlardan ziyade kalplerde mutabakat" olarak ele alıyordu. Olması gereken, bunun yerine, Rousseau'nun vatandaşlardan beklediği ve bireyin güdülerine ve erdemlerine yerleştirdiği ahlâkın, bizatihi kamusal iletişimin kendisinde demirlenmiş olmasıdır. Bu noktayı B. Manin şöyle kavramlaştırıyor: "Hem liberal teorilere hem de demokratik teoriye ortak olan perspektifi radikal bir biçimde değiştirmek zorunludur. Meşruluğun kaynağı, bireylerin önceden belirlenmiş iradesi değildir; daha ziyade bu iradenin oluşması, yani bizzat müzakere edilme sürecidir... Meşru bir karar genelin iradesini temsil etmez, ancak genelin müzakeresinden ortaya çıkan bir karardır. Zaten biçimlenmiş iradelerin toplamından çok, meşruluğunu sonuca bağlayan herkesin iradesinin biçimlendiği bir süreçtir. Müzakere ilkesi hem bireyci hem de demokratiktir... Uzun bir geleneğe ters düşme riskini alarak, meşru yasanın genel iradenin ifadesi değil, genel müzakerenin bir sonucu olduğunu kabul etmeliyiz."[49] Böylelikle ispat yükü, vatandaşların ahlâkından, makul neticelerin mümkün olduğu beklentisine dayanak sağlamaya müsait demokratik kanaat ve irade oluşumu yöntemlerinin sırtına kayar.

4. Bunun içindir ki "siyasal kamu", vatandaşların oluşturduğu bir kamusal topluluğun müzakereye dayalı kanaat ve irade oluşumunu sağlayacak iletişim koşullarının timsali olarak, normatif bir demokrasi teorisinin temel kavramı olmaya elverişlidir. Bu anlamda J. Cohen "*deliberative democ-*

---

49 B. Manin, "On Legitimacy and Political Deliberation", *Political Theory*, cilt 15, 1987, s. 351 vd. Manin açıkça *Yapısal Dönüşüm*'e değil *Legimitationsprobleme* [kitabına] atıf yapıyor; karş. 35. dipnot, s.367.

*racy"*i [müzakereci demokrasi] aşağıdaki gibi tanımlıyor: "Müzakereci bir demokrasi düşüncesi, biraraya gelmenin şartlarının ve ilkelerinin kamusal tartışma ve eşit vatandaşlar arasındaki muhakemeyle yürütüldüğü demokratik bir ortaklığın sezgisel idealinde kökleşmektedir. Böyle bir düzende vatandaşlar, kamusal muhakeme aracılığıyla kollektif seçim sorunlarının çözümüne ait bir taahhüdü paylaşır ve temel kurumlarını özgür bir kamusal müzakere çerçevesi tesis ettikleri ölçüde meşru sayarlar."[50] Demokrasinin bu müzakere/tartışma kavramı, siyasal hareketliliğe ve bir üretici güç olan iletişimin kullanımına güvenir. Ama o zaman, çatışmaya yol açmaya meyyal toplumsal konuların rasyonel biçimde, yani ilgililerin müşterek çıkarı doğrultusunda düzenlenebileceğini göstermek gerekir. İkincisi, kamusal bir zeminde savlar ileri sürmenin ve müzakere etmenin neden bu akılcı irade oluşumuna uygun araçlar olduğu açıklanmalıdır. Aksi takdirde, uzlaşmaz bir biçimde karşı karşıya gelen çıkarlar arasındaki "dengenin" stratejik bir mücadelenin neticesinden başka bir şey olmadığını varsayan liberalist model haklı çıkacaktır.

Geçtiğimiz iki onyılda John Rawls ile Ronald Dworkin, Bruce Ackermann, Paul Lorenzen ve K.O. Apel, pratik siyasal sorunların, ahlâkî bir mahiyet taşıdıkları ölçüde, nasıl rasyonel bir çözüme kavuşturulabileceğine ilişkin savlar ileri sürdüler. Bu yazarlar, duruma göre neyin genel çıkara uygun olduğunu tarafsız biçimde değerlendirmeyi sağlayacak "ahlâkî bakış açısı"nı ortaya koydular. Evrenselleştirici esasları ve ahlâkî ilkeleri nasıl formüle etmiş ve temellendirmiş olurlarsa olsunlar, genişleyen bu tartışmada çıkarla-

50 J. Cohen, "Deliberation and Democratic Legitimacy", A. Hamlin, Ph. Pettit (der.), *The Good Polity*, Oxford 1989, s. 12-34. Cohen de *Yapısal Dönüşüm*'e değil daha sonra çıkan (İngilizce) yayınlarıma atıf yapmakta. Bkz. dipnot 12, s.33.

rın genelleştirilmesinin -ve böylesi genel çıkarları cisimleştiren normların münasip bir uygulamasının-[51] haklı sebeplere dayanabileceği aşikâr hale gelmiş olmalıdır. Bunun ilerisine giderek, K.O. Apel'le beraber,[52] ahlâkî-pratik sorunların çözümü için savlama/kanıtlama (argümantasyon) yönteminin elverişliliğini gösteren bir söylem etiği önerisi geliştirdim.[53] Bununla, yukarıdaki sorunların ikincisi de cevaplanmış oluyor. Söylem etiği, savlama yönteminin zorunlu pragmatik önkoşullarının normatif içeriğinden bizatihi bir genel ahlâk ilkesi çıkarabileceğini iddia etmekle kalmaz. Bu tür bir ahlâk ilkesinin kendisi, daha çok, normatif geçerlilik iddialarına teslimiyetten söylemsel olarak kurtulmakla ilgilidir; zira normların geçerliliğini, savlama sürecinin katılımcısı rolünü deruhte ettikleri ölçüde, muhtemel bütün ilgililerin gerekçeli onayının mümkün olması koşuluna bağlar. Bu bakış açısına göre siyasal sorunların halledilmesi, bunların ahlâkî çekirdeği açısından, kamusal bir savlama praxisinin kurulmasına muhtaçtır.

Her ne kadar temel siyasal sorunların hemen hemen daima ahlâkî bir veçhesi olsa da, siyasal mercilerin kurumsal çözüm tanımlarına ihtiyaç duyan sorunların hepsi de ahlâkî mahiyette değildir elbette. Siyasal çatışmalar çoğu kere ampirik sorunlarla, olguların yorumuyla, izahlarla, teşhislerle vb. ilgilidir. Diğer yandan varoluşsal sorunlar denilen daha geniş menzilli sorunlar çoğu kez adalete ilişkin sorunlar olmayıp, iyi hayatın nasıl olması gerektiği sorusuyla bağlantılı olarak insanların -ister tümüyle toplumun ister alt-kültürlerin- kendileri hakkındaki etik-siyasal telâkkilerine te-

---

51 K. Günther, *Der Sinn für Angemessenheit*, Frankfurt/M. 1988.

52 Karş. K.O.Apel, *Diskurs und Verantwortung*, Frankfurt/M. 1988.

53 J. Habermas, *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*, Frankfurt/M. 1973, s. 140 vd.; *Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln*, Frankfurt/M. 1983.

mas ederler. Nihayet çatışmaların çoğu grup çıkarlarının çarpışmasından doğar ve ancak uzlaşma sağlama yoluyla çözülebilecek bölüşüm sorunlarına ilişkindir. Ama siyasal karar gerektiren sorunlar alanındaki bu farklılaşma ne ahlâkî mülahazaların önceliğini geçersiz kılar, ne de bir bütün olarak siyasal iletişimin savlamaya dayanan biçimini. Ampirik sorunlar birçok durumda değer hükmüne bağlı sorunlardan ayrılamaz ve doğaları gereği birtakım savlar ileri sürerek işlenmeyi gerektirirler.[54] Belirli bir kollektifin mensubu olarak nasıl yaşamak istediğimiz hakkındaki kendimize dair etik-siyasal anlayışımız, ahlâkî normlarla en azından uyumlu olmalıdır. Müzakereler sav/kanıt alışverişine dayanmalıdır; ve müzakerenin dürüstçe bir uzlaşmayla sonuçlanması esas itibarıyla yöntemsel koşullarına bağlıdır ki, bu da ahlâkî bir değerlendirmenin konusudur.

Söylem etiği önerisinin üstünlüğü, şayet böylesi söylemlerin sonuçlarının makul olacağı doğrultusunda bir ümit beslenecekse, değişik savlama biçimlerinde ve müzakerelerde yerine getirilmesi zorunlu olan iletişim koşullarını özgülleştirebilecek olmasıdır. Böylelikle normatif düşüncelere ampirik-sosyolojik bağlantı imkânları açmaktadır.

5. Demokratik müzakere kavramının öncelikle normatif teori çerçevesinde açıklığa kavuşturulup makulleştirilmesi gerektiği içindir ki, sosyal devlete özgü kitle demokrasisi koşullarında, aydınlanmış öz-çıkar ile genel çıkar yönelimi arasındaki ve müşteri rolüyle vatandaş rolü arasındaki irtifa farkını kapatacak bir söylemsel kanaat ve irade oluşumunun nasıl düzenleneceği sorusu cevapsız kalır. Her savlama praxisinin iletişimsel önkoşullarına, tarafsızlık faraziyesi ve katılımcıların beraberlerinde getirdikleri öncelikleri sorgulayacakları ve aşacakları beklentisi de dahildir; hatta bu iki ön-

54 J. Habermas, "Towards a Communication Conecpt of Rational Collevtive Will-Formation", *Ratio Juris* içinde, cilt 2, Temmuz 1989, s.144-154.

koşulun yerine getirilmesi, rutin haline gelmelidir. Modern doğal hukukun bu soruna getirdiği çözüm, meşru hukuksal zorlamanın yürürlüğe konmasıydı. Bu sefer de hukuksal zorlamanın konması için gerekli olan siyasal iktidarın ahlâken nasıl gemleneceği sorunu doğdu; bu sorunun nasıl çözüleceğinin cevabını Kant hukuk devleti fikriyle vermiştir. Şimdi söylem teorisinin bu fikri geliştirerek vardığı yer, hukukun bir kez daha kendi kendisine uygulanacağı tasarımıdır: hukuk, kanıtlar ileri sürmek suretiyle oluşturulacak ve uygulanacak olan hukuksal programların söylemsel tarzını da güvence altına almalıdır. Bunun anlamı, dürüst müzakereler ve zorlamasız/baskısız savlar/kanıtlar için titiz iletişimsel önkoşulların adım adım yerine getirilmesini sağlayacak hukuksal yöntemlerin kurumsallaştırılmasıdır. Bu idealleştirici önkoşullar, muhtemel ilgililerin hepsinin eksiksiz kapsanmasını, tarafların eşit haklara sahip olmasını, karşılıklı ilişkinin/eylemin zorlamadan azâde olmasını, konulara ve katılımlara açıklığı, sonuçların gözden geçirilebilirliğini vs. gerektirir. Bu bağlamda hukuksal usuller, reel toplumda zuhur eden mekânsal, zamansal ve maddî türden seçme zorunluluklarına ideal addedilen bir iletişim cemaati içinde geçerlilik kazandırmaya hizmet ederler.[55]

Böyle olunca örneğin çoğunluk ilkesi, mümkünse söylemsel temelde yürüyen, en nihayetinde hakikati arayan kanaat oluşumunu iradenin belli bir zamanda oluşması gereğinden kaynaklanan baskıyla uyumlu hale getiren bir düzenleme olarak anlaşılabilir. Söylem teorisinin bakış açısına göre çoğunluk kararının sav/kanıt praxisiyle içsel bir ilişkiyi ayakta tutması gerekir, ki bundan da başka kurumsal düzenlemeler (örneğin gerekçe gösterme zorunluluğu, ispat yükümlülüğünün dağılımının kurala bağlanması, yasa tasa-

55 Karş. benim *Tanner-Lectures* (1988), s. 246 vd.

rılarının tekrar tekrar müzakeresi vs.) doğar. Bir çoğunluk kararı ancak, içeriği, bir sorunun doğru çözümüne yönelik karar alma baskısı altında geçici sonuca bağlanmış bir tartışmanın rasyonel saikli ama yanlışlanabilir neticesi olarak bir geçerliliğe sahip olacak şekilde ortaya çıkmalıdır. Başka kurumları da, genel iletişim koşullarının söylemsel bir irade oluşumu için hukuken kurumsallaştırılmasına dönük aynı bakış açısıyla kavrayabiliriz: Örneğin parlamento organlarının bileşimi ve çalışma tarzıyla ilgili düzenlemeler, seçilmiş temsilcilerin sorumlulukları ve dokunulmazlıkları, çok partili sistemdeki siyasal çoğulculuk, halk/kitle partilerinin değişik çıkar konumlarını programatik açıdan biraraya getirme mecburiyeti vs..

Mevcut kurumların normatif anlamının söylem teorisi açısından çözümlenmesi ayrıca vatandaşların müşterileşmesine karşı etkide bulunabilecek yeni kurumsal düzenlemelerin devreye sokulması ve denenmesi için bir perspektif de sağlayabilir. Bu kurumların, [yurttaşların] kendi dolaysız öncelikleri ile dernekler/birlikler biçiminde örgütlenmiş çıkarların genelleşmiş tikelcilikleri (partikalürizm) arasındaki kısa devre döngüyü kırarak iki rol arasındaki mesafeyi kademelendirmeleri gerekir. Seçmen oylarının *"multiple preference ordering"*le [çoklu öncelik düzenlemesi] bağdaştırılmasına dönük özgün fikir[56] de bununla ilgilidir. Böylesi düşünsel öneriler, mevcut düzenlemeler bünyesindeki, vatandaşları gayrı-siyasal itaatkârlığa şartlayan ve özdüşünümsel olarak kendi kısa vadeli çıkarlarının ötesini algılayarak düşünmelerini önleyen engellerin tahliline dayanma-

56 R.E. Goodin, "Laundering Preferences", J. Elster, A. Hylland (der.) *Foundations of Social Choice Theory* içinde, Cambridge 1986, s. 75-101'e dayanan Claus Offe bu düşünceyi, zengin fikirler getiren şu makalesinde geliştiriyor: "Bindung, Fessel, Bremse. Die Unübersichtlichkeit von Selbstbeschränkungsformeln", A. Honneth, TH. McCarthy, C. Offe, A. Wellmer, *Zwischenbetrachtungen* içinde, Frankfurt/M. 1989, s. 739-775.

lıdır. Başka bir deyişle: Hukuk devleti kurumlarının demokratik anlamının söylem teorisince deşifre edilişini, sosyal devletçi kitle demokrasilerindeki, vatandaşı siyasal sürece yabancılaştırma konusunda etkili olan mekanizmaların eleştirel incelemesiyle tamamlamak gereklidir.[57]

6. Demokrasi kavramının, kamusal iletişim içinde müzakereye/tartışmaya dayalı değer ve norm oluşturma süreçleriyle ilgili olan normatif içeriği, elbette ki demokratik hukuk devleti düzleminde uygun kurumsal düzenlemelerden ibaret değildir. Biçimsel bir düzenleme altındaki iletişim ve karar süreçlerinin ötesindedir bu içerik. Sorumlu kararlara kaynaklık edecek şekilde belirli organlarda örgütlenmiş kanaat oluşumunun müşterek hakikat arayışı hedefine elvermesinin derecesi, bu kanaat oluşumunu çevreleyen siyasal iletişim içinde serbestçe dolaşan değerlerin, konuların, katkıların ve savların akışına olan geçirgenliğine bağlıdır. Bu geçirgenlik temel haklar yoluyla mümkün kılınabilir, ama tümüyle örgütlenemez. Söylem teorisinin makul sonuçlara ilişkin beklentisi daha ziyade, karar almaya değil keşfetmeye ve sorun çözmeye programlanmış, bu anlamda örgütlenmemiş bir kamunun kendiliğinden ve iktidarsız iletişim akışları ile kurumsal olarak düzenlenmiş siyasal irade oluşumunun işbirliğine yaslanır. Halk egemenliği fikri yüksek düzeyde karmaşık toplumlarda hâlâ gerçekçi bir uygulamaya kavuşabilecekse, bu fikri bir kollektifin fiziken mevcut, katılan ve birlikte karar veren unsurlarında cisimleştirmeye yönelen somutçu anlamlandırmadan kopmalıdır.

Duruma göre, doğrudan doğruya biçimsel iştirak ve birlikte karar verme imkânlarının genişletilmesi, sadece "genelleştirilmiş tikelciliğin" yoğunlaşmasına götürebilir; yani Burke'den Weber'e, Schumpeter'e ve günümüzde Yeni Muhafa-

57 C. Offe, U.K. Preuss, *Can Democratic Institutions Make Efficient Use of Moral Resources?* (Ms. 1989)

zakârlara kadar demokratik elitizme kanıtlar sunmuş olan, yerel ve gruplara özgü özel çıkarların imtiyazlı nüfuzu anlayışına yolaçabilir. Kamusal iletişimin müzakereye dayalı sürecini mümkün kılacak koşulların timsali olarak prosedürel [usulî] bir halk egemenliği kavrayışı, bu demokratik elitizme karşı koruma sağlayabilir. Tamamıyla darmadağın olmuş bulunan halk egemenliği, siyasal kanaat ve irade oluşumunun akışını, bu akışın yanılma paylı sonuçlarını pratik bir makullük beklentisini saklı tutacak şekilde tanzim eden o öznesiz ama elbette iddialı iletişim biçimlerinde "cisimleşebilir" artık ancak.[58] İletişim tarafından akışkanlaştırılmış bulunan egemenlik, toplumun tümü açısından önem taşıyan konuları keşfeden, değerleri yorumlayan, sorunların çözümüne katkılar getiren, iyi sebepleri üreten ve kötü sebepleri değerden düşüren kamusal söylem iktidarıyla geçerlilik kazanır. Bu kanaatlerin elbette demokratik nizamlı organların kararlarında bir şekle kavuşturulmaları gerekir; çünkü pratik sonuçları olacak kararlarda sorumluluğun bir kuruma izafe edilmesi lâzımdır. Söylemler egemenlik kurmazlar. Onlar yönetsel iktidarı ikame etmeyen, sadece onu etkileyen iletişimsel bir iktidar üretirler. Bu etki, meşruiyet sağlama ve meşruiyetten yoksun bırakma ile sınırlıdır. İletişimsel iktidar, "muhasara tarzında" etki ettiği kamusal bürokrasilerin sistematik inatlarının yerini alamaz. Halk egemenliği böylelikle prosedürel [usulî] işlemler içinde erirse, iktidarın, 1789'dan yani paternalist egemenlik biçimlerinin tasfiyesinden beri bir hava boşluğu oluşturan simgesel yeri de U. Rödel'in Claude Lefort'a katılarak söylediği gibi halk veya millet gibi yeni kimlik simgeleriyle dolmaz,[59] boş kalır.

---

58 J. Habermas, "Volkssouveränitaet als Verfahren. Ein normativer Begriff der Öffentlichkeit?", *Ideen von 1789* içinde (1989), s. 7-36.

59 U. Rödel, G. Frankenberg, H. Dubiel, *Die demokratische Frage*, Frankfurt/M. 1989, 4. Bölüm.

IV. Sivil toplum veya siyasal kamu

Bu şekilde değiştirip sarihleştirdiğimiz öncüller altında nihayet siyasal kamunun tarifine geri dönebiliriz. Siyasal kamu alanı, en azından iki ayrı sürecin buluştuğu bir kavşaktır - bir taraftan meşru iktidarın iletişimsel yoldan oluşumu, diğer taraftan medya iktidarının sistemin emir kipleri karşısında kitlesel sadakat, rağbet ve "*compliance*" (itaat) üretmeye dönük manipülatif kullanımı. Özerk kamusal alanlarda gayrıresmî bir kanaat oluşumunun temellerinin ve kaynaklarının neler olacağı sorusunun cevabı, sosyal devletin statü güvencelerine ve toplumun siyasal olarak kendi kendini örgütlemesine dönük holistik talebe atıf yaparak verilemez artık. Kamunun yapısal dönüşümü ile, iletişimsel eylem teorisi tarafından yaşam dünyasının rasyonelleştirilmesi olarak kavranan uzun vadeli eğilimleri birbirine bağlayan çember tam bu noktada kapanır. Siyasal işlev gören bir kamu sadece hukuk devleti güvencelerine değil, kültürel geleneklerin ve toplumsallaşma kalıplarının müsait olmasına ve özgürlüğe alışık bir halkın siyasal kültürüne de muhtaçtır.

Bu kitabın merkezi sorunu bugün "sivil toplumun yeniden keşfi" başlığıyla ele alınıyor. Farklılaşmış, ayrışmış yaşam dünyalarının ve oralardaki özdüşünüm potansiyellerinin "müsaitliğine" umumî bir atıf yapmak yeterli değildir; sadece toplumsallaşma kalıpları ve kültürel geleneklerle sınırlı kalmayan bir somutlaştırmaya ihtiyaç var. Muhtelif saikler ve değer yargılarıyla beslenmiş bir liberal siyasal kültür kuşkusuz kendiliğinden kamusal iletişimler için elverişli bir zemin sağlar. Ama daha önemlisi, ilişki ve örgütlenme biçimleridir, iktidarlaştırılmamış bir siyasal kamunun taşıyıcılarının kuramsallaşma tarzlarıdır. Bu noktada, "toplumsal birlik ilişkileri" kavramını "söylem etiğine toplumsal alanda bir yatak açması gereken global nitelikli yaşam tarzı

ve yaşam dünyası kategorilerini, sosyolojik yanı belirgin kategorilerle yüzleştirmek"[60] amacıyla kullanan C. Offe'nin son tahlilleri devreye giriyor. "Toplumsal birlik ilişkileri" ile ilgili müphem kavramın, bir vakitler burjuva kamusal alanının toplumsal kesitini oluşturmuş olan "dernekler dünyası"yla ilintisi tesadüfî değildir. Bu kavram şimdilerde çok kullanılan ve *'societas civilis'*in Hegel'le Marx'tan beri alışılagelen 'burjuva toplumu' şeklindeki modern çevirisinden farklı olarak, emek, sermaye ve mal piyasalarının yönlendirdiği ekonomiyi artık içermeyen "sivil toplum" terimini de hatırlatıyor aynı zamanda. Konuyla ilgili yayınlarda açık tanımları boşuna arıyoruz. Her halükârda "sivil toplum"un kurumsal çekirdeğini, sistematik olmayan birkaç örnek vermek gerekirse, kiliselerden, kültür derneklerinden ve akademilerden bağımsız medyaya, spor ve boş zaman derneklerine, tartışma kulüplerine, vatandaş forumlarına ve yurttaş inisyatiflerinden meslek birliklerine, siyasal partilere, sendikalara ve alternatif kurumlara dek uzanan devlet-dışı ve ekonomi-dışı gönüllü birliktelikler oluşturuyor.

J. Keane bu toplumsal birliklere şu ödevi, daha doğrusu işlevi yüklüyor: "Sivil toplumla devlet arasındaki sınırları, iki birbirine bağlı ve eşzamanlı süreç yoluyla korumak ve yeniden tanımlamak: toplumsal eşitlik ve özgürlüğün genişlemesi ve devletin yeniden yapılandırılıp demokratikleştirilmesi."[61] O halde kanaat oluşturucu toplumsal birlikler sözkonusu. Bunlar had safhada devletselleşmiş siyasal partiler gibi yönetsel sisteme dahil değiller, ama doğrudan kamusal iletişime katılma yoluyla veya örneğin alternatif projeler gibi faaliyetlerinde görülen programatik karakterleriyle kamusal tartışmaya zımnî bir katkı getirdikleri için, basın-yayın ala-

60 Offe, Honneth vd. içinde (1989), s. 755.

61 Keane, *Democracy ad Civil Society* (1988), s. 14.

nındaki nüfuzları üzerinden siyasal etkilere yol açıyorlar. Benzeri biçimde Offe, toplumsal birlik ilişkilerine, yeterince iyi kanıtlarla vatandaşları "sorumlu eyleme" yönelten bir siyasal iletişime uygun bağlamlar oluşturma işlevini yüklüyor: "Sorumlu eylem demek, eyleyenin kendi eylemlerine karşı yöntemli bir biçimde aynı anda hem uzmana, hem genel Öteki'ne hem de kendi Ben'ine özgü sınayıcı perspektifi *futurum exactum* [kusursuz gelecek] çerçevesinde içselleştirmesi ve bu yolla eylemin ölçütlerini maddî, toplumsal ve zamansal açılardan sağlamlaştırması demektir."[62]

Sivil toplum kavramı, kazandığı konjonktürü, herkesten önce devlet sosyalizmine dayalı toplumlardaki muhaliflerin siyasal kamunun totaliter imhasına yönelttikleri eleştiriye borçludur.[63] Burada Hannah Arendt'in iletişim teorisi açısından geliştirdiği totalitarizm kavramı önemli rol oynar. Etrafında özerk kamusal alanların billurlaşabileceği kanaat oluşturucu toplumsal birliklerin sivil toplumda neden böylesine mümtaz bir yer tuttuğunu bu çerçeve içinde anlayabiliriz. Totaliter egemenlik tam da yurttaşların bu iletişimsel pratiğini gizli servis aygıtlarının denetimine tabi kılar. Doğu ve Orta Avrupa'daki devrimci değişimler bu tahlili doğrulamıştır. Bu devrimlerin *"Glasnost"* [Açıklık] sloganını bayraklaştıran reformcu politikalarla başlaması tesadüf değildi. Büyük mikyaslı bir sosyalbilim deneyindeymişçesine, egemenlik aygıtı, yurttaş hareketlerinin barışçı muhalefetinin artan baskısı karşısında devrimci dönüşüme uğradı - bunun nümunesi Demokratik Almanya Cumhuriyeti'dir. Ve bu hareketlerden, yeni bir düzenin, henüz devlet sosyalizminin yıkıntısı içinde kendini göstermeye başlayan altyapısı teşekkül etti. Devrimi yürütenler, kiliselerdeki gönüllü birlikler, in-

62 C. Offe, Honneth vd. (1989), s. 758.

63 Karş. J. Rupnik, M. Vajda ve Z.A. Peleczynski'nin Keane'in (der.) kitabındaki katkıları, *Civil Society and the State* (1988), 3. Bölüm.

san hakları grupları, ekolojik ve feminist hedeflere yönelen muhalif gruplardı; bunların örtük etkilerine karşı totaliter kamunun daima zor yoluyla tahkim edilmesi gerekmişti.

Batı tipi toplumlarda durum değişiktir. Burada gönüllü toplumsal birlikler demokratik hukuk devletinin kurumsal çerçevesi içinde oluşur. Ve burada ciddi bir ampirik çaba harcamadan cevaplanamayacak başka bir soru kendini ortaya koyar: kitle iletişim araçlarının egemenliği altındaki kamusal alan, sivil toplumun taşıyıcılarına, siyasal ve iktisadî istilacıların medyatik iktidarıyla ümit verici bir rekabet şansını, yani dışardan yönlendirilen değerler, konular ve nedenler yelpazesini etkileyerek değiştirme, yenileyerek kısıtsızlaştırma ve eleştirel süzgeçten geçirme fırsatını tanır mı, ne kadar tanır? Bana öyle geliyor ki, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*'nde geliştirilen, siyasal işlev gören kamusallık kavramı, bu sorunun ele alınmasında hâlâ kullanışlı bir tahlil perspektifi sunuyor. Bu nedenledir ki sivil toplum kavramını çağdaş bir demokrasi teorisi açısından verimli kılmaya dönük denemelerinde A. Arato ile Jean Cohen iletişimsel eylem teorisi içinde öne sürülmüş bulunan "sistem ve yaşam dünyası" [kavramlaştırmasının] mimarisine eklemleniyorlar.[64]

Elektronik medya araçlarının basit etkileşimleri yeniden yapılandırışını inceleyen özgün bir çalışmaya atıf yaparak bitirmek istiyorum. "*No Sense of Place*" [Yer Duygusu Yok] başlığı, toplumsallaşmış bireylerin şimdiye dek toplumsal duruş noktalarını idrak edip kendi kendilerini konumlandırdıkları yapıların çözülüp gittiği iddiasını yansıtıyor. Hatta yaşam dünyalarının temel koordinatlarını belirleyen mekânın ve tarihsel zamanın toplumsal sınırları da hareket ha-

64 A. Arato, J. Cohen, "Civil Society and Social Theory", *Thesis Eleven*, No. 21, 1988 (Special Issue on 'Civil Society versus State'), s. 40-67; aynı yazarlar, "Politics and Reconstruction of the Concept of Civil Society", Honneth vd. içinde (1989), s. 482-503.

linde bu sefer: "'Enformasyon çağımızın' özelliklerinin bir çoğu bize, en ilkel toplumsal ve siyasal biçimleri hatırlatmaktadır: avcı ve toplayıcı toplumu. Göçebe halklar gibi, avcılar ve toplayıcılar da yaşadıkları bölgeyle bir sadakat ilişkisine sahip değillerdir. Onların da çok az 'mekân duygusu' vardır; özgül etkinlikler özgül fiziksel yerleşim bölgelerine sıkı bir şekilde bağlı değildir. Avcı/toplayıcı ve elektronik toplumlarda sınırların yokluğu bir çok çarpıcı paralelliğe yol açar. Bizimkinden önce bilinen bütün toplum türleri içinde, kadın-erkek, çocuk-yetişkin, lider-takipçileri rolleri esasında eşitlikçi olmaya en fazla eğilim gösterenler, avcı ve toplayıcı toplumlardır. Birbirinden ayrı bir çok yer ve toplumsal alan oluşturmanın güçlüğü, herkesi herkesin işine karışmaya yöneltmiştir."[65] Bu slogana benzeyen tezin öngörülmemiş bir tasdikini yine 1989 yılının devrimci hadiseleri bize sundu. Demokratik Almanya, Çekoslovakya ve Romanya'daki altüst oluşlar, salt televizyondan naklen yayımlanan bir tarihsel vaka olmakla kalmayıp, bizatihi bir televizyon naklen yayını tarzında cereyan eden bir zincirleme sürece yolaçtı. Kitle iletişim araçları, dünya çapındaki kaynaşmanın bulaşıcı bir etki yaratmasında belirleyici olmakla kalmadılar. Meydanlarda ve caddelerde gösteri yapan kitlelerin fizikî varlığı da, 19. yüzyıldan ve 20. yüzyılın ilk döneminden farklı olarak, ancak televizyon aracılığıyla her yerde hazır ve nâzır bir mevcudiyete dönüştürülebildiği ölçüde devrimci bir güç haline gelebildi.

J. Meyrowitz'in toplumsal nitelikli sınırların kitle iletişim araçlarınca gevşetilmesine dair tezi, kuşkusuz Batılı toplumların normalliği açısından fazla düz bir iddiadır. İtiraz noktaları önümüzde duruyor. Olayların elektronik aracılığıyla global ölçekte her yerde hazır ve nazır kılınması ve eşza-

65 J. Meyrowitz, *No Sense of Place*, Oxford 1985.

mansızlıkların uyumlulaştırılması yoluyla yaşam dünyamıza giren o farksızlaştırma ve yapısızlaştırma sürecinin, mutlaka toplumsal kendini idraki (öz-algıyı) etkileyen yüklü sonuçları var. Fakat bu kısıtsızlaştırma aynı zamanda özgülleştirilen rollerin çoğaltılmasıyla, yaşam tarzlarının çoğullaşmasıyla ve hayata ilişkin tasarıların bireyselleşmesiyle elele gidiyor. Köksüzleşme, kendi cemaat aidiyetlerini ve kaynaklarını inşa etmeyle; eşitleşme de, şeffaflıktan uzak sistemsel karmaşıklık karşısındaki çaresizlikle birarada ilerliyor. Bunlar, daha ziyade, içiçe geçen birbirini tamamlayıcı gelişmelerdir. Kitle iletişim araçlarının başka boyutlarda da birbirine karşıt etkileri görülüyor. Altyapısına elektronik kitle iletişiminin artan ayıklama zaruretlerinin damga vurduğu bir kamusallığın, demokratik potansiyeli açısından birbirine zıt etkilerle yüklü olduğuna işaret eden çok şey var.

Bununla şunu söylemek istiyorum: Bugün bir defa daha kamusallığın yapısal dönüşümünü incelemeye girişecek olsaydım, bunun demokrasi teorisi açısından ne sonuç vereceğini bilemezdim - o zamankine göre daha az karamsar bir değerlendirmeye ve daha az iddiacı, salt önermeler koyan bir bakışa fırsat veren bir sonuç, belki de.

Frankfurt am Main, Mart 1990

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ: BİR BURJUVA KAMU MODELİ İÇİN İLK SINIRLARIN ÇİZİLMESİ

1. Sorunun Konuşu

"Kamusal" ve "kamu" kavramlarının günlük dildeki kullanımı, bunların birbirleriyle uyuşmayan çok çeşitli anlamlara sahip olduklarını ele veriyor. Değişik tarihsel evrelerden kaynaklanan bu anlamlar, sanayisi gelişmiş ve sosyal devlet olarak örgütlenmiş burjuva toplumu koşullarına eşzamanlı olarak uyarlanan kullanımları içinde, birbirleriyle bulanık bir ilişkiye giriyorlar. Şu da var ki, sözkonusu kavramların geleneksel gündelik kullanımlarına direnç gösteren bu koşullar, sözcüklerin ve terminolojik içeriklerin hep bu muğlaklıkla kullanılmasını da gerektiriyorlar. Çünkü, bunda ısrar eden, yalnızca bürokrasilerin ve kitle iletişim araçlarının jargonlarının ağırlıklı damgasını taşıyan gündelik dil değildir; başta hukuk, siyaset bilimi ve sosyoloji olmak üzere bilimlerin de "kamusal" ile "özel", "kamu", "kamu oyu" gibi geleneksel kategorilerin yerine daha kesin belirlemeleri ikame edecek durumda olmadıkları açıkça görülüyor. Her şeyden önce bu ikilem, ironik bir şekilde, kamu oyunu sarih

olarak kendi nesnesi kılmış olan disiplinden intikam almıştır: ampirik tekniklerin devreye girmesiyle aslında *public opinion research*'ün [kamu oyu araştırmacılığı] kavraması gereken nesne, kavranması imkânsız bir kategori olarak buharlaşıyor;[1] öte yandan sosyoloji bu sonucu çıkarmaktan kaçınıp sözkonusu kategorileri terketmeyerek kamu oyunu konu etmeyi sürdürüyor.

Şayet kapalı topluluklarınkinden farklı olarak herkese açık iseler toplantıları "kamusal" olarak adlandırıyoruz - tıpkı kamusal yerlerden veya kamusal binalardan söz ettiğimiz gibi. Ancak salt bu "kamusal binalar" lâfı bile, sözkonusu binaların herkese açık oluşundan öte bir şeyi ifade ediyor; hatta bunların kamunun gidiş gelişine açık olmaları bile zorunlu değildir; bunlar devletin kurumlarını barındırırlar ve bizzat bu nitelikleri gereği kamusaldırlar. Devlet "kamu erki"dir. Bu sıfatını, kendi hukukuna tabi olanların ortak kamusal selâmetini sağlama görevine borçludur. - Örneğin birisinin bir başkası tarafından "kamu önünde kabulünden" söz edildiği zaman, gene farklı bir anlam ortaya çıkar; "kamusallığın" içine biraz kamusal tasvibin girdiği böylesi durumlardan, temsilî niteliklli bir güç türer. Eğer birisi hakkında "kamuya malolmuş bir ismi var" dersek, anlam gene başka bir yere kayar; bir nâma, hattâ şöhrete sahip olmanın sağladığı bu kamusallık, "nezih muhit"lerin varolduğu eski devirlerden kalmadır.

Bütün bunlarla, bu kategorinin kamu görüşü anlamındaki, tepki gösteren veya olan bitenden haberdar kamu oyunu ifade eden, halkla, aleniyetle, ilân etme / yayımlamayla bağlantılı olan en yaygın kullanımlarına henüz değinmiş değiliz. Böyle bir konunun öznesi, kamu oyunun taşıyıcısı ola-

1 Karş. aşağıda, 24. Bölüm. [Not: Yazarın kitabın bölümlerine yaptığı göndermelerde, 1'den 25'e sıralanan altbölümler kastediliyor.]

rak halktır; kamu oyunun eleştirel işlevi ise (örneğin mahkemelerdeki duruşmaların kamuya açık oluşu gibi) aleniyetiyle ilintilidir. Kitle iletişim araçları sözkonusu olduğunda, aleniyetin anlamı şüphesiz değişir. Kamu oyunun bir işlevi olmaktan çıkarak, kamu oyunun kendi üzerine aldığı işlevlerin bir sıfatı haline gelir: *public relations* [halkla ilişkiler], şimdilerde "kamu oyu çalışması" denilen uğraşlar, böylesi aleniyetleri oluşturmaya yöneliktir. - Kamu, kendisini, özel alandan ayrı bir alan olarak ortaya koyar. Bazen de kendisini çok basit düzeyde, kamu gücünün karşıtı bir alan olarak, kamu oyu alanı görünümünde sunar. Duruma göre, kimi kez devlet organları, kimi kez de halkın iletişimine hizmet eden basın gibi medya unsurları "kamusal organlar" arasında sayılır.

"Kamusal"ın ve "kamu"nun anlam sendromlarına ilişkin toplumsal-tarihsel bir tahlil ile, değişik tarihsel dil katmanları sosyolojik kavramlara oturtulabilir. Kamu sözcüğünün etimolojisine ilk göz atıldığında bile aydınlatıcı sonuçlar çıkıyor. Almancada bu isim, daha eski olan "kamusal" sıfatından, ancak 18. yüzyılda *publicité* ve *publicity* ile benzerlik kurularak türetilmiştir;[2] sözcük o yüzyılın sonunda bile o kadar az kullanılıyordu ki, Heynatz tarafından şüphe ve itirazla karşılanmıştır.[3] Kamu ancak bu evrede kavramlaştırılmayı talep ettiğine göre, bu alanın en azından Almanya'da ancak o zaman oluşup bir işlev üstlendiğini kabul edebiliriz; kamu, özgül olarak, aynı dönemde mal mübadelesinin ve toplumsal emeğin alanı olarak kendi yasalarına göre kurumlaşan "burjuva toplumuna" aittir. Bununla beraber, "kamusal" olandan ve kamusal olmayandan, yani "özel" olandan, çok önceden beri söz edilmeye başlanmıştı.

2 *Deutsches Wörterbuch der Brüder Grimm*, cilt 2, Leipzig 1889, "kamu" maddesi, s.1183.

3 *Weigands Deutsches Wörterbuch*, Giessen 1910, Band 2, s.232.

Burada, Roma döneminde aldıkları biçimle bize aktarılmış olan Yunanca kökenli kategoriler sözkonusudur. Olgun Yunan şehir devletinde, özgür vatandaşların ortak kullandığı (*koine*) *polis*'in alanı, tek tek şahıslara ait olan (*idia*) *oikos*'un alanından kesin olarak ayrılmıştır. Kamusal hayat, *bios politikos,* pazar meydanında, *agora*'da cereyan eder, fakat mekânsal olarak bağlanmış değildir: kamu, mahkeme ve meclis görüşmeleri biçimine de bürünebilen müzakerede oluşabileceği gibi (*lexis*), savaşta veya savaş oyunlarındaki gibi ortak eylemde de (*praxis*) oluşur. (Yasamaya çoğu kez başka ülkelerden olanlar memur edilirler; çünkü bu görev aslî kamusal görevlerden biri değildir.) Siyasal düzen, bilindiği gibi, patrimoniyal köle iktisadına dayanır. Vatandaşlar gerçi üretici çalışmadan muaftırlar; ancak kamusal hayata katılabilmenin koşulu, bir aile reisi olarak, özel hayat alanında özerk olmaktır. Özel alan, (Yunanca) adı itibarıyla da eve bağlıdır; dolaşım halindeki bir servete veya emek gücüne sahip olmak, ev ekonomisi ve aile üzerindeki egemenliğin ikamesi olamaz, yoksulluk veya köleden yoksunluk başlıbaşına *polis*'e kabul edilmenin önünde engeldir - sürgün, mülksüzleştirme ve evin yıkılması, aynı şeylerdir. Yani, *polis*'te bir şahsın konumu, *oikos*'taki despotluğuna bağlıdır. Hayatın yeniden üretimi, kölelerin çalışması, kadınların hizmeti, doğum ve ölüm *oikos* despotluğunun şemsiyesi altında cereyan eder; zorunluluk ve geçicilik âlemi, özel alanın gölgesinde gizlenir. Yunanlıların bilincinde kamu, özel alanın karşısında bir özgürlük ve istikrar âlemi olarak yükselir. Her şey ancak kamunun ışığında açığa çıkar, herkesin gözüne orada görünür. Meseleler vatandaşlar arasındaki konuşmalarda dile gelir ve şekillenir; eşitler arasındaki çatışmada en iyi olan ortaya çıkar ve gerçek özüne bürünür - şânın ölümsüzlüğüne. Hayat kavgası ve hayatî ihtiyaçların karşılanması zorunluluğu, *oikos*'un sınırları

içinde utançla saklanırken, *polis* onur kazanılabilen serbest bir alan sunar: elbette vatandaşlar eşitler olarak ilişki kurarlar (*homoioi*), ama hiç kimse temayüz etmeye çalışmaktan (*aristoiein*) geri kalmaz. Aristoteles'in bir katalog halinde derlediği erdemler yalnızca kamu alanı içinde geçerlidir, orada takdir edilir.

Yunanlıların yorumuyla biçimlenerek bize aktarılmış olan bu Helenik kamu modeli, Rönesanstan beri, klasik denilen unsurlarla beraber esas normatif gücü paylaşıyor- ta günümüze kadar.[4] Bu modelin temelindeki toplumsal formasyon değil, ama ideolojik ülkü, yüzyıllarca geçerliliğini koruyabilen bir zihinsel-tarihsel sürekliliğe sahiptir. Önce, Ortaçağ boyunca, kamusal - özel kategorileri ile kamu, Roma hukukunun tanımları çerçevesinde *res publica* olarak gelenekselleştirildi. Bu kategorilerin hukuk tekniği bakımından yeniden etkili bir uygulaması ise, elbette ancak modern devletin ve ondan ayrışan burjuva toplumunun oluşumuyla gerçekleşebildi. Bu kategoriler, özgül anlamda burjuva bir kamunun siyasal bilincinin oluşmasına ve hukuksal kurumlaşmasına hizmet ettiler. Yaklaşık bir yüzyıldan beri, bu kamunun toplumsal temelleri de sarsılmakta; kamunun çözülme eğilimlerini görmemek mümkün değil: alan olarak gittikçe genişlerken, işlev itibariyle gittikçe güçsüzleşiyor. Öte yandan kamusallık, hâlâ siyasal düzenimizin örgütlenme ilkesidir. Belli ki [bu ilke], toplumsal demokrasinin liberal ideolojinin sırtından zahmetsizce sıyırıp çıkarabileceği bir paçavradan öte ve ondan farklı bir şeydir. Bugün yeterince karmaşık bir şekilde "kamu" başlığı altında topladığımız kompleksi kendi yapılarıyla tarihsel olarak anlamayı başarırsak, bu kavramı sosyolojik olarak açıklığa kavuşturmanın ötesinde, toplumumuzun püf noktasını da

4 Son olarak H. Arendt, *The Human Condition*, Chicago 1958.

onun merkezî kategorilerinden birinden hareketle sistematik olarak kavramış oluruz.

2. Temsilî Kamu Modeli üzerine

Avrupa Ortaçağı boyunca Roma hukukundaki *publicus* [kamu] ile *privatus* [özel] arasındaki karşıtlık[5] kullanılıyor olsa da, bağlayıcı değildir. Bu kavramsal karşıtlığı feodal toprak ve vassallık egemenliğinin hukuksal koşullarına ikircikli bir şekilde uyarlama çabaları, bu dönemde kamu ile özel alan arasında, antik (veya modern) modele uygun bir karşıtlık bulunmadığını gösteren verileri gayrı ihtiyarî ortaya koyarlar. Elbette, burada da toplumsal işin iktisadî örgütlenmesi, *aile reisinin* evini bütün egemenlik ilişkilerinin odağına koymaktadır; ancak burada beyin üretim sürecindeki konumu *oikos* despotunun veya *pater familias*'ın [aile babası] "özel" tasarruf gücüyle karşılaştırılamaz. Bütün tekil egemenlik haklarının timsali olan toprak egemenliği (ve ondan türeyen vassalık egemenliği), *jurisdictio* [yargı erki] olarak kavranabilir; bu ilişki, özel tasarruf (*dominium*) ile kamusal özerklik (*imperium*) arasındaki karşıtlığa eklemlenmez. Daha yüksek ve daha alçak "üst makamlar", daha yüksek ve daha alçak "hakkaniyetler" vardır; fakat özel şahısların, kamu alanına onun zemininden çıkarak dahil olacakları, özel hukuka göre kesinleştirilmiş bir statü yoktur. Geç Ortaçağ'da tam anlamıyla oluşmuş bulunan toprak egemenliği, Almanya'da ancak 18. yüzyılda köylülerin özgürleşmesi ve toprağa bağlı olmaktan çıkmaları ile özel toprak mülkiyeti

5 Karş. için: Kirchner, *Beiträge zur Geschichte des Begriffs "öffentlich", "öffentliches Recht"*, Göttingen 1949, s.2. *Res publica, populus*'un [halkın] umumi olarak yararlanmasına tahsis edilmiş mallardır; *privati* [özel olan] ve onun mülkiyeti için geçerli hukuka tabi olmayandır, yani *res extra commercium*'dur [ticaret dışı mal]; örneğin *flumen publicum* [kamuya ait su], *via publica* [kamu yolu] vs.

biçimini almıştır. Aile reisinin iktidarı, ne klasik ne de modern medenî hukuk anlamında, özel egemenlik niteliğini taşımaz. Bu iktidarın kategorileri, kamusal alanla özel alanın birbirlerinden ayrılmasına elvermeyen toplumsal koşullara aktarılacak olursa müşkülat doğar: "Toprağı kamusal alan olarak ele alırsak, aile reisi tarafından evde kullanılan iktidar, ikinci dereceden bir kamusal iktidar halini alır; bu iktidar, açık ki, tabi olduğu toprak iktidarına göre özel denebilecek bir iktidardır - ne var ki, bu 'özel'lik, bir modern hukuk düzeninde olabileceğinden çok farklı bir anlam taşır. O zaman 'özel' ve 'kamusal' egemenlik yetkilerinin, ikisi de tek bir iktidardan kaynaklanacak, toprak ve araziye bağlı olacak ve kazanılmış özel haklar olarak ele alınacak şekilde, sıkısıkıya bütünleşmiş olmaları, bana anlaşılır görünüyor."[6]

Aslında, eski Cermen hukuk geleneği, *"gemeinlich"* [cemaate ilişkin] ile *"sunderlich"* [ayrı, özel] *"common"* [umumî] ile *"particular"* [tekil] gibi, klasik *"publicus"* [kamusal] ve *"privatus"*a [özel] bir anlamda tekabül eden karşıtlıklar sunar. Bu karşıtlık, feodal üretim ilişkileri altında varlıklarını sürdürdükleri ölçüde, ortaklaşacı üretim cemaatine ilişkin unsurlarla bağlantılıdır. Komüne ait olup da ortaklaşa işlenip kullanılan toprak, kamusaldır, *publica*'dır; çeşme, pazaryeri ortak kullanıma açıktır, kamusaldır; *loci communes, loci publici* [komünal yer, kamusal yer]. Dilin tarihsel gelişimi içinde genel veya kamusal selâmet (*common wealth, public wealth*) kavramına da kaynaklık eden bu "umumî" kategorisinin karşısında, "hususî" [kategorisi] yer alır. Bu, bugün hâlâ hususî çıkarlarla özel çıkarları özdeşleştirdiğimiz anlamda özel niteliği de taşıyan bir istisnaîliği ifade eder. Öte yandan, feodal düzen çerçevesinde hususî, istisnaî haklarla yani bağışıklık ve imtiyazlarla donanmış olanla

6 O. Brunner, *Land und Herrschaft*, Brünn 1943, s.386.

da ilişkiliydi; bu bakımdan *das Sundere* [ayrı, özel olan], *die Freiung* [hür insana / vatandaşa ait olan] toprak egemenliğinin ve böylelikle aynı zamanda "kamusal" olanın çekirdeğidir. Cermen Hukuku kategorileri ve Roma Hukuku kategorileri arasındaki bağlantı, bunlar feodalizm tarafından massedildikleri ölçüde tersine döner- *common man* [alelâde şahıs], *private man* [özel şahıs] olur. *Common soldier*'ın [sıradan asker] *private soldier* [nefer, er] anlamındaki kullanımı da, bu ilişkiye işaret eder: Sonradan "kamusal" olduğu yorumuna tabi tutulmuş olan bir emir-komuta gücünün hususiyetinden mahrum, rütbesiz bir sıradan adam. Ortaçağ fermanlarında "hükmetme, hükmetmeyle ilgili" ibaresi, *publicus*'la [kamusal] eşanlamlı kullanılır; *publicare* şu demektir: hükmeden adına elkoymak.[7] *"Gemein"* (*common*) kavramının, hem ortak, yani herkese açık olanı; hem de imtiyazlardan, yani hükmetmeyle ilgili haklardan, böylece de (kamusal) mertebeden dışlanmışlığı ifade eden iki zıt anlamı birarada içermesi; ortaklaşacı cemaat örgütlenmesinin unsurlarının toprak egemenliğine dayanan bir toplumsal yapıya eklemlenmesini günümüze dek yansıtmıştır.[8]

Geç ortaçağın feodal toplumu bakımından sosyolojik anlamda, yani kurumsal ölçütlere dayanarak, özel alandan ayrışmış, kendi başına bir alan olarak kamudan söz edilemez. Bununla beraber, egemenliğin vasıflarının, örneğin prenslerin mühürlerinin "kamusal" olarak tanımlanması tesadüf değildir; İngiliz kralının "*publicness*"e[9] nail olması da tesadüf değildir - çünkü, egemenlik kamusal bir nitelikle temsil

7 Kirschner, *agy.*, s.22.

8 Ortaçağın sonlarındaki şehir egemenliklerine ilişkin sorunları burada ele alınıyoruz: "Toprak"ın esas olduğu bir zeminde, çoğunlukla hükümdarın kendi malı olan şehirler, feodalizmin ayrılmaz unsurları olarak karşımıza çıkarlar. İlk dönem kapitalizmde ise özgür şehirler, burjuva kamusunun gelişmesinde belirleyici rol oynarlar.

9 *The Oxford Dictionary*, 1909, Band VII, 2.

edilir. Bu *temsilî kamu* kendini toplumsal bir alan, bir kamu alanı olarak ortaya koymaz; daha çok, deyim yerindeyse, bir tür statü belirtisidir. Hangi derecede olursa olsun, toprak beyinin statüsü kendi başına, "kamusal" ve "özel" ölçütleri karşısında tarafsızdır; ancak sahibi, bu statüsünü kamusal olarak sunar: kendisini hep "daha yüksek" bir erkin cisimleşmesi olarak gösterir, sergiler.[10] Bu temsiliyet kavramı, en yeni anayasa öğretisine kadar intikal etmiştir. Bu öğretiye göre, temsiliyet "ancak kamu alanında cereyan edebilir... 'özel mesele' niteliği taşıyan bir temsiliyet olamaz."[11] Üstelik bu öğreti, görünmez bir varoluşu, efendinin kamusal varoluşu dolayısıyla görünebilir kıldığını iddia eder: "...ölmüş bir şey, düşük veya değersiz, aşağı bir şey temsil edilemez. Çünkü o, kamusal bir varoluş düzeyine çıkmasını sağlayabilecek türden yüksek bir varoluşa sahip değildir. Büyüklük, yücelik, majeste, şân, asalet, onur gibi sözcükler, temsile ehil bir varoluşun bu hususiyetine işaret etmeye yöneliktirler." Ulusun veya belirli şahısların vekilliği anlamında temsiliyetin, efendinin [toprak beyinin] somut varlığına

---

10 "Temsiliyet" teriminin tarihi için karş.: H. G. Gadamer'in açıklamaları (*Wahrheit und Methode*, Tübingen 1960, s.134, dipnot 2): "Romalılara aşina olan bu sözcük, Allahın insan şeklinde görünmesi ve *corpus mysticum* [batınî yasası] yolundaki Hıristiyan düşüncesi ışığında bütünüyle yeni bir anlam dönüşümüne uğrar. Temsiliyet artık resmedilme ve resimle tasvir demek değildir (...) yerini tutmak, yerine geçmek, vekâlet etmek demektir (...) *Repraesentare* [temsil ediş], şimdi ve burada var etmek demektir (...) Hukuksal (kutsal haklar anlayışına dayalı) temsiliyet kavramında önemli nokta, *persona repraesentate* [temsil edilen şahıs] bir yandan takdim edilen, arz edilen iken, diğer yandan, onun haklarını kullanan 'temsil eden'in, temsil ettiği şahsa bağımlı oluşudur." Karş.: S. 476'daki tamamlayıcı açıklamalar: "Sahnede temsil etme -ki bu, Ortaçağ'da ancak dinsel oyun demek olabilir- anlamında *repraesentatio*, 13. ve 14. yüzyılda bile görülebilir. (...) Fakat buradan çıkarak, *repraesentatio*'nun sözkonusu dönemde gösterim anlamına geldiği söylenemez; bu terimle, 17. yüzyıla dek, tanrısallığın temsilî mevcudiyeti kastedilmiştir."

11 C. Schmitt, *Verfassungslehre*, Berlin 1957, s.208; Ortaçağ'daki kamu oyu kavramının düşünce tarihi açısından konumlanışı hakkında karş. A. Dempf, *Sacrum Imperium*, Darmstadt 1954, Bölüm 2, s.21; "kamu oyu biçimleri" üzerine.

bağlı olan ve onun otoritesi etrafında bir "hâle" oluşturan bu temsilî kamuyla hiçbir ilgisi yoktur. Toprak beyi dünyevî ve ruhanî efendileri, şövalyeleri, yüksek rahipleri ve şehir meclislerini topladığı zaman (veya 1806'da Alman İmparatorluğu'nda olduğu gibi, Kayzer prensleri, piskoposları, İmparatora bağlı kontları, İmparatora bağlı şehirleri ve manastırların başpapazlarını Diyet toplantısına çağırdığında) bu, birilerinin diğerlerini temsil ettiği bir delegeler toplantısı değildir. Prens ve ona bağlı kırsal zümreler, onu salt temsil edecek yerde bizzat "ülkenin kendisi" iseler, ancak özgül bir temsiliyetten söz edilebilir; onlar, halk adına değil, halk "önünde", kendi egemenliklerini temsil ederler.

Bu temsilî kamunun açılımı, şahısların vasıflarına bağlıdır: İşaretler (armalar, silahlar), kılık-kıyafet (giyim, saç şekli), jestler (selâmlama tarzı, edâlar) ve retorik (hitap tarzı, genel olarak konuşmanın resmîliği);[12] kısacası, çok sıkı bir "soylu" davranış kodu. Bu kod, kahramanca olanı şövalyeliğe, senyörlüğe dönüştürüp yumuşatarak, Aristocu temel erdemleri Hıristiyanlaştıran Yüksek Ortaçağın saray erdemlerinde billurlaşır. İlginç olan, bütün bu erdemlerde, fizikî niteliğin önemini hiçbir zaman tam olarak yitirmeyişidir - çünkü erdem cisimleşebilmeli, kamusal olarak sergilenebilmelidir.[13] Özellikle süvari muharebelerinin tasviri niteliğindeki turnuvalarda bu temsiliyet geçerlilik kazanır. El-

12 Carl Schmitt, burjuva kamu oyunda tartışmanın yeri ne kadar önemli ise, temsilî kamu oyunda da retorik formülün o kadar önemli olduğunu belirtiyor: "Belirleyici olan, tartışan veya akıl yürüten konuşma değil; deyim yerindeyse, temsilî konuşmadır. (...) Temsilî konuşma, belirli bir söyleme, bir dikte edişe, bir diyalektiğe dönüşmeksizin, kendi mimarisi içerisinde devinir. Telâffuz, söz düzeni, müzikten öte bir şeydir; o, kendisini bir rasyonellik içinde biçimlendiren konuşma ile görünür hale gelen insanî onurdur. Bütün bunlar, belirli bir hiyerarşiyi öngerektirir; retoriğin manevî titreşimi, konuşmacının kendisine malettiği temsiliyete olan inançtan kaynaklanır." (*Römischer Katholizismus und politische Form*, Münih 1925, s.32)

13 A. Hauser, *Sozialgeschichte der Kunst und Literatur*, Münih 1953, 1, s.216.

bette Yunan *polis*'inin kamusallığında da, sarp yarların tepesinde yapılan ölüm-kalım çarpışmaları, gösteri olarak yeralmıştır; ancak saraylı ve şövalye temsiliyetinin mahkemelerden çok şenliklerde, "olağanüstü günlerde" oluşan bu kamusallığı, bir siyasal iletişim alanı değildir; feodal otoritenin hâlesi olarak bir toplumsal statüyü işaret eder. Bu nedenle, belirli bir "yer"i de yoktur: Şövalye davranış kodu, kraldan basit yarı-köylü şövalyeye kadar bütün beyler için ortak normlar sunar; yalnızca tanımlanmış bir durumda ve tanımlanmış bir yerdeyken, yani belirli bir kamusallık halindeyken değil, efendilik haklarını kullandıkları her yerde ve her zaman bu kodu esas alırlar.

Beyler arasında yalnızca ruhanî olanların, kendilerini dünyevî vesilelerin ötesinde temsil edecekleri bir yer vardır: kilise. Kilise ritüellerinde, takdis ve toplu duada, ayinlerde, dinî geçitlerde temsilî kamu bugün hâlâ varlığını sürdürmektedir. Meşhur bir deyişe göre, İngiliz Lordlar Kamarası, Prusya Genelkurmayı, Fransız Akademisi ve Roma'da Vatikan, bu temsiliyetin son sütunlarıydı; geriye yalnızca kilise kaldı, o da "öylesine yalnız ki, salt dış görünüşüne bakan biri bile, artık temsiliyetten başka bir şeyi temsil etmediği dokundurmasını yapmadan edemeyecektir."[14] Bu arada, ruhbandan olmayanların rahiplerle ilişkisi, "çevre"nin nasıl bir yandan temsilî kamuya dahil sayılırken aslında ondan dışlandığını da açığa çıkarır - bu çevrenin insanları, bir yandan "ona dahil"ken aslında temsiliyetten, askerî onurdan dışlanmış olan *private soldier*'ın [er] olduğu kadar özeldirler ancak. Kamunun kendi içindeki bir esrar, bu dışlamaya tekabül eder: kamusallık bir gizeme dayanır; ayinler ve İncil okuma törenleri halkın dilinde değil, Latince yapılır.

Saraylı-şövalye temsiliyetinin kamusallığı, en son ve saf bi-

14 C. Schmitt, *agy.*, s.26.

çimine, 15. yüzyılda Fransa ve Burgonya saraylarında bürünür.[15] Ünlü İspanyol seremonileri bu geç olgunluk döneminin fosilleşmesidir. Temsiliyet, bu yapısıyla Habsburg saraylarında da varlığını yüzyıllarca korumuştur. Temsilî kamu, Kuzey İtalya'nın erken-kapitalist şehirli soylu kültüründen hareketle, önce Floransa'da, sonra Paris ve Londra'da yeniden biçimlenir. Hümanizmle beraber oluşmakta olan burjuva kültürünü özümleyerek, gücünü korur: hümanist oluşum, önceleri saray hayatına eklemlenir.[16] Ancak 16. yüzyıl içinde sanatların filolojik eleştirisini geliştirecek olan hümanizm, daha 1400'lerde, prenslere ders veren öğretmenler eliyle, saray hayatının tarzının değişmesine hizmet etmiştir. "*Cortegiano*" ile, hümanist eğitim görmüş saraylı tipi, Hıristiyan şövalyenin yerini alır. Daha sonra çıkan İngiliz *gentleman*'ı [centilmen] ile Fransız *honnête homme*'u [kibar adam] da bu modeldedirler. Onların neşeli ve hoşsohbet ahbaplığı, sarayda odaklanan yeni "toplum"u tanımlar.[17] Başına buyruk, ara-

15 J. Huizinga, *Herbst des Mittelalters*, Münih 1928.

16 Jacob Burckhardt'ın meşhur yorumuna karşıt bir sunuş: Brunner, *Adeliges Landleben*, Salzburg 1949, s.108.

17 Gadamer, bu ilk dönem eğitsel hümanizm geleneğinin, *sensus communis* [toplumsal ortak duyu] ve (ahlâkî-felsefî bir kategori olarak) "zevk" ile olan fikir tarihi bağlantısını ayrıntılı olarak açıklar. Bu kavramların sosyolojik kapsamı, "kamu"nun inşasında saray hümanizminin taşıdığı anlamı ortaya koyar. Haşmetmeapların eğitime dair idealleri şöyle anlatılır: "Garp dünyasının tarihindeki eğitim idealleri içinde bu ideali ayırdeden özellik, zümresel handikaplardan bağımsız olmasıdır. Bu, bir eğitim toplumu idealidir. (...) 'Zevk' yalnızca yeni bir toplum kuran bir ideal değildir; bu 'zevk-i selim' idealinin ışığında, o zamanlardan beri 'nezih topluluk' dediğimiz şey ilk kez ortaya çıkar. Bu topluluk kendisini doğum veya mevki aracılığıyla değerlendirip meşrulaştırmaz. Kendisini algılayışının ve meşruiyetinin aracı, mensuplarının kanaatleri arasındaki ortaklıktan başka bir şey değildir veya daha doğrusu çıkarlarının darlığını ve tercihlerinin özelliğini aşarak, fikirlere ulaşma talebini yükseltebilmesidir. (...) Demek ki zevk kavramı ile, hiç kuşkusuz, bir bilme biçimi kastediliyor. Kendi benliğine ve özel tercihlerine mesafeli durabilme yeteneği, zevk-i selime bağlı olarak gerçekleşir. Bu nedenle zevk, aslî doğası bakımından özel bir şey değildir, birinci dereceden toplumsal bir olgudur. Hatta bir bireyin özel eğilimlerinin karşısına, kasdettiği ve temsil ettiği bir umumîlik adına, yargısal

zisindeki egemenliğine dayanan kırsal soyluluk, temsiliyet gücünü yitirir; temsilî kamu prensin sarayında yoğunlaşır. Temsilî kamunun tüm etmenleri, nihayet barok şölende belirgin bir şekilde ve ihtişamla bir kez daha billurlaşırlar.

Barok şölen, Ortaçağın, hatta Rönesansın dünyevî şölenlerine göre, kamusallıktan ciddi ölçüde uzaktır. Turnuva, dans ve tiyatro kamusal alanlardan parklara, caddelerden sarayların salonlarına çekilir. Ancak 17. yüzyılın ortalarında ortaya çıktıktan sonra, Fransızların damgasını vurduğu bu yüzyılın mimarisi eliyle hızla bütün Avrupa'ya yayılan saray parkları, bizzat bir büyük şölen salonunun etrafını çevrelercesine inşa edilmiş olan barok sarayın kendisi gibi, dış dünyayla arasına perde çekilmiş bir saray hayatını mümkün kılar. Ama temsilî kamunun anahatları muhafaza edilmekle kalmaz, daha da belirgin hale gelir. Mademoiselle de Scudéry "Konuşmalar"ında, büyük şölenlerin gerektirdiği büyük çabalardan söz eder: Bu şölenler, onlara katılanların hoşnutluğundan çok, büyüklük gösterisine, düzenleyicilerinin *grandeur*'üne [yüceliğine] hizmet etmiştir - en çok eğlenense, bütün bunları seyretmekten başka hiçbir şey yapması gerekmeyen halk olmuştur.[18] Demek ki, bunlarda da halk tamamen dışlanmamıştır; sokaklarda daima halk vardır; temsiliyet, daima önünde cereyan edeceği bir çevreye muhtaçtır.[19] Burjuva eşrafın düzenlediği davetler ise, kapalı kapılar ardında yapılır, dışlayıcıdır.

---

bir merci gibi dikilebilir." (Gadamer, *a.g.e.*, s.32).

18 R. Alewyn, *Das grosse Welttheater, Die Epoche der höflichen Feste*, Hamburg 1959, s.14.

19 "Her türlü kamusal meselede, zafer şenliklerinde ve barış kutlamalarında, aydınlatma (tenvirat) ve fener alayı; şafakta bütün kulelerdeki topların patlaması ve borazanların çalınmasıyla başlamış olan, şehir meydanındaki çeşmede şarapların içildiği, koca öküz gövdelerinin herkesin önünde şişte çevrildiği, çok uzaklardan kopup gelen bir kalabalığın danslarının, oyunlarının, şarkılarının ve kahkahalarının gecenin geç saatlerine yayıldığı bir günün sonu demektir. Barok dönemde de eskisinden farklı olmayan bu durum, ancak burjuva çağında tedricen değişmiştir." (Alewyn, *a.g.e.*, s.23)

"Burjuva zihniyetini saraylı zihniyetinden ayırdeden, sarayda oturma odası bile şölensel iken, burjuva evinde şölen salonunun bile gündelik oturmaya elverişli olmasıdır. Gerçekten de Versailles'dan beri, Kralın yatak odası, saray tertibatı içinde ikinci bir odağa dönüşmektedir. Yatak yüksek bir kürsü üzerinde sahne gibi yükselir, serilinip yatılacak bir taht gibidir, seyircilerden bir tahta perdeyle ayrılmıştır; sahiden de bu oda, en mahrem olana kamusal bir önem kazandıran, prensin günlük sabah ve akşam kabul seremonilerinin cereyan ettiği bir sahnedir."[20] XIV. Louis'in protokolünde temsilî kamu, saraydaki yoğunlaşmasının en incelmiş görünümüne ulaşır.

Bu Rönesans toplumundan çıkan aristokratik "toplum", artık, en azından birincil olarak, kendi egemenliğini, yani toprak egemenliğini temsil etmemekte, monarkların temsilîne yaramaktadır. Saraylı-soylu beyler tabakasının, protokoldeki görünümü nasıl olursa olsun, son derece bireyselleşmiş olan bu ahbaplık zeminini, 18. yüzyılda henüz boşlukta salınmakla birlikte belirginleşen "nezih muhit"e dönüştürmesi, ancak erken-kapitalist mübadele iktisadı temelinde ulusal ve bölgesel devletlerin oluşması ve feodal egemenliğin temellerinin sarsılmasıyla mümkün olabilmiştir.[21] Temsilî kamunun, monarkın sarayına sıkışan ve keskinleşen nihaî biçimi, artık devletten ayrışmakta olan toplumun içinde istisnaî bir hukuk haline gelmektedir. Özgül modern anlamıyla özel ve kamusal alanlar, ancak o zaman ayrışmaya başlarlar.

Bu nedenle, Almancada, Latince *privatus*'dan iktibas edilen *"privat"*a [özel] ancak 16. yüzyılın ortasında rastlanmaktadır;[22] bu sözcük, o zaman İngilizce *"private"* ve Fransızca *"privé"* ile aynı anlamdadır. Bu anlam aşağı yukarı şunu ifa-

20 Alewyn, *a.g.e.*, s.43.

21 Karş.: P. Joachimsen, "Zur historischen Pshychologie des deutschen Staatsgedankens", *Die Dioskuren, Jahrbuch für Geisteswissenschaften* içinde, 1, 1921.

22 *Weigands Deutsches Wörterbuch*, s.475.

de eder: kamusal görevi olmayan, [yani] *not holding public office or official position,*[24] *sans emplois, que l'engage dans les affaires publiques.*[25] "Özel", devlet aygıtının alanı dışında olmayı ifade eder; çünkü "kamusal", bu arada mutlakiyetçilikle birlikte egemenin şahsından bağımsızlaşarak nesnelleşmekte olan devlete ilişkindir. Kamusal topluluk [veya umum], *the public, le public,* "özel varlık"ların karşıtı olarak, "kamu gücü"nü ifade eder. Devlet memurları kamusal şahıslardır, *public persons, personnes publiques;* kamusal bir görevleri vardır, yaptıkları işler kamusaldır (*public office, service public*) ve devletin bina ve kurumları da kamusal olarak adlandırılır. Diğer yanda özel şahıslar, özel merciler, özel işler ve özel evler vardır; Gotthelf, devlet hayatının dışında kalan şahıslardan söz eder. Devlet ile ondan dışlanmış olan tebaaları karşı karşıya dururlar; devlet, bu yoruma göre, kamusal selâmet için, diğerleri ise kendi özel yararları için çalışır.

18. yüzyılın sonuna dek ayakta kalmış olan temel eğilimler malûmdur. Temsilî kamunun bağlı olduğu feodal erkler, kilise, prenslik ve beyler zümresi ayrışarak kutuplaşma sürecine girerler; sonuçta, bir yanda özel unsurlar, öbür yanda kamusal unsurlar olacak şekilde parçalanırlar. Kilisenin konumu Reformasyona bağlı olarak dönüşür; temsil ettiği tanrısal otoriteye olan bağlılık, yani din, özel bir meseleye dönüşür. Din özgürlüğü denen olay, tarihsel olarak ilk özel özerklik alanını güvence altına alır; kilise, varlığını herhangi bir kamu hukuku kurumu olarak sürdürür. - Prenslik erkinin kutuplaşmasına damgasını vuran ilk gelişme, kamu bütçesinin toprak beyinin özel mülkünden ayrılmasıdır. Bürokrasi ve ordu (kısmen de yargı) ile birlikte, kamu erkinin kurumları, sarayın adım adım özelleştirilen alanı karşı-

23 *Grimmsches Wörterbuch,* s. 2137.

24 *The Oxford Dictionary,* s. 1388.

25 Dictionnaire de la Langue Française, 1875, cilt 3, "*privé*" maddesi.

sında nesnelleşirler. - Zümreler bakımından ise, egemenliğe yönelik unsurlar kamu erkini içeren organlara, parlamentoya (bir bölümü ise yargı organlarına) dönüşürler; şehirlerdeki korporasyonlar ve belirli kırsal- zümresel farklılaşmalarla ayrışmaya başlamış oldukları ölçüde meslekî zümreler de, özel özerkliğin esas alanı olarak devletin karşısında yer alacak olan "burjuva toplumu"nun alanına dönüşürler.

Ek: Wilhelm Meister Örneğinde, Temsilî Kamunun Sonu

Temsilî kamunun biçimleri, elbette 19. yüzyılın eşiğine dek güçlü bir etkililiğe sahip olmuşlardır; bu, o zamanlar Goethe'nin *Wilhelm Meister*'i ikinci kez yazdığı Almanya'nın geri kalmış ekonomik ve siyasal koşullarında öncelikle geçerlidir. Wilhelm'in, kayınbiraderinin şahsında somutlaşan burjuva işgüzarlığına isyan ettiği mektup da bu eserde yer alır.[26] Bu mektupta, sahnenin kendisi için neden "dünya", yani soylular dünyası, nezih muhit -temsilî yapısı içindeki kamu- anlamına geldiğini açıklar: "Bir burjuva liyakat kazanabilir, ve en fazla kendini fikren geliştirebilir, ama ne yaparsa yapsın, *kişiliğini* yitirir. En saygın kişilerle ilişkide olan soylu bir insan, saygı uyandıracak davranışları onu buna zorlayan hiçbir şey olmamasına rağmen özgürce benimsiyorsa ve eğer her şeyin bedelini, ister sarayda olsun ister orduda kendi *kişiliğiyle* ödeyecekse, bu şahsın, kendi kişiliğini önemsemek ve önemsediğini göstermek için bir nedeni var demektir." Soylu insan, otoriteyi sergilemekle, bir otoriteye dönüşür; otoriteyi sergiler, onu kendi yetkin

26 Werner Wittich "Der soziale Gehalt von Goethes Roman 'Wilhelm Meisters Lehrjahre'" başlıklı makalesinde (*Erinnerungsgabe für Max Weber* içinde, Münih ve Leipzig 1923, cilt 2, s. 279 vd.) bu mektuba sosyolojik bakış açısından dikkat çekmiştir.

kişiliğinde somutlaştırır, böylece "*kamusal* bir *şahıs* olur; hareketleri ne kadar terbiyeli, sesi ne kadar uyumlu, tüm varlığı ne kadar tutumlu ve ölçülü olursa, kendisi de o kadar mükemmel olur... kendinde ve çevresinde olan başka her şey, yetenek, maharet, zenginlik, ancak bunun üstüne konabilecek ilâveler olabilir." Goethe, temsilî kamunun ışığını bir kez daha yansıtır; doğal olarak bu ışık bir kez Fransız sarayının rokokosuyla, ikinci kez de küçük Alman prenslerinin taklidiyle kırılmıştır. Tek tek renkler, bu kırılmalar oranında yapaylaşırlar: "Bey"in, cilveye benzeyecek ölçüde stilize edilen, temsilîyeti dolayısıyla "kamusal" olan ve bu kamusu içinde kendine şevkle bir hâle yaratan tavırlarında olduğu gibi. Goethe, kendi zamanının dilinde kamu gücünün hizmetkârı, devlet memuru anlamına bürünmüş olan "kamusal şahıs" kavramını, gene kamusal temsilîyetin geleneksel anlamıyla besler. Ne var ki, burada "şahıs", ister istemez "tahsilli şahıs" halini alır; nitekim bu mektup bağlamında da soylu şahıs, açıkça burjuva nitelikte ve Alman Klasik dönemindeki yeni hümanizmin damgasını taşıyan, kişiliğin özgürce gelişmesi fikrine bir ölçüde sahiptir. Bizim bağlamımızda, Goethe'nin, burjuvazinin artık temsil edemeyeceği bir temsilî kamunun oluşumuna evinde oturarak etkide bulunamayacağı yönündeki gözlemi önemlidir. Soylu şahsı, temsil ettiği; burjuvayı ise, ürettiği belirler: "Soylu şahıs, *kişiliğini sunmakla* her şeyi verirken, burjuva kişiliğiyle hiçbir şey vermez ve vermemelidir de. Soylu şahıs yalnızca *görünür*, öyle de olmalıdır, burjuva ise yalnızca var olmalıdır vermek istediği görünüm de gülünç ve tatsızdır." *Nouveau riche*'in [yeni zengin] edinmek istediği temsilî görünüm, salt görüntü olmaktan kaynaklanan bir komikliğe bürünür. Bunun için Goethe, ona sormamız gereken sorularla ilgili şu tavsiyelerde bulunur: "Ona Sen *nesin*? diye sormayın: *neyin var*? diye sorun, hangi görüşün, hangi bil-

gilerin, hangi yeteneklerin, ne kadar servetin var?" Aristokratik Nietzsche'nin kibirine de uygun bir söz: İnsan kendini ne yapabileceğiyle değil, ne olduğuyla kanıtlar.

Wilhelm kayınbiraderine, "*kamusal bir şahıs* olma, geniş bir çevrede beğenilme ve etkili olma" ihtiyacı duyduğunu utanarak itiraf eder. Ancak soylu bir şahıs olmadığından ve bir burjuva olarak sırf böyle görünmek için boşuna çabalamak istemediğinden, bir bakıma kamusallık ikamesi olarak sahneyi seçer. Tiyatrodaki mesajının sırrı budur: "Tahsilli insan sahnede, yüksek sınıflardan birine mensup olması halinde sahip olacağı kadar *pırıltılı bir kişilikle* görünür." Gerçi "tahsilli şahsiyet" teriminin ("ruhumu ve zevkimi geliştirme ihtiyacı") içerdiği gizli iki-anlamlılık, soylu şahıs olarak tasarlanmış tipin burjuva eğilimleri, teatral sunuşla kamusal temsiliyeti örtüştürmeye imkân sağlayabilir; ancak burjuva toplumunda temsilî kamunun çöküşünün kavranması o kadar isabetli ve buna rağmen burjuva toplumuna dahil olma eğilimi o kadar güçlüdür ki, meselenin böyle bir örtüşmeyle yatışamayacağı açıktır. Wilhelm seyircilerin karşısına Hamlet olarak çıkar, ilk önce başarılı da olur. Ne var ki seyreden halk, artık temsilî kamuyla hiç ilişkisi kalmamış bir başka kamusallığın taşıyıcısıdır. Bu bakımdan, Wilhelm Meister'in teatral mesajı başarısızlığa mahkûmdur. O sıralar tiyatroyu kendi podyumu kılmış olan burjuva kamusunu ıskalar: Beaumarchais'nin *Figaro*'su ve onunla birlikte Napoleon'un ünlü deyişiyle devrim, sahneye çıkmıştır bile.

3. Burjuva Toplumunda Kamunun Oluşumu Üzerine

13. yüzyıldan itibaren İtalya'nın kuzey şehirlerinden Batı ve Doğu Avrupa'ya yayılarak, öncelikle Flaman antrepo merkezlerini (Brügge, Lüttich [Liége], Brüksel, Gent vs.) sonra

da uzak ticaret yollarının kesişme noktalarındaki büyük fuarları ortaya çıkaran ilk dönem finans ve ticaret kapitalizmi, yeni bir toplumsal düzenin unsurlarını oluşturuyordu. Bu unsurlar başlangıçta eski egemenlik düzeni ile kolayca bütünleştiler. Burjuva hümanizminin, örneğini Floransa Rönesans toplumunun oluşumu sırasında gözleyebileceğimiz gibi, aristokratik saray geleneğine uyum sağlaması, bu arkaplana bakarak değerlendirilmelidir. Kapitalizm ilk döneminde muhafazakârdır; sadece Sombart'ın son derece canlı bir biçimde betimlediği, "şerefli" kazanç modelinin izini taşıyan ticaret pratiğinin iktisadî mantığı itibarıyla değil,[27] siyasal olarak da muhafazakârdır. Eski üretim tarzının (özgür olmayan köylülüğün feodal bağımlılık içindeki tarımsal üretimi ve şehir zanaatının korporatif bağımlılık içindeki küçük meta üretimi) meyveleri ile bu tarzı dönüştürmeksizin beslendiği sürece,[28] kapitalizmin hareket seyri kararsız ve çelişik kalır: bu kapitalizm, bir yandan varolan egemenlik ilişkilerini sağlamlaştırırken, diğer yandan da bu ilişkilerin çözülmesini sağlayacak unsurların önünü açar. Burada, yeni dolaşım ilişkilerinin unsurlarını kastediyoruz: yani erken kapitalist dönemdeki uzun mesafeli ticaretin yarattığı *mal ve haber dolaşımını.*

Kuşkusuz şehirler, kurulduklarından itibaren yerel pazarlara sahiptiler. Ancak bunlar loncaların sıkı denetimi altında, kır-şehir arasındaki serbest mal dolaşımının bir aracı olmaktan çok, yakın çevre üzerindeki egemenliğin bir aracı olarak kaldılar.[29] Uzun mesafeli ticaretle birlikte, ki burada

---

27 W Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, 1. ve 2. ciltler, Münih ve Leipzig 1919, s.23.

28 M. Dobb, *Studies in the Development of Capitalism*, Londra 1954, s. 160: "Her şartta, ticarî ve malî sermayenin gelişmesindeki olgunlaşmanın, başlıbaşına, kapitalist üretimin bunların kanatları altında gelişeceğini garanti etmediği açıktır."

29 M. Dobb, *agy.*, s. 83.

şehir artık -Pirenne'in gözlemlerine göre- sadece bir harekât üssüdür, yeni tarzda pazarlar oluştu. Periyodik fuarlarla pekiştirilen bu pazarlar; malî sermaye tekniklerinin gelişmesiyle, (fuar bonoları ve poliçe, Champagne fuarında daha 13. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştı) kısa sürede borsalar olarak kurumlaştılar: Antwerp 1531'de "sürekli fuar" haline geldi.[30] Bu dolaşım, kuşkusuz siyasal erk tarafından yönlendirilen kurallar uyarınca gelişiyordu; ancak, kapalı ev ekonomisinden kaynaklanan egemenlik sisteminin dikey bağımlılık ilişkileriyle düzenlenmesi artık ilke olarak imkânsız olan iktisadî bağımlılığın yatay örgüsü gittikçe yayılıyordu. Eski egemen tabaka buna sadece tüketici olarak katıldığı sürece, varolan çerçevenin dışında kalan bu yeni süreçler siyasal sistemi rahatsız etmiyordu; bu tabaka kendi mahsullerinin önemli bir bölümünü, uzun mesafeli ticaretin erişilir kıldığı lüks tüketime ayırdığı için, eski üretim ve ona dayanan egemenliğin altyapısı, yeni sermayeye henüz bağımlı hale gelmemişti.

Mal dolaşımının izinden giderek gelişen haber dolaşımının durumu da bununla benzerlik gösteriyordu. Pazardan kaynaklanan ticarî muhasebe ihtiyacı, ticaretin yaygınlaşmasıyla, uzaktaki gelişmeler hakkında daha sık ve doğru bilgiyi gerektirir oldu. Bu yüzden eski ticarî mektup dolaşımı, 14. yüzyıldan itibaren bir tür profesyonel haberleşme sistemine dönüştü. Belirli günlerde yollanan kuryelerle başlayan ilk postaları, tüccarlar kendi amaçları için örgütlemişlerdi. Büyük ticaret şehirleri aynı zamanda haber dolaşımının merkezleriydiler.[31] Haber dolaşımının *sürekliliği*, en az mal ve kıymetli evrak dolaşımının sürekliliği kadar vazgeçilmezdi. Borsaların oluşmasıyla postanın ve basının, sürekli temasın ve sürekli

30 H. See, *Die Ursprünge des modernen Kapitalismus*, Viyana 1948.

31 Almanya'da öncelikle Strassburg, Nürnberg, Augsburg, Frankfurt, Köln, Hamburg, Lübeck ve Leipzig.

haberleşmenin kurumlaşması aynı zamanlara rastlar. Gene de, tacirler için mahremiyeti profesyonelce garantiye alınmış bir sistem; şehir ve sarayların kalem odaları için de yönetim içi bir haberleşme sistemi hâlâ yeterliydi. Haberin kamusallaşması her iki tarafın da isteği değildi. Çıkarları daha çok "yazılı gazete" ile, yani haber tacirlerince mesleki olarak örgütlenen özel haberleşme ile örtüşüyordu.[32] Haber dolaşımı kurumlarıyla yeni iletişim alanı, ayırdedici etmen olan kamusallık eksik olduğu sürece, iletişimin varolan biçimlerine kolayca eklemlendi. Sombart'ın bir saptamasına göre, "posta"nın sözkonusu olabilmesi için, düzenli mektup alış-verişi olanağının tüm kamuya açık olması gerekir;[33] aynı şekilde düzenli haber akışı kamusallaştıktan, yani genel olarak halk için erişilebilir hale geldikten sonradır ki, tam anlamıyla bir basının varlığından söz edilebilir. Bu ise, ancak 17. yüzyılın sonunda gerçekleşti.[34] O zamana kadar, temsilî kamunun eski iletişim alanı, yayıncılığın belirleyici olduğu yeni kamunun iletişim alanı tarafından ciddi olarak tehdit edilmiyordu. Profesyonel olarak dolaşıma sunulan haberler henüz yayınlanmıyordu, düzensiz olarak yayınlanan yenilikler ise henüz haber olarak maddîleşmemişti.[35]

---

32 Bu iş, daha çok önceleri Venedik'teki haber yazıcılarınca *(scittori d'avisi)* başlatılmıştı; bunlara Roma'da *gazettani,* Paris'te *nouvellistes,* Londra'da *writers of letters,* Almanya'da ise *Zeitunger* veya *Novellisten* deniyordu. Bunlar 16. yüzyılın akışı içinde düzenli haftalık haber ileticilerine, yani elle yazılan gazetelere dönüşeceklerdi; Almanya'da bunların tipik örneği Fugger gazetelcri idi. (1565 ile 1605 yılları arasında aktarılan 40 bin haber, elbette sadece bu tür haber bürolarından değil, Fugger Ticarethanesi'nin memurları ve iş ortaklarından kaynaklanıyordu).

33 W. Sombart, 2. cilt, s. 369.

34 Strassburglu matbaacı ve tüccar Johann Carolus'un haberleşmeleri, uzun bir süre en eski gazete sayılmıştır; karşılaştırınız: Helmut Fisher, *Die ältesten Zeitungen und ihre Verleger,* Augsburg 1936.

35 O zamanlar "kadim hakikat" denen şeyi açıklayıp tefsir etme selâhiyeti de egemenliğin geleneksel unsurları arasındadır. Gerçek hayatta olup bitenlere ilişkin haber verme de bu geleneksel bilgiye bağlıydı. Yeni şeyler, az veya çok

Erken kapitalist dönemdeki dolaşımın unsurları olan mal ve haber dolaşımı, devrimci güçlerini ilk kez, ulusal ve bölgesel ekonominin modern devletle aynı sırada geliştiği merkantilist aşamada gösterme olanağı buldular.[36] 1957'de Alman Hanse Birliği'nin Londra'dan kesin olarak uzaklaştırılması ve birkaç yıl sonra Merchant Adventurers Şirketi'nin Hamburg'a yerleşmesi sadece İngiltere'nin ticarî ve siyasal yükselişini değil, kapitalizmin bu arada erişmiş olduğu tümüyle yeni bir aşamayı gösterir. 16. yüzyıldan başlayarak genişleyen bir sermaye temeli üzerinde, eski istifçiler gibi giderek daralan pazarlarla yetinmeyen ticaret şirketleri ku-

---

mucizevî bir olay görünümü altında sunuluyordu. "Yeni vak'alar", eğer alışılmışın eşiğini aşıyorlarsa, "kadim hakikat"ın bahçesinde "fevkalâdelik" düzeyine yükseliyorlardı - alâmet ve mucize sayılmak üzere. Gerçek olaylar, şifrelere dönüşüyordu. Yeni şeyler ve yeni öğrenilenler, eğer yalnızca geleneklerin teminatı altındaki bilginin mümessili olabiliyorlarsa, bilmece yapısı kazanırlardı. Bu arada tarihsel olaylarla doğal olaylar arasında pek ayrım yapılmıyordu; tabiî âfetler ve tarihsel veriler, mucizevî hikâyeye aynı ölçüde uygun düşerler. 15. yüzyılda çıkan bildiriler ile 16. yüzyılda olaydan olaya yayınlanan ve kendilerini "Yeni Gazeteler" olarak adlandıran tek yapraklık yayınlar bile, sarsılmaz geleneksel bilginin; değişik bir kamu oyunun biçimlenmekte olduğu işaretini veren haberler ve bilgiler dalgasını özümleme gücünü gösteriyorlardı. Bu tür gazeteler, hiçbirini diğerinden ayırdetmeksizin din mücadelelerinden, Türklerle yapılan savaşlardan, Papalık kararlarından, kan ve ateş yağmurlarından, sakat doğumlardan, çekirge istilalarından; depremlerden, fırtınalardan, gökyüzü olaylarından, boğalardan, seçim kapitülasyonlarından, yeni toprakların keşfinden, Yahudilerin vaftiz törenlerinden, cadıların yakılmasından, Tanrının hükümlerinden ve ölülerin dirilmesinden haber veriyorlardı. Yeni Gazeteler, tıpkı eski bildiriler gibi, çoğunlukla şarkı veya konuşma tarzıyla yazılıyorlardı; çünkü anlatım, tebliğ ve tek başına veya birlikte şarkı söyleme amaçlarına yöneliktiler. Böylece bu yenilik, "haber"in tarihsel alanına dahil olmaktan alıkonularak, bir alâmet ve mucize olarak temsilîyetin alanına geri çekiliyordu; bu alandaki kamu oyuna ritüelleşmiş ve törenselleşmiş katılım ise, halkın kendisini yalın ve bağımsız biçimde ifade etmesine olanak tanımıyordu. Güncel siyasal gelişmeleri derhal kahramanlık menkıbeleri alanına dahil eden halk şarkılarının da "Yeni Gazeteler" olarak basılması anlamlıdır. Karşılaştırma için E. Everth, *Die Öffentlichkeit in der Aussenpolitik)*, Jena 1931, s.114. Genel olarak: Karl Bücher, Die Grundlagen des Zeitungswesens, *Aufsätze zur Zeitungskunde* içinde, Tübingen 1926, s.9. Bazı seyyar gazetelerin içerikleri, çocuklar için kafiyeler biçiminde bugüne kadar intikal etmiştir.

36 G. Schmoller, *Umrisse und Untersuchungen*, Leipzig 1898, s.37.

ruldu. Bu şirketler büyük sevkiyatlar sırasında kendi pazarları için yeni bölgeler keşfediyorlardı.[37] Bunlar, artan sermaye ihtiyacını karşılamak ve artan riskleri paylaşmak için, kendilerine anonim şirket biçimini verdiler. Bunun da ötesinde, sağlam siyasal güvencelere ihtiyaç duydular. Dış ticaret pazarları, artık haklı olarak "kurumsal sonuç" sayılıyordu; bunlar siyasal çabaların ve askerî gücün bir sonucu olarak ortaya çıkıyorlardı. Şehir yönetimlerinin teşkil ettiği eski harekât üsleri genişleyerek devletlerin geniş bölgelerini kapsar hale geldiler. Heckscher'in şehir ekonomisinin ulusallaşması diye betimlediği süreç başlıyordu.[38] Bu süreç içinde, o zamandan bu yana "ulus" diye adlandırılan şey, yani bürokratik kurumlarıyla ve giderek artan malî ihtiyaçlarıyla merkantilist politikayı hızlandıracak olan modern devlet de inşa ediliyordu. Ne prens ile finansör arasındaki özel borç sözleşmeleri, ne de kamu borçlanmaları sermaye ihtiyacının karşılamasına yetiyordu artık; çare ancak etkili bir vergi sistemiydi. Modern devlet her şeyden önce bir vergi devletidir; malî idare de onun genel idaresinin çekirdeğidir. Böylece gündeme gelen prenslik mülkiyetinin devlet mülkiyetinden ayrılması olayı,[39] kişisel egemenlik ilişkilerinin nesnelleşmesi bakımından da örnek oluşturur. Yerel yönetimler, İngiltere'de "sulh hakimliği" kurumu, Kıta Avrupa'sında ise, Fransa kökenli "idare müdürlükleri" aracılığıyla devletin denetimi altına alındılar.

Zümresel otoritelerin hükümdar otoritesine tabi kılınma-

---

37 *Adventurers* (Maceracılar), 1553 tarihli kuruluş beratında kendisini bilinmeyen bölgelerin, alanların, adaların ve sahaların keşfiyle ilgili Merchant Adventurers Korporasyonu ve Kumpanyası olarak tanımlar. Sée, s.67.

38 Karşılaştırma için: E. F. Heckscher, *Merkantilismus*, Jena 1932, 1. cilt, s.108.

39 İktibas edilen Roma Hukukunun geçerlilik alanında hayalî bir kavram olan devlet hazinesi, hükümdarın kişiliğinden bağımsızlaşmış devlet bütçesine dönüşür; bu da tebaya, devlete karşı özel hukuka ilişkin taleplerde bulunabilme olanağını sağlar.

sıyla bağlantılı olarak, temsilî kamunun öneminin azalması, bir başka alana, modern anlamdaki kamusallığa yer açıyordu: bu, kamu erkinin alanıydı. Bu alan, *daimî* yönetim ve *yerleşik* orduda nesnelleşiyordu. Mal ve haber dolaşımındaki (borsa, basın) ilişkilerin sürekliliği, bundan böyle kesintisiz bir devlet etkinliğini gerekli kılıyordu. Kamu erki, ona tabi olan ve kendilerini öncelikle kamu erkiyle olumsuz bir ilişki çerçevesinde tanımlayanların karşısında duran erişilebilir, elle tutulabilir bir varlık olarak pekişti. Bu şahıslar, resmî bir göreve sahip olmadıkları için kamu erkinin dışında kalan özel şahıslardı. "Kamusal", buradaki dar anlamıyla devlete ilişkin olanla eşanlamlıdır: bu nitelik, artık otoriteyle donanmış bir şahsın temsiliyetçi "saray"ına değil, meşru güç kullanımı tekeliyle donatılmış bir aygıtın kurallarla düzenlenmiş yetkilerine tekabül eder. Aslî egemenlik, "polis"e* geçer; onun tarafından nizam altına alınan özel şahıslar, kamu erkinin muhatapları olarak halkı oluştururlar.

Biçimsel olarak ticaret bilançosunda aktiflerin artmasını odak alan merkantilist politika, yönetenlerle yönetilenlerin ilişkisine özgül bir çehre kazandırıyordu. Ayrıcalıklı şirketlerin siyasal baskıyla üzerlerinde tekel konumu elde ettikleri dış ticaret pazarlarının açılması ve genişlemesi süreci (tek kelime ile "yeni sömürgecilik"), yavaş yavaş içerde gelişen sanayi sermayesinin hizmetine girdi; aynı şekilde, manüfaktür sermayesinin çıkarları da, ticarî sermayeninkine karşı kendini dayatıyordu. Böylece, ilk dönemdeki kapitalist dolaşım bağlamının bir unsuru olan mal dolaşımı ve aynı zamanda da üretim yapısı köklü bir dönüşüme uğruyordu: ithal edilen hammaddenin mamul ve yarı mamul ürün ile değiş tokuşu, eski üretim tarzının kapitalist üretim tarzına dönüştüğü bir sürecin işlevi olarak değerlendirilmelidir.

(*) Bu kez Yunanca *polis* (şehir) değil emniyet gücü anlamında - çn.

Dobb, bu değişimin 17. yüzyılın son dönem literatüründe kendini nasıl gösterdiğine işaret ediyor. Dış ticaret artık *per se* [kendiliğinden] değil, ancak yerli halkın işgücünü harekete geçirdiği ölçüde zenginliğin kaynağı olarak kabul ediliyordu - *employment created by trade* [ticaretin yarattığı istihdam].[40] İdarenin aldığı önlemler giderek kapitalist üretim tarzının yerleşmesi hedefine yönelik olarak işliyordu. Meslekî-korporatif imtiyazların yerini, hükümdarlığın işyerlerini kapitalist üretime geçirme veya yeni manüfaktürler açma yükümlülüğü de getirerek tanıdığı imtiyazlar aldı. Üretim sürecinin kendisinin de ayrıntılarına varıncaya dek nizamnamelere tabî kılınması bununla bağlantılıdır.[41]

Burjuva toplumu, [eski toplumdaki] devletin benzeri olarak inşa edildi. O zamana dek ev ekonomisinin çerçevesi ile sınırlanmış faaliyetler ve bağımlılıklar, evin eşiğinden kamunun ışığına çıkıyordu. Schumpeter'in "... tüm kişiliğin şahısüstü amaç sistemlerine tabî kılındığı eski biçimlerin yavaş yavaş yokolduğu ve bireysel ekonominin ailenin varoluşunun odak noktası haline geldiği, böylece bir özel alanın oluştuğu, şimdi de kamusal alanın ayırdedilebilir bir şey olarak bu özel alanın karşısına dikildiği..."[42] yolundaki saptaması, oluşumun sadece bir yanına - yani yeniden üretim sürecinin özelleşmesine değiniyor; bunun kazandığı "kamusal" önemi ise atlıyor. Özelleşmiş iktisadî faaliyet, kamusal düzenleme ve gözetim altında genişleyen mal dolaşımı tarafından yönlendirilir; bütün bunların gerçekleştiği

40 Dobb, s. 218. "Daha fazla ihracat, yerli manüfaktürde daha çok emek istihdam etme imkânı anlamına geliyordu; ve emeğin istihdamının genişlemesi sanayiye yatırılan sermayenin genişlemesi fırsatını sunuyordu."

41 Bunun klasik örneği, Colbert'in tekstil manüfaktüründeki endüstriyel tekniklerle ilgili düzenlemeleridir. Ama İngiltere'de de, 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar, hammaddelerin işleniş biçimi ve mamul ürünlerin vasıfları ile ilgili düzenlemeler vardı. Karşılaştırma için Heckscher, 1. cilt, s. 118 ve s.201.

42 J. Schumpeter, *Die Krise des Steuerstaates*, Leipzig 1918, s.16.

iktisadî koşullar, girişimcinin ev ekonomisinin sınırları dışına taşarak ilk kez genel çıkarın konusu haline gelmektedirler. Hannah Arendt, kamunun özel alanla modern ilişkisinin Antikiteden farklılığını, "toplumsal" olanın ortaya çıkması ile karakterize ederken, *toplumun kamusal önem kazanmış olan bu özel alanını* kastediyordu. "Toplum, insanların hemcinslerine olan bağımlılıklarının, başka bir kamusal anlam taşımadan, yalnızca hayatın kendisi için oluştuğu ve bundan dolayı, salt hayatın sürdürülmesine hizmet eden faaliyetlerin kamuda sadece yansımakla kalmayıp, ayrıca kamusal alanın fizyonomisini de belirleyebildiği bir birlikte yaşama biçimidir."[43]

Antikiteden devralınan ekonominin siyasal ekonomiye dönüşmesi, değişen ilişkileri de yansıtıyordu. Evet, 17. yüzyıla kadar *Oiko-despot*un, *pater familias*'ın, ev sahibinin görev alanı içinde kalan "ekonomik" kavramının kendisi, ilk kez şimdi, kârlılık yasalarına göre hesabı tutulabilen ticarî işletmenin pratiğinde modern anlamını kazanıyordu: ev sahibinin görevleri, ev yönetiminde tutumluluk doğrultusunda sınırlanıyor veya arttırılıyordu.[44] Modern ekonomi artık *"Oikos"*u odak almıyordu, evin yerini pazar almıştı; ekonomi "ticaret bilimi"ne dönüştü. 18. yüzyılın Kameralizminde (ki adı *"camera"*dan, yani feodal beyin hazine odasından

---

43 H. Arendt, s.43, *Vita Activa*'nın (Stuttgart 1960) Almanca çevirisinden aktarıyor (s.47): Sivil toplum, *civil society, societè civile,* 18. yüzyıl günlük dilindeki kullanımlarıyla, henüz "burjuva toplumu" ile "devlet" arasında ayrım yapmayan eski "siyaset" geleneğini ele verir. Bununla ilgili olarak karşılaştırma için: M. Riedel, "Aristotelestradition am Ausgang des 18. Jahrhunderts", *Festschrift F. O. Brunner* içinde, Göttingen 1962, s.276. Aynı konuda: "Hegels Bürgerliche Gesellschaft und das Problem ihres Ursprungs", *ARS Bel 48* içinde, 1962, s.539. Toplumsal'ın yeni alanı, kendisine uyarlı siyasal olmayan kavramsallığa modern doğal hukukta daha erken kavuşmuştu; karşılaştırma için benim araştırmam: "Die klassische Lehre von der Politik in ihrem Verhältnis zur Sozialphilosophie", *Theorie und Praxis* içinde, s.13.

44 O. Brunner, *Adeliges Landleben*, s.242.

türetilmiştir) siyasal ekonominin bu öncüsü, maliye biliminin ve tarım tekniğinin geleneksel ekonomiden kopan öğretisinin yanısıra, manidar bir şekilde "polis"in, yani esas idare öğretisinin parçası olarak konumlandırılıyordu; burjuva toplumunun özel alanı, kamu erkinin organlarına bu kadar sıkı bir şekilde eklemlenmişti.

Bu sırada, kapitalizmin merkantilist aşamasınca biçimi değiştirilen siyasal ve toplumsal düzenin içinde (yeni biçim, büyük oranda, siyasal ve toplumsal etmenlerin tamamen birbirinden ayrılmasında ifadesini buluyordu) ilk dönem kapitalist dolaşım bağlamının ikinci unsuru da, alt üst edici bir güç olarak gelişiyordu: basın. İronik bir şekilde "siyasal gazete" diye de adlandırılan gerçek anlamdaki ilk gazeteler önce haftalıktı; 17. yüzyılın ortalarında günlük oldu. O zamanlar özel haberleşme meclislere, savaşlara, ürünün verimine, vergilere, değerli maden taşımacılığına, her şeyden önce de tabii ki uluslararası ticarî dolaşıma ilişkin olanlar gibi dünyanın gidişiyle ilgili ayrıntılı haberler içeriyordu.[45] Ancak bu haber akımının sadece bir kolu, "elle yazılan" gazetelerin süzgecinden geçerek basılı gazetelere sızıyordu. Bu özel haberleşmenin aboneleri, içeriğin aleniyet kazanmasıyla ilgilenmiyorlardı. Bu nedenle siyasal gazeteler tüccarlar için değil, aksine tüccarlar gazeteler için vardılar. Bunların, çağdaşları arasında *"custodes novellarum"* [yeniliklerin bekçisi] olarak adlandırılmaları, kamusal haberleşmenin, özel haber akışına olan bağımlılığındandı.[46] Tacirlerin haberleri gayriresmî olarak denetlemelerinden ve yöne-

45 Karşılaştırınız: K. Kenıpters, *Die wirtschaftliche Berichterstattung in den sog. Fuggerzeitungen*, Münih 1936.

46 Hermann Bode, *Anfänge der wirtschaftlichen Berichterstattung*, Heidelberg 1908, s.25: "17. yüzyılda mektup genel olarak daha güvenilir ve hızlı haber kaynağı sayılıyordu; gazete ise haber organı olarak ikinci sırada geliyordu." Karşılaştırma için: Heinrich Goitsch, *Entwicklung und Strukturwandlung des Wirtschaftsteils der deutschen Tageszeitung*, Münih 1939.

timlerin resmî sansürlerinden oluşan süzgeç, özellikle dış haberlerde, saray haberlerinde ve görece daha önemsiz olan ticaretle ilgili haberlerde işliyordu; tek sayfalı basının repertuvarında geriye geleneksel "yenilikler" mevzuu kalıyordu: mucizevî tedaviler ve âfetler, cinayetler, salgınlar ve yangınlar gibi.[47] Böylece kamuya açıklanabilen haberler, mevcut haber malzemesinin artıkları oluyordu; bunların neden günümüzde böylesine yaygınlaştığı ve herkesçe öğrenilebilir, yani kamusal kılındığı, ayrıca açıklamayı gerektirir. Haber yazıcıların çıkarlarının bu işi sürdürmeye yeterli olup olmadığı şüpheli; ama her halükârda bunların yayınlanmasında bir çıkarları vardı. Haber dolaşımı sadece mal dolaşımının ihtiyaçlarına bağımlı olarak gelişmiyordu; haberin kendisi mal haline gelmişti. Habercilik mesleği, varlığını borçlu olduğu pazar ile aynı yasalara tabi idi. Basılı gazetelerin genellikle elyazması gazeteleri hazırlayan haberleşme bürolarında gelişmeleri rastlantı değildi. Mektupla iletilen her haberin bir bedeli vardı; bu nedenle sürümü artırarak kazancı yükseltmek akla yakın geliyordu: eldeki haber malzemesinin bir bölümü, bu nedenle düzenli olarak basılacak ve anonim olarak satılacak, böylece de aleniyet kazanacaktı.

Bununla beraber, basını kısa bir süre sonra idarenin amaçları doğrultusunda kullanmaya başlayan yeni hükümetlerin çıkarları daha ağır basıyordu. Hükümet bu aracı emirleri ve nizamnameleri duyurmak için kullandıkça, kamu erkinin muhatapları da, ilk kez gerçek anlamda "halk" haline geldiler. Siyasal gazeteler başlangıçtan itibaren hükümdarların seyahatleri ve memlekete avdetleri, yabancı zevâtın teşrifi, şenlikler, saray "seremonileri", tayinler vb. üzerine haber veriyorlardı; bu saray haberleri ile bağlantılı olarak, temsilîyetin kamunun yeni biçimine uyarlanması-

47 O. Groth, *Die Zeitung*, cilt 1, Berlin-Leipzig 1928, s.580.

nın bir tarzı olarak tanımlanabilecek olan "hükümdarın tebaanın lehine olan düzenlemeleri" de gazetelerde yeralıyordu. Bununla birlikte basın, çok geçmeden sistematik olarak yönetimin çıkarlarının hizmetine girdi. Viyana hükümetinin Mart 1769'da çıkardığı bir basın kararnamesi bu pratiğin üslubunu göstermektedir: "Gazetecilerin ne gibi düzenlemelerin, önlemlerin ve buna benzer diğer vak'aların halkın yararına olduğunu öğrenebilmeleri için, bunlar yetkililerce haftalık olarak toparlanarak gazete yöneticilerine gönderilecektir."[48] Paris'teki zamanın İsveç Elçisi Hugo Grotius'un mektuplarından bildiğimiz gibi, Richelieu bile bu yeni aracın gerekliliğini iyiden iyiye kavramıştı.[49] Kendisi, 1631'de Renandot tarafından kurulan devlet gazetesini himaye ediyordu. II. Charles tarafından kurulan ve 1665'-den beri çıkan *Gazette of London,* bu örneği izlemiştir. Londra'da 2 yıl önce, 1643'de düzensiz olarak çıkmış *Daily Intelligencer of Court, City and Country*'ye bağlayabileceğimiz bir gazete olan, resmî *Intelligencer* yayınlanıyordu.[50] Başlangıçta Fransa'da adres veya bilgi bankalarına yardım amacıyla ortaya çıkan bu ilan gazeteleri, her yerde hükümetlerin mümtaz aygıtları haline geldiler.[51] Hükümetler çoğu kez, bilgi bankalarını bizzat üstlenerek bu münevver gazetelerini resmî yayın organlarına dönüştürdüler. Bu düzenlemeyle Prusya kabinesinin 1727'de açıkladığı bir emre göre, "*Publico*'ya [halka, umuma] yarar sağlanacak" ve "ticaret kolay-

48 Aktarılan Grotli, cilt 1, s.585.

49 E. Everth, *agy.*, s.202.

50 Staley Morrison, *The English Newspaper*, Cambridge 1932.

51 W. Sombart, cilt 2, s.406; ayrıca K. Bücher, *Ges. Aufsätze zur Zeitungskunde*, s.87. İlk münevver mektuplarında olduğu gibi, 18. yüzyılın münevver gazetelerinde de ilanlar hâlâ olağan ticarî alışverişin dışında kalan mal ve ilişkilerle, yani örneğin kelepir satışlarla, kitaplar ve şifalı maddelerle, mihmandarlıkla, kuryelikle vs. ilgiliydi. Gerçek anlamda reklam hiç yayılmamıştı; yerel mal ve işgücü pazarı yüzyüze ilişkilerle düzenleniyordu.

laştırılmış" olacaktı. "Polise, ticarete ve manüfaktüre ilişkin" düzenlemelerin ve tebliğlerin yanısıra, meyve-sebze pazarındaki gelişmeler, gıda maddelerine konulan vergiler ve genel olarak yerli ve ithal ürünlerin fiyatları yayınlanıyordu; ayrıca borsadaki kurlar ve ticaret haberleriyle denizlerdeki durum üzerine de yazılar çıkıyordu. Böylelikle, Kurpfalz-Bavyera hükümeti, "Hükümdarlığın zaman zaman yaptığı düzenlemeleri olduğu gibi, çeşitli malların fiyatlarını da izleyip mallarını ona göre yüksek fiyatla pazara ulaştırabilmesi için, ticaretin ve sıradan adamın hizmetine"[52] bir münevver gazetesi sunduğunu, "ticaretle uğraşan halka" açıklıyordu.

Hükümetin açıklamalarının gittiği adres, "umum"du, yani ilke olarak tebaanın tümü. Fakat genellikle açıklamalar bu yoldan "sıradan adam"a değil, en nihayet "tahsilli zümrelere" ulaşıyordu. Modern devlet aygıtıyla birlikte, "halk" içinde merkezî bir konuma sahip olan yeni bir "burjuva" tabakası ortaya çıkmıştı. Bu tabakanın çekirdeğini, hükümdarlık idaresinin memurları ve en azından Roma hukukundan iktibas edilmiş hukuk tekniğinin, toplumsal ilişkileri rasyonelleştirme aygıtı olarak kullanıldığı Kıta Avrupa'sında öncelikle hukukçular teşkil ediyordu. Bunlara hekimler, papazlar, subaylar, profesörler ve hiyerarşisi öğretmenden ve kâtipten başlayarak "halk"a kadar uzanan "tahsilliler" eklenebilir.[53]

Bu arada, zanaatkâr ve esnaf gibi ilk "burjuvalar" toplumsal olarak düşüş kaydetmişlerdi; konumlarının temelindeki vatandaşlık haklarının dayanağı olan şehirlerle birlikte, onlar da önemlerini yitirmişlerdi. Aynı dönemde, büyük tacir-

52 Groth, cilt 1, s.598.

53 R. Stadelmann ve W. Fischer, *Die Bildungswelt des deutschen Handwerks*, Berlin 1955, s.40. Karşılaştırma için Br. Kuske, "Der Einfluss des Staates auf die geschichtliche Entwicklung des sozialen Gruppen in Deutschland", *Köln. Zeitschr. f. Soz.*, cilt 2, 1949 içinde, s.193.

ler şehirlerin görece dar çerçevesinin dışına taşarak şirketler aracılığıyla devletle dolaysız bağlantılar kurmuşlardı. Böylece, hükümdarlığın ülkesel iktidarına Hamburg'daki gibi karşı duramayan şehirlerde tacir, bankacı, yayıncı ve manüfaktürcü türünden, tıpkı tahsillilerin teşkil ettiği yeni zümre gibi geleneksel anlamda "burjuvalık"la hiç ilgisi kalmamış olan "kapitalistler" de "burjuva" grubu içinde sayılıyorlardı.[54] Bu "burjuva" tabakası, kendisini başlangıçtan itibaren okuma topluluğu olarak ortaya koyan kamusal topluluğun esas taşıyıcısıdır. Bu tabaka artık, İtalyan Rönesans saraylarındaki aristokrat kültürünün şehirli büyük tacirleri ve memurları gibi, sona ermekte olan barok aristokrat kültürüne bir bütün olarak eklemlenemez. Burjuva toplumunun yeni alanında bu tabakanın sahip olduğu hakim konum, daha çok, tipik ulusal görünümleriyle ilerde meşgul olacağımız bir "şehir"-"saray" gerilimine yolaçar.[55]

Hükümet, merkantilist politikadan dolayı hem birinci derecede zarar görüp *hem de* itibar kazanan bu tabakada, kamu erkinin karşısındaki soyut güç olarak, yani oluşmakta olan *kamusal topluluğun burjuva kamu oyu* olarak kendisinin bilincine varmasına yol açan bir yankı yaratır. Çünkü böylesi bir kamusallık, burjuva toplumundaki özel alana

---

54 Percy Ernst Schramm, Hamburg, *Deutschland und die Welt*'de (Münih 1943, s.37), Hamburg'un toplumsal gelişmesinin İmparatorluğun geri kalanından farklılığını vurguluyor: "Tam da vatandaşı asıl oluşturan özellik, yani bir şehir cemaatine vatandaşlık yeminiyle pekiştirilmiş olan bağlılık, onlarda ('burjuvalarda') varlığını yitiriyordu... 'Vatandaş' değil 'burjuva' olan bu öbürleri, beylerine, kiliselerine, girişimcilerine hizmet ediyorlardı veya bir serbest meslek sahibi olarak 'serbest'tiler; fakat kendi aralarındaki tek ortak payda, 'burjuva tabakasından' olmalarıydı - bu tanımın da onların soyluluk, köylülük ve şehrin aşağı tabakalarından ayrımlarını çizmekten başka bir anlamı yoktu. Çünkü bu konum, şehirde bir ikametgâhı olmayı bile gerektirmiyordu; kendi kırsal cemaatindeki papaz da, maden ocağındaki mühendis de, prensin sarayındaki hizmetli de 'burjuva tabakası'ndandılar. Onlar da, geniş anlamda halktan, *peuple*'den kesinlikle ayırdedilen tahsilli burjuvaziden sayılıyorlardı."

55 Krş. aşağıda, 5. Bölüm.

yönelik kamusal çıkarın yalnızca hükümet tarafından fark edilmekle kalmayıp, artık tebaa tarafından da kendi çıkarı olarak gözönüne alınması ölçüsünde gelişebilecektir. Ticarî ve malî sermayenin taşıyıcılarının yanısıra, giderek büyüyen yayıncılar, manüfaktürcüler ve fabrikatörler grubu da artık yönetimin önlemlerine bağımlı hale gelmektedir; bunların işletmeci ve girişimci faaliyetlerinin nizamnamelerle kayıt altına alınmasının ötesinde, bizzat bu nizamnamelerle daha inisyatifli olmaya zorlanmaları maksadının da bu arada gözetildiği açıktır. Yaygın önyargının aksine, merkantilizm asla devlet işletmeciliğini himaye etmez; merkantilizmin işletme politikası daha çok, elbette bürokratik yollardan, kapitalistçe çalışan özel işletmelerin kurulup geliştirilmesini teşvik etmektir.[56] Hükümetle tebanın ilişkisi böylece, kamusal düzenleme ve özel insiyatif arasındaki garip çelişkinin etkisine girer. Böyle olunca, kamu erkinin sürekli idarî tasarruflar yoluyla özel şahıslarla bağlantıda olduğu her alan sorunsal hale gelir. Bu sadece kapitalist üretime dolaysız olarak katılanlar kategorisiyle sınırlı değildir. Bu kategori kendisini kabul ettirdiği ölçüde, geçimlik üretimin alanı daralır, yerel pazarların bölgesel ve ulusal pazarlara bağımlılığı artar; öyle ki, başta şehirlerdekiler olmak üzere nüfusun geniş kesimleri, merkantilist politikanın etkilerini günlük varoluşlarında görürler. Ünlü kıyafet düzenlemelerinin değil, ama asıl önemlisi harçlar ve vergilerin, en çok da özelleşmiş ev bütçesi ve kamusal müdahalelerin etrafında, kritik bir alan oluşur: tahıl darlığında, yasal bir düzenlemeyle cuma akşamları ekmek tüketimi yasaklanır.[57] Devletin karşısına dikilen toplum bir yandan kamu erkinden

56 Heckscher, cilt 1, s.258; ayrıca W. Treue, "Das Verhältnis von Fürst, Staat, Unternehmer in der Zeit des Merkantilismus", *Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* içinde, cilt 44, 1957, s.26.

57 Sombart, cilt 1, s.365.

özel alanı koparırken, diğer yandan hayatın yeniden üretimini özel ev bütçelerinin sınırlarının ötesine taşırıp kamusal çıkar alanına giren bir mesele haline getirdiği için; idareyle kesintisiz temasın gerçekleştiği bölge, akıl yürüten kamusal topluluğun eleştirisine konu olma anlamında da "kritik" bir duruma gelmiştir. Kamusal topluluk bu meydan okumaya, yönetimin toplumu özgül anlamda kamusal bir olay haline getirirken yararlandığı aygıtı başka bir işlev doğrultusunda dönüştürmesi ölçüsünde karşılık verebilecektir - bu aygıt, basındır.

Daha 17. yüzyılın son üçte birlik bölümünde, ilk planda haber değil, pedagojik talimatlar, hatta eleştiriler ve yorumlar içeren dergiler, gazetelerin tamamlayıcısı olarak ortaya çıkmışlardı. Başlangıçta, bilimsel dergiler, yarı tahsilliler çevresine yöneldiler: Denys de Sallo'nun *Journal des Savants* (1665), sonra Otto Mencken'in *Actra Eruditorum* (1682) ve nihayet Thomasius'un ünlü *Monatsgespräche* (1688), bu dergi türünün kalıbını yansıtırlar. 18. yüzyılın ilk devresinin akışı içinde, "malûmatlı" denen bu makalelerle, akıl yürütme faaliyeti günlük basına da girdi. 1729'dan sonra *Hallenser Intelligenzblatt,* münevverlerin meseleleri dışında makaleler, kitap eleştirileri ve arada sırada da "bir profesörün hazırladığı, zamanın gidişatını ele alan tarihsel bir haber" türü yazılar yayınlamaya başladığı zaman, Prusya kralı, bu gelişmeye el koyma gereği duydu. Bizatihi akıl yürütme faaliyeti bir düzene bağlandı. Buna göre, hukuk, tıp ve felsefe fakültelerinin bütün kadrolu profesörleri, dönüşümlü olarak, "özelliği olan, temiz ve açık bir ifadeyle kaleme alınmış bir değinmeyi, makul bir sürede ve en geç perşembe günleri yönetime göndermeliydiler."[58] Genel olarak da bilginler, "umumun [halkın] faydalanabileceği gerçekleri"

58 Aktaran Groth, cilt 1, s.623.

bildireceklerdi. Burjuvalar burada hâlâ hükümdara karşı düşüncelerini gene hükümdarın talimatı altında geliştiriyorlardı. II. Friedrich'in 1784'deki bir yazısında şöyle deniyor: "Özel bir şahıs, hükümranların ve sarayın, onların devlet görevlilerinin, mahkemelerinin ve meclislerinin eylemleri, çalışma usulleri, yasaları, önlemleri ve düzenlemeleri hakkında *kamusal* mahiyette, hele hele kınayıcı yargılar vermek ve bunlarla ilgili olarak kendisine gelen haberleri duyurmak veya basın yoluyla yaymak hakkına sahip değildir. Özel bir şahıs, ayrıca bu bilgilerin değerlendirilmesine ehil de değildir, çünkü bu durumlar ve bunların saikleri hakkında yeterli bilgiye sahip değildir."[59] Fransa'da, fakat özellikle İngiltere'de daha yüzyılın başında yokolup gitmiş olan koşullar, Fransız Devriminden birkaç yıl önce Prusya'da bir model oluşturacak şekilde pekişmiş olarak ortaya çıkarlar. Yasaklayıcı hükümler, önceleri sorgusuz sualsiz kamu erkine ait sayılan bir kamusal alana bakılarak "kamusal" nitelikte kabul ediliyordu; şimdi ise kamusal alan, kamusal topluluk olarak biraraya toplanmış özel şahısların, kamu erkini, kamu oyu önünde meşrulaşmaya zorlamaya yöneldikleri bir forum olarak kamu erkinden kopuyordu. *Publicum* halka, *subjectum* özneye, hükümetin tebası ise onun sözleşme ortağına dönüşüyordu.

Sözcüklerin tarihi, önemli sonuçlar doğuran bu dönüşümün izlerini saptıyor. İngiltere'de, 17. yüzyılın ortalarından itibaren, o zamana dek *"world"* [dünya] veya *"mankind"* [ademoğlu] sözcüğü kullanılan yerlerde *"public"*ten söz edilmeye başlandı. Aynı şekilde Fransızcada da *le public,* Grimm Sözlüğüne göre, 18. yüzyılda Berlin'den çıkarak bütün Almanya'ya yerleşen *"Publikum"* sözcüğüyle eşanlamlı bir tanımlama olarak peydah oldu; o zamana dek okuma

59 Aktaran W. Schöne, *Zeitungswesen und Statistik*, Jena 1924, s.77.

dünyasından veya basit olarak dünyadan söz edilirdi (bugünkü anlamıyla tüm dünya, *tout le monde*). Adelung,[60] kamuya açık mekânlarda, bir konuşmacının veya oyuncunun etrafında toplanan halkı, okuma topluluğundan ayırdeder; fakat her iki halde de "yargılayıcı/hüküm verici bir kamusal topluluk" sözkonusu. Bu topluluğun [umumun] yargısına sunulan şey, "aleniyet" kazanır. 17. yüzyılın sonunda İngilizce *publicity,* Fransızca *publicité*'den iktibas edilmişti; Almanya'da bu sözcük 18. yüzyılda ortaya çıktı. Bizzat eleştiri, kendini "kamu oyu" görüntüsü altında ortaya koyuyordu; bu, *"opinion publique"*den hareketle 18. yüzyılın ikinci yarısında oluşturulmuş bir sözcük. İngiltere'de *"public opinion"* aşağı yukarı aynı zamanda meydana çıktı; *general opinion* ise çoktandır konuşmalarda yerini almış durumdaydı.

60 *Wörterbuch der hochdeutschen Mundart*, Viyana 1808, 3. bölüm, s.856.

4. Sorunun Anahatları

Burjuva toplumunda kamu, kendisini ilkin kamusal topluluk olarak biraraya gelmiş özel şahıslar suretinde ortaya koyar. Özel şahıslar, hükümetin düzenlemelerine tabi olan kamu oyunu, kamusal erke karşı vakit geçirmeksizin sahiplenerek; bu erkle, esasen özelleşmiş olan ama kamusal bakımdan da önem taşıyan mal dolaşımı ve toplumsal emekle ilgili genel kurallar konusunda hesaplaşmaya koyulurlar. Bu siyasal mücadelenin, kendine özgü, tarihsel olarak benzeri olmayan bir aracı vardır: kamusal akıl yürütme [usavurum, muhakeme]. Bu sözcüğün gündelik kullanımı, çok açık olarak, iki uç arasında ince bir polemiksel ayrımı barındırır: sözcük bir yandan akla atıf yaparken, diğer yandan da bu çabayı mızmız bir akıldânelik olarak küçümser.[1] Önceleri,

1 Kant "akıl yürütme" ve "usavurum"u Aydınlanmacı anlamıyla naif bir tarzda kullanır. O da barikatın bu tarafındadır; Hegel ise barikatın üzerine çıkar. Platoncu geleneğe sadık kalarak, salt zihinsel telâkki olarak kavramın somut genelliğine nüfuz etmeyen usavurumcu düşüncenin, örnek teşkil edecek olgun

zümreler hükümdarlarla, duruma göre çatışan iktidar iddialarını zümresel özgürlükler ile hükümdarlık otoritesi veya egemenliği arasına bir sınır çekerek dengeleyen anlaşmalar yapıyorlardı.[2] Bu pratik 13. yüzyıldan beri, önce zümrelerle prensler arasında ikilik ortaya çıkmasına yolaçtı; bir süre sonra, hükümdarın karşısında toprağı yalnızca kırsal zümreler temsil eder hale geldi.[3] Bilindiği gibi, hükümdarlık erkinin parlamentonun devreye girmesiyle göreli hale geldiği İngiltere'de bu gelişme, zümrelerin doğrudan doğruya monarka tabi kılındığı Kıta Avrupa'sından farklı bir seyir izlemiştir. Güçlerin bu şekilde dengelenmesi üzerine, artık *egemen* bir zümre olarak kurumlaşması imkânsızlaşan üçüncü zümre bu ilişkiden kopar. Egemenliğin, hükümdarlık haklarının sınırlanması (zümresel özgürlükler de hükümdarlık haklarındandırlar) yoluyla paylaşımı, dolaşıma dayalı bir iktisadiyat temelinde mümkün değildir; çünkü kapitalist işleyişe tabi mülkiyet üzerinde özel hukuka dayalı tasarrufta bulunmak, siyaset dışı bir meseledir. Burjuvalar özel şahıslardır; bu nitelikleriyle "egemen" olamazlar. Bu nedenle, kamusal erke yönelik iktidar taleplerini, yoğunlaşmış olan ve

---

gelişmesine Sofistlerde ulaştığı kanaatindedir. Onların usavurumu hakkında şöyle der: "Yapılacak, eylenecek olan, kendi başına ve kendisi için olan olgunun kavramından çıkartılmaz; hak ve haksızlık, fayda ve mahzur üzerine hüküm varılmasını sağlayan, dışsal nedenler vardır." (*Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, cilt 2, cler. Michelet, Glockner baskısı, cilt 18, s. 22). Hegel usavurumu -hele kamusal kullanımıyla- küçümseyerek, akıl yürüten kamusal topluluğun haliyle polemikleştiği siyasal otoriteyi daha üstün bir mevkinin âmili olarak meşrulaştırmak ister: "Monark kavramı usavurum, yani üzerinde düşünülen zihinsel telâkki için en müşkül kavramdır, çünkü münferit belirlemelere saplanıp kalır." (*Rechtsphilosophie*, cler. Gans, Glockner baskısı, cilt 7, s. 283 vd., paragraf 279)

2 Genellikle veraset törenleri vesilesiyle yapılan böylesi statü sözleşmeleri, elbette ki modern özel hukuk anlamındaki sözleşmelerle karşılaştırılamaz. Bkz. Brunner, *Land und Herrschaft*, s. 484 vd.

3 Karş. W. Naef, "Frühformen des modernen Staats im Spätmittelalter", *Historische Zeitschrift* içinde, sayı 171, s. 225 vd.

"bölünmesi" gereken egemenliğe yöneltmezler; alttan alta, bu mevcut egemenliğin temel ilkesini hedef alırlar. Burjuva kamu topluluğunun mevcut egemenliğin karşısına diktiği ilke, yani aleniyet, bu egemenliği bizatihi değiştirmeyi amaçlamaktadır. Kendisini kamusal akıl yürütme sürecinde ortaya koyan ve *eo ipso* [demin aktarılan nedenden ötürü] egemenliğe talip bir tarza bürünmekten kaçınan bu iktidar talebi, başarıya ulaşması durumunda, ilke olarak muhafaza edilen egemenliğin salt meşruiyet temelinin değiştirilmesiyle yetinmeyecektir (bakınız: 7. Bölüm).

Kamusal topluluğun, egemenliği onlara tabi kılıp özsel olarak değiştirmeyi istediği "akıl" ölçütleri ve "yasa" biçimlerinin sosyolojik anlamı, ancak burjuva toplumundaki kamunun tahliliyle ortaya konabilir. Bu kamu alanında kamusal topluluk olarak yeralarak birbirleriyle ilişkiye girenlerin özel şahıslar olduğu olgusunu gözönüne alırsak, bu daha da belirginleşir. Kamusal akıl yürütme bilincini, özgül olarak, çekirdek ailenin mahremiyet alanının kamuyla bağlantılı öznelliğinden doğan özel tecrübeler yönlendirir. Bu mahremiyet alanı, özel olanın, modern anlamda doygun ve özgür içselliğin tarihsel çıkış noktasıdır. "Özel"in -hayatî ihtiyaçlara bağlı birtakım zorunlulukların yerine getirilmesi gerçeğine dayalı- antik anlamı, toplumsal emeğin gerekleri ve getirdiği bağımlılık ilişkileri sonucunda, özel alanın iç kesiminden, yani evden kovulmuş gibi görünmektedir. Mal dolaşımının ev ekonomisinin sınırlarını yıkması ölçüsünde, çekirdek ailenin alanı ile toplumsal yeniden üretimin alanı arasında bir sınır çizilir: devletle toplum arasındaki kutuplaşma süreci, toplumun içinde de cereyan eder. Özel şahıs statüsü, mal sahibi rolüyle aile babası rolünü, mülk sahibiyle "insan"ın rollerini bağdaştırır. Özel alanın daha yüksek bir düzey olan mahremiyet alanında (bakınız: 6. Bölüm) uçlaşması, mülk sahibi ile "insan" rollerinin "özel" başlığı

altında özdeşleşmesine zemin hazırlar; burjuva toplumunda kamunun siyasal özbilinci de son kertede bu özdeşleşmeye dayanır.

Kamunun, devletle toplum arasındaki gerilim alanında açıkça siyasal işlevler üstlenmesinden önce, çekirdek ailenin mahremiyet alanından kaynaklanan "öznellik", bir anlamda kendi kamusunu oluşturur. Kamu erkinin kamusallığının özel şahısların siyasal usavurum süreci içinde sonuçta bu erkten koparılmak üzere sorgulanmaya başlamasından da önce, bu kamusallığın örtüsü altında, tamamen siyaset dışı görünümle bir başka kamusallık oluşur; bu, siyasal işlev gören kamunun edebî nitelikli ön biçimidir. Bu, henüz kendi içinde dönüp duran kamusal akıl yürütme faaliyetinin deneme alanı; özel şahısların, içinde varoldukları yeni "özel"lik alanının sahici deneyimleri hakkında kendilerini aydınlatma sürecidir. Nitekim 18. yüzyılda ekonomi-politiğin yanısıra özgül burjuva bilimi olarak ortaya çıkan bilim, psikolojidir. Kamusal olarak girilip çıkılabilir hale gelmiş olan kültürel teşekküllerde, okuma salonlarında, tiyatrolarda, müzelerde ve konserlerde açığa çıkan akıl yürütme faaliyetine, psikolojik ilgiler de yön verir. Kültür mal biçimini alarak gerçek anlamda (bizzat kendisi uğruna, araçsal olmayan bir şekilde varolma iddiasındaki) "kültür" haline geldikçe; kamuyla bağlantılı öznelliğin, tartışılmaya değer gördüğü bir nesneye dönüşür.

Edebî kamu, elbette burjuvazinin toprağında yetişmiş bir şey değildir; bu kamu, prens sarayının temsilî kamusuyla belirli bir süreklilik ilişkisi arzeder. Okumuş orta zümrelerin burjuva öncüleri, kamusal akıl yürütme sanatını; modern devlet aygıtının monarkın şahsî alanından ayrışıp özerkleşmesi oranında saraydan koparak şehirde bir karşı güç oluşturan saraylı-soylu toplumun "kibar âlemiyle" kurdukları iletişim içinde öğrenirler. "Şehir", burjuva toplu-

munun yalnızca ekonomik hayat merkezi değildir; her şeyden önce, "saray"ın kültürel-siyasal karşıtı olarak, *coffe-houses*'da [kahvehanelerde], salonlarda ve yemek davetlerinde kurumlaşan ilk edebî kamuyu tanımlar. Hümanist-aristokrat toplumun, burjuva entellektüelleriyle buluşmalarında giriştikleri ahbapça münazaraları çok geçmeden kamusal eleştiriye dönüştüren varisleri; çökmekte olan saray kamusallığının kalıntılarıyla, oluşmakta olan burjuva kamusallığının ön biçimleri arasındaki köprüyü kurarlar (bakınız: 5. Bölüm).

Böylesi resmetme çabalarının beraberinde getirdiği bildik basitleştirmelerin kaçınılmazlığına dikkat çekerek; 18. yüzyılda burjuva toplumunun oluşturduğu kamunun anahatlarını, toplumsal alanları grafik olarak gösteren bir şema halinde şöyle çizebiliriz:

Özel Alan		Kamu Erkinin Alanı
Burjuva Toplumu (Mal dolaşımı ve toplumsal emeğin alanı)	Siyasal Kamu	Devlet ("Polis"in alanı)
	Edebî Kamu (Kulüpler, Basın)	
Çekirdek Ailenin İçsel Alanı (Burjuva entelijensiya) [münevverler]	(Kültürel mal pazarı)	Saray (Soylu-saraylı toplum)
	"Şehir"	

Bağlamımız açısından aslî önem taşıyan, devletle toplumu birbirinden ayıran çizgi, kamusal alanla özel alanı da birbirinden ayırıyor. Kamusal alan, kamu erkiyle sınırlı. Şimdilik sarayı da buna dahil ediyoruz. Esas "kamu" da

özel alanda yer alıyor; çünkü bu kamu, özel şahısların oluşturduğu bir kamu. Bu nedenle, özel şahıslara ayrılmış olan alanda özel alanla kamu arasında ayrım gözetiyoruz. Özel alan, dar anlamda burjuva toplumunu, yani mal dolaşımı ve toplumsal emek alanını kapsıyor; mahremiyet alanıyla aile de ona dahil. Siyasal kamu, edebî kamudan çıkıyor; kamu oyu yoluyla toplumun ihtiyaçlarını devlete iletiyor.

5. Kamunun Kurumları

17. yüzyıl Fransa'sında *le public*'e [kamu] dahil olanlar *lecteurs, spectateurs, auditeurs,* yani sanat ve edebiyatı izleyenler, tüketenler ve eleştirenlerdir;[4] kamudan anlaşılan, öncelikle saray, onun yanısıra dar bir yüksek burjuva tabakasıyla birlikte Paris tiyatrolarının localarını dolduran şehirli soylulardı. Demek ki, bu ilk kamusal topluluğa, saray ve "şehir" dahildir. Bu çevrenin tamamen aristokratik nitelikli ahbaplık ilişkileri içerisinde, daha o zamandan, oldukça modern bir âmil oluşuyordu; prensin şölenleri düzenlediği ve bir sanatçı hamisi [mesen] gibi ressamları, şairleri vs. çevresine topladığı saray salonunun yerini, Hôtel de Rambouillet almaktadır - sonraları bu işlevleri yüklenen mekânlara yalnızca salon denilecektir.[5] Saray karşısında belirli bir bağımsızlığa sahip olan şataatlı *ruelles* [sokakçıklar] bu örneğe göre oluşur. Buralarda, ekonomik olarak üretken olmayan ve siyasal işlevi de bulunmayan şehir aristokrasisi ile çoğunlukla burjuvaziden önemli bilimadamları,

4 E. Auerbach (Das französische Publikum des 17. Jahrhunderts, Münih 1933, s.5), sözcüğün daha 1629'da tiyatro izleyen topluluk anlamında kullanıldığını gösterir; o zamana kadar public isim haliyle sırf devlet veya kamunun selâmeti anlamında kullanılıyordu.

5 O vakitler bundan, tamamen İtalyan Rönesansının anlayışı doğrultusunda, *cabinet* [kurul], *circle* [çevre], *reduite* [başbaşa kalınacak mekân] vs. değil ihtişamlı salon anlaşılıyordu.

sanatçılar ve yazarlar arasında, 18. yüzyılın salon hayatı açısından tipik olan bağlantının kuruluyor olmasına rağmen; iklime egemen olan *honnêteté* [nezaket] havası içinde evsahibinin soylu otoritesinin baskısından kurtulamayan zihinler, müzakereyi eleştiriye, *Bunmots*'u kanıtlara dönüştürecek özerkliği sağlayamazlar. Ancak Philipp von Orléans'ın Naip olarak Kraliyet makamını Versailles'dan Paris'e taşımasıyla, saray kamunun odağı olma niteliğini, hatta *bizzat* kamu olma niteliğini yitirdi. Sarayın kültürel işlevlerini "şehir"in üstlenmesiyle, yalnızca kamunun taşıyıcısı değil, bizzat kamunun kendisi de değişmiş oldu. Kralın temsiliyet alanıyla birlikte Versailles'daki *grand goût* [büyük eğlenceler] de güç belâ sürdürülen bir gösteriş halini alır. Naiple iki varisi küçük topluluklar, daha çok da aile çevresi içinde olmayı yeğleyerek, protokolün olabildiğince dışına çıkarlar. O muhteşem seremoniler, neredeyse burjuva mahremiyetinin havasına bürünür: "XVI. Louis'nin sarayında gerçekleşen buluşmalar, haftanın altı günü boyunca, özel bir topluluğun özelliklerini yansıtır. *Régence* döneminde gerçek bir saray ortamını biraz andıran tek yer, Maine Kontesinin, parlak, pahalı ve yaratıcı şölenlere sahne olan ve yeni bir sanat merkezine, gerçek bir sanat perisi mekânna dönüşen sarayıydı. Ancak Kontesin davetleri de, saray hayatının zihaî çöküşünün nüvelerini içeriyor; sarayın manevî mirasını taşıyarak, eski anlamda saray ile 18. yüzyıl salonu arasında geçişi sağlıyordu."[6]

İngiltere'de saray şehre, hiçbir zaman Güneş-Kral Fransa'sında olduğu kadar hakim olamadı.[7] Bununla beraber,

---

6 A. Hauser, *Sozialgeschichte der Kunst und Literatur*, Münih 1953, cilt 2, s.6.

7 Londra asla Paris gibi Krala tamamen tabi olmadı. Seçilmiş belediye meclislerince kendi kendini yöneten ve kendi milisiyle polis gücü kullanan şehir, ülkedeki başka şehirlere göre, sarayın ve parlamentonun yargı yetkisine daha az açıktı. 18. Yüzyıl dönümünde hemen hepsi 89 lonca ve firmaya bağlı yaklaşık

Büyük Devrimden sonra *court*'la [saray] *town*[şehir] arasındaki ilişkide, tıpkı bir kuşak sonra ***cour*** ile ***ville*** [aynı kavramların Fransızcaları] ilişkisinde olacağı gibi bir dönüşüm yaşanmıştır. II. Charles'a kadar Stuart'larda, edebiyat ile sanat Kralın temsiline hizmet etmiştir. "Ancak devrimden sonra saray sönükleşti. Ne tacın siyasal konumu ne de onu taşıyanların şahsî özellikleri, geçmişin ölçülerine tekabül ediyordu. Ne katı William, ne acılar içindeki Anne, ne Georg isimli Alman kökenli Krallar, ne çiftçi Georg ne de evcimen Victoria; hiçbiri Elisabeth tarzı bir saray hayatı istemiyordu. Saray, uzaktan birbirine gösterilen ve ancak zor durumlarda, tam anlamıyla sıkıntıya dönüşmüş olan resmî vesileler dolayısıyla yaklaşılacak bir yer, Kraliyet ailesinin içedönük hayatını sürdürdüğü bir ikametgâh haline gelmişti."[8] "Şehir"in ağırlığı, bütün farklılıklarına rağmen İngiltere'de de Fransa'da da aynı toplumsal işlevleri üstlenen yeni kurumlarla pekişir: bunlar [İngiltere'de] 1680 ile 1730 arasında, serpilen kahvehaneler ile, [Fransa'da] Devrime kadar Naiplik döneminde ortaya çıkan salonlardır. Bunlar, hem İngiltere hem de Fransa'da, aristokratik toplulukla burjuva entellektüelleri arasında okumuşluk temelinde eşdeğerliğin de oluştuğu yerler; önce edebî olarak başlayıp sonra siyasal nitelik kazanan eleştirinin merkezleridir.

17. yüzyılın ortasında, çoktandır yaygınlaşmış olan çaydan sonra çikolata ve kahvenin de en azından halkın varlıklı kesimlerinin alıştığı içecekler haline gelmesinden sonra, levanten bir tacirin arabacısı ilk kahvehaneyi açtı. 18. yüzyılın ilk on yıllık döneminde, Londra'da, her biri samimî müşteri çevrelerinin ayağını alıştırmış bulunan 3000'den fazla kah-

12.000 vergi mükellefi, 26 belediye meclisi yöneticisini ve 200 üyeyi seçiyordu - o zamanlar için emsalsiz ölçüde geniş, neredeyse "demokratik" bir taban. Yine de yargı yetkisi ile şehir arasındaki ilişki, Büyük Devrimden sonra, Naiplik altındaki gelişmeyle kıyaslanabilecek bir dönüşüm yaşadı.

8 G.M. Trevelyan, *Kultur- und Sozialgeschichte Englands*, Hamburg 1948, s. 327.

vehane vardı.[9] Dryden, Will kahvehanesinde genç yazar çevresiyle "Antik ve modern" üzerine tartışır, Addison ile Steele daha sonraları Button kahvehanesinde bir *little senate* [küçük senato] kurarken; Rotaclub kahvehanesinde, Miltonlu bir yaverin başkanlığında Marvell ve Pepys, "Oceana" kahvehanesinin cumhuriyetçi fikirlerini oraya taşımış görünen Harrington'la görüş alışverişinde bulunuyorlardı.[10] Edebiyat, "entelijensiyanın" [münevverlerin] aristokrasiyle biraraya geldiği salonlarda ve kahvehanelerde meşrulaştı. Ancak İngiltere'de, bir büyük burjuva tabakasıyla birleşmiş olan soyluluk, Fransa'dan devralınmış birtakım toplumsal işlevlere, kırsal ve parasal çıkarları temsil ederek sahip çıkmaktadır. Böylece sanat ve edebiyat eserlerinde açığa çıkan akıl yürütme, çok geçmeden ekonomik ve siyasal tartışmalara da sirayet eder; hem bu tartışmaların, [Fransa'da] salonlardaki tartışmalarda olduğu gibi, en azından doğrudan olarak tamamen sonuçsuz, etkisiz kalacağının garantisi de yoktur. Salon üslûbu, özellikle rokokoda ağırlıkla kadınların damgasını taşırken, kahvehane topluluğuna yalnızca erkeklerin dahil olabilmesi, bununla bağlantılı olabilir. Londra toplumunda her akşam yalnız bırakılan kadınlar, bu nedenle bu yeni kuruma karşı sıkı, ama nafile bir mücadele yürütmüşlerdir.[11] Kahvehane, etkili çevrelere zahmetsizce dahil olabilme yolunu açmakla kalmadı, orta sınıfların geniş kesimlerini, hatta zanaatkârları ve küçük esnafı bile kapsadı. Ned Ward, *"we-*

---

9 L. Stephen, *English Literature and Society in the 18th Century*, Londra 1903, en yeni baskı 1947, s. 37. Karş. ayrıca H. Reinhold, "Zur Sozialgeschichte der Kaffeen und des Kaffeehauses", *Kölner Zeitschrift f. Soz. und Sozialpsych.* içinde, sayı 10, 1958, s. 151 vd.

10 H. Westerfrölke, *Englische Kaffehäuser als Sammelpunkte der literarischen Welt*, Jena 1924, s. 21 vd.

11 "Kadınlardan kahveye karşı dilekçe: Bu güçten düşürücü likörün aşırı kullanımının kadın cinsine yönelik olarak yolaçtığı büyük münasebetsizliklerin kamunun mülâhazalarına sunulması" başlıklı hicivin tarihi 1674'tür.

*althy shopkeepers"*ın [hali-vakti yerinde dükkâncılar] her gün birkaç kez kahvehaneye gittiğinden söz eder;[12] aynısı, yoksullar için de geçerlidir.[13]

Buna karşın Fransa'da salonlar, garip yabancı adacıklar gibiydiler. Devlet ve kilise yönetiminden neredeyse tamamen dışlanmış olan burjuvazi, iktisatta adım adım bütün kilit konumları ele geçirir; aristokrasi ise, onun bu maddî üstünlüğünü Krallık imtiyazlarıyla ve toplumsal işleyişteki hiyerarşiyi giderek daha fazla vurgulayarak dengelemeye çalışırken; soylular, soylular tarafından özümlenmiş büyük banka burjuvazisi ve bürokrasi, "entelijensiya" ile bir bakıma eşit olarak biraraya geliyordu. Plebyen d'Alembert istisna değildir; soylu ve burjuva hanımefendilerin salonlarında, prens ve baron çocukları, saatçi ve hırdavatçılarla ilişki kuruyorlardı.[14] Salonda zihinsel çabalar, artık sanatçıları hi-

12 Trevelyan, *a.g.e.*, s. 315, dipnot.

13 Karş. *National Review*, sayı 8'deki bir haber, aktaran Westerfrölke, *a.g.e.*, s. 15: Her mesleğin, ticarî zümrenin, sınıfın, her partinin sevdiği ve devam ettiği bir kahvehane vardı. Hukuk bilginleri Temple civarında, Nando's (Nando'nun Yeri- çn.) veya Grecian'da, hukuk bilimi veya âlimlik üzerine tartışırlar, son davanın eleştirisini yaparlar veya Westminster'le ilgili son hadiseleri konuşurlardı... City muhitinden olanlar, hisse senetlerinin yükselişini ve düşüşünü yorumlamak ve sigorta primlerinin son durumunu saptamak üzere Garraway's veya Jonathan's'da buluşurlardı. Ruhaniler Truby's veya Child's'da üniversite dedikodusu yaparlar veya Dr. Sacheverell'in son vaazı üzerine mülahazalar sergilederlerdi. Askerler şikâyetlerini dile getirmek üzere Charing Cross yakınlarındaki Old veya Young Man's'de toplanırlardı. St. James' veya Smyrna, Whig politikacılarının ana karargâhıydı, Tories'ler ise Cocoa Tree veya Ozinda's'a sık giderlerdi - bunların hepsi de St. James' Street'deydi. İskoçların buluşma yeri Forets's'dı, Fransızların ise St. Martin's Lant'teki Giles's veya Old Slaughter's. Kumarbazlar White's'da veya Covent Garden çevresindeki çukulatacılarda zar atar, sanatçılar Gresham College'ın sakinlerine şeref verir; edebiyat meraklıları ise tiyatrodan sonra kâğıt oynanan ve geceyarısına kadar en iyi eğlencenin olduğu Will's, Button's veya Tom's'da beraber olurlardı, Great Russell Street'te... Daha zengin tacirler hisse senetlerinin yükselişi ve düşüşü üzerine Lloyd's'da gevezelik ederlerdi. Robin's ve Mrs. Rochefort's'ta yabancı diplomatlar ve bankacılar kafa kafaya verirlerdi. Sanatseverler Cheyne Walk'taki Don Salteros kahvehanesini onurlandırırlardı..."

14 Hauser, *a.g.e.*, cilt 2, s. 17.

maye eden soylulara verilen hizmet niteliği taşımaktan çıkmıştı; "fikir/kanaat", iktisadî bağımlılık ilişkisinden kurtuluyordu. Philipp döneminde salonlar, bilgece tartışmalardan çok kibar aşk eğlencelerinin mekânlarıyken, gene de bir süre sonra tartışmalar akşam yemekleriyle kaynaştı. Diderot'nun yazmakla konuşmak arasında yaptığı ayrım,[15] yeni toplanma noktalarının işlevlerini belirginleştirir. 18. yüzyılın büyük yazarlarından hiçbirisi yoktur ki, temel düşüncelerini önce akademilerde ve bu salonlardaki tartışmalarda ortaya koymamış olsun. Salonlar, ilk yayımlama tekeline de sahiptiler: müzik alanındakiler de dahil olmak üzere her eser, önce bu forumda sunulmakla meşrulaşıyordu. Abbé Galiani'nin tahıl ticareti üzerine diyalogları, buralarda sohbet (hasbıhal) ile tartışmanın nasıl kibarca içiçe geçtiğini, seyahatler veya şahsî sağlık, esenlik gayet ağırlıklı ele alınırken tiyatro ve siyaset gibi önemli konulara ancak *en passant* [geçerken] değinildiğini çok açık resmeder.

Bu sıralarda Almanya'da ise, saraydaki temsilî kamusallığı, burjuva kamusallığının kurumlarıyla ikame edebilecek bir "şehir" yoktur. Ama burada da benzeri unsurlar, 17. yüzyılın eski sohbet topluluklarında, yemek davetlerinde biraraya gelen topluluklarda görülebilir. Doğal olarak bunlar kahvehane ve salonlardan daha az yaygın, daha etkisizdirler; siyasal pratikten, salonlara göre bile daha fazla yalıtılmışlardır. Ancak bu topluluklar da, kahvehanelerdeki gibi, üretici işler yapan özel şahıslardan oluşur: yani, prensliğin saygın şahıslarından ve ağırlıkla akademik eğitim görmüş burjuvalardan. Kuruluşları, Leipzig'deki ilk oluşumun tarihi olan 1727'ye kadar geri giden "Alman Cemiyetleri", geçmiş yüzyılın dil tarikatlarına dayanırlar. Bu cemiyetler prensler tarafından oluşturulmakla beraber, zümreleri dışlamadılar; bunları sonradan şö-

15 "Yaptıklarımız yalnızca bir sınıf vatandaş üzerinde etkili olur, söylediklerimiz-se tümü üzerinde."

valye tarikatlarına dönüştürme girişimleri ise sonuçsuz kaldı. Bu cemiyetler, bir tanesinin kuruluş beratında okunabileceği gibi, "çeşitli zümrelere mensup eşit olmayan şahıslar arasında bir eşitliği ve ortak bir toplumu oluşturmayı"[16] hedefliyorlardı. Böylesi tarikatlar, odalar ve akademiler, gayretlerini, artık insanların birbirleriyle insan olarak anlaşabilmelerinin aracı olarak görülen anadili geliştirmeye adadılar. Buralarda burjuvalar, toplumsal hiyerarşinin duvarlarını aşarak, toplumsal saygınlığı olan ama siyasal etkinliği bulunmayan soylularla "sade" insanlar olarak biraraya geldiler.[17] Burada belirleyici olan, cemiyetlerin üyelerinin eşitliğinden çok, mutlakiyetçiliğin siyasal alanının dışında yer almalarıdır: çünkü toplumsal eşitlik, öncelikle ancak devletin dışında bir eşitlik olarak mümkündü. Özel şahısların böylece kamu oyunu dışlayarak, bir kamusal topluluk olarak gizli bir şekilde biraraya gelmesi, esas kamunun oluşumunu önceledi. Aydınlanmanın, loncalar için tipik olmakla beraber, başka derneklerde ve akşam yemekleri dolayısıyla biraraya gelen topluluklarda da yaygın olan bu gizlilik pratiği, diyalektik bir karakter arzeder. Tahsilli insanların oluşturduğu kamusal bir topluluk çerçevesindeki rasyonel iletişim içinde bilincin kamusal kullanımıyla kendisini gerçekleştireceği varsayılan akıl, mevcut bütün egemenlik ilişkilerini tehdit ettiği için, aleniyetten uzak durmak zorundadır. Aleniyetin esas mekânı prensin gizli kalem odası olduğu müddetçe, aklın dolaysızca ifşası mümkün olamaz. Bu durumda aklın kamusallığı gizliliğine bağlıdır; onu temel alan kamusal topluluk da kendi içine kapanık kalır. Kendini korumak için maskelenmiş aklın ışığı, yavaş yavaş, adım adım açığa çıkar. Lessing'in, o sıralarda bütün Avrupa'da görülen masonluk üzerine, bu örgütlenmenin

16 E. Mannheim, *Die Träger der öffentlichen Meinung*, Viyana 1923, s. 83.

17 Konuşma "aşkın bir ortaklık duygusunun organı" ve "kamusal bir mutabakatın vasıtası" sayılır. Karş. Mannheim, *a.g.y.*, s. 88 ve 92.

burjuva toplumu kadar eski olduğunu belirten ünlü sözü de, bu saptamayı düşündürür: "Burjuva toplumu da masonluğun küçük filizlerinden biri değilse..."[18]

Akıl yürüten kamusal topluluğun ve ona ayak uyduran burjuva kamu oyunun, hükümetin düzenlemelerine tabi olan kamuya üstünlük sağlamasına koşut olarak, gizli cemiyetlerin pratiği de kendi ideolojisinin sınırları içinde yozlaşır. Bu cemiyetler, burjuva ortak duyarlılığın alenî olarak soluk aldığı adacıklar olmaktan çıkarak, "bu arada oluşmuş bulunan kamusallıktan yalıtım esası üzerinde kurulu içedönük yapılara"[19] dönüşürler. Başta 18. yüzyıl boyunca burjuva eşrafının oluşturdukları olmak üzere başka birtakım cemiyetler ise, giderek genişleyerek, kooptasyon* temelinde de olsa görece kolay dahil olunabilecek açık birlikler haline gelirler. Bu cemiyetlerde burjuva davranış tarzı, mahremiyet ve saray âdetlerine karşı üstünlük kazanan bir ahlâk kendisini kabul ettirmiştir; törensel bir yoldaşlık düzenine de artık ihtiyaç duyulmaz.

Akşam yemeği davetleri, salonlar ve kahvehaneler, biraraya getirdikleri toplulukların bileşimi ve çapı, davranış tarzı, akıl yürütme ortamı ve onlara yön veren konular bakımından birbirlerinden ne kadar farklı olsalar da, hepsi, özel şahıslar arasında süreklilik kazanma eğilimi taşıyan bir tartışmayı örgütlerler; bundan ötürü bir dizi ortak kurumsal ölçüte de sahiptirler. Öncelikle statülerin eşitliğini varsaymak bir yana, bunu yok sayan türden bir toplumsal ilişkiler dizgesi sözkonusudur. Rütbe-mevki törenselliğinin yerini,

---

18 Lessing, Ernst ve Falk, *Gespräche für Freimaurer*, 1778. Tamamı için bkz. E. Lennhoff ve O. Posner, *Internationales Freimaurerlexikon*, Zürih, Leipzig, Viyana ve B. Fay, *La Franc-Maçonnerie et la Révolution intellectuelle du 18e siecle*, Paris 1935.

19 Mannheim, *a.g.e.*, s. 11.

(*) Üyelerini bizzat seçme, "atama" - çn.

giderek eşdeğerlik ölçüsü alır.[20] Savlara dayalı bir otoritenin toplumsal hiyerarşiye kafa tutarak sonuçta onu aşabileceği tek zemini oluşturan bu ölçü, dönemin özbilincinde "salt insanî" olanı ifade eder. *Les hommes* [insanlar], *private gentlemen* [özel beyefendiler], özel şahıslar, bu pratik içinde, yalnızca kamusal görevlerin kazandırdığı güç ve saygınlığın devre dışı bırakılması anlamında kamusal topluluğu oluşturmakla kalmazlar; iktisadî bağımlılıkların da ilke olarak etkisiz kılınması gerekir; pazar yasaları da, tıpkı devlet yasaları gibi devre dışı bırakılır. Bu kamusal topluluk fikri ciddi olarak ilk kez kahvehanelerle, salonlarla ve cemiyetlerle gerçekleşmiş değildir; lâkin bir fikir olarak ancak bunlarla kurumlaşmış, bunlarla nesnel bir iddia halini almış ve gerçeklik değilse bile etkinlik kazanmıştır.

Bu nitelikteki bir kamusal topluluk içinde yürütülen tartışma, *ikinci olarak*, o zamana dek haklarında hiç soru sorulmayan birtakım alanların sorunsallaştırılmasını gerektirir. Kamusal topluluğun eleştirel bir şekilde meşgul olduğu "genel" meseleler, sadece vaaz kürsüsünde değil; felsefe, edebiyat ve sanatta da, kapitalizmin gelişmesi belirli toplumsal kategoriler için giderek daha fazla bilgiye ihtiyaç duyan bir rasyonel davranışı gerektirir hale geldiği zaman bile, kilise ve devlet otoritelerinin yorum tekelinde kalmaya devam ettiler. Ancak felsefî ve edebî eserler, genel olarak sanat eserleri pazar için üretilip pazar tarafından iletilir hale geldikçe, bu kültür mallarının durumu da bilginin durumuna benzemeye başladı: mal niteliğinde olduğu için, genel olarak herkes tarafından ulaşılabilir hale geldi. Bu eserler, artık kilise ve sarayda teşekkül eden kamunun unsurla-

20 H. Plessner kamuyu, elbette başka bir bağlamda, "muaşeretin geçerlilik sahası" olarak tanımlar. Diplomatik ilişkiler belirli rolleri üstlenenler, muaşeret ilişkileriyse sade insanlar arasındadır. Karş.: *Grenzen der Gemeinschaft*, Bonn 1924, özellikle s. 100.

rı olarak kalamazdılar; bu kamunun çevresindeki hâleyi yitirmesiyle, bir zamanlar âyinlere konu olan karakterlerinin kutsallıktan arınmasıyla kastedilen, tam da budur. Eserlere mal olarak ulaşabilen özel şahıslar, aralarındaki akılcı iletişimle, bu eserlerin anlamlarını araştırarak, üzerlerine konuşarak ve böylelikle de bunların örtüklüğünde gizli olan otoriter gücü ortaya çıkararak, kutsallık perdesini düşürürler. Raymond Williams'ın gösterdiği gibi[21] "sanat" ve "kültür", toplumsal hayatın yeniden üretiminden kopmuş bir alan olarak modern anlamlarını 18. yüzyıla borçludurlar.

Kültürü mal biçimine sokan ve böylelikle onu tartışılmaya müsait bir kültür haline getiren aynı olay, *üçüncü olarak*, kamusal topluluğun ilkesel açıdan dışa kapalı olmayan bir nitelik kazanmasını getirir. Kamusal topluluk başlangıçta ne kadar dışlayıcı olmuş olursa olsun, kapısını sürgüleyemez ve klik haline gelemez; bu topluluk daima, mülkiyet ve tahsil temeli üzerinde, tartışma nesnelerini oluşturan pazara hakim olmak isteyen özel şahıslardan, okuyuculardan, dinleyicilerden ve seyircilerden oluşan, kendisinden daha geniş bir topluluk içinde varolmuştur. Tartışılabilir sorular yalnızca taşıdıkları anlamla değil, herkes tarafından ulaşılabilirlikleriyle "genel" hale gelirler; herkes bu tartışmaya dahil *olabilmelidir*. Bir kamusal topluluk, sabit konuşmacılar grubu olarak kurumsallaştığı noktada ***umum*** olarak kamusal toplu-

---

21 R. Williams, *Culture and Society 1780-1950*, New York 1960: "Sanat (hüner, beceri anlamında sanat - J.H.) önceleri herhangi bir insan becerisiydi; fakat şimdi 'imgesel' ya da 'yaratıcı' özel bir beceriler grubuna işaret eder... Sanat... bir beceriden... bir tür kurum, belirli türden bir etkinlikler kümesi olacaktı." "*Culture*" sözcüğünün anlam değişimi buna tekabül eder: "Öncelikle doğal büyümeyle ilgili bir eğilim (örneğin bitki kültürü anlamında kültür - J.H.) ve sonra bu süreçle kurulan benzerlik yoluyla, insanın yetişmesi süreci (örneğin 'kültürlü adam' - J.H.) oldu. Ancak genellikle bir şeyin kültürü olan bu sonraki kullanım, kendinde bir şey olarak kültüre dönüştü." (s. 14) R. Wittram da (*Das Interesse an der Geschichte*, Göttingen 1958, s. 40 vd.) **"kültür"** kavramının tarihi hakkında bazı değinmeler yapıyor.

lukla aynı şey olmaktan uzaklaşır; onun konuşmacısı, hatta eğiticisi, temsilcisi olma iddiasıyla ortaya çıkar; bu, temsiliyetin yeni biçimidir, burjuva temsiliyetidir. İlk kuşak kamusal topluluk, tayin ve tahdidi mümkün şahıslar çevresinden oluştuğu durumlarda bile, kendisini daha büyük bir kamusal topluluğun içinde saymıştır. Zaten bu potansiyel olarak da daima alenî bir organdır, çünkü yürüttüğü tartışma faaliyeti içinde dışa dönebilir; Bodmer ile Breitinger'in 1721'de Zürih'de meydana getirdikleri "Ressamlar Tartışma Çevresi", bunun birçok örneğinden yalnızca biridir.

İlk kamusal topluluk kurumlarının dışında ve karmaşık bir yapı içinde teşekkül eden "büyük" kamusal topluluk [umum], elbette kırsal nüfus ve şehirli "halk" kitlesiyle karşılaştırıldığında oldukça küçük bir çapa sahipti. İlkokul eğitimi, şayet mevcutsa, çok düşük düzeyliydi; en azından İngiltere'de, okuma yazma bilmeyenlerin oranı, önceki dönem olan Elisabeth döneminden bile fazlaydı.[22] İngiltere'de 18. yüzyılın başında nüfusun yarısından fazlası, asgarî geçim düzeyinin altındaki koşullarda yaşamaktaydı. Kitleler geniş çapta okumamış olmanın ötesinde, edebiyata para veremeyecek kadar sefalete itilmiş durumdaydı. Kültür malları pazarından mütevazı de olsa pay almaya yetecek alım gücünden bile yoksundular.[23] Yine de, kültürel dolaşımın tica-

22 Karş. R.D. Altick, *The English Common Reader, A Social History of the Mass Reading Public*, Chicago 1957, özellikle sonuçları 30. sayfada toparlanan birinci bölüm: "Sahip olduğumuz bu küçük bilgilerden kalkarak eğer Craxton'dan sonraki ilk üçyüz yılda okuma bilen insanların topluluğunun büyüdüğü sonucunu çıkartmaya kalkarsak, ilk yüzyıllar için oran yavaşça tırmanacaktır. Elizabetlı döneminde bu oran hatırı sayılır ölçüde hızlanacak, okumanın aleni desteklerle güçlü bir şekilde uyarıldığı İç Savaş ve Commonwealth döneminde tepe noktasına varacaktı. Ancak Restorasyon döneminde popüler heyecanın azalması, savaşın eğitim sistemine verdiği tahribat ve Dryden çağındaki edebiyatın aristokratik tahakkümü nedenleriyle düşecekti. Yeni bir yükseliş Addison ve Steele zamanında onsekizinci yüzyılın ilk döneminde başlayacak ve bundan sonra oran istikrarlı bir şekilde artacaktır."

23 J. Watt, "The Reading Public", *The Rise of the Novel* içinde, Londra 1957.

rîleşmesiyle beraber oluşan geçirgen kamusal topluluk, yeni bir toplumsal kategori olarak ortaya çıkıyordu.

17. yüzyılın saray aristokrasisi, aslında bir okuma topluluğu niteliğini taşımaz. Gerçi edebiyatçıları hizmetkârları gibi tutar, ama sanatçıların himaye edilmesi çerçevesinde gerçekleşen üretime, edebiyatla cidden ilgili bir topluluğun izlemesinden çok, *conspicious consumption* [şatafatlı tüketim] tekabül eder. Böyle ilgili bir topluluk, ancak 18. yüzyılın ilk onyıllarında, sanatçı hamîlerinin [mesenlerin] yerini, yazarın işvereni olan yayıncıların alması ve eserlerin pazarda dağıtımını da üstlenmeleriyle oluşur.[24]

Edebiyatın olduğu gibi tiyatronun da dar anlamda kamusal topluluk niteliği taşıyan bir izleyici yaratması; Almanya'daki tipik haliyle gözlenebileceği gibi, saray ve prenslik tiyatrolarının "kamusal"laşmasıyla gerçekleşir. Elbette, zamanın kaynaklarında adlandırıldığı üzere ahali, ayaktakımı, İngiltere ve Fransa'da daha 17. yüzyılda Globe tiyatrosuna veya Komedi'ye girebiliyordu -hattâ hizmetçi kızlar, askerler, çıraklar, genç kâtipler ve gürültü patırtı çıkarmaya yatkın lümpen proletarya bile girebiliyordu. Fakat bütün bunlar, içinde "sınıf"ların alkışlayan halkın huzurunda temsiliyet geliştirdikleri başka bir kamu modelinin parçasıdır (bu "sınıf"lar, işlevini yitirmiş mimarî kalıntılar olarak tiyatro binalarımızda hâlâ mevcuttur). *"Parterre"*in [tiyatroların girişindeki büyük salon] bir burjuva aleniyet mekânı olana kadar çok mesafe katetmesi gerektiğini, 1641 Kraliyet fer-

---

24 Hauser, *a.g.e.*, s. 53: "Mesenliği yayınevi ikame eder; gayet isabetli biçimde kollektif hamîlik olarak tanımlanmış olan abonelik sistemi, bu ikisi arasındaki geçişi sağlar. Patronluk, yazarla kamusal topluluk arasındaki ilişkinin saf aristokratik biçimidir; abonelik bağlantıyı gevşetir ama bu ilişkideki şahsî karakterin kimi özelliklerini de muhafaza eder; burjuva toplumunun anonim mal dolaşımına dayalı yapısına uygun biçime, ancak kitapların umuma, yazarın kesinlikle tanımadığı bir kamusal topluluğa dönük olarak basılmasıyla kavuşulacaktır."

manından itibaren gürültüyü, kavgayı ve açık açık cinayeti[25] yasaklayan Paris polis nizamnamesi ayan beyan gösterir; bu nizamname, yalnızca localardaki ve balkonlardaki "cemiyet"in değil, giriş salonundaki topluluğun belli bir bölümünün, yani tipik örneğini *marchands de la rue St. Denis*'in [St. Denis caddesi tüccarları] (yani modacı ve lüks mal satan dükkân sahipleri, mücevheratçılar, gözlükçüler, müzik aleti satıcıları, eldivenciler) oluşturduğu burjuvaların da *filous*'dan [serseriler] korunması gerektiğini göstermektedir. Henüz, salonlarda toplanan yüksek burjuva tabakaya dahil olmayan, fakat bir süre sonra tahsilliler arasında sayılacak olanlar, giderek *Parterre*'de birikmeye başlarlar.- İngiltere'de bu yarık daha belirgindir. Halk tiyatrosu tamamen çökmüştür; II. Charles zamanında Londra'da, sarayın gözetimi altındaki tek bir tiyatro vardır, "o da burjuvalara değil, sırf [soylu] cemiyete yönelikti."[26] Ancak devrim sonrası evrede, Dryden'in komedilerinden Congreve'in dramlarına geçilmesiyle, tiyatrolar, Gottsched'in daha ancak bir sonraki yüzyılın ortalarında "Berlin'de bu şeye şimdi halk deniyor"[27] diyebileceği türden bir ahaliye açılırlar. Almanya, Gottsched ve Lessing'in eleştirel çabalarıyla kurulan "Alman Ulusal Tiyatrosu" ile, ancak 1776'da kalıcı bir tiyatroya sahip olabilecektir.

Konser topluluğundaki kayma, yeni oluşan seyirci ve okuma topluluğundakinden çok daha kesin kategorilerle kavranabilir; bu kayma, yalnızca topluluğun bileşimini değiştirmekle kalmadı, ayrıca "kamusal topluluğun" ilk defa bu niteliğiyle ortaya çıkmasını sağladı. 18. yüzyılın sonuna kadar her tür müzik tamamen temsilî kamunun işlevlerine

25 Parfaict, yazdığı eserin başarısını ilk temsilde dört tiyatro görevlisinin öldürülmesiyle ölçerek gururlanan bir şairden bahseder. Karş. Auerbach, *a.g.y.*, s. 13.

26 Trevelyan, *a.g.y.*, s. 255.

27 Aktaran Groth, *a.g.y.*, cilt 1, s. 620.

bağlıydı, bugünkü anlamıyla, tüketim müziğiydi. Toplumsal işlevi bakımından, ibadetin vecd ve haşmetine, saray cemiyetinin şölenlerine, genel olarak törensel bir ortamın pırıltısına hizmet ediyordu. Saray veya kilise müzisyenleri olan besteciler, tıpkı yazarların kendi hamîleri, saray oyuncularının da prensler için çalışması gibi, siparişle iş yapıyorlardı. Burjuvaların soylu cemiyet veya kilisenin dışında müzik dinleme imkânları yok gibiydi. Önce, özel *Collegia Musica*'lar [Müzik Kolejleri] kurulmasıyla müzisyenler özgürleşti; ardından bunlar kamusal konser cemiyetlerine dönüştüler. Konserlere ücretli giriş, müziğin sunuşunu bir mal haline getirdi; böylelikle bir anlamda amaçsız müzik ortaya çıktı; ilk kez, varlık ve tahsile bağlı olarak herkesin dahil olabileceği, meraklılarından oluşan bir topluluk, müziği salt müzik olarak dinlemek üzere biraraya geldi.[28] Toplumsal temsiliyete ilişkin işlevlerinden kurtulan sanat, özgür seçimin ve değişen eğilimlerin nesnesi haline gelcli. Sanat artık yönünü, hiç de işin ehli olmayan bilgisizlerin yargısına bağlı olan bir "zevk"e göre tayin eder oldu; zira kamusal topluluk içinde yeralan herkes, kendisini bu yargıyı vermekle yetkili görebilirdi.

Kamusal topluluğun eserlere yönelik eleştirel merci olmasıyla, bilgisizliğin/ehliyetsizliğin yargı sahibi olmasıyla ilgili tartışmaların en yoğunu, bir *Conaisseurs* [işin erbâbı] çevresinin, uzmanlık ehliyetini toplumsal imtiyazla bağlantılandırdığı bir alanda, yani ressamlıkta cereyan etti; ressamlık, sonuçta bu alandaki sanatçılar da pazar için çalış-

---

28 Hauser, *a.g.y.*, s. 84 vd; ayrıca karş. L. Balet, *Die Verbürgerlichung der deutschen Kunst, Literatur und Musik im 18. Jahrhundert*, Leyden 1938, s. 38: "Düzenli umuma açık konserler Frankfurt'ta 1723'te, Hamburg'da 1724'te, Starssburg'da 1730'da, Lübeck'de 1733'de başladı. Leipzig'de ise 1743'te bazı girişimci tacirler 'Büyük Konserler' geleneğini başlattılar; bu daha sonra ün kazanan ve bugün hâlâ sürdürülen, bezzazlar loncasının mekânındaki [Gewandhaus] Senfoni Konserlerine dönüştü."

mayı zorunlu görene kadar, işin erbâbı olan soylu koleksiyonculara tabi kaldı. Bu süreç ilerledikçe, ressamlar da lonca, saray ve kilise bağlarından kurtuldular. Ressamlık da bir zanaat olmaktan çıkıp bir *ars liberalis* [serbest sanat] oldu; elbette ancak bir devlet tekeli dolayımıyla. Paris'te 1648'de Le Bruna'nn öncülüğünde Sanat Akademisi kuruldu; bu Akademi, Colbert tarafından *Académie Française*'inkine [Fransız Akademisi] benzer imtiyazlarla donatıldıktan üç sene sonra (1667), ilk "salon"unu faaliyete geçirerek kamuya açıldı. Ne var ki XIV. Louis'nin iktidarı boyunca burada en fazla on sergi düzenlenebildi.[29] Sergiler ancak 1737'den sonra düzenli hale geldi; bunun üzerinden de bir on yıl geçtikten sonra La Font'un düşünceleri yayınlandı ve ilk kez şu ilke formüle edildi: "Sergilenen bir resim basılmış bir kitaptır, sahnelenmiş bir oyundur- herkes onun hakkında yargıda bulunma hakkına sahiptir."[30] Müzeler, tıpkı konserler ve tiyatrolar gibi, sanat hakkında bilgisizlerin yargıda bulunabilirliğini kurumlaştırdılar; tartışma, sanatın sahiplenilmesinin aracı oldu. Egemen sanat teorisinin eleştirisine ve reddiyesine dayanan sayısız hiciv, salon sohbetlerinden kaynaklanmış ve bu sohbetlerde kabul görmüştür: bir hasbıhal (sohbet) olarak sanat eleştirisi. 18. yüzyılın ilk yarısında da sanat topluluğunun iç çevresini, *amateurs éclairés* [aydın amatörler] oluşturur. Kamusal sergiler daha geniş çevreleri cezbettikçe, daha geniş topluluklar uzmanları aradan çıkararak sanat eserleriyle doğrudan temasa geçtikçe bunlar gerçi artık konumlarını koruyamazlar, ama işlevleri de vazgeçilmez hale gelir; bu işlevi artık profesyonel sanat

29 Bunlar Akademinin yıllık toplantıları vesilesiyle Palais Royal'in [Kraliyet Sarayı] avlusunda açık havada düzenleniyordu; 1699'da ilk "salon" Louvre'a taşındı. 1704'ten sonra bir nesil içinde bu sergiler alışkanlık olmaktan çıktı.

30 La Font, *Reflexions sur quelques causes de l'état present de la peinture*, zikreden A. Dresdner, *Die Entstehung der Kunstkritik im Zusammenhang des europäischen Kunstlebens*, Münih 1915, s. 161.

eleştirisi devralır. Profesyonel sanat eleştirisinin de salon kaynaklı olduğu, onun ilk ve en önemli temsilcisi örneğinden açıkça görülür: 1759'dan sonra Diderot, periyodik Akademi sergilerinin sanat bilgisine dayanan değerlendirmelerinden oluşan *"Sanat Haberleri"*ni,[31] Madame d'Epinay'in ünlü salonundan ilham alan ve burada okunmak üzere çıkarılan Grimm Edebiyat Postası'na yazar.

Edebiyat, tiyatro, müzik ve sanat eleştirisi kurumlarında, bilgisizlerin/ehliyetsizlerin yargısı örgütlenerek, reşit veya rüşde muvafakat veren kamusal topluluk haline gelir. Buna tekabül eden yeni meslek, dönemin jargonunda sanat jürisi olarak adlandırılır. Bu meslek, garip bir diyalektik görevi üstlenir: kendisini kamusal topluluğun hem vekili, hem de pedagogu olarak algılar.[32] Sanat jürileri kendilerini kamusal topluluğun sözcüsü olarak algılayabilirler, çünkü kendi savlarının ötesinde hiçbir otoriteye dayanmazlar ve kendilerini, savlar karşısında ikna olmaya hazır herkesle özdeşleştirebilirler - onların sanatçılarla çekişmelerinde esas konu, onların bu kimlikleridir. Ancak uzmanlar olarak "dogma"ya ve "moda"ya karşı, yeterince bilgili olmayanların yargıda bulunma ehliyetine hitap ederek bizzat kamusal topluluğun

---

31 Özellikle "salonlarla" ilgili 1765 ve 1767'deki eleştirileri çığır açıcı olmuştur; fakat bunlar ancak Devrimden sonra yayımlanmıştır.

32 İlke olarak, kamusal bir tartışmaya katılan, bir kitap satın alan, bir konser veya tiyatro için yer ayırtan, bir sergiyi ziyaret eden herkesin serbestçe yargıda bulunması beklenir ve buna hakkı vardır. Fakat yargılar tartışılırken ikna edici savlara kendini kapatmaması beklenir; "önyargılarını" bir kenara bırakmalıdır. Temsilî kamunun cahillerle vukuf sahipleri arasındaki duvarı kaldırmasıyla bütün özel selâhiyetler, ister mirasçısı olunsun ister sonradan kazanılsın, ister toplumsal ister entelektüel nitelikli olsun, ilke olarak sona erer. Öte yandan doğru yargıya ancak tartışma içinde varılabileceği için, hakikat bir süreç olarak tezahür eder - bir Aydınlanma süreci olarak. Kamusal topluluğun bazı kısımları bu tartışmada daha fazla ilerleme kaydetmiş olabilirler. Bu nedenle kamusal topluluk, birilerini, imtiyazlı değilse bile uzman sayar. Bunlar kamusal topluluğu eğitebilirler ve eğitmelidirler de, ama bunu ancak savlar ileri sürerek ikna edebildikleri ve daha iyi savlarla karşılaşmadıkları ölçüde yapabilirler.

karşısına da geçebilirler. Bu durum ve bu durumdan kaynaklanan özanlayış, eleştirmenin gerçek konumunu açıklar: bu, o vakitler dar anlamda meslekî bir rol değildi. Sanat jürisinde hâlâ amatör kalmış bir şeyler vardır; uzmanlığı reddedilebilir; bilgisizliğin/ehliyetsizliğin yargısı onun konumunda örgütlenirken, bu uzmanlaşma, bir özel şahsın, son kertede kendilerininkinden başka hiç kimsenin yargısını bağlayıcı sayamayacak olan diğer özel şahıslardan herhangi birisi olma konumunu değiştirmez. Sanat jürisi [yargıcı], yargıçtan işte bu noktada ayrılır. Ancak bir yandan da, daha ilk zamanlarından itibaren, salonların, kahvehanelerin, cemiyetlerin dar çevrelerini aşarak tüm kamusal topluluğa kendilerini dinletebilmeleri gerekmiştir. Çok geçmeden, önce elle yazılan mektuplar, sonra basılan aylık veya haftalık yayın olarak dergi, bu eleştiriyi alenîleştiren araç olur.

Kurumlaşmış sanat eleştirisinin araçları olarak sanat ve kültür eleştirilerine yer veren *Journals*[33] [dergiler], 18. yüzyılın tipik ürünleridir. Dresdner haklı olarak, "dünyanın binyıllarca onsuz idare etmesinden sonra sanat eleştirisinin 18. yüzyılda birdenbire gün yüzüne çıkmasının garipliği" karşısında şaşkınlığa kapılır.[34] Bir yandan felsefe artık tama-

33 Haber mektubu yazıcılığı, basın eleştirel işlevler üstlendiği anda, edebî gazeteciliğe dönüşür. Edebî gazeteciliğin ahbapça sohbetlerde akıl yürütme tarzındaki kökleri, ilk dergilerin aylık konuşmalar, aylık musahebeler denen bölümlerinde görülebilir. Bu tarzın yaygınlaşmasını izlemek için en uygun örnek Almanya'dır. Thomascı dergilerden, raporlar ve eleştirilerle felsefeyi ve bilimleri kamusal tartışmaya sunan ilk "münevver tebliğleri" doğmuştur. Ünlü "Frankfurter Gelehrten Zeitungen" [Frankfurt münevver gazeteleri] (1736'dan itibaren) "edebiyatla" da meşgul olurlar. Gottsched'in çabaları sonucunda, edebiyat eleştirisi dergileri, Nicolai'in (1577) Berlin'de kurduğu "Edebiyat ve Güzel Sanatlar Kütüphanesi"yle olgunluk aşamasına ulaştılar. Lessing ve Myliu'nun *Beiträge zur Historie und Aufnahme der Künste*'sinden (1750) beri tiyatro eleştirisi gazeteciliği de yapıyordu. Adam Hiller'in Leipzig'de *Wöchentlichen Nachrichten und Anmerkungen die Musik betreffend*'iyle (1767) oluşturduğu kalıp doğrultusunda, tiyatro dergileri kadar fazla olmasa bile müzik eleştirisi dergileri de kuruldu.

34 Dresdner, *a.g.y.*, s. 17.

men eleştirel felsefedir, edebiyat ve sanat da artık ancak edebiyat ve sanat eleştirisiyle birlikte yürüyebilmektedir; bu durum, eserlerin bizzat kendilerinin eleştirisini yaptığı "eleştirel dergi"lerde uç noktaya varır. Öte yandan kamusal topluluk da ilk olarak bu yolla felsefeyi, edebiyatı ve sanatı sahiplenerek aydınlanır, evet, kendisini aydınlanmanın canlı süreci içinde kavrar.

Bu bağlamda haftalık ahlâk dergileri, kilit önemde olgulardır. Bunlarda, sonradan ayrışan etmenler hâlâ birarada-dır. Eleştirel dergiler hem ahbapça sohbet çevrelerinden, hem de akıl yürütürken atıf yaptıkları eserlerden kopmuştur. Ahlâk dergileri ise hem bu kahvehane tartışmalarının doğrudan parçası niteliğindedir, hem de kendilerini bir nebze edebî sayarlar - bu nedenle onlara periyodik denemeler denmiştir.[35]

Steele ile Addison 1709'da *Tatler*'ın [Dedikoducu] ilk sayısını çıkardıkları zaman, kahvehaneler o kadar çoğalmış, kahvehanelerin müşteri çevresi o kadar genişlemişti ki,[36] binlerce çevreyi kapsayan bu ilişki artık ancak bir gazeteyle sürdürülebilirdi.[37] Bu yeni dergi bir yandan da kahvehane hayatıyla o kadar içiçe geçmiştir ki, bu hayat *Tatler*'ın sayılarına bakarak neredeyse aynen canlandırılabilir. Gazetede çıkan makaleler yalnızca kahvehane topluluğunun tartışmalarının nesnesi yapılmıyor, bizzat bu tartışmaların bir parçası olarak algılanıyordu; yayıncıların her hafta içlerinden bazılarını seçerek bastıkları mektup akımı, bunu göste-

---

35 L. Stephen, *a.g.e.*, s. 76: "Süreli yayınlanan deneme, günün en başarılı keşfini temsil eder... çünkü en yetişmiş yazarın daha geniş bir okuyucular kitlesinin gerçek istekleriyle etkili bir ilişkiye sokulacağı bir biçimi sunmaktadır."

36 *Tatler* bilhassa "dükkânlarından ziyade kahvehanelerde yaşayan kıymetli yurttaşlar"a hitap eder; 17.5.1709 tarihli sayısından.

37 Hatta *Tatler* 4.000'lik bir sürüme ulaşır. *Tatler*'in 1711'de birden kapanmasından sonra ortaya çıkan genel teessür, ilginin ne kadar yoğun olduğunu gösteriyor. Daha fazla ayrıntı için bkz. Westerfrölke, *a.g.y.*, s. 64.

riyor. Okuyucu mektupları, *Spectator*'ın yerini *Guardian* alırken, kendilerine özgü bir kurumlaşma yaratırlar: Button Kahvehanesinin Batı duvarına, okuyucuların ağzından içeri mektuplarını atabilecekleri bir aslan kafası asılır.[38] Bazı makalelerdeki diyalog biçimi de, sözlü sohbetin yakınlığını andırır. Başka bir medyaya aktarılarak sürdürülen tartışma, sonuçta tekrar kaynağındaki medyaya, yani karşılıklı konuşmaya döner. Daha sonra çıkan bu tarz haftalık dergilerin bazısı, bu karşılıklı aydınlanma sürecinin zamanı aşan sürekliliğini vurgulamak için, tarih belirtilmeksizin yayınlanırlar. Ahlâk dergilerinde,[39] reşitleşmeleri gerektiğini hissedenlerin birbirlerini anlama isteği, daha sonraki dergilerden daha açıktır. Bu haftalık dergilerde sanatla sanat eleştirisi, edebiyatla edebiyat eleştirisi biraradadır; bunların ayrışmasıyla sanat jüriliği henüz ortaya çıkmamıştır. Kamusal topluluk *Tatler*'de, *Spectator*'da, *Guardian*'da aslında aynada kendi yüzüne bakar; kendisini henüz felsefe, edebiyat, sanat ve bilim eserleri üzerine düşünme dolayımıyla değil, "edebiyat"a bizzat onun nesnesi olarak dahil olmakla kavrar. Addison kendisini *censor of manners and morals* [davranış ve ahlâk denetçisi] kabul eder; hayırsever cemiyetlerden ve yoksulları eğiten okullardan söz eder, eğitim düzeninin iyileştirilmesi için önerilerde bulunur, daha edepli davranmanın gerekleri ve biçimleri üzerine uyarılarda bulunur, hem oyun alışkanlığıyla hem de fanatizm ve aşırı titizlikle, edebiyat meraklılarının zevksizliğiyle ve okumuşların acaip fikirleriyle polemiğe girer; hoşgörünün yaygınlaşması, bur-

38 O zamandan beri bu yayınlar haftalık olarak "Roaring of the Lion" [aslan kükremesi] şiarıyla çıkar.

39 İngiliz dergileri, ahlâk dergileri için Kıta Avrupa'sında da üç nesil boyunca belirleyici örnek oldu. Almanya'da 1713'de Hamburg'da *Der Vernünftler* [Akıllandıran/Uslandıran] çıktı. Daha sonra *Hamburger Patriote*'nin (1724-1726) başarısı onu çok aştı. Bütün yüzyıl boyunca Almanya'da bu dergilerin sayısı 187'ye ulaştı; aynı dönemde İngiltere'de 227, Fransa'da 31 dergi çıkmış olacak.

juva adâb-ı muaşeretinin teolojik ahlâktan ve hikmetin [hayat felsefesinin] skolastik felsefeden kurtulması için çalışır. Bunları okuyan ve üzerinde konuşan kamusal topluluk, böylelikle bizzat kendisini konu etmektedir.

6. Burjuva Ailesi ve Kamusallıkla Bağlantılı 'Özel'liğin Kurumlaşması

Burjuva toplumunda kamunun ilk kurumları, kökenleri itibarıyla, saraydan kopmakta olan soylu cemiyetinin izlerini hâlâ taşırken; tiyatrolarda, müzelerde ve konserlerde oluşan "büyük" kamusal topluluk, toplumsal kökeni bakımından da burjuva bir niteliğe sahiptir. Burjuva kamusallığının üstünlüğü, 1750'lerde belirmeye başlar. Tüm Avrupa'yı saran ahlâk dergileri bile, vasat *Pamela*'yı yüzyılın çok-satarı yapan beğeniye hitap ederler. Bu dergiler, sonraları edebî biçim olarak burjuva trajedisiyle ve psikolojik romanla gerçek anlamda tatmin edilecek olan burjuva okuma topluluğunun ihtiyaçlarından doğarlar. Esasen kendi kendisini konu etmeyi hararetle yeğleyen bir topluluğun, özel şahısların kamusal akıl yürütme süreci içinde aydınlanmaya ve aralarında anlaşma sağlamaya yönelik deneyimleri, özgül bir öznellikten kaynaklanır: bu kaynak, sözcüğün tam anlamıyla, ataerkil çekirdek ailenin alanıdır. Aile yapısının kapitalist alt üst oluşa koşut olarak yüzyıllardan beri geçirdiği dönüşümler sonucunda oluşan bu biçim, burjuvazinin bütün tabakalarında belirleyici aile modeli olarak pekişir.

Şehirli soylular ise, özellikle de bütün Avrupa için ölçü sayılabilecek olan Fransa başşehrindeki soylular, "ev" düzenini muhafaza etmeyi sürdürürler ve burjuva aile hayatının mahremiyetini horlarlar. Aynı zamanda imtiyazların veraset silsilesini de belirleyen cinsiyet silsilesi için, isim yeterli güvenceyi sağlamaktadır. Bu nedenle, evli çiftlerin aynı evde

beraber yaşamasına da gerek yoktur; çiftler genellikle kendi *"hôtel"*lerinde [konak, daire] ikamet ederler ve kendi aile çevrelerinden çok, arada sırada, aile dışı hayata ait olan salonda biraraya gelirler. *Maîtresse* [metres] bir kurumdur; bu durum, "toplumsal hayatın" dengesiz, ama sıkısıkıya muhafaza edilen ilişkilerinin, burjuva anlamda bir özel alanın varlığına izin vermediğini belirtir. Buna rağmen zaman zaman beliren yapmacık mahremiyet, yeni aile hayatının sürekli mahremiyetinden farklıdır. Bu yeni aile tarzı, özellikle kırsal kesimde "halk"ın 18. yüzyıldan sonra bile muhafaza ettiği eski kalabalık aile cemaatinden de farklıdır; bu eski büyük aile, "kamusal" ile "özel" ayrımına yer vermemesi bakımından da, burjuva-öncesi bir tarzdı.

Ne var ki, 17. yüzyılın burjuvalaşmakta olan İngiliz kırsal soyluları bile, "evin ayrışmamışlığına" dayalı eski hayat tarzından uzaklaşıyor gibidirler. Hayatın özelleşmesi, mimarî tarzdaki dönüşümde de gözlenebilir: "Yeni inşa edilen evlerde belirli mimarî değişiklikler yapıldı. Yüksek çatılı geniş sofa, moda olmaktan çıktı. Yemek odası ve oturma odası birinci kata aktarılırken, eskiden sofada yeralan birçok işlev, olağan büyüklükteki odalara dağıtıldı. Hayatın önemli bir bölümünün yaşandığı avlu da küçüldü. (...) Avlu evin ortasından, arka cephesine aktarıldı."[40] Trevelyan'ın İngiliz kırsal soylularının kır evleri hakkında anlattıkları, bir sonraki yüzyılın Kıta Avrupa'sındaki burjuva evleri için de geçerlidir: "Büyük şehirlerdeki modern özel evlerde, evin işlevlerinin tümünü birbirinden ayrıştırmadan kapsayan mekânlar, olabildiğince küçültülmüştür: girişlerdeki geniş salonlar küçüle küçüle iyice daralıp hollere dönüşmüştür, kutsallığını yitirmiş olan mutfakta aile ve evi koruyan ruhlar yerine artık aşçı ve hizmetçiler eğleşirler; hele avlular (...) genel-

40 Trevelyan, *a.g.e.*, s. 242.

likle daracık, pis kokan, rutubetli köşeler haline gelmiştir. (...) Evlerin içlerine göz atacak olursak, karı, koca, çocuklar ve uşakların birarada bulunduğu 'aile odası'nın ya iyiden iyiye küçüldüğünü, ya da hepten yokolduğunu görürüz. Buna karşılık tek tek aile fertlerine ait odalar giderek çoğalır ve kendine özgü tefriş edilir. Aile mensubunun evin içerisinde de tekbaşınalaşması, kibarlık sayılır."[41] Riehl, evi tek tek bireyler için ikamete daha uygun kılan, ama aile için giderek daha dar ve daha yoksul hale getiren bu özelleşme sürecini tahlil eder.[42] Büyük ailenin oturma salonunda oluşan, kadının kocasıyla birlikte uşaklar ve komşular önünde evi temsil ettiği "kamusallık"; çekirdek ailenin, karı-kocanın reşit olmayan çocuklarıyla birlikte hizmetlilerden yalıtıldığı oturma odası tarafından yokedilir. Evde verilen şölenler akşam davetlerine, aile odası ise özel şahısların biraraya gelerek topluluk oluşturdukları kabul odasına dönüşür: "Evin işlevlerinin tamamını kapsayan alanlar ve holler olabildiği kadar küçültülmüştür. Kibar burjuva evinde en büyük alanı, yeni bir bölme kaplar: salon. (...) Salon ise 'eve' değil, 'cemiyet'e aittir ve bu salon cemiyeti, evin yakın, sıkı dost çevresiyle özdeş olmaktan çok uzaktır."[43] Özel alan ile kamu alanı arasındaki ayrım çizgisi, evin tam ortasından geçer. Özel şahıslar salonda oluşan kamusallığa, oturma odalarının mahremiyetinden çıkarak dahil olurlar; ancak her iki alan birbirleriyle sıkısıkıya ilişkilidir. Soylu cemiyette ahbapça tartışmanın ve kamusal akıl yürütmenin kökenini hatırlatan, salonun yalnızca adıdır. Salon, artık

---

41 W.H. Riehl, *Die Familie*, 10. baskı, Stuttgart 1889, s. 174 ve 179.

42 *A.g.y.*, s. 187: "Eski evlerde şahsın aile içindeki konumunun mimari simgesi, cumbaydı. Aslında oturma odasına ait olan cumba, birey için çalışacağı, oynayacağı ve kendi kendine kederleneceği bir köşedir, oraya çekilip yalnız kalabilir ama tamamen kapanamaz, çünkü cumba odaya açılır."

43 *A.g.y.*, s. 185.

burjuva aile babalarının ve onların karılarının birbirleriyle ilişkiye girme mekânı olmaktan çıkmıştır. Salonda biraraya gelerek bir kamusal topluluk oluşturan özel şahıslar artık bu ilişkiye girmekle "toplum içinde erimezler"; onlar artık bu alana, ataerkil çekirdek ailenin içsel alanında kurumsallaşan bir özel hayattan çıkarak dahil olmaktadırlar.

Çekirdek ailenin içsel alanı, siyasal-ekonomik özgürleşmeye tekabül eden psikolojik özgürleşmenin alanıdır.[44] Aile çevresinin alanı kendisini tüm toplumsal ilişkilerden kopmuş, bağımsız, saf insanîliğin alanı olarak algılamak istese de; aslında emek ve mal dolaşımı alanıyla bağımlılık ilişkisi içindedir. Bu bağımsızlık bilinci, sözkonusu mahremiyet alanının, pazarın özel alanına olan gerçek bağımlılığından harektle kavranabilir. Mal sahipleri de kendilerini bir bakıma özerk sayabilirler. Devletin talimatlarından ve denetimlerinden kurtulmaları derecesinde, kârlılık ölçütünü gözeterek özgürce karar verirler; kimseye boyun eğmekle yükümlü değildirler, yalnızca pazara içkin olduğu düşünülen ve ekonomik rasyonaliteye göre işleyen anonim yasalara tabidirler. Bu yasalar adil mübadelenin ideolojik güvencesiyle mücehhezdirler ve böylelikle şiddetin, zorun adaletle aşılmasını sağlayacakları öngörülmektedir. Özel şahısların, mülkiyet üzerinde tasarrufta bulunabilmeye dayalı ve mübadele ilişkisine katılmakla belli ölçüde gerçekleştirebildik-

---

44 Karş. Hans Paul Balırdt, *Öffentlichkeit und Privatheit als Grundformen städtischer Soziierung* (taslak), 1956, s. 32: "Aile hayatının içselleşmesi ve medenileşmesi, yakın maddi çevrenin bilinçli düzenlenmesine dönük bir ev kültürü, eğitim-terbiye araçlarının özel sahipliği ve bunların en küçük toplumsal grup tarafından ortak kullanımı, kan hısımlarının ortak hayatının olağan ve bütünleştirici biçimi haline gelen manevî alışveriş, aile çemberinde kiliseden görece bağımsızlaşmış bir dini hayat, bireysel erotizm, eş seçiminde son evresinde ebeveynin veto hakkına bile yer tanımayan bir serbestî - bütün bunlar özel alanın ve aynı zamanda burjuva kültürü ve terbiyesinin inşasının tipik görünümleridir." (Bu çalışmanın genişletilmiş biçimi bu arada yayınlandı: H.P. Balırdt, *Die moderne Grossstadt*, Hamburg 1961, s. 36 vd.)

leri özerklik, bu niteliğiyle sergilenebilmelidir. İnsanların aile içindeki konumları hakkındaki tasarımları, mülk sahiplerinin pazardaki özerkliklerine ilişkin bu tasarımlarına tekabül eder. Ailenin toplumsal zorunluluklardan bağımsız olduğu düşünülen bu mahremiyeti, özel şahısların rekabet yoluyla icra ettikleri özerkliğin doğruluğunu belgeleyen mühürdür. Pazarda kendilerini özerk zannederek yer alanların, ekonomik kökeninden koparak pazar alanı *dışında* da benimsedikleri bu özerklik [zihniyeti], burjuva aile bilincine de dayanak sağlar. Bu aile özgür bireylerce gönüllü olarak kurulmuş ve hiçbir zorunluluk olmaksızın yürüyor gibi görünür; eşlerin sürekli sevgi beraberliğine dayanıyor gibidir; kültürlü kişiliğe yakışan tüm yeteneklerin, hiçbir özel amaca hizmet etmeksizin geliştirilebilmesi için güvenceymiş gibi bir izlenim verir. Bu üç etmen, yani gönüllülük, sevgi beraberliği ve kültürlülük, insanlığa salt bu niteliğiyle içkin olması gereken ve ona mutlak konumunu sağlayan bir insaniyet kavramında birleşirler: bu kavram, saf veya salt insanî sözcüğünden de sezilebileceği gibi, insanların, kendi hükmünü yürüten içsel yasalar sayesinde, her türlü dışsal amaçtan özgürleşmesini ifade eder.

Çekirdek ailenin mahremiyet alanının kendi hakkında ürettiği bu fikir, aslında burjuva ailenin gerçek işlevleriyle, bizzat burjuva bilinç düzeyinde bile çelişir. Çünkü, doğal olarak aile, burjuva toplumunun ondan önceki diğer toplumlar gibi tabi olduğu zorunluluklardan azade değildir. Bu zorunluluğun burjuva toplumuna uyarlanmış rolü, sermayenin değerlenme sürecinde ortaya çıkar. Aile, kalıtsal bir bağlantı sağlayarak, maddî olarak sermaye birikimine dayanan ve mülkiyetin miras yoluyla özgürce aktarılabilmesi hakkına bağlı olan şahsî sürekliliğin güvencesini oluşturur. Her şeyden önce aile, toplumun mümessili olarak, bütün özgürlük görüntüsüne rağmen dikkate alınması zorunlu

olan toplumsal taleplerin gerektirdiği oldukça güç bir aracılık görevini yerine getirir. Freud, baba otoritesini içselleştirme mekanizmasını ortaya çıkarmıştır; öğrencileri ise bu mekanizmayı, sosyo-psikolojik olarak ataerkil çekirdek aileye bağlamışlardır.[45] Açık ki, mülk sahibinin pazardaki ve işletmesindeki özerkliğine, kadının ve çocukların aile babasına bağımlılığı tekabül eder; o alandaki özerklik bu alanda otoriteye dönüşür ve bireylerin gönüllülüğü hakkındaki malûm iddiayı ham hayal haline getirir. Evliliğin, biçimsel olarak, iki tarafın özerk iradelerini açıklamalarını ifade eden bir sözleşmeye dayandırılması da hayalîdir; hele evlilik kararının, ailenin sermayenin taşıyıcısı olması ölçüsünde, bu sermayeyi korumaya veya artırmaya dönük kaygılardan kurtulamayacağı gözönüne alınırsa... Sevgi beraberliği fikrine yönelen bu tehdit, aşk - mantık çelişkisi olarak, yani para ve çıkar evliliği arasındaki çelişki olarak günümüz edebiyatına kadar yansımıştır - yalnızca edebiyata da değil.[46] Nihayet, meslek gerekleriyle, kendi başına amaç olması gereken tahsil fikri de birbiriyle çelişir. Çok geçmeden Hegel, tahsilin, elbette kendisinin burjuva nitelikte olduğunu teslim etmeyeceği mevcut özüyle, toplumsal olarak zorunlu emeğe bağımlı kaldığını kavramıştır. Bu eski çelişki bugün de, kişiliği geliştirmeye yönelik eğitimle, salt beceri kazandırmaya yönelik öğretim kavramları arasındaki tartışmada sürmektedir.

Burjuva toplumunun ihtiyaçları, ailenin, kendisini mahrem bir insanîlik alanı olarak kuran özbilincinin içini böyle oyarken; çekirdek ailenin özel alanında büyüyen özgürlük, sevgi ve kültüre ilişkin bu fikirlerin de salt ideolojiden ibaret olduğu söylenemez. Onun öznel geçerliliği olmaksızın

45 Karş. özellikle Erich Fromm, Max Horkheimer'in *Autorität und Familie*'si içinde, Paris 1936, s. 77 vd.

46 Karş. benim "Heiratsmarkt" başlıklı şerhim, *Merkur* içinde, Kasım 1956.

toplumun kendini yeniden üretemeyeceği bir kurumun bünyesine dahil edilen nesnel bir anlam olarak bu fikirler aynı zamanda bir gerçekliğe de sahiptirler. Burjuvazi içinde, özgül insanîlik kavramıyla, bir öte dünyaya da yönelmeksizin, mevcut olandan ve mevcut dünyanın zorunluluklarından kurtarmayı vaadeden bir tasarım yaygınlaşır. Muhafaza edilen bu içkinliğin aşkınlaştırılması, burjuva ideolojisini ideoloji olmanın ötesine taşıyan hakikat ânıdır; "insanîlik"[47] deneyiminin çıkış noktasına yaklaşıldıkça, bu anın kaynağına da yaklaşılmış olur: bu deneyim, insanların ailenin korunaklığı içinde birbirleriyle salt insanlar olarak kurdukları mahrem ilişkilerdeki insanîliktir.[48]

Özel şahıslar çekirdek ailenin mahremiyet alanında kendilerini, iktisadî faaliyetlerinin özel alanından da bağımsız varsayarak birbirleriyle "saf insanî" ilişkilere girebilen insanlar olarak algılarlar; bu durumun edebî biçimi, o zamanlar, mektuplaşmadır. 18. yüzyılın bir mektup çağı olması boşuna değildir;[49] birey mektup yazarak kendisini öznelliği içinde geliştirir. Modern postanın başlangıcında yeni gazetelere aracılık eden mektup, kısa süre sonra, kültürlü şahıslar arasında

---

47 Rönesans Hümanizminin, sosyolojik açıdan, İngiliz-Fransız Aydınlanma Hümanizminden ve burada sözkonusu ettiğimiz Alman Klasizininin Yeni Hümanizminden farklı kökleri vardır.

48 Karş. M. Horkheimer, *Autoritaet und Familie*, s. 64: "İnsanların iktisadiyatta salt bir ekonomik işlev birimine indirgenerek şeyleştirilmesi; babanın para kazanıcıya, kadının cinsellik nesnesine veya ev-içi köleye, çocukların da varislere veya sonradan bütün bu çabanın karşılığının faiziyle alınacağı canlı sigortalara indirgenmesi ölçüsünde ailede cle devam eder gerçi. Fakat ilişkilerin pazar dolayımından geçmediği ve bireylerin birbirlerinin rakibi olmadığı aile içinde insan, salt bir işlev olarak değil bir insan olarak eyleme imkânına daima sahiptir. Cemaat çıkarı, burjuva hayatında esasen olumsuz karakter taşımasına ve tehlikelerin savuşturulmasına yaramasına karşılık, cinsel aşkta ve özellikle annenin sıyanetinde olumlu bir çehre kazanır. Bu ilişki, ötekinin kendini geliştirmesini ve mutluluğunu arzular... Burjuva ailesi bu nispette burjuva otoritesine değil, daha iyi bir insanî durumun sezgisine yolaçar."

49 G. Steinhausen, *Geschichte des deutschen Briefes*, Berlin 1889, s. 245 vd.

iletişime ve ailevî nezakete de aracılık etmeye başlamıştır. 17. yüzyılın, eşe "aşk ve sadakat" tazeleyen veya bey babaya, hanım anneye çocuksu itaatini sunan "kâtip diliyle" yazılmış ailevî mektupları; henüz, sonraları "gazete" sütunlarını dolduracak olan kuru haberlerle doludur. O zamanlar Herder'in nişanlısı, mektuplarının "anlatımdan başka bir şey içermiyor" olmasından ve onun kendisini "iyi bir gazete yazıcısı saymasından" çekinmektedir.[50] Duygululuk çağında ise mektuplar, şayet yazılacaklarsa bile özürler dilenerek yer verilen "soğuk haberler"den çok, "yüreğini dökmeye" yarayan haznelerdir. Dönemin Gellert tarafından onca methedilen jargonunda mektup, "ruhun yansıması", "ruhsal bir gezinti" sayılır; mektupların kan ağlanarak, gözyaşıyla yazılması makbuldür.[51] Karşılıklı ilişkinin başlamasından itibaren psikolojik ilgi, mektubu yazanın kendisine ve karşısındakine yönelir: şahsın kendisi hakkındaki gözlemleri, kısmen merakla, kısmen ortak duyarlılıkla, öteki Ben'in ruhsal hareketiyle birleşir. Günce, yazanına gönderilen bir mektuba dönüşür; birinci tekil şahısta yazılanlar, yabancı adreslere gönderilen sesli düşüncelerdir; günce aynı zamanda, çekirdek ailenin mahremiyeti içinde keşfedilen öznelliğe ilişkin bir deneyi yansıtır.

'Özel'liğin en içteki avlusunu oluşturan bu öznellik daima kamusal toplulukla ilişkilidir. Edebî dolayımla iletilen mahremiyetin karşıtı, doğrudan doğruya aleniyet veya yayın değil, ifşaattır, sırrı açığa vurmadır. Yabancılara ait mektuplar ödünç alınmakla, kopya edilmekle kalmaz; bazı mektuplaşmalar, Almanya'da Gellert'in, Gleim'ın ve Goethe'ninkilerin gösterdiği gibi, basılması öngörülerek yürütülür. Nitekim zamanın yaygın tabiriyle, başarılı bulunan bir mektuba, "basılacak kadar güzel" denir. Bu yüzyılın tipik

50 *A.g.y.*, s. 288.

51 Zaten Almanya'da laikleşmiş duyarlılığın bu biçimlerini hazırlayan, pietizm (sofuluk) olmuştur.

türünün ve esas edebî ürününün, mektuplaşmanın veya güncelerin kamusal toplulukla doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı öznelliğinden kaynaklandığını böylece açıklamak mümkündür: bu ürün, bireyin kendi kendini psikolojik tasviri olan burjuva romanıdır. Burjuva romanın ilk ve uzun süre etkisini koruyan örneği olan *Pamela* (1740), Richardson'ın, en sevilen mektup örnekleri kolleksiyonunu yayınlama isteğinden doğmuştu. Ancak işe girişince, mektupları birbirine yamamak için kullandığı hikâye, yazara daha önemli göründü. *Pamela,* mektuplar için değil, ama mektuplar halinde yazılan romanlar için model oldu. Daha sonra *Clarissa* ve *Sir Charles Grandison*'ı yazan Richardson, bu tarzı izleyen tek yazar olarak kalmadı. *La Nouvelle Heloise* ile Rousseau, sonra *Werther'in Acıları* ile Goethe de mektup-roman tarzını kullanınca, arkası dur durak bilmeden geldi. Yüzyılın geri kalan bölümü, başlangıcında hemen hiç keşfine çıkılmamış olan öznellik alanının, tadını çıkara çıkara ve güvenle araştırılmasıyla geçti.

Yazar, eser ve kamusal topluluk arasındaki ilişkiler değişti: bu ilişkiler, "insanî" olana, kendi hakkındaki bilgiye, kendini başkasının ruh hali içinde hissetmeye psikolojik açıdan ilgi duyan özel şahısların birbirleriyle olan mahrem ilişkileri haline geldi. Richardson kendi romanlarının aktörlerine, tıpkı okuyucularının ağladığı gibi ağlıyordu; yazarlarla okurlar, bizzat "kendilerini ifade eden" aktörlere dönüştüler. Özellikle Sterne, anlatıcının rolünü yansıtmalarla, yön göstermelerle, neredeyse rejiye ilişkin talimatlarla iyice damıtmıştır; o, romanı, yabancılaştırma amacıyla değil, görünenle varolan arasındaki farkı tamamen perdelemek için, işin içine çekilmiş olan kamusal topluluk için bir kez daha sahneye koyar.[52] Bu yeni tarzın gerçekliği hayal olarak su-

52 Karş. Hauser, *a.g.y.,* cilt 2, s. 74: anlatıcının rolü üzerine karş. W. Kayser, *Entstehung und Krise des modernen Romans,* Göttingen 1954.

nuşu, İngilizcede *"fiction"* [kurgu] olarak tanımlanır; bu tanım, yapılanın *salt* uydurma karakteri taşımadığını ortaya koyar. Ancak psikolojik romanla, herkese kendi eylemi yerine edebî eylemi ikame etme; romanın tipleri arasındaki, okuyucu, tipler ve yazar arasındaki ilişkiyi gerçeklikle olan ilişkinin yerine ikame etme fırsatı veren realizm [gerçeklik] yaratılmış olur. Çağdaş dram da, tıpkı roman gibi, "dördüncü duvar"ın devreye sokulmasıyla bir *fiction* haline gelir. Evindeki sefahat âlemlerinde, yemekten sonra herkesin bir köşeye çekilerek birbirlerine mektuplar yazdığı bir cemiyet oyunu sergileyen Madame de Staël, şahısların hem bizzat kendileri hem başkaları için *"sujets de fiction"* [kurgu özneleri] haline geldiğini farkedecektir.

Burjuvazinin geniş kesimleri için kamusal topluluğun alanı, başlangıçta, çekirdek ailenin mahremiyetinin genişletilmesi ve tamamlanması ekseninde oluşur. Oturma odasıyla salon aynı çatı altındadır; nasıl ki herkesin özel olma hali başkaları tarafından oluşturulan bir kamunun varlığına muhtaçsa, yani özel bireyin öznelliği başlangıçtan itibaren bir aleniyete ihtiyaç duyuyorsa, bir *"fiction"*a dönüşmüş olan edebiyat da aynı şekilde bu ikisini biraraya getirir. Bir yandan, okuduğu gibi hisseden okur edebiyatta kendisine sunulan özel ilişki biçimini tekrar eder; edebiyatta uydurulan mahremiyetin içini kendi deneyimleriyle doldurur ve kendisini böylelikle sınar. Öte yandan, edebiyatla iletilen mahremiyet, edebîleştirilebilecek kıvama gelmiş öznellik, gerçekten geniş bir okuyucu topluluğuna malolmuştur; kamusal topluluğu oluşturan özel şahıslar okudukları şeyler hakkında kamusal bir düzlemde akıl yürütürler ve bunları hep beraber geliştirdikleri aydınlanma sürecine dahil ederler. *Pamela*'nın edebiyat sahnesine çıkmasından iki yıl sonra ilk kamusal kitapçı kurulur; mantar gibi biten kitap kulüpleri, okuma çevreleri, ödünç kitap veren dükkânlar,

1750'den sonra İngiltere'de olduğu gibi, günlük gazetelerin ve haftalık dergilerin tirajlarının çeyrek yüzyıl içinde ikiye katlandığı bir dönemde,[53] roman okumanın burjuvazi içinde bir alışkanlık haline gelmesini sağlar. Bu burjuva kesimleri, kahvehane, salon, akşam yemeği davetleri gibi ilk kurumları içinden çoktan doğarak gelişmiş ve basın ve profesyonel eleştiri organları ile birarada tutulan kamusal topluluğu oluştururlar. Bunlar, çekirdek ailenin mahremiyetinden kaynaklanan öznellik biçiminin kendisi hakkında kendi kendiyle mutabık kaldığı bir edebî akıl yürütmeye dayanan kamuyu /kamu oyunu meydana getirirler.

7. Edebî Kamunun Siyasal Kamuyla İlişkisi

Hükümetçe tanzim edilen kamunun, akıl yürüten özel şahısların oluşturduğu kamusal topluluk tarafından temellük edilerek kamusal erke karşı bir eleştiri alanı olarak inşa edildiği süreç, zaten kamusal topluluğa özgü kurumlaşımalarla ve tartışma platformlarıyla donatılmış bulunan edebî kamunun işlevsel değişimi olarak gerçekleşir. Bunlar aracılığıyla, halka dönük özel alana ilişkin deneyim insicâmı siyasal kamuya da nüfuz eder. Ticaret iktisadının özelleştirilmiş alanının çıkarlarının temsili, küçük aile mahremiyetinin toprağında yeşermiş olan fikirler yardımıyla tefsir edilir: İnsaniyetin hakiki mekânı burasıdır, Eski Yunan öncülündeki gibi bizatihi kamu değil. Nasıl düzenleneceği ile ilgili olarak kamu oyunun kamusal erkle çekiştiği bir toplumsal alanın oluşumuyla; modern kamu izleği, antik kamuyla kıyaslandığında, beraber hareket eden vatandaşların aslen siyasal nitelikli olan ödevlerinden (içerde adalet dağıtmak, dışarıya karşı kendini savunmak), kamusal olarak akıl yürüten toplu-

53 G.D. Leavis, *Fiction and the Reading Public*, Londra 1932, s. 130; ayrıca: Altick, *a.g.e.*, s. 30 vd.

mun daha ziyade sivil nitelikli ödevlerine (mal dolaşımının emniyete alınması) kaymıştır. Burjuva kamusunun siyasal ödevi, sivil toplumun düzenlenmesidir (*res publica*'dan farklı olarak);[54] mahremleştirilmiş özel alanın deneyimini arkasına almış olarak, yerleşik monarşik otoriteye kafa tutar; bu anlamda başlangıçtan itibaren aynı anda hem özel hem de polemiksel karakteri haizdir. Yunan kamu modeli her iki karakter hattından da yoksundur: zira aile reisinin, vatandaş olarak taşıdığı siyasal statünün de bağlı olduğu özel statüsü, içselliğin aracılık ettiği herhangi bir özgürlük parıltısı taşımayan bir egemenliğe dayanır. Vatandaşlar birbirleriyle sadece spor müsabakalarında ciddi bir mücadele içindedirler; bu müsabakalar dış düşmanla mücadelenin temsilidir, yoksa kesinlikle kendi hükümetleriyle ihtilâfın değil.

18. Yüzyılda kamunun siyasal etki edinmesine aracılık eden polemik boyutu, ondan önceki iki yüzyılda, mutlakiyetçi egemenlik ilkesine dair kamu hukuku tartışması sırasında geliştirilmişti. Mutlakiyeti savunan devlet sırrı literatürü, prensin hükümranlığını (*jura imperii*'yi) ancak onlar aracılığıyla ileri sürebileceği araçları dillendirir - bunlar tam da *arcana imperii*'dir, ilk defa Makyavel'in ortaya attığı, reşit sayılmayan halk üzerinde egemenliğin korunmasını güvenceleyecek olan gizli pratikler kataloğudur. Sır praxisine daha sonra aleniyet ilkesiyle mukabele edilecektir.[55] Çağdaş karşıtları, monarkomaklar, yasanın prensin iradesine mi bağlı olacağı yoksa onun emrinin mi ancak yasa temelinde bağlayıcı olacağı sorusunu sormuşlardı. O zaman yasa koyucu olarak kafalarında tabii zümre meclisleri vardı: Monarkomakların polemiği, prensle egemen zümreler arasın-

54 Klasik *societas civilis* kavramına dair karş. M. Riedel, Aristotelestradition am Ausgang des 18. Jh., *Festschrift für Otto Brunner* içinde, Göttingen 1962, s. 278 vd.

55 C. Schmitt, *Die Diktatur* 2, Münih-Leipzig 1928, s. 14 vd.

daki gerilimden beslenmeye devam etti, ama daha o zamandan, 17. yüzyılın sonundan itibaren burjuva polemiğinin de hedef alacağı mutlakiyetçi bürokrasiye yöneldi. Evet, ortak rakibe karşı açılan iki cephe hattı, Montesquieu'da bile, ayırdedilmez hale gelecek ölçüde içiçe geçti. Yeni polemiği eskisinden ayırdedecek en güvenilir ölçüt, sadece müktesep haklar anlamında adaleti değil, ayrıca genel ve soyut normlar koymak yoluyla yasallığı da güvence altına alan katı yasa kavramıdır.

Elbette ki felsefe geleneği, Aristocu-skolastik gelenek olsun modern Kartezyen gelenek olsun, ***lex generalis*** veya ***universalis*** kategorisini bilir; ama toplumsal felsefe ve siyaset alanında bu kategori ancak Hobbes tarafından zımnen devreye sokulacak ve Montesqieu tarafından açıkça tanımlanacaktır.[56] "Bir ***commonwealth***'in yasama erkine ya da nihai gücüne kim sahip olursa olsun; irticali emirlerle değil, resmen ilan edilmiş, yürürlükteki ve halk tarafından bilinen yasalarla yönetmekle yükümlüdür."[57] Locke yasaya, emir ve nizamnameden farklı olarak, ***constant*** ve ***lasting force*** (sabit ve kalıcı güç) atfeder.[58] İzleyen yüzyılın Fransız literatüründe bu tanım inceltilir: "Yasalar... eşyanın tabiatından çıkan en kötü bir yasama biçimidir."[59] Yasalar belirli bir genelliğe ve sürekliliğe sahip akli kurallardır. Kararname ve fermanlarla hükümet etmeyi Montesquieu "en kötü yasama biçimi" diye tanımlar.[60] Böylece mutlakiyetçi egemenliğin Hobbes'un devlet kuramında nihaî olarak formüle edilmiş ilkesinin tersine

---

56 18. Yüzyılın katı yasa kavramına dair karş. E. Lask, *Fichtes Geschichtsphilosophie*, 1902; hukuki açıdan: E. W. Böckenförde, *Gesetz und gesetzgebende Gewalt*, Berlin 1958, s. 20 vd..

57 J. Locke, *Two Treaties of Civil Government*, London 1953, s. 182.

58 *A.g.y.*, s. 191.

59 Montesquieu, *Oeuvres complètes*, Ed. Masson, Paris 1950, 1/1, s.1.

60 *A.g.y.*, XXIX, 17, s.289.

çevrilmesi için gerekli hazırlık yapılmış olmaktadır: *veritas non auctoritas facit legem* [yasanın kaynağı güç değil hakikattir]. Genel, soyut ve sürekliliği olan normların timsali olarak "yasa"da, ki salt onun uygulanması için egemenliğin değeri düşürülecektir, doğru olanla adil olanın birbirine yaklaştığı bir rasyonellik içkindir.

Tarihsel olarak, prenslik otoritesinin sır praxisine karşı bu tarz polemiksel rasyonellik iddiası, özel şahısların kamusal usavurumuyla bağlantı içinde gelişti. Nasıl ki *arkana* (sır) *voluntas* (irade) temelinde kurulmuş bir egemenliği ayakta tutmaya hizmet ettiyse, aleniyet de *ratio* (akıl) temelinde kurulmuş bir yasamanın hayata geçirilmesine hizmet edecekti. Daha Locke, kamusal olarak ilan edilen yasayı bir *common consent*'e (ortak rıza) bağlar; Montesquieu onu âdeta *raison humaine*'e (insanî akıl) geri götürür; ama daha sonra değinileceği gibi[61] yasayı, kendini kamu oyunda dile getiren akıl ile açıkça ilişkilendirmek, Fizyokratlara kalacaktır. Burjuva kamusunda, mutlakiyetçi egemenliğe karşı genel ve soyut yasalar kavramını ve talebini formüle eden ve nihayet kendinin, yani kamu oyunun bu yasaların tek meşru kaynağı olduğunu savunmayı öğrenen bir siyasal bilinç gelişir. 18. Yüzyılın akışı içinde kamu oyu, polemiksel-rasyonel kavrayışı bizzat kendisine borçlu olan normlar için yasama selâhiyeti isteyecektir.

Yasa normunu vasıflandıran genellik ve soyutluk ölçütlerinin, edebî kamunun iletişim sürecinde mahrem alandan doğmuş öznelliklerini güvenceye alan özel şahıslar için, tuhaf bir aşikârlığı olmalıydı. Çünkü kamusal bir topluluk olarak zaten, tahsililler arasında eşitlik öngören telâffuz edilmemiş yasaya bağlıydılar; bu yasanın soyut genelliği, yasaya aynı şekilde soyut, "salt insan"lar olarak tabi kılınan

61 Karş. aşağıda 12. Bölüm, s. 192 vd.

bireylerin, tam da bu genellik sayesinde öznellikleri itibarıyla serbestleşmelerinin tek güvencesini sunuyordu. Burjuva devriminin propaganda formüllerine dönüşerek taşlaşan "eşitlik" ve "özgürlük" klişeleri bu noktada hâlâ canlı bağlarını korurlar: burjuva kamusundaki kamusal usavurum [akıl yürütme, muhakeme], ilkece toplumsal ve siyasal olarak önceden biçimlenmiş her türlü konum/rütbe bir kenara bırakılarak genel kurallar doğrultusunda gerçekleşir. Genel kurallar, kendisi olarak bireye kesinlikle dışsal oldukları için tinselliğinin edebî gelişimine; genel geçer oldukları için münferit olana; nesnel oldukları için en öznel olana; ve soyut oldukları için en somut olana, bir hareket sahası sağlarlar. Kamusal usavurumdan bu koşullar altında çıkan sonuç, aynı zamanda rasyonel olma iddiasındadır; daha iyi olan savın gücünden doğan kamu oyu, ülküsü gereği, haklı olanla doğru olanı buluşturmaya çalışan o ahlâken mağrur rasyonaliteyi talep ve iddia eder. Kamu oyu "eşyanın tabiatına"[62] tekabül etmelidir. Bu nedenle kamu oyunun şimdi toplumsal alan için de vaz'etmek istediği "yasalar", genellik ve soyutluk gibi biçimsel ölçütler dışında, maddî bir ölçüt olarak rasyonelliği de deruhte etmelidir. Bu anlamda Fizyokratlar, yalnızca *opinion publique*'in (kamu oyu) *ordre naturel*'i (doğal düzen) teşhis edip görünür kıldığını açıklarlar; genel normlar suretindeki aydınlanmış monark, eylemini bu bilgiye dayandıracak ve bu yolla egemenlik akılla birleşecektir.

Siyasal kamunun, merkezî bir kategori olarak yasa normu örneğinde sergilenen, kendi hakkındaki kavrayışına, edebî kamunun kurumsallığa uygun bilinci aracılık eder. Zaten kamunun bu iki sureti ilginç biçimde birbirine kayar.

62 "17. Yüzyıl manevî ilimlerinin doğal sistemi" hakkında karş. Dilthey'in bilinen araştırması, *Gesammelte Schriften*, Cilt 2, 5. basım, Göttingen 1957. Rasyonalist "doğa" kavramının toplumsal-felsefî anlamını ve sosyolojik bağlantısını F. Borkenau açıklar: *Der Übergang vom feudalen zum bürgerlichen Weltbild*, Paris 1934.

Her ikisinde de, özel mülkiyet sahipliğiyle kurulan özerkliklerini bu haliyle burjuva aile alanında temsil etmeyi; aşk, özgürlük ve eğitim, veya tek bir sözcükle insaniyet içinde kendini tinsel olarak gerçekleştirmeyi isteyen özel şahıslardan oluşan bir kamusal topluluk biçimlenmektedir.

Pazar alanına özel alan, özel alanın çekirdeği olan aile alanına mahremiyet alanı diyoruz. Mahremiyet alanı, kendini ilkinden bağımsız zanneder; gerçekte ise pazarın ihtiyaçlarına derinden bağlıdır. Ailenin, toplumun ajanı olmakla belirli bir anlamda toplumdan özgürleşme beklentisini temsil etmek arasındaki kararsız ikiliği, aile üyelerinin konumunda kendini açığa vurur; aile fertleri bir yandan patriyarkal egemenlik altında birarada tutulurlar, diğer yandan insani mahremiyetin yakınlığıyla birbirlerine bağlıdırlar. Özel şahıs olarak burjuvada ikisi birarada vardır: Hem malların ve şahısların sahibi hem de insanlar arasında bir insan, hem *bourgeois* (burjuva) *hem homme* (insan). Özel alanın bu kararsız ikiliğini kamu da yansıtır: Özel şahısların insanlar olarak edebî usavurumla öznelliklerinin deneyimi üzerine mi, yoksa mülk sahipleri olarak siyasal akıl yürütmeyle özel alanların ın düzenlenmesi üzerine mi konuştuklarına göre. Kamusal topluluğun iki biçimi altındaki insan çevreleri de tam örtüşmez zaten: Kadınlar ve kendi hayatını kazanmayanlar siyasal kamudan fiilen olduğu gibi hukuken de hariç tutulmuşlardır; oysa edebî kamuda, kadın okurlar, keza çıraklar ve hizmetçiler, özel mülk sahiplerinden ve bizzat aile babalarından çoğu kez fazladırlar. Yine de tahsilli zümrelerde, kamunun bir biçimi diğeriyle özdeş tutulur; kamu, kamu oyunun kendini kavrayışında bir ve bölünmez görünür. Özel şahıslar sadece insanlar olarak öznellikleri üzerine konuşmakla kalmayıp mülk sahipleri olarak kamu erkini müşterek çıkarları doğrultusunda belirlemek istedikleri andan itibaren, edebî kamunun insaniyeti siyasal ka-

munun etkinliğini iletmeye hizmet eder. Gelişmiş burjuva kamusu, kamusal topluluk olarak biraraya gelmiş özel şahısların 'mülk sahibi' ve 'insan' rollerinin hayalî özdeşliğine yaslanır.

"Mülk sahipleri"nden oluşan kamusal topluluğun "insanlar"dan oluşan kamusal toplulukla özdeşleştirilmesi, burjuva özel şahısların toplumsal statüsünün kural olarak mülkiyet ve tahsille birleşmesi oranında çabuk gerçekleşir. Ama bir tek kamu hayalini öncelikle kolaylaştıran, onun, burjuva toplumunun merkantilist düzenlemeden, genel olarak mutlakiyetçi yönetimden siyasal açıdan özgürleşmesi konusunda gerçekten işlevler üstlenmesidir: aleniyet ilkesini yerleşik otoritelere karşı yönelttiği içindir ki, siyasal kamunun başlangıçta nesnel olan işlevi ile edebî kamunun kategorilerinden elde edilen öz-kavrayış, özel mülk sahiplerinin çıkarı ile bireysel özgürlük birbirlerine yakınlaşabilir. Locke'un *preservation of property* (mülkiyetin korunması) şeklindeki temel formülü; *life, liberty and estate*'i (yaşam, özgürlük ve devlet) bir nefeste "mülkiyet" başlığı altında toplamakta beis görmez; -genç Marx'ın bir ayrımıyla- siyasal özgürleşmeyi "insanî" özgürleşmeyle özdeşleştirmek o zamanlar bu denli kolaydır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAMUNUN SİYASAL İŞLEVLERİ

8. İngiliz Gelişim Modeli

Siyasal işlevi olan bir kamu, ilk olarak 18. yüzyıl dönümünde İngiltere'de ortaya çıkar. Devlet erkinin kararlarını etkilemek isteyen güçler, taleplerini bu yeni forum nezdinde meşrulaştırmak için, akıl yürüten kamusal topluluğa yönelirler. Bu praksis ile bağlantılı olarak, zümre [lonca] meclisi modern bir parlamentoya dönüşür; şüphesiz bütün yüzyıl boyunca devam eden bir süreçtir bu. Açıklığa kavuşturulması gereken şey, kamusal topluluğun katılımıyla sonuca bağlanacak bu tarz çatışmaların, neden diğer ülkelerden bu kadar zaman önce İngiltere'de olgunlaştıklarıdır. Müracaat edilebilecek merci olarak edebî bir kamu, Kıta Avrupa'sında da mevcuttu. Bununla beraber, burada kamu oyu, ancak kapitalist üretim tarzının merkantilist himaye altında yaşama geçirilmesi konusunda, İngiltere'de daha Şanlı Devrim'in ardından sağlanan kadar ilerleme kaydedildiği sırada siyasal açıdan bulaşıcı hale gelecektir. Çünkü İngiltere'de 17. yüzyılın ikinci yarısında, öncelikle tekstil imalatı ve

metal endüstrisini, ayrıca kâğıt üretimini de besleyen ve geliştiren çok sayıda şirket ortaya çıkmıştı. Toprak aristokrasisinin genç oğullarının hızla başarılı tacirler haline geldikleri ve büyük burjuvazinin yeterince toprak edindiği[1] İngiltere'de, zaten keskin bir sınıf karşıtlığı olarak biçimlenmemiş olan toprak sahiplerinin çıkarları ile para sahiplerinin çıkarları arasındaki geleneksel karşıtlık, şimdi yeni bir çıkar karşıtlığı ile kuşatılıyordu: bir yandan ticaret ve finans sermayesi arasındaki daraltıcı çıkarların, diğer yandan imalat ve sanayi sermayesi arasındaki genişletici çıkarların karşıtlığı.[2] Bu çatışma, 18. yüzyılın başlangıcıyla birlikte bilince çıktı; iş ve ticaret, ancak bu tarihten sonra manüfaktür ve sanayi ile artık tereddütsüz eşanlamlı olmaktan çıktı. Şüphesiz bu karşıtlıkla birlikte, kapitalist gelişimin erken aşamaları bakımından tipik nitelikte olan, artık pazardaki yerini sağlamlaştırmış olan eski bir kuşağın çıkarları ile ticaret ve sanayinin yeni dalları için pazarlar yaratmak zorunda olan yeni bir kuşağın çıkarları arasındaki antagonizma [tezatlık] tekerrür etti. Bu durum, Tudorlar zamanında olduğu gibi, tacir-prenslerin dar çevresiyle sınırlı kalmaya devam etseydi, her iki partinin kamu denen yeni merciye müracat etmesi belki de hiç sözkonusu olmayacaktı. Fakat devrim sonrasının İngiltere'sinde, sermaye alanlarına sıçrayan karşıtlık, tam da kapitalist üretim tarzının yerleşmesi ölçüsünde daha geniş tabakaları kapsamına almıştı. Aynı tabakalar aradan geçen zamanda akıl yürüten bir kamusal topluluğa dönüştükleri için, duruma göre daha zayıf olan partinin siyasal mücadeleyi kamu oyuna taşımayı düşünmesi akla yakın geliyordu. Böylece yüzyıl dönemecinde parti çekişmesi, seçim hakkından yoksun olan halka da nüfuz etti.

1 Parlamento üyeliklerinin büyük çoğunluğu toprak mülkiyetine "bağlıydı"; karş. K. Kluxen, *Das Problem der politischen Opposition*, Münih 1956, s.71.

2 Dobb, *a.g.e.*, s.193.

Bu gelişimin başlangıcında 1694/95 yıllarına ait üç olay yer alır: İngiltere Bankasının *(Bank of England)* kurulması, Lyon ve Amsterdam Borsalarının kurulmasından farklı olarak, kapitalizmin yeni bir aşamasını niteler; bu olay, o ana kadar münhasıran ticaret yoluyla ayakta tutulan sistemin, kapitalist yönde kökten bir değişime uğratılmış üretim tarzı temelinde pekiştirilmesini vaadediyordu.[3] Ön-sansür kurumunun ilgası, kamunun gelişiminde yeni bir aşamayı niteler; bu olay, akıl yürütme faaliyetinin basına nüfuz etmesini mümkün kılar ve basını, siyasal kararların kamusal topluluk denen bu yeni forumun önüne taşınmasına yardım eden bir araç haline getirir. Nihayet ilk kabine hükümeti,[4] parlamentonun gelişiminde yeni bir aşamayı niteler; bu olay, devlet erkinin parlamenterleştirilmesine giden uzun yoldaki ilk adımdır. Parlamenterleştirme ise, sonuçta siyasal işlevli kamunun bizzat bir devlet organı olarak yerleşmesine yol açacaktır.

Daha 17. yüzyılın 70'li yıllarında hükümet, kahvehane sohbetlerinin taşıdığı tehlikeleri hedef alan beyannameler ilan etmek zorunda hissetmişti kendini; kahvehaneler siyasal huzursuzlukların kuluçka mekânları olarak görülüyorlardı: "İnsanlar sadece kahvehanelerde değil, fakat özel ya da resmî diğer mekân ve toplantılarda da anlamadıkları şey-

---

3 Bilindiği gibi, modern kapitalizmin özgül şekli, ilkin malî ve ticarî sermayenin şehir (küçük meta üretimi) ve kırdaki (feodal tarım üretimi) eski üretim biçimlerini önce bağımlılık ilişkisi içine sokması, sonra da ücretli emek temelinde bir üretime sevketmesi ölçüsünde gerçekleşmiştir. Meta dolaşımının kapitalist biçimleri (malî ve ticarî kapitalizm), yalnızca emeğin bir meta olarak mübadele edildiği, yani kapitalist tarzda üretildiği yerde sağlamca yerleşir gibi görünürler.

4 Kral, ilk defa mütecanis bir Whig kabinesi atar (1695-1698). III. William hükümetinin göreve başlamasından Hannover Hanedanlığına kadar olan dönem, Kral'ın bakanlarını kısmen serbest takdirine, kısmen de Avam Kamarası'ndaki havaya göre atadığı bir geçiş dönemidir. Karş. W. Hasbach, *Die parlamentarische Kabinettsregierung,* 1919, s.45 vd.

lerin kötülüğünden bahsederek ve Majestelerinin bütün iyiniyetli tebasının zihninde bir tatminsizlik ve evrensel bir açgözlülük yaratmaya ve beslemeye teşebbüs ederek devlet muamelelerini kınamak ve yasaklamak üzere kendilerine bir özgürlük vehmetmişlerdi."[5] Ruhsat Kanunu ile birlikte 1695'te ön-sansür kalktı; Kraliçe, parlamenterleri, sansürü yeniden yürürlüğe sokmaları konusunda defalarca uyardı, fakat nafile. Gerçi basın, 'müfteri ve haysiyet kırıcı neşriyatı' düzenleyen katı Kanuna[6] ve Kraliyet ile Parlamentonun çok sayıdaki imtiyazlarından doğan sınırlamalara tabi olmaya devam etti; ayrıca 1712'de çıkarılan damga vergisi[7] de, geçici bir gerilemeye yol açtı: Basının tirajı düştü, dergilerin satışı azaldı, bazıları da tümüyle yok oldu. Fakat yine de, Avrupa'nın diğer devletleriyle karşılaştırıldığında, İngiliz basını emsalsiz özgürlüklerden yararlanmıştır.

Harley, yeni durumdan yararlanmayı bilen ilk devlet adamıdır. Defoe gibi, profesyonel gazeteci olarak adlandırılan ve Whig davasını, o zamana kadar yapıldığı gibi yalnızca siyasal hiciv yazılarında değil, yeni dergilerde de savunan yazarları angaje eder. "Parti ruhu"nu, ilk defa sahiden bir "kamu ruhu"na dönüştürür. Defoe'nin *Review*'ü, Tutchin'in *Observator*'u, Swift'in *Examiner*'i kulüplerde ve kahvehanelerde, evde ve sokakta tartışılırlar. Bizzat Walpole ve Bolingbroke bile kamuya yönelirler. Pope, Gay, Arbuthnot, Swift gibi adamların şahsında, edebiyat ile siyaset arasında kendine özgü bir bağlantı ortaya çıkar; tıpkı Addison ve Steel'in şahsında edebiyat ile gazetecilik arasında kurulanla karşı-

5 Aktaran: C. S. Emden, *The People and the Constitution*, Oxford 1956, s.33. Benzer Beyannameler 1674 ve 1695'te ilan edildiler. - Ayrıca Hans Speier, kahvehaneler ile "kamu oyu"nun ortaya çıkışı arasında bağlantı kurmaktadır: "The Historical Development of Public Opinion", *Social Order and the Risks of War* içinde, New York 1952, s.323 vd.

6 Bu kanun *(Law of Libel)*, ancak 1792'de Fox'un liberal nitelikli yeni kanunu *(Libel Act)* ile ilga edilmiştir.

laştırılabilecek bir bağlantı.

Şüphesiz bu ilk onyıllar boyunca, önde gelen basın, hiçbir zaman muhalefetin elinde olmadı. Uzun süre yegâne hükümet organı olan, kendini hasis bir şekilde haberlerle sınırlayan, eski "siyasal gazete" tipindeki *London Gazette,* 1704'te haftada üç kez yayınlanan *Review* ile tamamlandı; onun yerini, 1711'de *Examiner* aldı. Kraliçe Anne'ın yönetim döneminin sonlarında Whig'ler, 1713'te kurulmuş olan *Mercator*'un karşısına *British Merchant* ile çıktılar. Daha sonra I. Georg'un yönetimi altında, onyıllarca sürecek olan Whig egemenliği başladı; fakat siyasal gazeteciliğe ağırlıklı bir üslup kazandıranlar, 1722'de dönemin en önemli ve en yaygın gazetesi olan *London Journal*'i satın alan[8] Whiglar değil, aksine Bolingbroke'un yönetiminde kendilerini bir muhalefet olarak inşa eden Toryler olmuştur: "Muhalefetin başardığı yenilik, bir halk oyunun yaratılması olmuştur. Bolingbroke ve arkadaşları, bir noktaya yöneltilmiş, duygudaş iradelerin kuvvetiyle donatılmış ve ona dayanarak siyaset yürütülebilecek bir kamu oyu inşa etmeyi becerdiler. Halk tahrikçiliği ve slogan yaygaracılığı, huzursuzluk ve ayaklanmalar gibi yenilikler henüz yoktu. ... Düzenli kamusal toplantılar da henüz yoktu. ... Bu kamu oyu, daha ziyade bir başka etkenle yönlendirildi: hükümete karşı kendini ileri sürebilen ve hükümete yönelik eleştirel yorumları ve kamusal muhalefeti normalleştiren bağımsız bir gazeteciliğin kurulması."[9] 1726

---

7 O zamanki deyimle "haber vergisi" *(taxe on knowledge),* 1855'e kadar varlığını sürdürdü. Karş. L. Hanson, *Government and the Press (1695-1763),* Londra 1936, s.11-12.

8 İki Whig mensubu, Cato müstear adıyla, özellikle Panama skandalı denen olay sırasında "adalet için avaz avaz bağıranlar"ın halinden zevk duyan başyazılar kaleme alırlar. Gazete, 1721 (?) Ağustos'unda, Parlamento tarafından oluşturulan araştırma komisyonunun müzakerelerini yayınlayıp yorumladığında sansasyon yarattı: dar anlamda ilk siyasal gazetecilik edimidir bu.

9 Kluxen, *a.g.e.,* s.187.

yazında, Bolingbroke'tan esinlenen üç mizah dergisi yayınlandı: Swift'in *Gulliver*'i, Pope'un *Dunciad*'ı ve Gay'in *Fables*'ı. Bu, aynı zamanda "uzun muhalefet"in edebî başlangıcıydı. Bolingbroke, aynı yılın Kasım ayında, yayıncısının Fransa'ya sığınmasına kadar (1735) muhalefetin yayın platformu olan *Craftsman*'ın ilk sayısını çıkardı. Daha sonra *Gentleman's Magazine*'in takip ettiği bu dergi ile birlikte basın, ilk defa siyasal akıl yürüten bir kamusal topluluğun sahici anlamda eleştirel organı, *fourth Estate* [dördüncü kuvvet], olarak durumunu pekiştirdi.

Böylelikle Kraliçe'nin tedbirlerine, parlamentonun kararlarına yönelik yorum ve eleştiriler bir kurum haline gelerek, şimdi artık kamu oyu forumuna celp edilen kamusal erki değişikliğe uğrattılar. Bu yolla kamusal erk, çifte anlamda "kamusal" hale geldi. Kamu oyunun gelişim derecesi, bundan böyle, devlet ile basın arasındaki bütün bir yüzyıl boyunca süren mücadelenin durumu ile ölçülecekti.[10] 21 Kasım 1768'den 12 Mayıs 1772'ye kadar *Public Advertiser*'de yayınlanan ve kendi tarzlarında siyasal başyazıların öncüsü olan *Junius Mektupları*, bu durumu iyice belirgin hale getirdiler. Bu mizahî makaleler serisi, "modern basının çığır açıcıları" olarak ilan edildi;[11] çünkü bunlarda, o günden bu yana eleştirel bir basın için örnek oluşturacak tarzda, Kral, Bakanlar, yüksek rütbeli subaylar ve hukukçular, alenen siyasal entrika yapmakla suçlanıyor ve siyasal önem taşıyan gizli bağlantılar açığa çıkarılıyordu.

Bu tür eleştirilere karşı Parlamentonun elinde, Kraliyet'e karşı yürüttüğü mücadele dönemlerinden kalan ve ona oturumların gizli tutulması imkânı tanıyan bir imtiyazdan iba-

---

10 Karş. şimdi M. Schlenke, *England und das Friderizianische Preussen 1740-1763*, Freiburg-Münih 1963.

11 W. Bauer, *Die öffentliche Meinung in der Weltgeschichte*, Berlin-Leipzig 1950, s.227-228.

ret etkili bir araç vardı. Gerçi 1681'de, "oylar"ın, yani parlamento müzakerelerinin belli sonuçlarına dair kısa ve kuru haberlerin yayınlanmasına izin verildi;[12] fakat parlamento, bizzat müzakerelerin kamuya açılması yasağında inatla direndi. *The Political State of Great Britain,* Kraliçe Anne'ın tahta çıkışından sonra, 1716'dan beri *Historical Register* tarafından da üstlenilen bir tür parlamento muhabirliği görevini büyük bir temkinlilikle yürüttü. Şüphesiz her iki yayın da, tercihlerini hükümetten yana kullandılar; öyle ki, muhalefet, kendi temsilcilerinin önemli konuşmalarına ilişkin haberlerin zaman zaman haftalık gazetelerde yayınlanmasıyla veya konuşmaların broşürlerde toplanmasıyla yetinmek zorunda kaldı. Otuzlu yılların başından itibaren, *Craftsman* tarafından yaratılan yeni siyasal eleştiri ikliminde, *Gentilman's Magazine* ve kısa bir süre sonra onun rakibi olarak ortaya çıkan *London Magazine,* parlamento tartışmalarıyla ilgili haberler yayınladılar. Parlamento, kendini yayın yasağını sürekli yenileme mecburiyetinde hissetti. Nihayet 1738'de, eski kararlarını, tartışmaların oturum dönemleri arasında dahi yayınlanmasının "imtiyazın ihlali" sayılarak cezalandırılmasını sağlayacak derecede sertleştirdi;[13] sonunda Wilkes, Londra Belediye Meclisi üyesi sıfatıyla, 1771 yılında parlamentonun imtiyazını hukuken değil, ama fiilen yürürlükten kaldırmayı başardı: imtiyaz ihlalinden dolayı mahkûm edilmiş olan *Evening Post* redaktörünün cezası infaz edilmedi. Kamu oyunun parlamento müzakerelerinden dışlanması,[14] "hafızası güçlü" muhabiri Woodfall'ın, Avam Kamarasının balkonundan dinlediği onaltı sütunluk parlamento konuş-

12 1641'den beri ilk günlük gazeteler genel olarak bu parlamento haberlerine dayanıyordu.

13 Hanson, *a.g.e.,* s.81.

14 Ki bu, ayrıca "yabancıların içeri alınmaması" şeklindeki geleneksel iç tüzük uygulamasına da dayandırılabiliyordu.

malarını not tutmaksızın, ki bu yasaktı, kelimesi kelimesine tekrarlayabilmesi nedeniyle *Morning Chronichle*'ın Londra'nın mümtaz gazetesi haline geldiği bir dönemde zaten daha fazla sürdürülemezdi. Speaker [Avam Kamarası Başkanı] tarafından gazetecilere balkonda belli bir yer, ancak 1803 yılında resmen tahsis edildi; gazeteciler, neredeyse bir asır boyunca yasadışı yollarla giriş imkânı yaratmak zorunda kaldılar. Fakat ancak 1834'teki yangından sonra yapılan yeni parlamento binasında muhabir tribünleri inşa edildi - kamu oyu tarafından uzun süredir eleştirel yorumlara konu edilen parlamentoyu kamu oyunun bir organı haline dönüştüren ilk reform yasasından iki yıl sonra.

Bu dönüşüm, neredeyse bir buçuk asır sürdü. Devamlılığı içinde bu dönüşüm, akıl yürüten bir kamusal topluluğun siyasal denetim işlevleri edinmesi konusunun araştırılması için özellikle elverişlidir. 17. yüzyılın sonlarında İngiltere'de, bir tek bu devlette, mezhepler arası iç savaşın bitimiyle eşzamanlı olarak bir anayasa geçerlik kazandı. Gerçi bu anayasa, Kıta'da 18. ve 19. yüzyıllarda meydana gelen burjuva devrimlerini bütünüyle öne almış olmadı, fakat yine de hukuk devleti unsurlarını *(Habeas Corpus Act, Declaration of Rights)* gerçekleştirdiği için bu devrimleri İngiltere'de gereksiz hale getirdi. Kapitalizmin, sanayi sermayesinin henüz yeni yeni geliştiği, fakat hâlâ esas itibariyle eski üretim tarzının muhafazasıyla ilgilenen ticaret sermayesinin egemenliği altında bulunduğu bir aşamasında, para sahiplerinin çıkarlarının önde gelen temsilcileri de, soylulukla çok yönlü içiçe geçmiş olan büyük burjuvazinin tutucu kesimlerinden geliyordu. Her iki kesimin mensupları, parlamentoda aristokrat damgalı belli bir toplumsal türdeşlik zemininde karşılaştılar.[15]

15 K. Löwenstein, "Zur Soziologie der parlamentarischen Repräsentation in England", *Erinerungsgabe für Max Weber* içinde, C. II, Münih-Leipzig 1923, karş. s.94.

Bu noktada, önde gelen ekonomik ve sosyal sınıflar, 1688'de siyasal olarak da egemenliğe erişmişlerdi. Ne var ki, Avam Kamarası'nın zümre meclisi karakterini yitirmesinin tek nedeni, giderek artan ölçüde korporasyonların delegeleri yerine egemen sınıfların adaylarından oluşması değildi. Bundan öte, ticaret ve sanayi ile uğraşan protestan orta sınıfın burjuva kesimleri (o an parlamentoda temsil edilmemelerine rağmen, bunların kapitalist çıkarları, devrime esaslı katkıda bulunmuştu) sürekli genişleyen ön-parlamenter saraya benzer bir şey oluşturmuşlardı. Bu kesimler burada, daha sonra yayın alanında uygun organlarla donanmış bir şekilde, parlamento müzakere ve kararlarını eleştirel bir kamusal topluluk olarak takip ettiler; onların, Londra ve Westminster'de[16] olduğu gibi seçmen kitlesine ya da diğer yerlerde olduğu gibi hâlâ seçmen olmayanlar yığınına dahil olmaları, durumda bir değişiklik yaratmıyordu. Parlamentonun işlevindeki dönüşüm, *Bill of Rights* [Haklar Beyannamesi] ile bağlı olan hükümran Kralın, parlamentodaki Kral mertebesine indirilmiş olmasına dayandırılamaz yalnızca. O güne kadarki sistemden niteliksel farklılığı yaratan şey, parlamento ile kamu arasındaki yeni ilişkidir; bu ilişki sonuçta parlamento müzakerelerinin eksiksiz yayınlanması ile noktalanacaktır.

Şimdi artık parlamentoyu devre dışı bırakamayacak olan Kral da, Parlamento içerisinde kendine sağlam bir dayanak yaratmak zorundaydı. Whig-Tory karşıtlığının bir yerde "Direniş", başka yerde "İlahî Yasa" görünümünde *ortaya çıkması;* parlamento dışında tutulacak olanları belirleyen beyanname *[Exclusion Bill]* etrafında yürütülen mücadele sırasında parlamentonun, bir yandan parlamento ile taşra, diğer yandan Taç ile kabine arasındaki eski karşıtlıkların

16 Orada vergi ödeyen ev reisi her erkek, seçme hakkına sahipti.

yerine geçen "partiler"e bölünmüş olması, yapısal olarak değişik toplumsal grupların nesnel çıkarları ile bağlantı içine sokulabilir. Bununla beraber, bu "fraksiyonlar"ın parlamenter *gelişimi,* artık yalnızca parlamentonun oluşturduğu yeni gerilim alanından hareketle anlaşılabilir. Bu gerilim alanı, izleyen yüzyılda, eleştirel bir kamusal topluluğun kamusal muhakemesi ile dolaylı yönetime mecbur bırakılmış bir Kralın ifsat edici etkisi arasında serpilip gelişecektir. Parlamentoda mağlup olan azınlık, sürekli olarak kamuya sığınıp, umumun yargısına müracaat edebilir; rüşvetle bir arada tutulan çoğunluk,[17] sahip olduğu otoriteyi, muhalefet tarafından onda bulunmadığı iddia edilen akıl ile meşrulaştırmaya kendini mecbur hisseder. Bu ilişki, Whigların Direniş Partisini bir insan ömrü kadar bir süre içinde hükümete getiren ve tersi şekilde Kral James yanlısı meşruiyetçileri, Devrim düzeni zemininde direnme praxisine zorlayan o kendine özgü cephe değişiminin ardından gelişmiştir. 1727'den itibaren, *Craftsman*'ın etkinliğiyle birlikte, siyasal tartışmaları 1742'ye kadar edebiyat ve basın yoluyla geniş kamu oyuna aktaran, hatta bazen bir Gölge Kabine ile donanan sistematik bir muhalefet ortaya çıktı. Toryler eski Whigların ilkelerini teoride benimserlerken, hükümetteki modern Whiglar da pratikte Torylerin ilkelerini benimsediler. Ulusal düzlemde siyasal muhalefet, o zamana kadar, çıkarları isyan ve iç savaş biçimlerinde şiddet yoluyla gerçekleştirme çabası olarak mümkün olmuştu; şimdi ise akıl yürüten bir kamusal topluluk aracılığıyla, hükümet ile muhalefet partileri arasındaki sürekli tartışma biçimini aldı. Bu tartışma, günlük vesilelerin ötesinde, esas olarak "hükümet meseleleri"ni kapsıyordu; kuvvetler ayrılığı, İngiliz özgürlükleri, yurtseverlik ve yolsuzluk, parti ve fraksiyon, muhalefetin

17 Ayrıntılar için karş. Löwenstein, *a.g.e.*, s. 95 vd.

hükümet ile yeni ilişkilerinin yasallığı sorunundan - siyasal antropolojinin aslî sorunlarına varana dek. Bizzat Bolingbroke'un kendi kötümser antropolojisi ile bağlantı içinde geliştirdiği muhalefet teorisi de, bu otuzlu yıllardaki kamusal muhakeme tarzından doğmuştu.[18] Bolingbroke, özel ile kamusal çıkar arasındaki ilişkiyi; artık saray ile taşra, "iktidardakiler" ile "iktidar dışı olanlar", sefa ile mutluluk, tutku ile akıl arasındaki ilişki olarak sunuyordu: böylece taşra partisi olarak muhalefet, "nüfuz" ilişkileriyle yozlaştırılmış saray partisi" karşısında daima haklıymış gibi görünür.

18. yüzyılın başlarından itibaren, o zamanlar "halkın sağduyusu" olarak adlandırılan şeyin, resmî seçim sonuçlarından ayırdedilmesi mutad hale gelir. Lordluk seçimlerinin ortalama sonuçları, bunun takribi ölçütü olarak kabul edilir. Halkın sağduyusu, genel kanaat, halkın sesi ve nihayet halkın ruhu, bundan böyle muhalefetin dayanabileceği bir birimi karakterize ederler. Nitekim muhalefet, bu sayede Walpole ve onun parlamento çoğunluğunu, defalarca boyun eğmeye mecbur bıraktı.[19] Kuşkusuz bu tür gelişmeler, henüz kamu oyu egemenliğinin bir göstergesi olarak anlaşılmazlar. Gerçek iktidar ilişkileri, 1680'den itibaren sık sık örgütlenen kitlesel başvuruların etkisizliğinde daha güvenilir bir şekilde okunabilir. Gerçi hem 1701'de hem de 1710'da benzer başvuruların ardından, gerçekten de parlamento feshedildi; fakat bunlar aslında Kralın faydalandığı basit tezahüratlardı. Bu durum, Wilkes'in ajitasyonları ile bağlantılı olarak bir çok Lordluk, Şehir ve Köy tarafından parlamentonun feshi talebiyle yapılan başvuruların, fesih sonucunu doğurmadığı 1768 - 1771 yılları arasında anlaşıldı: Kral, zaten yumuşak başlı olan bir parlamento çoğunlu-

18 Kluxen, *a.g.e.*, s.103 vd.

19 1733/34'te *Septennial Bill* sorununda ve 1739'da İspanya ile yapılan savaş sorununda.

ğu karşısında, kendini yeni bir seçimin tehlikelerine maruz bırakmaya meraklı değildi. Bizzat 1784'teki parlamento feshi (bu vesile ile Kral, avam önünde yaptığı ünlü konuşmada, kendini halkın sağduyusunu dikkate almakla yükümlü hissettiği saptamasını yapmıştı) bile, öncelikle bir "halk oyu" baskısı sayesinde gerçekleşmedi.[20]

Bu yıllarda, *Times* (1785) gibi büyük günlük gazetelerin yanında, ayrıca siyasal düşünce üreten kamusal topluluğun diğer kurumları da ortaya çıktı. Wilkes döneminde kamusal toplantıların kapsam ve sıklığında artış oldu. Ayrıca çok sayıda siyasal dernek de bu dönemde kuruldu. 1779'da *Yorkshire Association* örnek alınarak kurulan yirmialtı taşra derneği; savaşın finansmanı, parlamento reformu vb. sorunlarla ile ilgili başvurularla uğraştı. Gerçi parlamenterler, daha 17. yüzyılın sonlarında gevşek kulüplerde bir araya gelmişlerdi. Fakat 1741'de bile örneğin *Gentleman's Magazine,* seçilmiş parlamenterleri siyasal çizgilerine göre karakterize etmekte zorlanıyordu; parlamenterler, hiçbir şekilde açık bir parti aidiyeti sergilemiyorlardı. Ancak 18. yüzyılın sonlarına doğru partiler, parlamentonun dışında, sözkonusu dilekçeler, kamusal toplantılar ve siyasal derneklerin ötesine geçen bir örgütlenme temeli edindiler; yerel komitelerin kurulmasıyla da ilk sağlam örgütsel biçimlerine kavuştular.

Fransız Devrimi'nin başlamasından üç yıl sonra, 1792'de, siyasal düşünce üreten kamusal topluluk, Fox'un Avam Kamarasındaki bir konuşması sayesinde kamusal eleştiri işlevi yönüyle dolaylı olarak kabul ve onay gördü. Parlamentoda ilk defa, kelimenin gerçek anlamında kamu oyundan söz ediliyordu: "Kamu oyuna danışmak kesinlikle doğru ve yerindedir... Eğer kamu oyu benimle aynı kanaatte değilse, eğer tehlikeyi kendilerine haber verdikten sonra bu tehlikeyi be-

20 Karş. Emden'in temkinli değerlendirmesi, *a.g.e.*, s.194-196.

nimle aynı biçimde görmüyorlarsa ya da başka bir tedbirin benimkine tercih edilebilir olduğu inancını taşıyorlarsa, istifa etmeyi Kralıma, ülkeme ve onuruma bir borcum olarak düşünmem gerekir ki, daha iyi olduğuna inandıkları bir planı uygun bir vasıtayla, yani onlarla aynı kanatte bir insanla tatbik edebilsinler... Ancak bir şey çok sarihtir; kamuya bir kanaat oluşturabilecek araçları vermeliyim."[21] Saptamanın bizzat kendisi kadar vesilesi de dikkat çekicidir: Fox, 1791'de Rusya'ya karşı yaptığı savaş hazırlıklarını kamu oyunun baskısı altında durduran Pitt'e cephe almıştı. Yine de kamusal topluluğun siyasal düşünce üretmesi, 19. yüzyılın eşiğine gelindiğinde, daimî eleştirel yorumcu rolüyle, parlamentonun yalıtılmışlığını kesin olarak kırıp, milletvekillerinin resmen görevlendirilmiş tartışma ortağı haline gelecek ölçüde örgütlenmişti. Fox, yüzü umuma dönük bir şekilde konuşur; "onlar", kamu oyunun özneleri, artık "yabancılar" gibi müzakerelerden dışlanabilecek kimseler olarak görülmezler. Parlamento mutlakiyetçiliği, kendi hakimiyetinden adım adım vazgeçmek zorundadır. Artık "halkın sağduyusu"ndan, hele de bayağı ya da avamî kanaatlerden söz edilemez. Şimdi bunun adı, "kamu oyu"dur; kamu oyu ise, halkın eğitim ve iletişim yoluyla, temellendirilmiş bir düşünceyi kavrayacak duruma getirilmesinden sonra kamusal tartışma içinde oluşur. Fox'un "halka bir kanaat oluşturması için gerekli araçları verme" şeklindeki düsturu kaynağını buradan alır.

Bununla beraber, seçme hakkının genişletilmesiyle ilgili tartışma dört asır daha devam etti; nihayet Temmuz Devrimi'nden iki yıl sonra, eskimiş seçim çevreleri bölümlenmesini düzelten reform yasası çıkarıldı ve bundan böyle siyasal düşünce üreten kamu oyunu oluşturan gelişmiş orta tabakaya da siyasal katılım hakkı tanındı: o zamanlar 24 mil-

21 *29 Parliamentary History* 974.

yon olan nüfusun yaklaşık bir milyonu artık seçme hakkını kullanabilecekti. Kamu oyu idaresiyle ilgili geçici bir dönem için şartlar, 1834'te Peel'in *Tamworth Manifestum* denen düzenlemesi ile eksiksiz hale geldi; ilk defa bir parti, seçim programı yayınlıyordu. Kamu oyu, eleştirel olmayan bir tarzda şahıslara yönelik naif veya plebisiter biçimde manipüle edilmiş onay veya oylama içinde değil, bir konuyla ilgili savlar etrafında yürütülen tartışma içinde sağduyu yoluyla oluşur. Bunun için de, nesnesi olarak, kalburüstü şahıslardan çok, tanımlanmış olgulara ihtiyaç duyar. Muhafazakârlar da, kendi programlarını yayınladılar; Whiglar, aynı esnada bir seçim ilanında uyarıda bulundular: "Unutma ki, şimdi insanlar için değil; şeyler, reformlarının hakiki sonuçları için savaşıyorsun."[22]

9. Kıta Avrupa'sındaki Değişik Biçimler

Fransa'da da, lakin ancak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, siyasal akıl üreten bir kamusal topluluk ortaya çıktı. Bununla beraber, Devrimden önce bu kamusal topluluk, kendi dinamiklerini, dönemin İngilteresinde olduğu gibi etkili bir şekilde kurumsallaştıramadı. Sansürün onayı olmaksızın tek bir satır basılamamakta, siyasal gazetecilik gelişememekte, periyodik basın bir bütün olarak cılız kalmaktaydı. Haftalık yayınlanan resmî gazetecik *Mercure de France,* en yaygın gazete olmasına rağmen, 1763'te bile, yaklaşık üçte biri Paris'te, 900'ü taşrada oturan 1600 aboneye sahipti; geri kalanlar ülke dışına gidiyordu. Yurda tabii ki yasadışı yollarla sokulan gazeteler, özellikle de Hollanda gazeteleri el altından okunuyordu.[23]

22 Emden, *a.g.e,* s.205.

23 XIV. Ludwig bile 1679, 1683 ve 1686 yıllarında, yabancı gazetelerin yurda sokulmasını yasaklamak zorunda kaldı. O yıllarda Avrupa'nın en özgür gazetele-

Eksik olan, sadece gelişmiş bir siyasal gazetecilik değildi; ayrıca böyle bir basının etkisi altında yavaş yavaş halk temsilciliğine dönüşebilecek bir zümre meclisi de yoktu: Genel zümre meclisleri 1614'ten beri toplantıya çağrılmıyordu. Mevcut parlamentler [parlömanlar], yani esasında Kral'a bütünüyle bağımlı olmayan yegâne siyasal güç konumunda olan yüksek mahkemeler; burjuvazinin zirvelerini değil, burjuvalaştırılmış ara iktidarları cisimleştirirler; o da mutlakiyetçi yönetimin merkeziyetçiliği karşısında tutunabildikleri ölçüde. Nihayet bu tür kurumlar toplumsal temelden de yoksundular. Hükümdarlık yönetimi altında, genel olarak ticaret ve sanayi ile uğraşan burjuvalar değil; spekülatörler ve bankerler, tacir imalatçılar, büyük tüccar ve mültezimler, ulusun zenginliğini elinde toplayan burjuvazi haline geldiler. Fakat bunlar, siyasal açıdan ulusun kaderi üzerinde etkide bulunamıyorlardı; İngiltere'de olduğu gibi, soyluluk ve yüksek bürokrasi (*noblesse de robe*[24]) ile birleşip, sağlam bir itibara dayanan ve sermaye yaratan sınıfların çıkarlarını Krala karşı siyasal açıdan da savunabilecek türdeş bir üst tabaka oluşturmuyorlardı.

Zümre farklılıkları katıdır. Gerçi zengin tacirler, çoğunlukla üst düzey memuriyet arpalıkları ile bağlantılı olan soyluluk ünvanlarını normal olarak üçüncü kuşakta elde ediyorlardı; fakat bununla da üretim ve bölüşüm alanının dışına çıkıyorlardı. Yüzyılın ortalarında Abbé Coyer, bu sorunu "*La Noblesse Commerçante*" [tacir soyluğu] başlığı altında bilince çıkararak, bir siyasal hiciv kasırgası estirir. Öte yandan, kendi zümresel konumuna uygun düşmeyen işler

ri olan Hollanda gazeteleri (*Gazettes de Holland*), 18. yüzyıl boyunca da muhafaza edecekleri bir üne kavuştular. Nantes Emirnamesinin ilgasıyla birlikte Fransa'dan sürülmüş olan Hugenott'lar da bu gazeteler kanalıyla kendi vatanları üzerinde etki ve nüfuz sahibi oldular. Karş. E. Everth, *Die Öffentlichkeit in der Aussenpolitik*, s.299.

24 *Noblesse de robe*'nin sosyolojik analizi için bkz. Borkenau, *a.g.e.*, s.127 vd.

olarak gördüğü ticaret, sanayi ve bankacılık faaliyetlerine katılmayan soyluluk, ekonomik açıdan Kraliyet'e bağımlı hale gelir: üretici emeğe ilişkin burjuva bakış açısından değerlendirildiğinde, siyaseten değersiz olsa da, kendisine vergi imtiyazları ve kraliyet beratları ihsan edilen asalak bir zümre. Kral, kamusal iktidarı geniş ölçüde tekelleştirir. Burjuva eşitliğinin olumsuz yanı böylece kurulmuş olur: Kral'ın (ve memurlarının) dışında kalan herkes, eşit derecede tebaadır, otoriteye eşit derecede tabi kılınmıştır - özel şahıstır. Burjuva/vatandaş olsun ya da olmasınlar, onların alanı *société civile*'dir [sivil toplum] - 18. yüzyıl boyunca devam eden ve sınıf teorisi açısından esası kolayca kavranamayacak bir yapıdır bu. Burjuva parlöman'ların feodal rollerinde yahut yüksek burjuvazinin soyluluğa uyarlanmasında görüldüğü gibi, zümre devletinde burjuvazi çeşitli şekillerde adeta sarmalanmıştır; ve çok defa soyluluk, salonlarında, burjuva entellektüellerin aydınlanmacı düşünüş tarzına kendini bizzat burjuvaziden daha fazla açmıştır. Bununla beraber, burjuvazi, soyluluk ve Kraliyet, statü ve işlev itibariyle birbirlerinden öylesine farklılaşmışlardı ki, siyasal, ekonomik "sektörler" ve onların arasında kalan "sektör" olarak "toplum" model itibariyle birbirlerinden kolayca ayrılabilmekteydiler.[25]

Yüzyılın ilk yarısında "filozoflar"ın eleştirisi, Montesquieu'ye rağmen, öncelikle din, edebiyat ve sanatla meşgul olur; filozofların duygusal eğilimi, ancak ansiklopedik yayın aşamasında, en azından dolaylı olarak, siyasal konulara doğru serpilip gelişir. Ansiklopedi, iddialı bir yayın girişimi havasında hazırlanmıştır.[26] Robespierre daha sonra onu,

25 E. G. Barber, *The Bourgeoisie in 18th Century France*, New York 1959.

26 Önce 1750'de bütün Avrupa'da hemen yankı bulan bir müjde olarak Diderot'nun *Prospectus*'u yayınlanır; bir yıl sonra ise, D'Alembert'in *Discours Préliminaire*'si, bütün eserlerin parlak bir özeti. Yazı, açıkça *public éclairé*'e [aydın-

"Devrimin Dibacesi" olarak metheder. Yüzyılın son çeyreğinde, kadınlar tarafından idare edilen Bureaux d'Esprit'in halefi olarak, İngiltere'deki fikirlerden esinlenen *Club de l'Entresol*'daki[27] erkekler cemiyeti türünde ilk kulüpler ortaya çıktı; kamusal eleştirinin öncüleri olan filozoflar, edebiyatçı olmaktan çıkıp iktisatçı haline geldiler. İktisatçılar, Fizyokratlar olarak adlandırılırlar. Bunlar, önce Quesnay, sonra da Mirebeau ve Turgot'nun evinde buluşuyorlardı; kulüpleri, bir asırdan fazla bir süre ayakta kaldı. Fizyokratlar, kendi öğretilerini *Gazette du Commerce* ve *Journal de l'Agriculture, du Commerce et des Finances*'ta savunurlar; ta ki, Turgot ve Malesherbes gibi iki en önemli temsilcileri 1774'te hükümette görevlendirilinceye kadar - adeta kamu oyunun ilk mümtaz temsilcileridir bunlar.

Fakat bilindiği gibi, ilk defa Necker, siyasal işlev gören kamunun mutlakiyetçi sistemde bir gedik açmasını sağladı: Necker, bütçe bilançosunu yayınlar. Üç ay sonra Kral, Bakanı düşürür.[28] Yine de kamusal topluluğun siyasal muha-

---

lanmış kamusal topluluğa] yönelmiştir. D'Alembert, bir *societé de gens de letters* [mektup yazanlar cemiyeti] adına konuşur. Ve 1758'de Diderot, Voltaire'e yazdığı bir mektupta, kamuya karşı olan yükümlülükleri hatırlatır: Bu arada, kitabın yayınlanmasından önce onu almayı taahhüt eden 4000 şahıs ortaya çıkar; o dönemde en çok okunan gazetenin sahip olduğu abonelerin iki-üç katı kadar bir sayıdır bu.

27 Mülteci durumundaki Bolingbroke'un teşvikiyle, bir *Entresol*'da [asma kat] ikamet eden Abbé Alary'nin evinde (*Club d'Entresol* ismi buradan geliyor), özel bir cemiyet kurulmuştu. Birbirleriyle haber alış-verişinde bulunan, planlar geliştiren, devletin anayasasını ve toplumun ihtiyaçlarını inceleyen alimler, din adamları ve memurların oluşturduğu gayrı resmi bir akademiydi bu. Marquis d'Argenson ve yaşlı Abbé de St. Pierre dışında Walpole de buraya gelip giderdi. Karş. R. Koselleck, *Kritik und Krise*, Freiburg-Münih 1959, s.53 vd.

28 Devrimin arefesinde burjuva kamusunun olgunluk derecesini ilk farkeden Necker'dir: "Cemiyet hayatı ruhu, itibar ve övgüye duyulan sempati; Fransa'da dikkatleri üzerlerinde toplayan bütün insanların önüne çıkmakla yükümlü oldukları bir divan yarattılar: Bu, kamu oyudur *(opinion publique)*." Devamla: "Yabancıların çoğu, Fransa'da kamu oyunun sahip olduğu otorite hakkında doğru bir kanıya ulaşmakta zorluk çeker. Kasası, muhafız alayı, or-

kemesi, hükümeti denetleme mercii olarak ehliyetini ispat etmişti, üstelik anlamlı bir şekilde burjuva çıkarlarının hassas noktasında: Devlet borçlanmalarının kapsamı, bir yandan ekonomik iktidar ile siyasal iktidarsızlık arasındaki, diğer yandan malî bağımlılık ile mutlakiyetçi yönetim arasındaki orantısızlığı simgeliyordu. Ekonomik ve siyasal açıdan işlevi kalmamış, fakat toplumsal açıdan etkisini sürdüren yanaşma durumundaki soyluluğun bağrında, yükselen entellektüellerin yardımıyla yumurtlamaya durmuş ve sonuçta siyasal düşünce de üreten bir kamu alanı, şimdi kesin olarak, burjuva toplumunun kendi çıkarlarını talepkâr bir biçimde ortaya koyduğu bir alan haline geliyordu. Necker'in *Compte Rendu*'sundan [geri dönen hesap] beri bu kamu, siyasal işlevi yönünden artık yalnızca baskı altına alınabilmiş, fakat gerçek anlamda etkisizleştirilememiştir. Cahiers de Doléance [Şikayet Defterleri] yoluyla, kamusal sorunlarda kamunun akıl yürütmesine resmen izin verilmeye başlandı. Bilindiği gibi bu durum, genel zümreler meclisinin toplantıya çağrılması sonucunu doğurdu; İngiltere'de kesintisiz sürdürülen zümre meclisleri geleneği, bunların artık yalnızca modern bir parlamento rolünü üstlenebilecekleri bir toplumsal gelişim aşamasında yeniden canlandırıldı.

Devrim, İngiltere'de bir asrı aşan kesintisiz bir gelişim gerektiren şeyi, yani siyasal düşünce üreten kamusal topluluk için o zamana kadar mevcut olmayan kurumları, şüphesiz daha az istikrarlı bir şekilde, bir gecede yarattı. Parlamentodaki fraksiyonlara vücut veren kulüp partileri ortaya çıktı; bir siyasal günlük basın teşekkül etti.[29] Genel zümreler

---

dusu olmayan görünmez bir iktidarın, bizzat Kralın Sarayında bile riayet edilen yasalar koymasını, son derece güç anlayabiliyorlar; halbuki bundan daha hakiki bir şey yoktur" O zamandan beri, "Bay Necker'in kamu oyu" sözü kol gezer, hatta Kral'a sunulan raporlara bile girer (Aktaran: Bauer, *a.g.e.*, s.234 ve M. v. Böhm, *Rokoko, Frankreich im 18. Jahrhundert*, Berlin 1921, s.318).

29 Bu konuda ayrıntılı olarak karş. Bauer, *a.g.e.*, Bölüm XIII, s.239 vd.

meclisi bile, müzakerelerin aleniyeti ilkesini yaşama geçirdi. Ağustos'tan itibaren, parlamento haberciliğine dönük günlük *Journal des Débattes et des Décrets* yayınlanmaya başladı. En az siyasal kamunun fiilî kurumsallaşması kadar önemli olan bir husus da, onun hukuksal yönden düzenlenmesidir: Devrimci süreç, hemen anayasal açıdan yorumlanıp tanımlandı; Kıta Avrupa'sında burjuva kamusunun fiilî veya siyasal işlevlerinin berrak bir şekilde bilincine varılmasının bununla bir bağlantısı olabilir. Burada, dönemin İngiltere'sine göre, terminolojik açıdan daha açık tasvir edilmiş bir öz-bilinç ortaya çıktı. Kamunun siyasal işlevleri, anında Fransız Devrimi Anayasasının kodifikasyonlarından bütün Avrupa'ya yayılan şiarlara dönüştüler. Almancadaki *"Öffentlichkeit"*ın, Fransızca taklit edilerek oluşturulmuş bir kavram olması tesadüf değildir; bu kelime, Devrim günlerinde Alman topraklarında dolaşan hicivde, başlangıçtaki kullanımıyla, yani *"Publizität"* [aleniyet/kamusallık] olarak geçer:

> Herkesin sevinçle haykırdığı,
> Devletlû perukları içindeki büyükbaşların bile
> Önünde secdeye vardığı büyük parola,
> Aç kulaklarını! Aleniyet /kamusallık derler buna.[30]

Esas olarak (26.8.1789 tarihli) *"Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen"*i [İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi] iktibas etmiş olan 1791 tarihli Anayasa, 11. maddesinde "kamu"nun bütünlüğünü tamamlar: "Düşünce ve fikirlerin özgürce açığa vurulması, insanın en değerli haklarından biridir. Bu nedenle herkes, yasayla belirlenmiş durumlarda bu özgürlüğün kötüye kullanılmasından sorumlu olmak kay-

30 Bu dörtlük, R. Smend'in şu eserinde yer almaktadır: "Zum Problem des Öffentlichen und der Öffentlichkeit", *Gedächtnisschrift für Jellinek* içinde, Münih 1955.

dıyla, serbestçe konuşabilir, yazabilir, basım faaliyetinde bulunabilir."[31] 1793 tarihli Anayasa, örgütlenme özgürlüğünü, açıkça düşünceyi açıklama özgürlüğüne sağlanan korumanın kapsamına dahil eder: "Düşünce ve fikirlerini basın yoluyla veya başka herhangi bir tarzda açığa vurma hakkı, barışçıl toplanma hakkı ... engellenemez"; ardından, adeta bu temkinlilik için bir özür mahiyetinde, Ancien Régime'e yönelik bir atıfla şu ilave yapılır: "Bu hakları ilan etme zorunluluğu, despotizmin veya canlı hatırasının varlığı halinde varittir."[32] Bu madde, yürürlüğe girdiği dönemde, kuşkusuz artık anayasa gerçekliği ile uyuşmuyordu. Önceki yılın Ağustos'unda, Tuilerien baskınından iki gün sonra, Paris Belediyesi'nin bir kararnamesinde, devrim karşıtları "kamu oyunu zehirleyenler" olarak damgalanmış ve basın organlarına el konmuştu. 17.1.1800 tarihinde, darbeden iki gün sonra, Napolyon basın özgürlüğünü genel olarak ilga etti. Onüç gazete, ismen siyasal basın yasağının kapsamı dışında bırakıldı. Napolyon, 1811'den sonra, resmî *Moniteur* dışında, yalnızca iki gazeteye daha, o da sıkı bir sansür altında müsamaha gösterdi. Geri dönen Bourbonlar, gerçi kendilerini basın özgürlüğüne saygı göstereceklerine dair bir Bildiri ile takdim ettiler. Haziran 1814 tarihli Şart'a göre (Madde 8): "Fransızlar, bu özgürlüklerin kötüye kullanımını önlemeye yönelik yasalara uymaları şartıyla, görüşlerini açıklama ve yayınlatma hakkına sahiptirler."[33] Fakat muhalefet, yalnız büyük bir temkinle kendini ifade edebiliyordu. Ancak şiarını Thiers ve Mignet tarafından kurulan muhalefet

31 *Die Entwicklung der Menschen- und Bürgerrechte*, Ed. F. Hartung, Göttingen 1954, s.33 ve s. 35. İlk defa Virginia Eyaleti, benzer garantileri 12.6.1776 tarihli *Bill of Rights*'ın [Haklar Bildirgesi'nin] 12. maddesinde tanımıştır: "Basın özgürlüğü, özgürlüğün en önemli dayanaklarından biridir ve despotik hükümetler dışında bir yolla asla sınırlanamaz", *aynı yerde*, s.27.

32 *Aynı yerde.*

33 Hartung, *a.g.e.*, s.45.

gazetesi *National*'dan alan Temmuz Devrimi,[34] basına, partilere ve nihayet seçme hakkı reformu ile genişletilen ve müzakerelerini tam bir aleniyet içinde yürüten Parlamentoya, devrimci insan hakları ile güvencelenen hareket alanını iade etmiştir.

Almanya'da parlamenter yaşama benzer bir kıpırdanma, ancak -ve o da kısa bir süre için- Fransız Temmuz Devrimi'nin bir sonucu olarak bazı Güney ve Güneybatı Alman memleketlerinin hükümet merkezlerinde kendini gösterir.[35] Buralarda, 1815'te Viyana Sonuç Belgesi ile kurulması tavsiye edilen temsil heyetleri, diyet meclislerinden gelen belli geleneklerle birleşmişler; fakat daha sonra Karlsbad Kararları ile hemen hemen her yerde felce uğratılmışlardı.

Almanya'daki şartlar, Kıta Avrupa'sı mutlakiyetçiliğinin özellikle soyluluk ile burjuvazi arasında genel olarak daha uzun bir süre muhafaza ettiği zümresel sınırlar dolayısıyla İngiltere'deki durumdan farklılaşıyordu; burjuvalar, kendi açılarından halka mesafeli olmaya tavizsiz bir önem atfediyorlardı. Halk; kırsal nüfus (tarla işçilerinden, müstecir ve özgür toprak sahiplerine kadar) ile gerçek alt tabaka (gündelikçiler, askerler ve hizmetkârlar) dışında esnaf, zanaatkâr ve işçileri kapsıyordu. "Halk", *peuple* [aşağı tabaka] ile örtüşür; bu iki kategori, 18. yüzyıl boyunca aynı anlamı yüklendiler. Orada olduğu gibi burada da, dükkân tezgâhı ve kol emeği, gerçek burjuvazi ile olan sınırın öznel açıdan kesin ölçütleri olarak kabul ediliyorlardı. Bir zamanlar öncelikle vatandaş, şehir vatandaşı olan küçük tacir ve zanaatkârlar, "burjuvalar" tarafından artık burjuvaziye dahil sayılmıyordu. Onların ölçütü, tahsildi; burjuvalar, iş adamları ve

34 "Kral hükmedemez ve yönetemez."

35 Karş. o dönemde yayınlanmış "1831 Tarihli Bayern Diyet Meclisi'ne İlişkin Münih Yazısı" adlı rapor, *Historisch-Politische Zeitschrift* içinde, C.I, Hamburg 1832, s.94 vd.

akademisyenler (alimler, din adamları, memurlar, hekimler, hukukçular, öğretmenler vb.) gibi tahsilli zümrelere dahildiler. Öte yandan, Almanya'daki durum, soyluluğun saraylar karşısındaki tamamen bağımlı konumu dolayısıyla Fransa'daki durumdan farklılaşıyordu. Soyluluk, ekonomik ve siyasal işlevleri budanmış olan "toplum" alanını, burjuva entellektüellerle iletişim içinde, düşünce üreten bir kamusal topluluğun kültürel açıdan belirleyici alanına doğru geliştirme kudretinden yoksundu.[36]

Siyasal düşünce üreten kamusal topluluk, öncelikle burjuvaların özel toplantılarında kendine bir mekân buldu. 18. yüzyılın son onyıllarında, siyasal nitelik taşıyanlar da dahil olmak üzere serpilip gelişen dergiler, adeta özel şahıslar arasında cemiyet hayatının billurlaşma noktalarını oluşturuyorlardı. Sözkonusu olan, sadece bizzat mecmuaların aydınlanma çağının "okuma iptilası"nı, hatta "okuma hırsı"nı belgelemeleri değildi;[37] 70'li yıllardan itibaren özel ve ticarî okuma cemiyetleri, küçük olanlar da dahil bütün şehirlerde yaygınlaştı; öyle ki, bu kurumların değeri ve değersizliği üzerinde genel bir tartışma başladı. Almanya'da yüzyılın sonu itibariyle 270'ten fazla okuma cemiyeti tesbit edilebilmiştir.[38] Bunlar, daha çok kendilerine ait mekânları olan, hem dergi ve gazete okuma hem de, aynı derecede önemli

36 E. Heilborn, *Zwischen zwei Revolutionen*, Berlin 1929, C.1, Der Geist der Schinkelzeit 1789 bis 1848, s.97 vd.

37 Bkz. örneğin *"Journal von und für Deutschland"*, 1790, II, s.55; ya da *"Jenaische Allgemeine Literarturzeitung"* 1797, sayı 30, s.255. 18. yüzyılın sonları Almanya'sında siyasal kamunun ortaya çıkışı konusunda genel olarak karş. F. Valjavec, *Die Entstehung der politischen Strömungen in Deutschland 1770-1815*, Münih 1951.

38 Malzeme açısından zengin bir doktora tezi olan şu esere bkz.: I. Jentsch, *Zur Geschichte des Zeitungswesen in Deutschland*, Leipzig 1937. Aynı şey İsviçre bakımından da geçerlidir, *aynı yerde* s.33, dipnot 10. Ayrıca M. Braubach'ın şu ayrıntılı incelemesine de bakılabilir: "Ein publizistischer Plan der Bonner Lesegesellschaft", *Festschrift für L. Bergsträsser* içinde, Düsseldorf 1954, s.21 vd.

olmak üzere, okunanlar üzerinde sohbet etme imkânı sunan derneklerdi. En eski okuma çevreleri, gazetelerin ucuza edinilmelerini sağlayan toplu abonelerden başkaları değildi. Oysa okuma cemiyetleri, artık bu tür malî saiklerden doğmuyordu. Yönetim kurullarını tüzüklerine uygun bir şekilde seçimle oluşturan, yeni üyelerin alınmasına oy çokluğuyla karar veren, çekişmeli konuları genel olarak parlamenter yoldan çözen, kadınları dışlayan ve oyun oynamayı yasaklayan bu dernekler; münhasıran burjuva özel şahısların, düşünce üreten kamusal topluluk olarak bir kamusallık yaratma ihtiyacına hizmet ediyorlardı: dergiler okumak, bunlar üzerinde konuşmak, şahsî fikir alış-verişinde bulunmak ve daha sonra 1790'lı yıllardan itibaren "kamusal" olarak adlandırılacak olan şeyi birlikte formüle etmek. En çok alınan ve okunanlar, siyasal içerikli mecmualardı: Schlözer'in *Staatsanzeige*'si ile Wieland'ın *Teutscher Merkur*'u, Archenholz'un *Minerva*'sı, *Hamburger Politischer Journal, Journal von und für Deutschland* gibi.[39] Hannoverli Schlözer'in 4000'lik bir tiraja ulaşan dergisinin üzerine, İngiliz basın özgürlüğünün ışığı düşmüştü; bu dergi, "büyüklerin en çok tiksindiği şey" sayılıyordu; çünkü, o zamanın rivayetine göre, bunlar, "Schlözer'de çıkmaktan"[40] korkuyorlardı. Güneybatı Almanya'da hükümdarların, ilk siyasal gazetecilere yönelik gaddarca tepkisi de, herhalde kamunun eleştirel gücünün bir belirtisidir. Önce 1778'de *Felleisen* ile ortaya çıkan Wekherlin ve daha 1774'te kendisine ait olan *Deutsche Chronik* ile meşhur olan Schubart, ağır bir bedel öderler. Biri hapiste ölür; diğerinin ise, on yıllık kalebentlikte

39 "Hamburger Harmonie'nin ünlü okuma odasında, yüzyıl dönemecinde, 47 Alman, 8 Fransız, 2 de İngiliz gazetesi sergileniyordu. Oyalayıcı dergiler, eski haftalık alılâk gazeteleri de içinde olmak üzere, aslında reperatuara dahil değildiler; bunları kadınlar evde okurlardı.

40 Groth, *a.g.e.*, C. I, s.706.

omurgası kırılır: beyin yıkama henüz dolaysız bir tarzda yapılmaktadır.[41]

10. Özel Özerkliğin Alanı Olarak Burjuva Toplumu: Özel Hukuk ve Liberalleştirilen Pazar

İngiltere ve Kıta Avrupa'sında siyasal işlev gören bir kamunun ortaya çıkışı hakkındaki tarihsel açıklamalar; kamusal topluluk, basın, partiler ve parlamento arasındaki kurumsal bağlantı ve otorite ile - hükümetlerin eleştirel denetiminin bir ilkesi olarak- aleniyet arasındaki zıtlaşmanın gerilim alanıyla sınırlandıkları ölçüde soyut kalırlar. Bu açıklamalarla, kamunun 18. yüzyıl boyunca siyasal işlevler edindiği kanıtlanabilir; fakat bizzat bu işlevin niteliği, burjuva toplumunun gelişim tarihinin, meta dolaşımı ile toplumsal emeğin devletin buyruklarından özgürleştikleri özgül aşamasından hareketle bütünsel bir şekilde kavranabilir ancak. Bu sürecin geçici bir sonuca ulaştığı siyasal düzen içinde, kamunun merkezî bir konum işgal etmesi tesadüf değildir: kamu, parlamenter hükümet biçimini içeren burjuva hukuk devletinin adeta örgütlenme ilkesi haline gelir. Örneğin İngiltere'de, 1832 tarihli büyük Reform Beyannamesi'nden sonra böyle olmuştur. Aynı şey, belli kayıtlamalarla, 1830 tarihli Belçika Anayasası örneğine uyan meşrutî monarşi denen [yönetim biçimi] için de geçerlidir.

Siyasal işlevli kamu, burjuva toplumunu, kendi ihtiyaçla-

41 Bu konuda karş. L. Balet, *a.g.e.*, s.132-133: Schubart, bir yıl boyunca (Hohenasberg Kalesindeki) eski kulenin bir hücresinde samanların üstünde yattı. Pijaması, sonunda vücudunda çürümüştü. .. İki yıl üç aylık mahpusluktan sonra, açık havada dolaşmasına izin verildi. 1780'de, ilk defa karısı ve çocuklarıyla yazışma hakkına kavuştu ve aynı yıl hücre hapsi kalebentliğe çevrildi. On yıllık hapisten sonra, nihayet salıverildi.." Öte yandan genç Schiller, ilk siyasal ilhamını bu Schubart'tan almıştır; evet, *"Haydutlar"* da, kendi tarzlarında, siyasal gazeteciliğin başlangıç unsurları arasında yer alır.

rına uygun düşen bir devlet erki ile uzlaştıran bir organın normatif statüsünü kazanır. Bu "gelişmiş" burjuva kamusallığının toplumsal önşartı, toplumsal yeniden üretim alanındaki ilişkiyi mümkün olduğunca özel şahısların kendi aralarındaki bir sorun haline getirerek, burjuva toplumunun özelleştirilmesini tamamlayan, eğilim itibariyle liberalleştirilmiş bir pazardır. Mutlakiyet yönetimi altında, burjuva kamusunun özel bir alan olarak inşasından, ilkin yalnızca toplumsal ilişkilerin kamusal benzeri karakterlerinden soyutlanmaları şeklindeki özel anlamıyla söz edilebiliyordu; siyasal, hukuksal ve idarî işlevler, kamusal erki oluşturmak üzere bir araya getirildiler. "Özel", bu kamusal alandan ayrılmış olan sahaydı. Fakat bu, asla hükümetin düzenleme yetkisinden kurtulma anlamına gelmiyordu; esasen bu saha, merkantilist yoldan düzenlenmiş olarak ortaya çıkabilmişti. Öte yandan merkantilizmin "birliği teşvik edici sistemi", yeniden üretim sürecinin özelleştirilmesini de olumlu anlamda başlatmıştı: bu demektir ki, yeniden üretim süreci, özerk bir şekilde ve pazarın kendine özgü yasalarına uygun olarak yavaş yavaş gelişecektir. Zira kapitalist üretim tarzı yukarıdan gelen teşvikle yaşama geçirildikçe, toplumsal ilişkiler, mübadele ilişkilerinin dolayımından geçmek durumundadır. Pazarın bu alanının genişletilip serbestleştirilmesi ile birlikte, mülk sahipleri özel [konumlarıyla] özerklik elde ederler; "özel"in olumlu anlamı, genel olarak kapitalist işlev gören mülkiyet üzerindeki serbest tasarruf kavramında olgunlaşır.

Bu sürecin daha merkantilist aşamada bile ne kadar ilerlediğini, özel hukukun yeniçağdaki gelişimi göstermektedir. Hukuksal işlemin, serbest irade beyanıyla kurulmuş bir sözleşme olarak kavranışı, birbirleriyle serbestçe rekabet eden mal sahipleri arasındaki mübadele olgusundan taklit edilmiştir. Özel şahısların birbirleriyle olan ilişkilerini ilke

olarak özel sözleşmelere dayandıran bir özel hukuk sistemi, aynı zamanda serbest pazar yasalarına göre ortaya çıkan mübadele ilişkilerinin belirleyici olduğunu varsayar. Kuşkusuz sözleşmenin tarafları, her olayda ayrıca mübadele tarafları ilişkisi içinde olmazlar; fakat burjuva toplumu bakımından merkezî nitelikte olan bu ilişki, sözleşme ilişkileri için genel bir model sunar. - Özel hukuk sisteminin temel özgürlükleriyle birlikte, şahsın hukuksal konumu için bir güvence oluşturan hak ehliyeti kategorisi de biçimlenir; hak ehliyeti, artık mevkiye ve doğuma göre tanımlanmaz. *Status libertatis, status civitatis* ve *status familiae,* şimdi genel olarak bütün hukuk öznelerine atfedilen tek bir *status naturalis*'e boyun eğerler[42] - mal sahiplerinin pazardaki ve tahsillilerin kamudaki ilkesel eşdeğerliğine tekabül eden bir durumdur bu.

Medeni hukukun büyük kodifikasyonları ile birlikte, kelimenin tam anlamıyla özel bir alanı, yani özel şahıslar arasındaki ilişkilerin zümresel ve devletsel yüklerden tedricen kurtarıldığı alanı güvenceleyen bir normlar sistemi geliştirilir. Bu kodifikasyonlar, özel mülkiyet kurumunu ve onun bağlantıları olarak sözleşme, çalışma ve miras gibi temel özgürlükleri teminat altına alırlar. Hiç şüphesiz, Kıta Avrupa'sındaki gelişim aşamaları, tam da kodifikasyonlar sayesinde, aynı sürecin *Common Law* çerçevesinde cereyan ettiği İngiltere'ye nazaran daha belirgindir; buna rağmen, serbest meta dolaşımına dayalı bir toplumun özgül hukuksal

---

42 Bu kavramların hukuk teorisi açısından tarihi konusunda bkz. Hermann Coing, *Der Rechtsbegriff der menschlichen Person und die Theorie der Menschenrechte, Sonderveröffentlichung der Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht,* Berlin und Tübingen 1950, s.191 vd. "Genel hak ehliyeti"nin 18. yüzyıl ile 19. yüzyılın başlarında yapılan özel hukuk kodifikasyonlarında yaşama geçirilmesini, H. Conrad şu eserinde incelemektedir: Individuum und Gemeinschaft in der Privatrechtsordnung", *Heft 18 der Juristischen Studiengesellschaft,* Karlsruhe 1956.

biçim ve kurumları[43] burada, Roma Hukuku geleneği içinde yer alan ülkelerden daha önce oluşurlar. Prusya'da Genel Ülke Kanunu *[Allgemeines Landrecht]* 1794'te; Avusturya'da Medeni Kanun 1811'de yayınlanır; bu ikisinin arasında, burjuva özel hukukunun klasik eseri olan 1804 tarihli *Code Civil* [Fransız Medeni Kanunu] yer alır. Bütün bu yasa metinleri bakımından karakteristik olan husus, burjuva toplumunun yalnızca çıkarı için değil, ayrıca onun özgül ortamı içinde ortaya çıkmış olmalarıdır: bunlar, çok defa, kamusal topluluk olarak bir araya gelmiş özel şahısların kamusal muhakemesinin içinden süzülüp gelmişlerdir. Kamu oyu, parlamenter kurumların mevcut olmadığı ya da Napolyon Fransa'sında olduğu gibi etkisiz kaldıkları yerlerde bile, ödüllü yarışma duyuruları ve mülakatlar yoluyla yasama faaliyetine katılıyordu. Tıpkı Berlin ve Viyana'da olduğu gibi Paris'te de, yasa tasarısı, değerlendirme için sadece uzmanlara mahsus bir foruma değil, evvela kamu oyuna sunuluyordu (1800). Evet, bizzat tasarılar, yargı ve hukuk doktrininin geleneksel taşıyıcıları tarafından bile değil, aksine hükümetin tahsilli mutemetleri tarafından hazırlanıyordu. Bu mutemetler, adeta daha şimdiden siyasal işlev gören kamu ile ilişkileri kuran şahıslar durumundaydılar. Tasarıların temel fikirleri, Suarez'in de dahil olduğu Berlin Çarşamba Toplantısı türünden tartışma çevrelerinde müzakere ediliyordu.

Modern özel hukukun tarihi, 18. yüzyıldaki doğal hukuku pozitifleştirmeye dönük çalışmalarla başlamaz. Önceleri sadece Kilise Hukukunun karşıtı anlamında özel hukuk olarak kavranan iktibas edilmiş Roma Hukuku bile, ancak gerek eski egemenlik zümrelerinin gerekse şehirli meslek zümrelerinin geleneksel hukuksal biçimlerinin çözülüşü ile birlikte,

43 Yani, sermaye şirketi, aynî kredi, kıymetli evrak, ticaret ve deniz taşımacılığı hukukunun unsurları, maden hukuku ve bir bütün olarak rekabet hukuku.

özgürleşmiş burjuva toplumunun hukuku olma yönünde gelişir. Mutlakiyet yönetimi altında bu hukuk -aslında hukuk olmaktan çok bir hukuk tekniğidir bu-, merkezîleşmeyi hedefleyen hükümet ile zümresel iktidarların tikelciliği arasındaki mücadelede, hükümdarlara bir araç olarak hizmet eder. Burjuva toplumu, korporatif bağlarından çözülüp hükümdarın idarî hakimiyetine tabi kılınacaktır. Roma Hukuku, bu işlev bakımından da, henüz gerçek anlamda bir özel hukuk düzenini güvencelemez. "Özel hukuk", polis nizamnamelerince bütünüyle massedilmediği durumlarda bile, yönetime bağımlı kalır; bu nizamnameler, "kamusal refah"a ilişkin tali ödevler[44] ile birlikte ticaret, sanayi ve iş hukukunu kapsar. Özel hukuk alanında dönemin egemen teorisinin yönelim gösterdiği Pandektler, hukuk gerçekliği karşısında hayalî hale gelirler: "Pandektler, iş hukukunda, özgür iş ilişkileri için, sadece henüz yeterince ayrımlaşmamış serbest hizmet kirasını tanırlar; fakat mahallî hizmetçilik hukuku, ev reisliği ve ev topluluğundan; zenaat hukuku, korporatif konumdan; kırsal iş hukuku, çiftçiliğe ilişkin hizmet yükümlülüklerinden hareket eder. Pandektlerin borçlar hukuku, genel olarak sözleşme özgürlüğünü varsayar; mahallî düzenlemeler ise, fiyat tesbitleri, narhlar, teslim ve sunum yükümlülükleri, üretim sınırlamaları ve bağıtlama yükümlülükleri ile doludur... Soyut, genel ve bundan dolayı görünüşte iktisaden bireyci özgür bir hukuk düzeninin karşısında; sözleşme hukuku, iş hukuku, konut hukuku ve taşınmaz hukuku alanlarında, kısacası özel hukukun toplumsal ve ekonomik açıdan canalıcı bütün noktalarında bunaltıcı ölçüde devletsel, loncasal ve korporatif yükümlükler yer alır".[45]

---

44 Örneğin kıyafet, düğün, fahişelik, tefecilik, Tanrıyı tahkir, gıda maddelerinin tağşişi vb.nin tabi olduğu düzen; karş. F. Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*, Göttingen 1952, s.108 vd.

45 F. Wieacker, *a.g.e.*, s.110.

Modern özel hukuk, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu yükümlülükleri esas itibariyle tasfiye etti. Buna rağmen, *status*'ten *contract*'a doğru gelişimin, o dönemde sanayi sermayesinin değerlenmesini, aynı zamanda kapitalist üretim tarzının uygulanmasını engelleyen bütün sınırları yarması, bundan sonra bir yüzyıl daha sürmüştür; ta ki mülkiyet, pazara katılanlar arasındaki serbest mübadeleye; mülkiyetin miras yoluyla devri, maliklerin özgür iradesine; mesleğin seçimi ve icrası ile çalışanların eğitimi, işverenin takdirine; ücretin belirlenmesi, işveren ile işçi arasında yapılan özgür sözleşmeye bırakılıncaya kadar. İngiltere'de 1757 yılında, ilk önce tekstil sanayiinde ücretlerin devlet tarafından düzenlenmesi yetkisi, sulh hakimlerinden alındı; 1813'e kadar özgür ücretli emek, bütün sanayi dallarında uygulamaya sokuldu; çıraklar için yedi yıllık eğitim süresi öngören Elisabeth Yasası bir yıl sonra yürürlükten kaldırıldı. Katı örgütlenme yasakları, buna eşlik etti. Keza 18. yüzyılın ortalarından itibaren meslek özgürlüğü adım adım genişledi. Fransa'da bu gelişim, Devrimin patlak vermesiyle başladı; 1791'e kadar ticaret ve sanayi alanında hemen hemen bütün devletsel yönergeler, bütün zümresel düzenlemeler tasfiye edildi. Avusturya'da daha II. Josef döneminde yaşama geçirilen şey, Prusya'da 1806 yenilgisinden sonraki Stein-Hardenberg reformlarına kaldı. Mirasçılıkla ilgili feodal yasalar bile, uzun süre başarı ile savunuldu. İngiltere'de, mirasçılığın ev ve aile topluluğu şeklindeki kollektif ekonomik birimden ayrılıp bireysel malikle ilişkilendirilmesi gerektiği şeklindeki bireyci anlayış, ancak 1843 tarihli reform yasası ile yaşama geçti.[46] Uluslar arasındaki (Alman topraklarında bölgeler arasındaki) meta dolaşımı gümrük sınırlamalarından kurtarılmadan önce, sanayi sermayesi

46 L. Brentano, *Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands*, Jena 1928, III, 1, s.223 vd.

içeride kendi mecrasını açtı; bu gelişimin sonunda, mal, arazi ve emek piyasaları, hatta bizzat sermaye piyasası neredeyse münhasıran serbest rekabet yasalarına tabi oldu.

Dış ticaret ilişkilerinin liberalleştirilmesi, İngiltere'de bile, ancak tahıl yasalarının ilgasının ardından 1846 yılında tutarlı bir şekilde gerçekleştirilebildi. Daha üst bir aşamada, yerleşik piyasa konumlarına bağlı olan savunmacı çıkarlar ile yeni sektörlerde yatırım yapmış sermayenin genişletici çıkarları arasındaki eski çelişki yeniden üretildi. Fakat sözkonusu çelişki, bu kez, Sanayi Devriminin kudretli güçlerinin desteğiyle,[47] sırf eski tekellerin geçici olarak gevşetilmesi ve uzun vadede de piyasaya hakim olan konumlarda basit bir değişiklik sonucunu doğurmakla kalmadı. Yeni sanayilerin, ürünleri için genişlemiş sürüm imkânlarına, üretimleri için hammade ithalinin geliştirilmesine, nihayet üreticilerinin, yani ücretli işçilerin yaşam standardını düşük tutmak için genişletilmiş gıda maddeleri ithalatına duydukları ihtiyaç - devlet düzenlemelerinin, imtiyaz ve denetimlerin tasfiyesine yönelik bu nesnel çıkar, hem denize hem de pazara hakim bir ulus olan zamanın İngiltere'sini, *laisser faire* dolayısıyla her şeyi elde edebileceği ve hiçbir nedenle yitiremeyeceği bir durumdayken yakaladı. İngiltere'nin sanayi hamlesi, onun serbest ticarete olan ilgisini de artırdı.[48] Kaldı ki, Kuzey Amerika kolonilerinin anavatandan özgürleşmelerinden sonra, bunu sınama imkânı doğmuştu. Özgür bir ülke ile ticaretin, en azından bir ve aynı kolonyal sistem çerçevesindeki mübadele kadar

---

47 W. Ashley, *The Economic Organization of England, An Outline History,* Londra 1923, s.141: "1776'dan çok önce İngiliz sanayiinin büyük bir kısmı, iki önemli açıdan kapitalist teşebbüse bağımlı olmuştu: malzemeleriyle birlikte fiilen işçileri tedarik eden ve bitmiş mamulleri için bir pazar bulan ticarî bir kapitalist." Ayrıca Karş. H. O. Meredith, *Economic History of England,* Londra 1949, s.221 vd.

48 R. Hilferding, *Das Finanzkapital,* Berlin 1955, s.447 vd.

kârlı olduğu kanıtlandı.[49] Böylece *free trade*[50] [serbest ticaret], yani serbest rekabetin hem dışarıya karşı hem içerdeki etkililiği, liberal olarak adlandırılan bir aşamanın tamamını belirledi. Evet, rekabetçi kapitalizmin bu özgül yapısından, kapitalizmin özünü türetmek alışkanlık haline gelmiştir. Buna karşılık, rekabetçi kapitalizmin, kapitalizmin uzun tarihi içinde sadece mutlu bir an kadar sürdüğünü hatırlatmak gerekir: zira bu, 18. yüzyılın sonlarının İngiltere'sindeki benzersiz bir tarihsel konumdan kaynaklanıyordu. Diğer ülkeler, liberal çağın en parlak döneminde - 19. yüzyılın ortaları- bile uluslararası ticarette *laisser faire* ilkelerini kayıtsız şartsız gerçekleştiremediler. Yine de, özel bir alan olarak burjuva toplumu yalnızca bu aşamada, siyasal kamu oyunun burjuva hukuk devletindeki yetkin gelişimine ulaşabileceği derecede, kamusal erkin buyruklarından özgürleşmiştir.[51]

---

49 "Trafalgar zaferi ve bunu takiben İngiltere'nin rakipsiz bir deniz gücü kurması, ulusal zenginliğin siyasal gücüne özel bir dikkat çekmeyi ya da topluluk için hangi ticaretin yararlı olduğu konusunda soru sorulmasını gereksiz kılmış gözükmektedir. Devletin payına bir insanın sermayesiyle işgörme biçimine müdahale etmenin bütün zemini, ondokuzuncu yüzyılın kamu oyu, kapitalisti kendi seçtiği herhangi bir teşebbüste zenginliğini kullanmak üzere bütünüyle serbest bırakmaya ve elde ettiği kârı teşebbüsünün devlete faydalı olduğunun en iyi kamtı olarak değerlendirmeye eğilimli olduğunda ortadan kalkmış gibidir."

50 Dış ticaretin liberalleştirilmesi, William Pitt'in 1786'da Fransa ile yaptığı anlaşmayla başlar.

51 Bu durum, Almanya için, İngiltere ve Fransa'daki ölçülerde geçerli değildir. 18. yüzyılın sononda Prusya'da devlet ile toplum arasında bir ayrım, ancak potansiyel olarak mevcuttu; bu konuda W. Conze'nin toplumsal tarih açısından yaptığı şu incelemeye bakınız: "Staat und Gesellschat in der frührevolutionären Epoche Deutschlands", *Historische Zeitschrift* içinde, C.186, s.1-34; ayrıca karş. W. Conze (der.), *Staat und Gesellschaft im deutschen Vormärz*, Stuttgart 1963.

11. Kamunun Burjuva Hukuk Devletindeki Çelişkili Kurumsallaşması

Burjuva toplumuna içkin olan fikre göre, serbest rekabet sistemi kendi kendini düzenleyebilir; hatta sadece ekonomi dışı bir merciin mübadele ilişkisine müdahale etmemesi kayıt ve şartıyla, herkesin refahı ve adalet anlamında bireysel yetenek ölçütüne göre işleyeceğini vaat eder. Münhasıran serbest piyasa yasaları tarafından belirlenen toplum, kendini sadece egemenlikten arınmış bir alan olarak değil, ayrıca umumiyet itibariyle zordan arınmış bir toplum olarak sunar; her bir mal sahibinin ekonomik gücü, fiyat mekanizmasını etkileyemeyeceği, böylelikle de asla doğrudan doğruya diğer mal sahipleri üzerinde bir güç olarak etkin olamayacağı bir hiyerarşi çerçevesinde tasavvur edilir. Bu güç, mübadele sürecinden anonim ve belli ölçülerde özerk olarak çıkan, iktidardan arınmış piyasa kararına tabi olur.[52] Ekonomik temel düzenin hukuksal güvenceleri de, eğilim itibariyle gücün etkisizleştiği ve egemenlikten arınmış bir özel alanın bu doğrultusuna işaret ederler. Hukuksal güvenlik, yani devlet işlevlerinin genel normlara bağlı olması, burjuva özel hukuk sistemi içinde tedvin edilmiş özgürlüklerle birlikte, "serbest pazar" düzenini korur. Yasayla tanınmış bir yetkiye dayanmayan devlet müdahaleleri, sosyolojik anlamları gereğince, aslen doğal hukuka göre belirlenmiş adalet ilkelerini ihlal ettikleri için değil, basitçe öngörüle-

52 "Müşterilerini haksız yüksek fiyatlarla sömürmeye niyet eden, onların kendisini sayısız rakiplerinin yararına olmak üzere seçtiğini keşfedecek kadar uzun yaşayacaktır sadece. Ne müşterilerine yüklenmeye ne de kullandığı emeğe (benzer nedenlerle diğer destekçilerine) az ücret ödemeye gücü yeten bir işadamının, herhangi bir kimseye kötülük yapmak için pek az kuvveti olduğu sonucuna varmak sadece kısa bir teemmül gerektirir. Özel gücün kullanılması, özellikle de kötüye kullanılması fırsatını asgariye indirmek, hükümetin ekonomi üzerindeki otoritesini kullanmadaki haklılığını büyük ölçüde ortadan kaldıracaktır." J. K. Galbraith, *American Capitalism*, Boston 1952, s.31.

mez olacakları ve dolayısıyla tam da kapitalist işlev gören özel şahısların çıkarına olan rasyonelliğin tarz ve ölçüsünden yoksun olacakları için kötüdürler. Zira aksi takdirde, daha Max Weber'in sanayi kapitalizminde keşfettiği "hesap edilebilirlik [öngörülebilirlik] güvenceleri"[53] ortadan kalkar: kâr imkânlarının hesaplanması, öngörülebilir beklentilere uygun şekilde işleyen bir ilişkiyi gerektirir. Yetkiye uygunluk ve hukuksal biçimsellik, bu nedenle burjuva hukuk devletinin ölçütleri durumundadır;[54] "rasyonel" idare ve "bağımsız" yargı,[55] örgütlenme açısından önşart niteliğindedir. Yürütme ve yargının uymak zorunda oldukları yasanın kendisi, herkes için eşit derecede bağlayıcı olmalıdır; yasa, ilke olarak istisna veya imtiyaz tanıyamaz. Bu açıdan devletin yasaları, pazarın yasalarıyla uyuşurlar: her ikisi de vatandaş ve özel şahıs karşısında bir istisnaya izin vermezler; nesneldirler, yani bireyler tarafından manipüle edilemezler (fiyat, her bir münferit mal sahibinin etkisinden uzaklaşır); belli şahısları muhatap almazlar (serbest pazar özel uyuşmaları yasaklar).

---

53 Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft,* Tübingen 1956, C.II, s.651: "Sanayi kapitalizmi; hukuk düzeninin işleyişinin sürekliliğine, kesinliğine ve nesnelliğine; yargı ve yönetimin rasyonelliğine ve ilkesel öngörülebilirliğine güvenmek zorundadır."

54 Hukuk devletinden, hep belli bir siyasal düzenin maddî anlamı olarak söz ediyorum; hukuk devletinin, 19. yüzyılın sonlarındaki Alman hukuk içtihat ve doktrininde biçimselleştirilmesi, işaret edilen bağlama dahil olan sosyolojik olarak açıklanabilecek bir intibaktır. Ayrıca karş. U. Scheuner, "Die neuere Entwicklung des Rechtsstaates in Deutschland", *Festschrift des deutschen Juristentages,* C.II içinde, Karlsruhe 1960, s.229 vd.

55 Bu arada yargı, bir bilimsel hukuk doktrinini gerektirir; karş. Wieacker, *a.g.e.*, s.257: "Bizzat kendine karşı sorumlu olan bilimsel bir hukuk doktrininin tarafsızlığı, dolaysız bir adalet işlevine sahiptir. Bu doktrin; yargıçları sözgötürmez, kamu oyu tarafından onaylanmış, kontrol edilebilir teoremlerle bağlı kılmak suretiyle, işlev ilkesi düzenlenmiş mücadele ve rekabet olan özgür bir toplumda birbirlerine karşıt, bencil siyasal, toplumsal ve ekonomik çıkarları yargı alanından uzaklaştırır. Fakat bu sayede, tam da bu toplumun oyun kurallarını, yani kuvvet kullanma yerine uzlaşma ve biçimsel doğruluğu gerçekleştirir."

Pazar yasaları, elbette kendi kendilerini ayarlarlar; bu da onlara klasik iktisatta bir *ordre naturel* [doğal düzen] görüntüsü bahşeder; buna karşılık devletin yasaları, açıkça va'zedilmeye ihtiyaç duyarlar. Bu durumda hükümdar da, kendi emirlerini, umumiyetle devlet faaliyetlerini genel normlara bağlı kılmaya hazır olması şartıyla, yasa koyucu olarak işlev görebilir; bu arada bu normların da, burjuva ilişkilerin çıkarlarını esas almaları gerekir. Bu haliyle hukuk devleti, kamunun parlamenter (veya en azından parlamenter bağlılığı olan) bir hükümet şekli çerçevesinde yapısallaştırılmasını gerektirmez. Benzer şeyi Fizyokratlar da düşünmüştü; onların savunduğu sözümona yasal despotizm, kamu oyunun egemen kılınmasını tam da aydınlanmacı monarklardan bekliyordu. Sanayi sermayesi ile rekabet eden çıkarlar, özellikle de - ister soylu toprak sahiplerine, ister burjuvalaştırılmış derebeylerine ait olsun- topraktaki çıkarlar, liberal aşamada bile öylesine güçlüydü ki, İngiliz parlamentosuna dahi 1832'ye kadar egemen oldu ve tahıl yasalarının ilgasını ondört yıl daha geciktirdi.[56] Fizyokratların aydınlanmacı monarkı, bu nedenle saf bir hayal olarak kalır: sınıfsal çıkar çatışmasında hukuk devleti, burjuva ilişkinin ihtiyaçlarına uygun düşen bir yasamayı *per se* [kendiliğinden] garantilemez. Özel şahıslardan oluşan kamusal topluluk, bu kesinliği, bizzat yasama yetkisini kullanarak yürüttüğü mücadeleyle elde eder ancak. Bir burjuva devleti olarak hukuk devleti, yasa ile kamu oyu arasındaki bağlantıyı kurumsal yönden güvence altına almak için, siyasal işlevli kamuyu bir devlet organı olarak inşa eder.

Bununla beraber, hukuk devleti, böyle bir kökene sahip olmasından kaynaklanan kendine özgü bir çelişkinin izlerini taşır. Bu çelişki, önce yasa kavramındaki bir çatışkıda

56 L. Brentano, *a.g.e.*, s.209 vd.

[iki yanlılıkta] açığa çıkar: "Güçlü bir krallık hükümetine karşı yürütülen siyasal mücadelede, yasaya aslî ayırıcı özelliğini veren şey olarak parlamentonun katılımı, hep daha güçlü vurgulanmak ve sonunda kesin bir şekilde belirleyici olmak zorundaydı. Yasa kavramı, siyasal açıdan öncelikle parlamentonun katılımını içeriyorsa, o zaman ... şu ters-yüz etmedeki anlam da açığa çıkar: Parlamentonun katılımı altında ortaya çıkan şey, bir yasadır. O halde yasanın egemenliği, parlamentonun katılımı veya sonuçta parlamentonun egemenliği anlamına gelir."[57] Bu demektir ki, bir yandan bir irade beyanı olarak yasaya, cebren yaşama geçirilmiş egemenlik iddiası unsuru dahildir. Fakat diğer yandan, aklın bir ifadesi olarak yasa, daha eski olan diğer bir unsuru, kamu oyundan gelen ve parlamento ile kamusal topluluk arasındaki bağlantıda alıkonmuş bulunan kökenini de muhafaza eder. Bundan dolayı Carl Schmitt, yasanın diğer tanımını, onun siyasal tanımına önceler: "Yasa, bir ya da çok sayıda insanın iradesi değildir; aksine aklî-genel bir şeydir; *voluntas* [irade] değil, *ratio*'dur [akıl]."[58] Yasanın egemenliği, genel olarak egemenliğin çözülmesi niyetini içerir; tipik bir burjuva düşüncesidir bu - şu bakımdan ki, siyasal egemenlikten özgürleşen özel alanın siyasal güvencesinin dahi bir egemenlik yapısına bürünmemesi gerekir. Yasa devletine ilişkin burjuva düşüncesi, yani bütün devlet faaliyetlerinin kamu oyu aracılığıyla meşrulaştırılmış normlardan oluşan mümkün ölçüde eksiksiz bir sisteme bağlanması, genelde bir egemenlik aracı olarak devletin tasfiyesini hedefler. Egemenlik edimleri, *per se* doğruluğu şüpheli sayılırlar.

Özel şahısların kamusal muhakemesi, aynı zamanda doğru ve adil olanı zora başvurmadan araştırıp ortaya çıkarma

57 C. Schmitt, *Verfassungslehre*, s.148.

58 *Aynı eser*, s.139.

karakterine sahip olduğu iddasını inandırıcı bir şekilde ileri sürdüğünden, kamu oyuna dayanan bir yasama da açıkça bir egemenlik sayılamaz; ve fakat yasama yetkisi, öylesine açık bir şekilde eski erklere karşı yürütülen sert bir mücadele içinde elde edilmiştir ki, ona bizzat bir "erk" karakteri tanımamak mümkün değildir: Locke, onu *legislative power* [yasama erki], Montesquieu *pouvoir* [erk] olarak adlandırır; bir tek -mevcut yasaları basitçe "uygulayan"- yargı, her iki yazara da erkten, dolayısıyla kendisini taşıyacak belli bir toplumsal kategoriden yoksun görünür. Bununla beraber, yasama ve yürütme erki arasındaki ayrım, kural ile eylem, düzenleyen akıl ile eyleyen irade arasındaki karşıtlıktan kopye edilmiştir.[59] Bir "erk" olarak tasarlanmış olmasına rağmen yasama, siyasal bir iradenin değil, rasyonel bir uzlaşmanın ürünü olmalıdır. - Rousseau'nun hükümdar egemenliğini halk egemenliğine demokratik bir şekilde tahvil etmesi de, ikilemi çözmez: kamu oyu, adeta keyfîliğin karşısına yerleştirilmiş olup, akıl yürüten özel şahıslardan oluşan kamusal topluluğun içkin yasalarına öyle bir şekilde tabi kılınmıştır ki, her türlü yasanın üstünde yer alan en yüksek irade, yani egemenlik vasfı, kelimenin gerçek anlamında ona kesinlikle izafe edilemez. Kamu oyu, maksadı gereğince ne iktidarın sınırı, ne bizzat iktidar, ne de bütün iktidarların kaynağı olmak ister. Daha ziyade, kendi aracılığıyla yürütme erkinin karakterinin, bizzat egemenliğin değişmesini hedefler. Kamu oyunun "egemenliği", kendi fikri gereğince, içinde genel olarak egemenliğin çözüldüğü bir düzendir; *veritas non auctoritas facit legem* [yasanın dayanağı güç değil hakikattir]. Hobbes'un önermesinin bu şekilde dönüştürülmesi, kamu oyunun işlevini egemenlik kavramı yardımıyla anlama çabası sırasında, tıpkı *pouvoir*'ların ka-

59 Böckenförde, *a.g.e.*, s.35.

mu hukukundaki teşkilinde olduğu gibi, yitip gider. Bu haliyle *pouvoir,* siyasal işlevli bir kamu aracılığıyla tartışmaya [müzakereye] sunulur. Siyasal işlevli kamu, *voluntas*'ı bir *ratio*'ya tahvil eder; bu *ratio,* özel savlar arasındaki kamusal rekabet içinde, kamu yararı için fiilen zorunlu olan şey üzerindeki mutabakat [konsensüs] olarak ortaya çıkar.

Hukuk devleti düzeninin, İngiltere'de olduğu gibi, zümre devletinin eski yapılanmalarından fiilen sıyrılamadığı yerlerde değil; Kıta Avrupa'sında olduğu gibi, temele yerleştirilen bir yasada, yani bir temel yasa ya da anayasada açıkça müeyyidelendirildiği yerlerde, kamunun işlevleri, sarahaten formüle edilmiş olarak ortaya çıkarlar.[60] Temel hakların bir grubu düşünce üreten kamusal topluluğun alanına (düşünce ve ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü) ve özel şahısların bu kamusallığın içindeki siyasal işlevlerine ilişkindirler (dilekçe hakkı, eşit seçim ve oy hakkı vb.). Temel hakların diğer bir grubu, bireyin, temeli ataerkil küçük ailenin mahrem alanında yatan özgürlük statüsüne ilişkindirler (şahsî özgürlük, konut dokunulmazlığı vb.). Temel hakların üçüncü grubu, özel mülkiyet sahiplerinin burjuva toplumu alanındaki ilişkileriyle ilgilidirler (yasa önünde eşitlik, özel mülkiyetin korunması vb.). Temel haklar, bir yandan kamusal ve özel alanları (özlerini oluşturan mahremiyet alanı ile birlikte), kamusal topluluğun kurum ve araçlarını (basın, partiler); diğer yandan özel özerkliğin temelini (aile ve mülkiyet); ve nihayet özel şahısların işlevlerini, hem vatandaş olarak sahip oldukları siyasal işlevleri, hem de mülk sahibi olarak taşıdıkları ekonomik işlevleri (ve "insan" olarak sahip oldukları bireysel iletişim işlevlerini, örneğin haberleşmenin gizliliği yoluyla) güvence altına alırlar.[61]

---

60 Karş. *Theorie und Praxis,* s.82 vd.

61 Karş. F. Hartung, *Die Entwicklung der Menschen- und Bürgerrechte.*

Kamunun ve onun işlevlerinin temel haklarla tanımlanmış alanının bir ürünü olarak[62] kamusallığın bizatihi kendisi, devlet organlarının icraatları için örgütlenme ilkesi olarak ortaya çıktı; aleniyetten bu anlamda söz edilir. Parlamento müzakerelerinin aleniyeti, kamu oyunun etkili olmasını, ayrıca bir ve aynı kamusal topluluğun unsurları olarak milletvekilleri ile seçmenler arasındaki bağlantıyı sağlar. Yaklaşık aynı dönemde[63] aleniyet, yargılama usulün-

62 Temel haklar, siyasal açıdan özgürleşmiş bir özel alanla birlikte siyasal işlevli kamunun hukuk devleti ile bağlantısı içinde kavrandıkları takdirde, onların soy kütüğü de bütün açıklığıyla ortaya çıkar. Burjuva insan hakları, zümresel özgürlük haklarından net bir şekilde ayrılırlar. Magna Charta Libertatum (1215) ile ilk insan hakları bildirisi olan Virginia Bildirisi (1776) arasında Petition of Rights (1628), Habeas Corpus (1679) ve Bill of Rights (1689) üzerinden geçen dolaysız bir hat yoktur. Zümresel özgürlük hakları, özel şahıslardan oluşan bir kamusal topluluğun, yani kamunun siyasal işlevleri yardımıyla özel alanın özerkliğini belgeleyen değil, esas itibariyle, hukuken caiz olan nüfuzun sınırlarını belirleyen korporasyonlar arası sözleşmelerdir. Şayet burjuva toplumunun ve onun mümtaz bir kurumu olan ataerkil küçük ailenin oluşması çerçevesinde, kilise de temsilî kamusallık karakterini giderek daha fazla yitirmiş, Reformasyon'dan itibaren din özel mesele, dolayısıyla dinin özel icrası da yeni mahremiyet alanının işlevi ve aynı zamanda sembolü haline gelmiş olsaydı, din özgürlüğü denen şey de tarihsel açıdan ilk "temel hak" olarak kabul edilebilirdi. Oysa G. Jellinek (*Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte*, Leipzig 1909), temel hakların kökenini, tamamen dinsel özgürlük için yürütülen mücadeleden türetmekle, kapsamlı bir toplumsal bağlamın sadece bir parçası olarak sarih bir şekilde kavranabilecek olan bir düşünce tarihi bağlamını kendi başına aslîleştirmiş olur. Koloniler ile anavatan arasındaki mücadelelerde -ki ilk insan hakları formülasyonları bu mücadelelerin sonucunda ortaya çıkmıştır-, belirleyici rol oynayan şey, din özgürlüğü değil; kamusal topluluk olarak bir araya gelmiş özel şahısların, kendi özel alanlarına müdahale eden yasalar hakkında siyasal açıdan karar verme*leri* sorunudur: *no taxation without representation* [temsil yoksa vergi de yok] (karş. Jellinek etrafındaki tartışmayı özetleyen F. Hartung'un giriş notu, *a.g.e.*, s.2 vd.). Mahremiyet alanının (şahıs özgürlüğü ve özellikle dinsel ibadetle birlikte) teminat altına alınması, genel olarak, liberalleştirilmiş pazar ilişkisi aşamasında kapitalizmin yeniden üretimi bakımından zorunlu hale gelen özel alanın korunmasının tarihsel açıdan ilk ifadesidir. Karş. R. Schnur'un metin derlemesi: *Zur Geschichte der Erklärung der Menschenrechte*, Darmstadt 1964).

63 Burjuva kamusunun yargı politikasına ilişkin talepleri, ilk açık ifadelerini Napolyon'un Medeni Usul Kanununda, *Code de Procédure*'da buldular. Ren'in batı yakasında bu Kanun doğrudan geçerliydi; ancak ilkeleri Almanya'nın geri

de de hayata geçti. Bizzat bağımsız yargı da, kamu oyunun denetimine ihtiyaç duyar; hatta yargının yürütmeden ve özel kesimden bağımsızlığı da, yalnızca eleştiri yayan kamusal topluluk aracılığıyla güvence altına alınacak gibi görünür. Aleniyet ilkesine en etkili direniş, idareden geldi; fakat ilk aşamada, belli olayların tam da kamunun yararı için gizliliğe tabi olması gereğinden dolayı değil; elbette öncelikle bürokrasinin, burjuva toplumunun menfaatlerine karşı hükümdarın elde tuttuğu, ordunun yanısıra mutlakiyetçilik içinde yetişmiş yegâne iktidar aracı olmasından dolayı. Yine de aydınlanmacı mutlakiyet çerçevesinde Prusya Kralının bakanlarına yönelttiği 1804 tarihli bir emir, artık yaygınlaşmakta olan anlayışı örnek oluşturacak bir şekilde belgelemektedir: "Makul bir aleniyet, hükümet ve tebaa bakımından, alt kademe memurların ihmalkârlık ve kötüniyetine karşı en sağlam güvencedir ve her şekilde teşvik edilip korunmaya layıktır."[64]

Siyasal işlev gören bir kamuya ilişkin anayasal düzenleme, artık bütün iktidarın halktan kaynaklandığını ifade eden merkezî hükümde, bizzat iktidar sayesinde büyük zahmetle kazanılan bir egemenlik düzeninin karakterini açığa vurur. Bunun dışında burjuva hukuk devleti, işlevsel bir kamusallık temelinde, kamusal erkin, iktidarın tarafsızlaştırıldığı ve egemenlikten arındırılmış bir özel alanın ihtiyaçlarına tabi kılınmasını sağlayacak bir örgütlenme iddiasını içerir. Bundan dolayı, anayasa normları, kendi gerçeklikleriyle kesinlikle uyuşmayan bir burjuva toplumu modeline göre ayarlanınışlardır. Kapitalizmin tarihsel sürecinden, hatta onun liberal aşamasından süzülüp çıkarılmış olan kategoriler, bizzat tarihsel bir karakter taşırlar: bunlar, toplumsal eğilimleri, fakat yalnızca eğilimleri işaretlerler.

kalan bölgelerinde de 1815'ten itibaren hayata geçtiler.

64 Groth'tan naklen, *a.g.e.*, C. I, s.721.

Zira hukuk devletinin, mülkiyet aracılığıyla toplumsal açıdan teminat altına alınmış özerkliklerine ve bunların oluşturduğu kamusal topluluğun tahsille edinilmiş vasıflarına güvendiği "özel şahıslar", büyük burjuvaziyle küçük burjuvazi toplansa dahi, gerçekte bir azınlıktırlar. "Halk", özellikle de kırsal nüfus, kıyaslanmayacak kadar büyüktür. Ve hâlâ, kapitalizm öncesi toplumun siyasal yasaları uyarınca, bir yandan bürokrasiye ve orduya dayanan hükümdarlar, diğer yandan büyük toprak beyleri ve soylu toprak sahipleri etkindirler.[65] Buna rağmen, ister yazılı ister yazısız olsun yeni anayasalar, tamamiyle vatandaşı ve insanı esas alırlar; üstelik "kamusallığı" kendi örgütlenme ilkeleri olarak aldıkları sürece, bu mecburen böyledir.

Burjuva kamusallığı, umuma açıklık ilkesi ile kaimdir. Belirlenebilir grupların *eo ipso* dışlandığı bir kamusallık, sadece eksik olmakla kalmaz; bunun da ötesinde artık kamusallık olmaktan çıkar. Burjuva hukuk devletinin öznesi addedilen kamusal topluluk, kendi alanını da, kelimenin bu dar anlamında kamusal olarak algılar; mülahazalarında, ilke olarak bütün insanların aidiyetini varsayar. Genel olarak insan, yani ahlâkî şahıs, aynı zamanda tikel özel şahıstır. Bu anlayışın geliştiği tarihsel ve toplumsal mekâna işaret etmiştik: tabir caizse bu şekilsiz insaniyet bilinci, ataerkil küçük ailenin bir kamusal toplulukla ilişkili olan mahremiyet alanı içinde serpilip gelişmiştir. Kamusal topluluk, büyük bir ihtimalle bu esnada kesin şeklini kazanmıştı; bu, 18.

65 Bu genelleme düzeyinde, İngiltere, Fransa ve Almanya arasındaki ulusal farklılıkları ihmal edebiliriz; bunlar, aynı zamanda kapitalizmin değişik gelişim düzeyleri arasındaki farklılıklardır. Bu açıdan bakıldığında, toplumsal yapısı ve siyasal düzeni, feodal toprak egemenliğinin ve mutlakiyetçi hükümdarlıkların Avrupadaki geleneksel unsurlarını hazmetme gereği ile karşılaşmayan ABD'ndeki ilişkiler bütünüyle farklıdır (Avrupa'daki ilişkileri esas alan tahlilimiz, Amerikan gelişiminin özgüllüklerini genel olarak ihmal etmektedir; siyasal sistem hakkında karş. öncelikle Ernst Fraenkel, *Das amerikanische Regierungssystem*, Köln-Opladen 1960).

yüzyılın burjuva nitelikli okuma topluluğudur. Bu kamusallık, siyasal işlevler üstlendiğinde bile, edebî niteliğini muhafaza eder; tahsil, kabul edilme ölçütlerinden biridir; diğeri mülkiyettir [varlık]. Her iki ölçüt, fiilen aynı şahıslar çevresiyle büyük ölçüde örtüşür; zira okul tahsili, aslen mülkiyet payesi ile belirlenen bir toplumsal statünün önşartı olmaktan çok, sonucuydu. Tahsilli zümreler, aynı zamanda varlıklı olanlardır. Siyasal işlev gören kamuya dahil olmayı düzenleyen servete dayalı değerlendirme, bundan dolayı vergiye dayalı değerlendirmeyle örtüşebilir: Fransız Devrimi bile, bunu aktif ve pasif vatandaşlar arasındaki ayrımın ölçütü olarak almıştır.

Bununla beraber, seçme hakkının bu şekilde sınırlanması, özel alanda ekonomik açıdan ulaşılmış bir statünün, yani aynı zamanda hem tahsilli hem de varlıklı olan özel şahsın statüsünün yalnızca hukuken tasdik edilmesi olarak görülebildiği sürece, bizzat kamunun sınırlanması olarak değerlendirilmeyebilirdi. Hukuk devletince siyasal işlevleri itibariyle kurumsallaştırılan alana genel katılım imkânı, burjuva toplumunun yapısıyla başından itibaren hüküm altına alınmalıdır; yoksa sonradan bu toplumun kendisi için yaptığı siyasal anayasayla değil. Kamusallık ancak, ekonomik ve toplumsal koşullar, kabul edilebilirlik ölçütlerini yerine getirme, yani tahsilli ve varlıklı insanı oluşturan özel özerklik niteliklerini edinme konusunda herkese eşit imkân tanıdıkları takdirde güvence altına alınmış olur. Bu koşulları, dönemin siyasal iktisadı izah etmişti; Jeremias Bentham, Adam Smith'siz düşünülemezdi.[66]

Klasik iktisadın varsayımları bellidir. Bu iktisat, içkin yasaları ile ekonomik faaliyetini kârın azamileştirilmesi ölçü-

66 İktisat teorilerinin bilgi sosyolojisi hakkında karş. G. Eisermann, "Ökonomische Theorien und sozioökonomische Struktur", *Zeitschrift f. d. Ges. Staatswissenschaft*, C. 110, 1954, s.457 vd.

tüne uygun olarak rasyonel bir şekilde tartması için, bireye güvenilir bir temel sunan bir sistem tasarlar. Bu tür hesapları herkes, diğerleriyle sözleşmeden, kendisi için yapar; meta üretimi öznel açıdan anarşistçe, nesnel açıdan ahenklidir. Demek ki, ilk varsayım, ekonomik niteliklidir: serbest rekabetin güvence altına alınması. İkinci varsayım, bütün malların kendi "değerleri" üzerinden mübadele edileceği noktasından hareket eder; buna karşılık, bu değer de, üretimi için zorunlu olan emek miktarıyla ölçülür. Bundan başka, üretilmiş mallar ve üreten emek eş derecede meta sayılırlar. Bu şart, ancak mal arzında bulunan herkes kendi mallarını bizzat ürettiği, tersi şekilde her işçi üretim araçlarına sahip olduğu takdirde gerçekleşmiş olacağından, ikinci varsayım, sosyolojik nitelikli bir varsayımla aynı kapıya çıkar: küçük meta üreticilerinden oluşan bir toplum modeli. Fiyatların bağımsız oluşması şeklindeki ekonomik varsayım, üretim araçları üzerindeki mülkiyetin görece yaygın ve eşit dağıtılmış olması şeklindeki sosyolojik varsayımı içerdiği ölçüde, ikinci varsayım birinci varsayımla irtibat içinde olur. Üçüncü varsayım, ilk önce yaşlı Mill tarafından ileri sürülmüş, daha sonraki bir formülasyonda Say Yasası olarak aktarılmış olan teorik nitelikli bir varsayımdır: üreticilerin, ürünlerin ve sermayenin tam devingenliği halinde, bu yasa uyarınca, arz ve talep sürekli denge durumunda olurlar. Şu halde, kapasitelerin hep son haddine kadar kullanılması, emek rezervlerinin tüketilmesi ve sistemin ilke olarak bunalımsız biçimde üretici güçlerin gelişim durumuna her zaman uygun düşen yüksek seviyede dengede durması gerekir.

Bu varsayımlar, ama sadece bu varsayımlar altında herkes, yetenek ve (katı bir biçimde belirlenmiş pazar sürecinin belirsizliğinin muadili olarak) "talih" sayesinde mülk sahibi olabilir; dolayısıyla "insan" statüsünü, kamusal alana girmesine izin verilen özel şahsın niteliklerini, yani varlık ve tah-

sili elde edebilme konusunda eşit imkânlara erişebilir. Bu varsayımlar, bizzat siyasal iktisadın polemiksel işlevinden de anlaşılacağı üzere, 19. yüzyılın ilk yarısında dahi hiçbir şekilde gerçekleşmemişlerdi.[67] Yine de liberal model gerçekliğe öylesine yaklaşabilmişti ki, burjuva sınıfının çıkarı genel çıkarla özdeşleştirilebilmiş ve üçüncü zümre ulus olarak inşa edilebilmişti - bir örgütlenme ilkesi olarak kamusallık, kapitalizmin sözkonusu aşamasında inandırıcıydı. Şayet herkes, arzulanan görüntü uyarınca, bir "vatandaş" olma imkânına sahip olsaydı, o zaman yalnızca vatandaşların siyasal işlev gören kamuya girebilmeleri ve beri yandan bu kamunun bundan dolayı kendi aslî ilkesinden feragat etmemesi gerekirdi. Oysa tam tersine, yalnızca mülk sahipleri, mevcut mülkiyet düzeninin temellerini yasama yoluyla koruyabilecek bir kamusal topluluk oluşturabilecek durumdaydılar; yalnızca bunlar, bir burjuva toplumunun özel alan olarak savunulmasına ilişkin ortak çıkarda otomatik olarak birleşecek özel çıkarlara sahiptiler. Demek ki, genel çıkarın etkili bir şekilde temsil edilmesi, yalnızca onlardan beklenebilirdi; zira kamusal rollerini yerine getirebilmek için, özel varoluşlarından vazgeçmek zorunda değildiler: *homme* [insan] olarak özel şahıs ile vatandaş olarak özel şahıs arasında, *homme* özel mülkiyet sahibi olduğu ve *citoyen* [vatandaş] sıfatıyla bir özel düzen olarak mülkiyet düzeninin istikrarı için çaba harcamak durumunda olduğu sürece, bir kopukluk meydana gelmez. Sınıf çıkarı, kamu oyunun temelini oluşturur. Sınıf çıkarı, sözkonusu dönem boyunca genel çıkarla en azından öyle örtüşmüş olmalı ki, bu oy, kamusal ni-

---

67 Topraktaki çıkarlar karşısında polemiksel bir yazı olarak karş. örneğin Ricardo'nun yüksek tahıl fiyatlarına karşı kaleme aldığı şu yazı: *An Essay on the Influence of a Low Price of Corn on the Profits of Stock*, Londra 1815. Ricardo, bu yazısında, büyük toprak sahiplerinin çıkarının, diğer bütün toplumsal sınıfların çıkarına aykırı olduğu sonuca varır.

telikte, kamusal topluluğun akıl yürütmesi ile ortaya çıkan ve dolayısıyla aklî sayılabilmişti. Şayet kamusal topluluk, egemen sınıf olarak kendi içine kapanmak ve kamusallık ilkesinden vazgeçmek zorunda kalsaydı, daha o zamandan baskıya dönüşürdü: akıl yürütme, dogmaya dönüşür; artık kamusal olmayan oy'un muhakemesi de emir haline gelirdi. Zikredilen varsayımların verili oldukları kabul edilebildiği, kamusallık bir alan olarak varolduğu ve bir ilke olarak işlediği sürece; kamusal topluluğun, bizatihi olduğu ve olduğunu sandığı şey, bir ideoloji, aynı zamanda basit bir ideolojiden daha fazla bir şey olurdu. Bu (ideoloji), yine de, bir sınıfın başka bir sınıf üzerinde sürüp giden egemenliği temelinde, kendilerinin ortadan kaldırılması fikrini kendi nesnel anlamları olarak inandırıcı bir biçimde içeren siyasal kurumlar geliştirdi: *veritas non auctoritas facit legem*, egemenliğin, artık bir kamu oyunun amir kanaati biçiminde hayata geçecek olan ince bir baskı içinde çözülmesi fikri.

Şayet ideolojiler, sadece toplumsal açıdan zorunlu olan bilince, kendi yanlışlığı içinde kayıtsız şartsız işaret etmekle kalmıyorlarsa; şayet ideolojiler, hakikat olan bir amile - bu amilin, mevcut olanı, sırf savunma amacıyla bile olsa, ütopik bir biçimde kendi üstüne çıkarması suretiyle - sahip iseler; bu takdirde ideoloji ancak o zamandan beri vardır.[68] İdeolojinin kökeni de, "mülk sahipleri"nin "genel olarak insan" ile özdeşleştirilmesi olurdu; bu köken, hem hukuk devletinin siyasal işlev gören kamusallığı çerçevesinde özel şahıslara bir kamusal topluluk olarak düşen rolde - siyasal kamunun edebî kamu ile özdeşliğinde -; hem de sınıfın çıkarının, kamusal akıl yürütme aracılığıyla genelin çıkarı görüntüsü edindiği kamu oyunda - egemenliğin, çıplak akıl içinde çözülme ile özdeşleştirilmesinde - yatar.

68 İdeoloji kavramının tarihi hakkında şu metin derlemesine ve oradaki atıflara bkz.: K. Lenk, *Ideologiekritik und Wissenssoziologie*, 2. Baskı, Neuwied 1964.

Şu da var ki, gelişmiş burjuva kamusallığı, toplumsal şartların karmaşık bir bileşimine bağlıdır; bu şartlar, kısa bir süre sonra ve derinden değiştiler ve bu değişiklikle birlikte burjuva hukuk devletinde kurumsallaşmış olan kamunun çelişkisi ön plana çıktı: kamunun, doğası gereği her türlü egemenliğe karşıt olan aslî ilkesinin yardımıyla, toplumsal altyapısı egemenliği hiç de gereksiz hale getirmeyen bir siyasal düzen inşa edildi.

12. Public Opinion - Opinion Publique - *Kamu Oyu: Kavramın Tarihi Üzerine*[1]

Burjuva kamusallığının kendi işlevi hakkındaki anlayışı, "kamu oyu" kavramında billurlaşmıştır. Bu kavramın, anlamının açıkça telaffuz edildiği 18. yüzyılın sonlarına kadar olan tarihi, kuşkusuz uzundur ve şimdiye kadar sadece kaba hatlarıyla kavranmıştır.[2] Yine de biz bu tarihten, burjuva kamusalığı fikrine bir giriş yapmak amacıyla yararlanacağız

1 Bu bağlamda *"Sensus Communis"*in ayrıntılı tarihini bir kenara bırakıyoruz. Karş. Gadamer, *a.g.e.*, s.16 vd ve s.23 vd. Aynı şekilde "kamu oyu" terimi ile *"Consensus Omnium"*a [bütünün mutabakatı] ilişkin klasik gelenek arasında, "genel kanaat" kavramının aracılık ettiği bir bağlantı vardır; karş. Kl. Oehler, "Der *consensus omnium* als Kriterium der Wahrheit in der antiken Philosophie und der Patristik", *Antike und Abendland* içinde, C. X, 1961, s.103 vd. Fakat düşünce tarihi açısından önem taşıdığı şüphesiz olan bu tür bağlantı hatları, toplumsal gelişimin özgül kırılma noktalarına hafifçe temas edip geçerler; oysa bu noktalar, aynı zamanda polemiksel kavramlaştırmaların eşiğini oluştururlar - "oy"dan [kanaatten] "kamu oyu"na geçiş bakımından da aynı durum sözkonusudur.

2 R. Mischke (*Die Entstehung der öffentlichen Meinung im 18. Jahrhundert*, Diss. Hamburg 1958) İngiltere'deki gelişimi fazlaca ihmal ediyor. Pek çok göndermeyi, R. Koselleck'in mükemmel araştırmasına (*Kritik und Krise*) borçluyum.

(12. Bölüm). Bu fikir, Kant'ın hukuk öğretisinde klasik formülasyonunu bulduktan sonra (13. Bölüm), Hegel ve Marx tarafından sorunsalı kanıtlanmış (14. Bölüm) ve 19. yüzyılın ortalarında liberalizmin siyasal teorisinde fikir ile ideoloji arasındaki çatışkının [iki yanlılığın] doğruluğunu teyid etmek zorunda kalmıştır (15. Bölüm).

"Opinion", İngilizce ve Fransızca'da, Latince'deki opinio'nun, kanaat yahut tam olarak kanıtlanmamış belirsiz yargı şeklindeki yalın anlamını yüklenir. İşte bundan ötürü Platon'un *"doxa"*sından Hegel'in *"Meinen"*ına kadar, kurmaca felsefî dil, günlük dildeki anlam algısına bütünüyle uygun düşmektedir. Mamafih bağlamımız açısından *opinion*'un; *"reputation"*, ün, itibar, başkalarının kanaatlerinde temsil edilen şey biçimindeki diğer anlamı daha önemlidir.[3] Kesin olmayan, hakikat ispatını daha başarmak zorunda olan kanaat anlamında *opinion*, kitlede nezdindeki özü itibariyle şüpheli görünüş anlamındaki *opinion* ile bütünleşir. Sözcük burada kolektif kanaat yönündeki anlam vurgusunu öyle güçlü bir şekilde taşır ki, onun toplumsal karakterine işaret eden bütün sıfatlar bir haşiv olarak lüzumsuz hale gelirler. *Common opinion, general opinion, vulgar opinion* gibi tamlamalara, Shakespeare'de de hiç rastlanmamaktadır; *public opinion*'un, hele de *public spirit*'in [kamu ruhu] henüz esamesi bile okunmamaktadır.[4] Aynı şekilde, Fransız-

3 İnce ayrımlar, örneğin Shakespeare'in dil kullanımında açıkça ortaya çıkarlar. Büyük 'ün', hatta 'şan'dan (*Julius Caesar,* I, 2, 223: herkes o yüce kanaate *-opinion-* vardı ki, Roma şanına lâyık olmuştur), bir centilmenin iyi 'şöhret'ine (*IV. Henry,* V, 4, 48: kayıp itibarlarını *-opinion-* kurtardın), buradan başkaları nezdinde sahip olunan ve parayla satın alınabilen 'hayırhahlık'a (*Julius Caesar,* II, 1, 145: iyi bir şöhret *-opinion-* elde edelim) ve salt dış görünüşün belirsiz ve güvenilmez 'ihtişamı'na (*Othello,* I 3, 225: *opinion* - en âlâsından, etkili bir ünvan) varana dek pek çok yerde bu iki temel anlam içiçe geçer. Shakespeare bu durumu, "büyük fikirlerde saklı hüner" ile "ehemmiyetsiz basitliklerde saklı büyük hakikat" arasındaki karşıtlıkla karakterize eder (*VIII. Henry,* IV, 4, 105)

4 J. Bartlett, *A Complete Concordance of Shakespeare,* London 1956; *"opinion"* ve *"spirit"* başlıklarına bkz.

ca'da gelenek ve görenekler, genel günlük tasarımlar ve yaygın teamüller dolambaçsızca *"les opinions"* olarak adlandırılır.

*"Opinion"*un; 18. yüzyılın sonlarındaki biçimi olan ve muhakeme yeteneğine sahip bir kamusal topluluğun akıl yürütmesiyle ilişkilenecek olan *public opinion* ya da *opinion public* yönündeki gelişimi kuşkusuz düz bir çizgi izlememiştir; zira başlangıçtaki iki anlam, yani basit kanaat ve kanaatlerin aynasında oluşan telakki, kamu oyunun taşıdığı rasyonellik iddiası ile karşıtlık içinde bulunurlar. Tabiatiyle İngilizcede *opinion* ile *truth* [hakikat], *reason* [akıl], *judgement* [muhakeme] arasında mevcut olan karşıtlık, Fransızcada *opinion* ile *critique* [eleştiri] arasında 17. yüzyıl boyunca büsbütün bilenmiş olan karşıtlık kadar katı değildir.[5]

Hobbes, bilinç ile vicdanı bir arada içeren *"consience"*i *"opinion"*la özdeşleştirmek suretiyle verimli bir aracılık yapmıştır. Bilindiği gibi Hobbes, mezhepler arası iç savaşın tecrübelerinden hareket eder ve *Leviathan*'da (1651) tebanın kanaat ve inançlarından bağımsız, münhasıran hükümdarın *auctoritas*'ına [mutlak egemenliğine] dayanan bir devlet tasarlar. Teba, devlet aygıtında nesnelleştirilmiş olan kamusallığın dışında bırakıldığından, teba içindeki inanç çatışması siyasal yönden çözülemez; hatta bu çatışma siyasal alanın tamamen dışına itilmiştir - iç savaş, mezhepsel açıdan tarafsızlaştırılmış bir otoritenin diktası altında son bulur. Mezhep, özel mesele, özel inançtır; devlete yönelik bir neticesi olmaz: devlet nezdinde her bir mezhep diğeri

5 "Eleştiri" sözcüğü, İngiltere'de de tahminen 1600 yılı civarında ulusal dile alınmıştır; hümanistler, bu sözcüğü, evvela kaynaklara eleştirel yaklaşan incelemelerinin filolojik-tarihsel bağlamı içinde kullandılar. Shaftesbury'den bu yana, güzel zevkin kurallarına göre hüküm verebilenler *"criticks"* ile meşgul olurlar. Bir tek burada *opinion, criticism* ile çatışmaz. Öte yandan çağdaş Almanya'da da sanat hakemleri, dil hakemleri *Kritikus* olarak kabul edilirler; karş. A. Bäumler, *Kants Kritik der Urteilskraft*, Halle 1923, s.46 vd.

kadar değer taşır, vicdan kanaat haline gelir.[6] Hobbes, *faith*'ten [inanç] *judgement*'e [muhakeme] kadar uzanan "kanaatler zinciri"ni buna uygun olarak tanımlar. Bütün inanma, hüküm verme ve zannetme edimlerini, "kanaat getirme" düzleminde hemzemin hale getirir. "*Consience*" de onun için, "bir insanın hüküm ve kanaatinden başka bir şey değil"dir.[7] Hobbes, *conscience* ile *opinion*'u özdeşleştirmekle, bunlardan birinden esirgediği şeyi - hakikat iddiası - diğerine atfetmekten de kaçınmış olur; fakat beri yandan, dinin ve mülkiyetin özelleştirilmesi ve burjuva özel şahısların Kiliseye ve zümre devletindeki ara iktidarlara olan yarı-kamusal bağlılıklardan özgürleşmesi ile birlikte, bu şahısların özel düşüncelerine önem ve geçerlik kazandıran bir gelişimin manevî-tarihsel yorumunu da yapan odur. Hobbes'un dinsel inancı değerden düşürmesi, gerçekte özel kanaatin değer kazanması sonucunu doğurmuştur.[8]

I. Charles'ın kafasının uçurulmasından üç yıl ve *Leviathan*'ın yayımlanmasından bir yıl sonra Oxford'taki College Christ Church'a giren Locke dahi, bundan dolayı tanrısal ve devletsel yasaların yanında "*Law of Opinion*"u [vicdanî kanaatin yasası] eş düzeyde bir kategori olarak takdim edebilmekte ve *Essay Concerning Human Understanding*'in [İnsan Zihni Üzerine Bir Deneme] daha sonraki baskılarında inatla savunabilmektedir. *Law of Opinion,* erdem ve kötülükleri

---

6 Hobbes, *Elements of Law,* I, 6, 8: "İnsanlar, vicdanî kanaatleri hakkında bir şey söylediklerinde, mutlaka üzerinde konuştukları hakikati biliyor addedilemezler. Bu nedenle vicdanî kanaati, şahadet edenin kanaati olarak tanımlıyorum."

7 *Elements of Law,* II, 6, 12.

8 Karş. C. Schmitt, *Der Leviathan,* Hamburg 1938, s.94: "İç ile dış arasındaki ayrım kabul edildiği anda; içsel olanın dışsal olana üstünlüğü, dolayısıyla özel olanın kamusal olana üstünlüğü esas itibariyle kesinleşmiş olur." *Regnum spirituale* ile *regnum politicum* arasında reformcuların gözettiği ayrımın Luther ve Calvin'den Hobbes'a uzanan yolda nasıl kaydığını ve nihayet özelleştirilmiş bir toplum ile siyasal otorite arasındaki karşıtlığın, yani *society* ile *government*'in anlamını belirlediğini başka bir bağlamda ortaya koymayı umuyorum.

düzenler; hatta erdem, adeta *public esteem* [kamusal itibar] ile ölçülür.[9] *"Law of Opinion and Reputation"* şeklindeki mükemmel formülasyonun açığa vurduğu gibi, Locke'un kullanımında, başkalarının kanaatinde temsil edilen şey diye ifade edilen o ilk anlam yeniden ortaya çıkar; öte yandan bu opinion, basit 'kanaat getirme'nin, haricî ve hatta aldatıcı görünümün güvenilmezliğinden açıkça arındırılmıştır: *Law of Opinion, "measure of virtue and vice"* [erdemin ve kusurun ölçütü] olarak *Philosophical Law* [felsefî yasa] şeklinde de adlandırılır. *"Opinion"*, Kilisenin ya da devletin müeyyide tehdidi altında icra ettikleri resmî sansürden daha etkili dolaylı bir toplumsal denetim işlevi gören törelerin gayrı resmî örgüsünü ifade eder. Bundan dolayıdır ki, sözkonusu yasaya, *Law of Private Censure* [özel - gayrı resmî - sansür yasası] da denir. Gerçi bu yasa, kolektif örf ve adetlerin doğallığına mukabil, bilinç denen unsuru içerir; bilinç, "kanaat"i, özelleştirilmiş inanç yahut dünyevîleştirilmiş ahlâk olan kaynağından çekip çıkarır. *Law of Opinion,* kesinlikle kamu oyu yasası olarak anlaşılmaz; zira, *"opinion"* ne kamusal tartışmadan doğar - bağlayıcılığını daha çok gizli ve zımnî bir onaydan alır - ne de devletin yasalarına uygulanır, çünkü "özel şahısların onayı"nda temellenmiştir, "yasa yapmak için yeterli otoritesi olmayan insanlardır bunlar".[10] Nihayet *opinion, public opinion* gibi tahsil (ve varlık) şartlarına bağlı değildir; ona iştirak etmek için, örneğin bir akıl yürütme faaliyetine katılmak değil, ileride önyargılar olarak eleştirel bir şekilde kamu oyunun karşısına dikilecek olan "alışkanlıklar"ı dışa vurmak yeterlidir.

Buna rağmen Locke *opinion*'a, *"consience"*le özdeşleştirilmesi sayesinde, onu saf *prejudice* [önyargı] ile - polemiksel

9 Locke, *An Essay concerning Human Understanding,* II, A § 11; karş. Koselleck, *a.g.e.*, s.41 vd.

10 Locke, *Essay,* § 12.

olarak değersizleşmiş - bağlantısından kurtaran bir önem kazandırır; Fransızcadaki *opinion* ise bu bağlantıya mahkûm kalır. Locke'un çağdaşı Bayle için "felsefî yasa", *Law of Opinion* değil, *Régime de la Critique*'tir [Eleştiri Rejimi].[11] Bayle, *critique*'i filolojik-tarihsel kökeninden çözerek; salt eleştiriye, yani her şeye uygulanabilen, *opinion*'u bütün görünümleri içinde tahrip eden bir aklın leh ve aleyhindeki savlarla ilgili mülahazalara dönüştürdü. Şüphesiz ki Bayle, eleştiri işini bütünüyle özel bir iş olarak değerlendirir. Belki hakikat, eleştirmenler arasındaki kamusal tartışmada ortaya çıkacaktır; fakat akıl alanı, yine de devletin kamusal alanının karşısında duran içsel bir alan olarak kalır. İçe karşı eleştirel olan akıl, dışa karşı tabi konumda kalır. Hobbes'ta *"consience"* özel bir mesele olduğu gibi, Bayle'da da *"critique"* öyledir ve kamusal erk açısından bir sonuç yaratmaz. Örneğin Bayle, *critique* ile *satires* [hiciv] ve *libelles diffamatoires* [lekeleyici yargı] arasında ayrım yapar; siyasal yönden sınırı aşarak suçlu durumuna düşen eleştiri, yozlaşıp hiciv haline gelir. Buna karşılık İngiltere'de aynı dönemde hicivden hareketle siyasal düşünce üreten basın gelişmektedir. Yalnızca ansiklopedi alanındaki girişiminden ötürü değil, başka nedenlerle de Bayle'ı öncüleri olarak gören[12] Ansiklopedistler, *opinion*'u, belirsizliğe ve boşluğa dayanan manevî durum şeklindeki polemiksel anlamıyla devralırlar.[13] Aklı kullanabilen, eleştiriden anlayan kimse, "skolastiğin, *opinion*'un, otoritenin ve önyargı ile barbarlık lakırdılarının boyunduruğunu" nasıl söküp atacağının bilincindedir; Alman yayıncı biraz aceleyle tercüme etmiş: "skolastiğin, kamu oyunun, otoritenin ... boyunduruğu".[14] Ger-

11 Karş. Koselleck, *a.g.e.*, s.89 vd.

12 1695'te Bayle'ın *"Dictionnaire historique et critique"*i yayımlanmıştı.

13 D'Alembert, *Discours Préliminaire, Einleitung zur Enzyklopädie von 1751*, ed. Köhler, Hamburg 1955, s.148.

14 *A.g.e.*, s.149.

çekten de bundan bir yıl önce ilk kez bir yazar, Rousseau, sanat ve bilim hakkındaki ünlü söylevinde *opinion publique*'ten [kamu oyu] söz etmişti. Rousseau, yeni tamlamayı, hâlâ eski *opinion* anlamında kullanır; bununla beraber *public* sıfatı, polemikte bir yön değişikliği olduğunu ele verir. Rousseau'ya göre eleştirmenler, inancın temellerini sarsıp, erdemi imha etmekte; kendi maharet ve felsefelerini, insanlar için kutsal olan şeyleri yıkıp tahrip etmeye vakfetmektedirler; kamu oyuna karşı gelmektedirler *(c'est de l'opinion publique qu'ils sont ennemis)*.[15]

İngilizcede *opinion*'dan *public opinion*'a doğru olan gelişimin yolu, *public spirit* [kamu ruhu] üzerinden geçer; daha 1793'te Friedrich Georg Forster, *opinion publique*'in karşılığı olarak, *public opinion* yerine daha eski bir terim olan *public spirit*'i zikreder; oysa o zamanlar bu iki sözcük çoktan eşanlamlı olarak kullanılmaya başlamıştı. Steele, *public spirit*'i, tekil öznelerin ulvî ve fedakârca inançları şeklindeki anlamından alıp, çağın ruhu şeklindeki nesnel anlama, yani *general opinion*'a [genel kanı, umumun kanaati] aktarır; bu tarihten sonra *general opinion*, bu kanaatin vasıtası durumunda olan basından ayrılmaz.[16] Bolingbroke, bu sözcüğe, siyasal muhalefetin *"sense of the people"* [halk sezgisi] ile olan bağlantısını temellendirmek amacıyla el atar. 1730 yılına ait *Craftsman Yazıları*'nda, muhalefet tarafından aydınlatılıp yönlendirilen halkın kamusal ruhunu, iktidar sahiplerinin yolsuzlukları karşısında bir özgürlük ruhu olarak niteler. *"The knowledge of the millions"* [milyonların bilgisi], komik olmadığı gibi hor görülecek bir şey de değildir; çünkü halk kitlelerinde doğru bir hissiyat yaşar - *"if all men cannot reason, all men can feel"* [herkes akledemezse de, herkes hisse-

15 J. J. Rousseau, *Schriften zur Kulturkritik*, ed. Weigand, Hamburg 1955, s.34.

16 Karş. *Spectator* No. 204, 1712.

der].[17] Bu anlamıyla kamu ruhu, Locke'un *opinion*'undaki dolaysızlık vasfını muhafaza eder: halk, itimada şayan sağduyusunda bir suretle yanılmazdır. Kamu ruhu, ileride *public opinion* olarak adlandırılacak olan [bu yönelimiyle], daha şimdiden Aydınlanma'nın hatlarını almıştır: *sense of the people*'ın muhalif olarak etkili bir kamu ruhu şeklini alması, bizzat Bolingbroke'un yaratılmasına katkıda bulunduğu siyasal gazetecilik olmaksızın gerçekleşemezdi. Düşünce üreten bu hükümet aleyhtarının, dolayısıyla modern parlamenter taktik anlamında ilk muhalif rolünü üstlenmeye mecbur bırakılan bu muhafazakârın bilincinde, bir parça erken Rousseauculuk, kamusal eleştiri ilkeleriyle tuhaf bir biçimde birleşir. *Public spirit*'te henüz şu iki şey bir aradadır: dolaysız bir şekilde haklıya ve doğruya dair doğal duyarlık ve savların kamusal yayılımı yoluyla *opinion*'un *judgement*'e [muhakeme] eklemlenmesi.

Ancak Edmund Burke, eşdüzeyde önemli bir eleştirisini yapacağı Fransız Devrimi'nin başlamasından önce, vâdesi gelen ayrımı yapmıştır.[18] Fakat henüz, Bristollu seçmenlere yaptığı ve fiilî temsile ilişkin liberal teoriye örnek teşkil edecek şekilde geliştirdiği ünlü konuşmasında değil. Üç yıl sonra aynı seçmenlere *"On the Affairs of America"* [Amerika'daki Gelişmeler Üstüne] başlıklı bir mektup yazdı. Bu arada Kuzey Amerika kolonilerinin anavatandan ayrılması gerçekleşmiş, *Declaration of Rights* [Haklar Bildirisi] yayınlanmıştı. "İzninizle, sadece haksız vergilendirme konusuna değil, yasama hakkının bilinen başka bir parçasının da yönetilenlerin

17 27.7.1734 tarihli *Craftsman*.

18 Son olarak D. Hilger, *Edmund Burke und seine Kritik der Französischen Revolution*, Stuttgart 1960, s.122 vd.; aynı dönemde İskoç ahlâk filozoflarının burjuva toplumuna ilişkin evrimci teorilerini tamamlamak üzere başvurdukları siyasal kamusallık hakkındaki eserleri bir kenara bırakıyorum. Bilgi için bkz. *Theorie und Praxis*, s.47 vd.

genel görüşünü dikkate almaksızın uygulanamayacağına da karşı çıkılacağını müşahade etmek durumundayım. Çünkü kamunun görüşü, yasama otoritesinin vasıtası ve organıdır."[19] Kamu oyunu yasama otoritesinin (veya egemenliğinin) bir vasıtası ve organı olarak niteleyen ve kamu hukuku açısından bu pek de açık olmayan tarif, yine de bu *"general opinion"* kavramı konusunda bir tereddüde yer bırakmıyor. Düşünce üreten kamusal topluluğun kanaati/oyu, artık basit bir *opinion* olmayıp, salt temayülden, hevesten doğmaz; aksine kamusal meseleler üzerindeki özel tefekkürden ve kamusal tartışmadan doğar. "Özgür bir ülkede" diye yazar Burke birkaç ay sonra, "herkes bütün toplumsal konularla ilgisi bulunduğunu, çünkü bu konular üzerine bir görüş oluşturmaya ve beyan etmeye hakkı olduğunu düşünür. Herkes bu konuları tanımlayabilir, inceleyebilir ve tartışabilir. Özgür bir ülkenin insanları meraklı, sabırsız, uyanık ve kıskançtırlar; bu sorunları, düşüncelerinin ve keşiflerinin gündelik konuları haline getirmek suretiyle çok sayıda insan, bunların kabul edilebilir bir bilgisine ulaşır; bazıları ise, dikkate değer bilgilere... Öte yandan, kamuyu ilgilendiren konular hakkında düşünce ya da ilgi sahibi olmaya herkesin değil, sadece görevi bunu icap ettirenlerin davet edildiği ve bunların bir başkasının görüşüyle karşı karşıya gelmekten kaçındığı ülkelerde, bu türden bir ehliyet, hayatın herhangi bir evresinde son derece kıttır. Özgür ülkelerin dükkân ve atölyelerinde, bir görüş kendilerine gelinceye kadar görüş sahibi olmaya cesaret edilemeyen ülkelerdeki hükümdarların kabinelerinde olduğundan çok daha fazla gerçek kamusal bilgelik ve tecrübe bulunur. Bunlara göre, sizin bütün ehemmiyetiniz, kendi aklınızı tutarlı ve bilgece kullanışınıza bağlıdır."[20] Kısa bir süre

19 Burke'un *Politics* adlı eseri, Ed. Hoffmann ve Levack, New York 1949, s.106.

20 Burke, *a.g.e.*, s.119.

sonra Burke'un *general opinion*'u, *public spirit* ile paralellik içinde *public opinion* adını alır: 1781 yılının *Oxford Dictionary*'si bunun ilk belgesidir.

Fransa'da buna tekabül eden sözcük, daha yüzyılın ortalarında sahneye çıkmıştı; fakat *opinion* karşısındaki anlamı, o zamanlar henüz neredeyse hiç değişmemişti. *Opinion publique,* ister Rousseau kültür eleştirisi açısından onun doğallığına yaslansın, ister Ansiklopedistler onu ideoloji eleştirisi açısından ayrıştırmaya çalışsınlar, halkın gelenekler ve *bons sens*'e [sağduyu] dayanan kanaati/oyu anlamına geliyordu. *Opinion publique,* ancak Fizyokratlar tarafından bizzat *public éclairé*'e [aydın kamu oyu] izafe edilince, kamu oyundaki eleştirel tartışma yoluyla hakiki kanaat haline getirilen kanaat biçimindeki katı anlamı yüklenir - bu anlam içinde opinion ile critique arasındaki karşıtlık çözülür. Artık siyasal düşünce de üreten kamusal topluluğun mümtaz temsilcileri olan Fizyokratlar, bilindiği gibi, sivil toplumun devletin uygulamaları karşısında kendine özgü yaşallıklara sahip olduğunu ilk defa ileri sürerler; bununla beraber mutlakiyetçi yönetim konusunda savunucu bir tutum takınırlar. Onların öğretisi, Marx'ın bir sözüne göre, feodal sistemin burjuva tarzda yeniden üretimini andırır.[21] Merkantilizmden liberalizme geçiş aşamasında feodal egemenliğin altyapısında, yegâne üretici iş olarak tarımda ısrar ederler; fakat bunu da, kapitalist üretimin bakış açısından kavrarlar. *Ordre naturel*'in [doğal düzenin] bekçisi olma görevi Monarka tevcih edilmiştir; bu esnada onun doğal düzenin yasalarını kavraması *public éclairé* aracılığıyla sağlanır. İlk defa bu tür bağlantılardan hareketle katı *opinion publique* kavramını ifade etmiş ve onun toplumsal işlevini etraflıca düşünmüş görünen Louis Se-

21 Bu konuda karş. Jürgen Kuczynski, "Zur Theorie der Physiokraten", *Grundposition der französischen Aufklärung* içinde, Berlin 1955, s.27 vd.

bastian Mercier,[22] büyük bir ihtimamla yönetenler ile bilgeler arasında ayrım yapar.[23] Bilgeler, kamu oyunu belirlerler; yönetenler, kamusal topluluğun uzmanlarca sevk ve idare edilen muhakemesinden çıkan sonuçları uygulamaya geçirirler: "İyi kitaplar, toplumun bütün sınıflarında aydınlanmaya bağlıdır. Gerçeği süsleyip güzelleştirirler. Avrupa'yı yöneten, şimdiden onlardır; hükümeti görevleri, yanlışlıkları, gerçek çıkarları dinlemek ve izlemek zorunda olduğu kamu oyu konularında aydınlatırlar: bu iyi kitaplar, devlet yöneticilerinin uyanmasını ve tutkularının durulmasını sabırla bekleyen hocalardır."[24] *L'opinion publique*, toplumsal düzenin temelleri üzerine ortaklaşa ve kamusal özdüşünümün aydınlanmış sonucudur; bu düzenin doğal yasalarının bir özetini çıkarır; kendisi hüküm sürmez, ama aydınlanmış egemen, onun değerlendirmesini takip etmek zorundadır.

Kamu oyu ile Hükümdarın çifte otoritesine, yani *ratio* [akıl] ile *voluntas*'a [irade] ilişkin bu öğretileriyle Fizyokratlar, siyasal düşünce üreten kamusal topluluğun konumunu henüz mevcut rejimin sınırları içerisinde yorumlarlar. İngiliz çağdaşları *public spirit*'i yasa koyucuyu meşruiyete zorlayacak bir merci olarak kavrarken; Fransa'da toplumun devletten soyutlanması, bu entellektüellerin kafalarında *opinion publique*'ın eleştirel işlevinin yasamayla ilgili işlevinden kesin bir şekilde ayrı kalması nedeniyle, hâlâ varlığını sürdürür. Buna rağmen, siyasal işlev gören kamuya dair özgül düşünce, bu eski kamu oyu kavramının içine girer. Le Harpe, bir keresinde Turgot hakkında şunları söyleyebilmişti: "Aramızda, egemen otoritenin eylemlerini akıl yürütme ve ikna uğra-

22 R. Mischke, *a.g.e.*, s.170 vd. Daha önce Carl Schmitt, (*Die Diktatur*, s.109 vd.) bu bağlantıya dikkat çekmiştir.

23 L. S. Mercier, *Notions claires sur les gouvernements*, Amsterdam 1787, s.VI vd.

24 *Aynı yerde* s.VII.

şına dönüştüren ilk şahıs odur.";[25] bu zaten egemenliğin rasyonelleştirilmesi demektir. Fakat tıpkı diğer Fizyokratlar gibi, Turgot da bu fikri, söylenme zamanı gelmiş kanaatleri kamu oyu kılığında üreten özel şahısların, bu kanaatlere yasal bağlayıcılık kazandırmalarına imkân veren demokratik güvencelerle pek birleştirmez: gerçi mutlakiyetçiliğin *auctoritas facit legem* [yasanın kaynağı güçtür/otoritedir] düsturu ilga edilmiştir; fakat bunun tersi henüz gerçekleşmemiştir. Bununla beraber kamu oyunun aklı, sonuçta kurucu işlevinden mahrum bırakılacaktır. Öte yandan kamusal topluluğun kendi kaderini demokratik yoldan belirlemesi fikrini arzulanan açıklıkta temellendiren Rousseau, *volunté generale*'i [genel iradeyi], özdüşünümsel olmaktan çıkmış, yani yayımlanmış kanaatle örtüşen *opinion publique*'e bağlar.

Rousseau da, "toplum hali"nde bir *ordre naturel*'i [doğal düzeni] canlandırmak ister; fakat bu düzen, burjuva toplumunun yasalarına içkin değil, şimdiye kadarki toplum [modellerine] adeta aşkın gibi gelir ona. Eşitsizlik ve özgürlüksüzlük, insanların kendi insanî doğalarını gerçekleştirmekten başka bir şey yapmadıkları 'doğa hali'ndeki yozlaşmanın bir sonucudur; öte yandan doğa ile toplum arasındaki kopuş, her bir bireyi *homme* [insan] ve *citoyen* [vatandaş] olarak bölüp parçalar. İnsanın kendisine yabancılaşmasının aslî sorumlusu, medenî ilerlemedir. Toplumsal sözleşmenin dahiyane marifetiyle, bu yarık kapanacaktır: Toplumsal sözleşmeyle, her bir birey kişilik ve mülkiyetini, bunlara bağlı olan bütün haklarla birlikte toplumun emrine verir; bunda amaç, her bir bireyi genel irade aracılığıyla herkesin hak ve yükümlülüklerinde pay sahibi kılmaktır.[26] Toplumsal sözleş-

25 Aktaran: L. Say, *Turgot*, 1891, s.108; bu karakteristik pasaja, Koselleck dikkat çekmiştir (*a.g.e.*, s.123).

26 "Bizi toplumun bünyesine bağlayan yükümlülükler, yalnız karşılıklı oldukları için bağlayıcıdırlar; bu yükümlülükler doğaları gereği öyle bir nitelik taşırlar

me, kayıtsız şartsız bir devir ve ferağ talep eder; böylece *homme, citoyen*'de eriyecektir. Rousseau, içinde özerk özel alanın, devletten özgürleşmiş bir sivil toplumun yer almadığı etkili bir siyasal topluma ilişkin burjuva olmayan bir düşüncenin taslağını çizer. Bu toplumun altyapısı da bundan istisna edilmemiştir: Mülkiyet, aynı zamanda hem özel hem de kamusaldır; tıpkı her vatandaşın bundan böyle genel iradenin bir ortağı olarak kendi kendine tabi olması gibi.[27] Dolayısıyla genel irade, özel çıkarlar arasındaki rekabetin bir sonucu olarak ortaya çıkmaz; bu tür bir *volonté de tous* [bütünün iradesi], özel özerklik şartına dayanan liberal modele uygun düşer; oysa bu şart, toplumsal sözleşmenin öngördüğü modeli ortadan kaldırır. Toplum hali şartları altında ihya edilen doğa halinin güvencesi olarak toplumsal sözleşme, daha ziyade bir tür insanlık içgüdüsü olarak doğa halinden toplum haline doğru bir kurtarıcı gibi yükselir. Böylece Rousseau, Montesquieu'nun aksine, anayasanın ruhunu mermere ya da bronza kazınmış olarak değil; vatandaşların gönlünde, yani *opinion*'da yerleşik olarak görür - "adetlerden, geleneklerden ve özellikle de halkoyundan söz ediyorum."[28]

Locke'un *Law of opinion*'u, Rousseau'nun *Contrat social*'i aracılığıyla hükümran haline gelir. Kamusal olmayan oy [kanaat], başka türden bir *opinion publique* ünvanıyla yegâne yasa koyucu mertebesine yükseltilir; üstelik bu yapılırken de, düşünce üreten kamusal topluluğun kamusallığı devreden çıkarılır. Rousseau'nun öngördüğü yasama usulü, bu konuda şüpheye yer bırakmıyor.[29] Kamu yararını kavra-

---

ki, onları yerine getirirken, kendimiz için çalışmadan başkaları için çalışamayız." Rousseau, *Contrat Social*, II, 4. Alıntı, Weigand'ın tercümesinden yapılmıştır, Münih 1959, s.30.

27 Karş. Weigand'ın III, 15'e ilişkin notu, *a.g.e.*., s.164.

28 *Contrat Social* II, 12, s.49.

29 Bundan sonrası için bkz. *Contrat Social*, IV, 1 ve II, s.91 vd.

yabilmek için, yalnızca sağduyuya *(bon sens)* ihtiyaç vardır. Kamusal tartışma, içinde barındırdığı siyasal kurnazlıklar sayesinde, sadece sıradan ve açıkçası saf insanları yoldan çıkarmaya yarar; uzayıp giden tartışmalar, tikel çıkarları teşvik eder. Rousseau, toplantılardaki/meclislerdeki uyum [imgesinin] karşısına, lafazanların tehlikeli itirazlarını yerleştirir. *Volonté générale,* savlardan ziyade, yüreklerin mutabakatıdır.[30] En iyi yönetilen toplum, yasaların *(lois)* kökleşmiş geleneklere *(opinion)* uygun düştüğü toplumdur. Geleneklerin sadeliği, dikenli tartışmalara *(discussions épineuses)* karşı koruma sağlar.[31] Buna karşılık şatafat, sağlıklı sadeliği yozlaştırır; bir grubu diğerine, hepsini birden de kamu oyuna *(et tous à l'opinion)* köle eder.[32] Bu noktada, dilin kullanım şekilleri arasındaki rekabet yeniden etkisini gösterir: *L'opinion,* basın ve salon tartışmaları dolayımıyla ortaya çıkan *public éclairé*'in kanaatidir [oyudur]; onun yozlaştırıcı etkisine karşı Rousseau, tamamen 1750'deki ödül yazısının üslubuyla, sade geleneklerin ve temiz ruhların *opinion*'unu yüceltir.

Bu opinion, yalın doğallığına rağmen, her iki işlevi açısından da yönlendirilmeye muhtaçtır. Bir kere, mutabakat niteliği taşıması hasebiyle dolaysız toplumsal denetim işlevi görür; bunu kollayacak olan ise, denetçidir; ne halk oyunun yargıcı, ne de onun borazanı: "Kamu oyu öyle bir yasadır ki, denetçi onu uygulamakla görevlidir."[33] Burası, *"Contrat Social"*in *"opinion publique"*ten [kamu oyu] söz edilen yegâne bölümüdür. Ve kavrama ilişkin yorum, gerçekten de Locke'un *"Law of Opinion"*uyla neredeyse harfiyen uyuştuğunu açıkça gösteriyor: "Töreleri yargılayan, onuru yargı-

30 *Aynı eser* III, 1, s.53.

31 *Aynı eser* III, 4, s.60.

32 *Aynı yerde.*

33 *Aynı eser* IV, 7, s.110-111.

lar; ve onuru yargılayan, yasasını *opinion*'dan alır"[34] Ancak *opinion publique*'ın, Locke'unkinden farklı olarak bir de yasama işlevi vardır. Bu noktada, keza yönlendirilmeye ihtiyaç duyar. Nasıl *opinion* toplumsal denetim işlevi yönünden *censeur* [denetçi] tarafından açıkça dile getiriliyorsa, yasama işlevi itibariyle de *legislateur* [yasa koyucu] tarafından dile getirilebilmesi gerekir. *Legislateur*, egemen olmakla birlikte darkafalılığa düşme tehlikesi içinde dalgalanan, müşkül durumdaki bir *opinion* ile karşı karşıyadır. Ne iktidardan ne de kamusal tartışmadan *(ni la force ni la resolution)* yararlanabilir, bu nedenle dolaylı etkileme yönteminin otoritesinden medet ummak zorundadır, "kim şiddet kullanmaksızın peşinden sürükler, kandırmaksızın inandırırsa...".[35] Rousseau'nun kamusal olmayan oy'a [kanaate] dayalı demokrasisi, sonuçta yönlendirici [manipülatif] iktidar kullanımını talep ve iddia eder. Kitabın o kötü üne sahip yerinde, genel iradenin her zaman haklı olduğu, fakat ona yol gösteren yargının çoğu durumda aydınlatılmış olmadığı belirtilir; bu nedenle olayların, nasılsalar, bazen de nasıl görünmeleri isteniyorsa öyle gözler önüne serilmesi gerekir.[36] - Fakat Rousseau, neden egemen halkoyunu basitçe *opinion* olarak adlandırmaz, onu *opinion publique* ile özdeşleştirmez? Açıklama basittir. Doğrudan demokrasi, egemenin gerçek temsilini gerektirir. *Corpus mysticum* [mistik gövde] olarak *volunté générale,* ittifakla bir araya gelmiş olan halkın

34 *Aynı eser* II, 8.

35 *Aynı yerde.*

36 W. Hennis ("Der Begriff der öffentlichen Meinung bei Rousseau", *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* içinde, C.XLIII, s.111 vd.), Rousseau'nun *opinion publique*'i kamusal olmayan oy [kanaat] ile özdeşleştirdiğini gözden kaçırmaktadır. Dönemin Fizyokratlarının kullandığı katı anlamıyla "kamu oyu"nun becerisine karşı kültür eleştirisi yönünden beslenen güvensizlik, *"Contrat Social"*ın demokratik yaklaşımını, bir diktatörlüğün belli sonuçlarını kabul etmeye zorlamıştır. Karş. son olarak I. Fetscher, *Rousseaus politische Philosophie,* Neuwied 1960 ve orada atıf yapılan eserler.

corpus physicum'una [fizikî gövdesine] bağlıdır.[37] Rousseau, daimi plebisit fikrini, Yunan polisini örnek alarak tasvir eder: Orada halk, neredeyse kesintisiz olarak meydanda toplanıyordu; bundan dolayı, *"place publique"* [meydan] Rousseau'nun gözünde anayasanın temelini oluşturur. *Opinion publique*, ayırıcı vasfını buradan, yani rızasını ortaya koymak üzere toplanmış vatandaşlardan alır; yoksa bir *public éclairé*'in kamusal muhakemesinden değil.

Fizyokratlar, eleştirel yönden etkili bir kamu oyuyla bütünlenmiş mutlakiyete taraftardırlar; Rousseau ise, kamusal tartışmadan yoksun bir demokrasi ister - ve her iki taraf da, aynı isimden dem vururlar: *opinion publique*. Bundan dolayı, Devrim öncesi Fransa'da *opinion publique*'in anlamı tuhaf bir şekilde kutuplaşır. Fakat Devrimin kendisi, kamu oyunun birbirlerinden koparılmış eleştiri ve yasama işlevlerini birleştirir.[38] 1791 tarihli Anayasa, halk egemenliği ilkesini, siyasal işlev gören kamu oyunu temel haklarla güvenceleyen parlamenter hukuk devleti ilkesi ile bağdaştırır. Fransızca kamu oyu kavramı, İngilizce olanın karşısında radikalleştirilmiştir; Milletvekili Bergasse, bu kavramı, Ulusal Meclis'te *opinion publique*'in kamu hukukundaki anlamı üzerine yapılan bir müzakerede dokunaklı bir şekilde formüle etmiştir: "Biliyorsunuz ki, iyilik yapma iktidarını ancak kamu oyundan alabilirsiniz; biliyorsunuz ki, halkın onca zaman umutsuz kalmış davası, kamu oyu yoluyla baskın çıkmıştır; biliyorsunuz ki, onun karşısında tüm otoriteler susar, tüm önyargılar ortadan kalkar ve tüm şahsî çıkarlar

37 *Contrat Social*, III, 14, s.81: "Egemenlik temsil yoluyla icra edilemez... Özü itibariyle genel iradeden oluşur ve irade temsil edilemez; ya bizzat kendisidir ya da başka bir şeydir... Halkın şahsen onaylamadığı hiçbir yasa geçerli değildir."

38 Konuyla ilgili karakteristik bir yaklaşımı, Abbé Sieyes'in 1788'de yayımlanan broşürü sergiler. Almanca baskı: *Was ist der Dritte Stand?*, ed. Brandt, Berlin 1924; ayrıca şu incelememe bkz. "Naturrecht und Revolution", *Theorie und Praxis* içinde, s.52 vd., özellikle s.57 vd.

silinir."[39] Aynı sıralarda İngiltere'de Jeremy Bentham, *Constituante*'nin [Kurucu Meclis üyeleri] ihtiyaçları için, kamu oyunun kamusallıkla olan bağlantısını ilk defa bir monografi tarzında açıklayan bir yazı kaleme almıştı.[40]

Bir yandan siyasal iktidarın kullanımı, "bir yığın iğvaya maruz bulunduğu"ndan, kamu oyu aracılığıyla sürekli bir denetime ihtiyaç gösterir; parlamento müzakerelerinin aleniliği, eleştiri kabiliyeti mükemmel kabul edilen "kamusal topluluğun üst denetimi"ni temin eder: "Aynı doğrultuda düşünenlerin heyeti umumiyesi *(the public, le corps publique)*, bütün mahkemelerin toplamından daha değerli bir mahkeme oluşturur. İnsan onun taleplerini hiçe sayıyormuş gibi yapabilir, bunları birbirlerini karşılıklı bozup imha eden tutarsız ve çatışan fikirler gibi gösterebilir; yine de herkes, bu mahkemenin, yanılma ihtimaline rağmen, satın alınabilir olmadığını; sürekli kendi kendini aydınlatmaya çalıştığını, bir halkın tekmil bilgelik ve adaletini kendi içinde topladığını, her zaman devlet adamlarının *(public men, hommes publique)* kaderini belirlediğini ve onun hükmettiği cezalardan kurtuluş olmadığını hisseder."[41] Ayrıca Meclise, kamusal topluluğun fikirlerinden yararlanma imkânı sağlanır: "Kamu oyunun hakimiyeti altında hiçbir şey daha kolay değil-

---

39 Aktaran: R. Redslop, *Staatstheorien der französischen Nationalversammlung*, Leipzig 1912, s.65, dn.1.

40 Doğrusu bu öneriler, Fransız anayasa koyucusu üzerinde bir etki yaratmadılar. Bu yazının orijinali Fransızca kaleme alınmış olup, ilk önce 1816'da Cenevre'de yayınlandı. Alıntılarımızı, aynı yıl yayınlanan Almanca çeviriden yapıyoruz: *Taktik oder Theorie des Geschäftsganges*, Erlangen 1817, özellikle 3. Bölüm, s.10 vd. "Von der Publizität" başlığı. Dil kullanımında karakteristik farklılıklar ortaya çıktığı için, özgül terimleri İngilizce (*An Essay on Political Tactics*, *The Works of Jeremy Bentham*, Ed. Bowring, C.II, Edinburgh 1843, s.299 ve devamını esas alarak) ve Fransızca (*Tactic des Assemblées Legislatives*, ed. Dumont, 2. Baskı, Paris 1822'yi esas alarak) olarak da veriyoruz. Almanca metinde, *"öffentliche Meinung"* [kamu oyu] ve *"Öffentlichkeit"* [kamusal] için anlamı açıklamaya yönelik notlar mevcuttur.

41 Bentham, *a.g.e.*, s.11.

dir *(under the guidance of publicity, sous le régime de la publicité)*".[42] Öte yandan kamu oyu da, bilgilenmek için, elbette parlamento müzakerelerinin aleniyetine ihtiyaç duyar. "Uzun süre aleni meclislere sahip olan bir halkta, beraberlik ruhu *(general feeling, esprit général)* daha yüksek bir perdede teşekkül eder; sağlıklı fikirler daha yaygınlaşır; zararlı önyargılar, ki bunlarla kamusal yoldan mücadele etmek artık belâgatçıların değil, devlet adamlarının görevidir, güçlerini kaybederler... akıl ve araştırma ruhu toplumun bütün sınıflarında gelenek haline gelir".[43] Bentham, parlamentonun alenî müzakerelerini, kamusal topluluğun alenî müzakerelerinin bir parçası olarak kavrar. Siyasal muhakemenin ve onun işlevlerinin sürekliliğini, yalnızca parlamento içindeki ve dışındaki aleniyet güvence altına alabilir: bunun anlamı, Burke'un ifade ettiği gibi, egemenliğin bir irade meselesi olmaktan çıkıp bir akıl meselesi haline gelmesidir. Milletvekillerinin tayini, kör bir kararın sonucu değil, bizatihi bir konuda yapılmış makul bir tercih olmalıdır: "Halk tarafından seçilmiş ve belli dönemlerde yenilenen bir mecliste aleniyet, seçmenlere vukufla hareket etme imkânı sağlanması bakımından, mutlak olarak zorunludur."[44] Kamu oyunun canlı gücünün ölü düzenlemelere karşı kendini kabul ettirmesi, esas itibariyle III. George'un yönetiminden itibaren gerçekleşmiştir - "o zamandan bu yana, daha aydın olan kamu oyu, daha çok nüfuz kazandı"; Almanca metinde, bu kısımda[45] hâlâ "halk-oyu"ndan *[Volks-Meinung]* söz edilir. İngiltere'de en iyi şeyler, yasaların sürekli ihlal edilmesi yoluy-

42 *A.g.e.*, s.15.

43 *A.g.e.*, s.14

44 *A.g.e.*, s.16-17.

45 *A.g.e.*, s.33. Kitabın başka bir yerinde, "halkın himayesi"nde selamete çıkmaktan söz edilir; oysa Fransızca baskıda (*a.g.e.* s.28) şöyle denmektedir: "Onda, kamu oyunun muhafazasının sağlanacağı koruyucu sığınak yoktur."

la gerçekleştirilmiştir: bu nedenledir ki Bentham, *"regime of publicity"*nin [aleniyet rejimi] "hâlâ epey etkisiz olduğundan ve yeni yeni hoşgörüldüğünden" söz eder.

Yaklaşık bir nesil daha genç olan ve 1820'den itibaren burjuva hukuk devletinin kökeni ve tarihi konusunda dersler vermiş olan Guizot, "kamu oyunun egemenliği"ne ilişkin klasik formülasyonu yapmıştır: "Ayrıca bu, tüm yurttaşları durmaksızın ve her fırsatta iktidarı fiilen düzenleyecek olan hakikati, aklı, adaleti aramaya zorlayan mutlak iktidarın meşruiyetini hiçbir yerde kabul etmeyen sistemin karakteridir. **Temsilî sistemin**; 1. **iktidarları, hakikati** ortaklaşa aramaya zorlayan tartışma yoluyla; 2. bu arayışla uğraşan iktidarları halkın gözleri önüne seren aleniyetle; 3. yurttaşları hakikati bizzat aramaya ve bunu iktidara söylemeye sevkeden basın özgürlüğüyle yaptığı, budur."[46]

Friedrich Georg Forster, 1790'lı yılların başlarında *opinion publique*'i "kamu oyu" [öffentliche Meinung] olarak öncelikle Almanya'nın batısında dile yerleştirmiş görünüyor. Her halükârda 1793 yılı sonlarında karısına yazdığı mektuplardan oluşan "Paris Karalamaları", bu yeni kategoriyi evvela Alman edebiyatında tescil eder.[47] Forster'in kamu oyu ile be-

---

46 Guizot, *Histoire des origines du gouvernement representatif en Europe*, Brüksel 1851, II, s.10-11. C. Schmitt de, bu kısmın önemine dikkat çeker (*Die geistesgeschichtliche Lage des Parlamentarismus*, Münih/Leipzig 1923, s.22'de).

47 Forster, "Paris Karalamaları"nda kamu oyunun Fransa'daki köklerinden söz eder: "İyice düşündükten sonra kamu oyunun yapısındaki değişimlerin Monarşinin son yıllarında başladığı kanaatine varıyorum; çünkü başkentin büyüklüğü, burada yoğunlaşmış bulunan bilgi, zevk, feraset ve tahayyül gücünün ölçüsü, büyük haz veren öğrenmeye yönelik şiddeti sürekli artan yakıcı ihtiyaç, üst zümrelerde olduğu kadar az ya da çok orta zümrelerde de yaşanan önyargılardan kurtulma olayı, Amerikan'ın bağımsızlaşması ve Fransa'nın bundaki payıyla devreye giren hükümete, anayasaya ve cumhuriyetçiliğe dair fikirler.... Bütün bunlar, düşünce ve irade özgürlüğünün önünü öyle bir açtı ki, daha Devrimden epeyce önce kararlı bir kamu oyu Paris'in tamamında ve burayı odak alarak bütün Fransa'da neredeyse sınırsız bir egemenlik kurdu." Aktaran: Bauer, *a.g.e.*, s.238.

raberlik ruhu arasında yaptığı önemli ayrım, bilhassa siyasal işlev gören kamusallık kavramının Almanya'ya ithalinden önce, İngiltere ve Fransa'da tam anlamıyla şekillendiğini gösterir: "Yedibin yazarımız var; hal böyleyken, nasıl bir Alman beraberlik ruhu yoksa, bir Alman kamu oyu da olmaz. Bizatihi bu sözcükler bize öylesine yeni, öylesine yabancıdırlar ki, herkes açıklama ve tasrih yapılmasını istiyor; oysa *public spirit*'ten söz edildiğinde hiçbir İngiliz bir diğerini, *opinion publique*'ten söz edildiğinde de hiçbir Fransız bir diğerini yanlış anlamaz."[48] İktibas edilen sözcüklerin açımlanması gerektiği konusunda Forster'in ne kadar haklı olduğunu, o zamanlar kamusal topluluğun geniş kesimlerinde, klasiklerin yayımcılığına aday biri olmaktan ziyade bir gazeteci olarak tanınan Wieland teyit etmektedir. Wieland, Forster'in izlenimlerinden yarım yüzyıl sonra, "Başbaşa Görüşmeler"inden birini "kamu oyu" üzerine yapar.[49] Wieland'ın belirlemeleri, yeni hiçbir şey ortaya koymazlar. Kamu oyu, "dolaysız mutluluk ve kederlerimize dair kuruntu ve önyargılarımızın hakikatin üstün gücüne nihayet boyun eğdiği yerde" ortaya çıkar;[50] kamu oyu sonuçta "meselelerin leh ve aleyhteki bütün gerekçelerin en mükemmel şekilde tartılıp biçilmesiyle yapılan en etraflı incelemesi"yle uyum içindedir ve yakın zamanda Almanya'da da "yasa gücüne sahip olmalı"dır.[51] Kamu oyu, tahsillilerden yola çıkar ve "esas olarak kitleyi etkiledikçe ağırlık kazanan sınıflar arasında yaygınlaşır".[52] Bunlara kuşkusuz "en alttaki halk tabakaları", *Sansculotte*'lar [baldırıçıplaklar] dahil değildir; çünkü onlar yokluk

48 *Georg Forsters sämtliche Schriften*, Ed. Gervinus, V, 2 Leipzig 1843, "Über öffentliche Meinung" bölümü s.249.

49 C. M. Wieland, *Sämtliche Werke*, Leipzig 1857, C.32, s.191 vd.

50 *A.g.e.*, s.200.

51 *A.g.e.*, s.218.

52 *A.g.e.*, s.192.

ve çalışma baskısı altında, "bedensel ihtiyaçlarını doğrudan ilgilendirmeyen şeylerle uğraşmak için" ne boş zamana ne de imkâna sahiptirler.[53]

Wieland'ın özdüşünümlerinde, Rousseau'cu unsurlar da yer alır; bunlar, siyasal romantizmin, ileride - özgürlük savaşları sırasında - kamu oyunu sessiz, dilsiz halk ruhuyla özdeşleştirmek amacıyla dayanacağı unsurlardır.[54] Bununla beraber, bizzat Wieland'da, Alman aydınlanmasının biraz kılı kırk yaran geleneğine uygun olarak, öncelikle rahip gafletini ve hükümet sırrını kamusal muhakeme forumuna celp etmek isteyen bir kamu oyu kavramı egemendir.[55]

13. Siyaset ile Ahlâkı Uzlaştıran İlke Olarak Aleniyet/Kamusallık (Kant)

Kamu oyu terimi henüz Alman diline yerleşmeden önce, burjuva kamusallığı fikri, Kant'ın aleniyet ilkesini hukuk ve

53 *A.g.e.*, s.198.

54 *A.g.e.*, s.193: Kamu oyu, "farkettirmeden kafaların çoğunu elc geçiren, sesini yükseltmeyi göze alamadığı durumlarda da, kısa zamanda boşalacak bir arı kovanı gibi giderek şiddetlenen boğuk bir mırıltıyla varlığını sezdirir". Benzer belirlemeler için bkz. ayrıca s.212-213. Bilhassa Napolyon karşıtı yayınlarda kamu oyu kavramı ile halk ruhu öğretisi arasında bir bağlantı geliştirildiğini şu eser ortaya koyuyor: R. Flad, *Der Begriff der öffentlichen Meinung bei Stein, Arndt, Humboldt*, Berlin-Leipzig 1929.

55 "Ahlâk, rahip tayfasının münhasır otoritesi ve siyaset, saray ve kabinelerin kibirli gizemi demek olduğu sürece, bunlar (ahlâk ve siyaset) kaçınılmaz bir şekilde aldatma ve baskı aracı olarak istismar edilir. Halk, rezil kelime oyunlarının kurbanı olur; iktidar, herşeyi kendinde hak olarak görür ve haksızlığı hak, hakkı da haksızlık olarak damgalamak ve en çok korktuğu şey olan hakikatin açıklanmasını bir cürüm haline getirip cezalandırmak onun keyfî iradesine bağlı olduğu için, herhangi bir cezaya maruz kalmadan herşeyi yapabilir. Şayet akıl, kavramayı herkesin şiddetle arzuladığı bütün hakikatleri yeniden gün ışığına çıkarmak ve onlara tekmil sanatların yardımıyla, yapmacık bütün biçim ve kılıflar arasında mümkün olan en geniş teveccühü sağlamak için ezeli ve ebedi haklarını ele geçirirse, işte o zaman böyle olmaz. O zaman bir yığın düzeltilmiş kavram ve olgu tedavüle girer; bir yığın önyargının da farkına varılır..." (*a.g.e.*, s.208-209).

tarih felsefesi açısından geliştirmesiyle teorik olgunluğa sahip bir yapıya kavuşmuştu.

Kamusal akıl üreten özel şahısların mutlakiyetçi egemenliğe karşı harekete geçirdikleri eleştirel süreç, bizzat kendini gayrı siyasal olarak kavrıyordu: kamu oyu, siyaseti ahlâk adına rasyonalize etmeyi amaçlıyordu. 18. yüzyılda siyaset felsefesindeki Aristocu gelenek, anlamlı bir şekilde ahlâk felsefesinin içinde eriyip kaybolmaktaydı. Esasen "doğa" ve "akıl" ile birarada düşünülen "ahlâkî olan" *(das Moralische),* oluşum halindeki "toplumsal" alanı da - o dönemde tuhaf bir ehemmiyet verilen *"social"* sözcüğünün anlam ufkuna uzanacak şekilde - kapsamına alıyordu. *Wealth of Nations*'ın [Ulusların Zenginliği] yazarının üniversitede bir ahlâk felsefesi kürsüsüne sahip olması tesadüf değildi. Şu cümle bu bağlamda yer alır: "Gerçek siyaset, önce ahlâka biat etmeksizin bir adım bile ilerleyemez; ve siyaset kendi başına zahmetli bir sanat olmasına rağmen, onun ahlâkla bütünleştirilmesi hiç de bir marifet değildir; çünkü bu ikisi birbirleriyle çatıştıkları anda ahlâk, siyasetin çözmeye muktedir olmadığı düğümleri bir vuruşta parçalar."[56] Kant, bu cümleyi, *Ebedî Barış Üzerine* adlı eserinin ekinde yazmıştı. Burada, hukuk öğretisinde türetilmiş iki koyutu [postüla] yinelemektedir: her devletin sivil anayasası cumhuriyetçi olmalı ve -bir dünya vatandaşlığı federasyonu çerçevesinde- devletler arasındaki ilişki pasifist olmalıdır. İçerde şahsî özgürlüğü, dışa karşı da dünya vatandaşlığı barışını güvence altına alan bütün hukuksal ödevler, yetkin bir adil düzen fikrinde billurlaşırlar. Bu takdirde cebir, artık şahsî egemenlik ya da kendini zorla dayatma biçiminde değil, "yalnızca akıl iktidar sahibidir" önermesine uygun olarak kullanılabilir. Bizatihi mutlak egemenlik haline

56 *Immanuel Kants Werke,* Ed. Ernst Cassirer, C.VI, s.467-468.

gelmiş ve herkesin özgürlüğüyle genel bir yasaya göre uyuşan karşılıklı zorlama imkânı olarak tasarlanan hukuksal ilişkiler, pratik akıldan türerler - *auctoritas non veritas facit legem* [yasanın kaynağı hakikat değil, egemenliktir] ilkesine nihaî darbe.

Bir zamanlar Hobbes bu formülle hükümdarın mutlak iktidarına müeyyide gücü kazandırabilmişti; çünkü barışın tesisinin, yani mezhepler arası iç savaşın sona ermesinin, ancak siyasal erkin monarkta toplanması ve burjuva toplumunun bütün inanç kavgalarıyla birlikte özel alan olarak tarafsızlaştırılması pahasına mümkün olduğu açıkça görülüyordu. Egemenin şahsında tabir caizse varoluşsal biçimde ortaya çıkan bir aklın sezgilerine göre verilecek karardan önce ahlâkîlik kurallarına göre yapılacak her türlü muhakeme, siyasal yönden nafile bir düşünüş tarzı sayılarak aşağılanıyordu. İki asır sonra Kant, bu düşünüş tarzına itibarını pratik aklın yasası suretinde iade ettiğinde ve siyasal yasa koyuculuk ahlâkî açıdan bu yasanın denetimine tabi olmak zorunda kaldığında, artık burjuva özel şahıslar bir kamusal topluluk biçimini almış ve onların muhakeme alanları, yani kamu oyu, devlet ile toplum arasındaki arabulucuğun siyasal işlevlerine eklemlenmişti. Bundan dolayı, Kant'taki aleniyet/kamusallık ilkesi, tek başına siyasetin ahlâk ile uyumunu güvence altına alabilecek ilke olarak kabul edilir.[57] Kant, "kamusallığı/aleniyeti", aynı zamanda hem hukuk düzeninin ilkesi hem de aydınlanmanın yöntemi olarak kavrar.

"Rüştsüzlük", diye başlar ünlü makalesinde Kant,[58] "bir akıldan bir başka aklın yönlendiriciliği olmadan yararlanma yeteneksizliğidir. Şayet rüştsüzlüğün nedeni, anlama yetisinin yokluğunda değil de, kararlılık ve cesaret yokluğun-

57 *A.g.e.*, C.VI, s.468 vd.

58 *A.g.e.*, C.IV, s.169.

da yatıyorsa, bu bir şahsî kusurdur..." İnsanın bizzat sebep olduğu rüştsüzlükten kurtuluşuna aydınlanma denir. Bireyler açısından bakıldığında bu, öznel bir düstura *[maxime]* işaret eder, yani kendi başına düşünebilme anlamına gelir. Bir bütün olarak insanlık açısından bakıldığında ise, nesnel bir eğilime işaret eder, yani yetkin bir adil düzene doğru ilerleme anlamına gelir. Her iki durumda da, aydınlanmaya kamusallığın/aleniyetin aracılık etmesi gerekir: "Her münferit insanın, adeta mizacı haline gelmiş rüştsüzlükten kurtulması zordur. ... Fakat bir kamusal topluluğun kendi kendini aydınlatması, çok daha mümkün, hatta, yeter ki bu topluluğa sadece özgürlük verilsin, neredeyse kaçınılmazdır."[59] Bu sebeple, aydınlanma açısından kendi kendine düşünmek ile sesli düşünmek[60] ve aklın kullanımı ile onun kamusal kullanımı örtüşür gibi görünüyor: "Gerçi konuşma ve yazma özgürlüğü üstün iktidar tarafından elimizden alınabilir, fakat düşünme özgürlüğü hiçbir şekilde alınamaz deniyor. Ancak topluluk içinde kendilerine düşüncelerimizi aktaracağımız ve bize düşüncelerini aktaracak başka şahıslarla birlikte düşünmezsek, ne kadar ve hangi doğrulukta düşünürdük ki!"[61]

Kant da Ansiklopedistler gibi, aydınlanmayı, yani aklın kamusal kullanımını, alimlerin, özellikle de saf aklın ilkeleriyle alakalı olanların, yani filozofların meselesi olarak tasavvur eder. Burada sözkonusu olan, tıpkı Skolastiklerin münakaşalarında, hatta Reformcuların ünlü kavgalarında olduğu gibi, "fakültelerin [aklın fakülteleri, kısımları - çn.] teorisyenler kisvesinde kendi aralarında bir sonuca bağlayacakları öğreti ve fikirlerdir; halk, bunlardan hiçbir şey anlamamaya

59 *A.g.e.*, s.170.

60 Werke, C.VI, s.389.

61 Werke, C.IV, s.363.

kendiliğinden razı olur."[62] Fakülteler arasındaki çekişme, alttakilerin daha üstte olanlarla giriştiği eleştirel bir münakaşa olarak gerçekleşir. Üsttekiler, yani ilahiyat, hukuk ve tıp, şu ya da bu şekilde otoriteye dayanırlar. Ayrıca "bilgi tacirleri" olan din adamlarını, hakimleri ve hekimleri yetiştirdiklerinden, devletin denetimi altında bulunurlar. Bunlar, bilimi sadece uygularlar (entrikayı, *savoir faire*'i [işbitiricilik] iyi bilirler). Buna karşılık, daha alttaki fakülteler, saf aklın bilgileriyle meşgul olurlar. Bunların temsilcileri olan filozoflar, hükümetin çıkarlarından bağımsız olarak, yalnızca aklın çıkarları tarafından yönlendirilirler. Zihinlerindeki niyet, "hakikatin kamusal takdimi"dir.[63] Akıl, fakülteler kavgasında alenen konuşma hakkına sahip olmalıdır; aksi takdirde hakikat gün ışığına çıkmaz."[64] Üstelik, Kant'ın eklediği gibi, bundan bizzat hükümet de zarar görür.

Bununla beraber filozofların eleştirel zanaatlarını içinde icra ettikleri kamu oyu, merkezî noktası akademik olmasına rağmen, salt akademik bir nitelik taşımaz. Filozofların tartışması, hükümet karşısında, onu bilgilendirme ve sınama amacına yönelik olarak cereyan eder; "halk" topluluğu önünde ise, onu kendi aklından yararlanmaya yöneltmek amacını taşır. Bu topluluğun konumu muğlaktır: bir yandan rüştsüz ve henüz aydınlanmaya muhtaçken; diğer yandan, aydınlanma yetisine sahip olanların reşitleşme talebiyle bir kamusal topluluk yapısı kazanır. Zira sonuçta sadece filozof değil, kendi aklını kamusal yoldan kullanabilen herkes buna muktedirdir. Fakülteler arasındaki kavga, adeta aydınlanma ateşinin saçıldığı ve mütemadiyen körüklendiği bir ocaktır. Kamusallık, sadece bilgeler cumhuriyetinde değil, becerebilen herkesin aklını kamusal olarak kullanması

62 *Werke*, C.VII, s.344.

63 *A.g.e.*, s.343.

64 *A.g.e.*, s.330.

durumunda da gerçekleşir. Bu şahısların, sanki birer bilgeymişlercesine kendi özel alanlarının sınırlarının dışına çıkmaları gerekir: "Aklın kamusal kullanımından, bir kimsenin bütün okuyucular dünyasının oluşturduğu kamusal topluluğun huzurunda bilge sıfatıyla aklını kullanmasını anlıyorum. Bir kimsenin, ona tevdi edilmiş belli bir sivil mevki ya da görev içinde kendi aklından yararlanma imkânını ise, özel kullanım olarak niteliyorum... Lakin burada akıl yürütmeye izin verilmez; burada itaat etme mecburiyeti vardır. Fakat makinenin bu parçası da, kendini aynı zamanda bütünsel bir ortak varlığın, hatta bir dünya vatandaşları topluluğunun unsuru olarak, dolayısıyla gerçek akıl sahibi bir kamusal topluluğa yazılarla yönelen bir bilge vasfında gördüğü anda, elbette akıl yürütebilir..."[65] Bir ilke olarak kamusallık koyutu buradan doğar: "Aklın kamusal kullanımı serbest olmalıdır ve yalnızca bu kullanım, insanlar arasında aydınlanmayı sağlayabilir; fakat aklın özel kullanımı, aydınlanmanın ilerlemesi önemli ölçüde engellenmemek şartıyla, çoğu zaman katı bir şekilde sınırlanabilir."[66] "Yazılar yoluyla gerçek kamusal topluluğa, yani dünyaya" hitap eden herkes, "yazar" vazifesi görür.[67]

Kamusal topluluğun içinde teşekkül ettiği "dünya"yla birlikte, kamusallık, alan niteliği kazanır: Kant, dünya bilgisinden [dünyayı tanımaktan], dünya adamından söz eder. Dünyaya vakıf olmanın bu anlamı, önce dünya vatandaşlığı kavramında, ardından "[dünyadaki] en yüksek iyi" kavramında, belki de kendini en açık şekilde bilimdeki "dünya kavramı"nda gösteren bir dünya fikrine eklemlenir - zira saf halde dünya, akıl sahibi varlıkların iletişiminde kurulur. Bilimdeki okul kavramı yalnızca "belli bazı amaçlara yöne-

65 *Werke*, C. IV, s.171.

66 *A.g.e.*, s.171

67 *A.g.e.*, s.172.

lik beceri" anlamına gelirken, bilimdeki dünya kavramı, "herkesi zorunlu olarak ilgilendiren şey"e ilişkindir.[68] Burada sözkonusu olan, aşkın anlamdaki dünya, yani bütün tezahürlerin timsali olarak, onların sentezinin toplamı, dolayısıyla "doğa"yla bütünleşmiş bir dünya değildir. Buradaki "dünya", daha çok bir tür olarak insanlığa gönderme yapar; ama türün birliğinin tezahür şeklini esas alarak: bu ise, o dönemde burjuvazinin geniş kesimlerinde gelişen, akıl yürüten okuyucular kamusunun oluşturduğu dünyadır. Yazarların ve bir de "karma toplulukların" tartışarak görüş alışverişinde bulundukları salonların dünyasıdır bu; kamusal topluluk buralarda, burjuvazinin meskenlerinde inşa edilir. "Şayet sadece alimlerden ve fikir erbabından değil, aynı zamanda iş adamlarından ve kadın cinsinden meydana gelen karma topluluklardaki görüşmelerin seyrine dikkat edilirse, öykü anlatmak ve şaka yapmak dışında bir başka sohbetin, yani akıl yürütmenin de burada kendine bir yer bulduğu farkedilir."[69]

"İnsanlar"dan oluşan akıl yürüten kamusal topluluk, "ortak varlığın" sorunları üzerinde uzlaşma sağladığında, "vatandaşlar"dan oluşan akıl yürüten kamusal topluluk biçimini alır. Siyasal işlev gören bu kamusallık, "cumhuriyetçi anayasa" altında liberal hukuk devletinin örgütlenme ilkesi haline gelir. Burjuva toplumu, bu devlet çerçevesinde bir özel özerklik alanı olarak yerleşiklik kazanır (herkes kendi "mutluluğunu", kendisine yararlı görünen her türlü yoldan arayabilmelidir). Kişisel özgürlükler, genel yasalar aracılığıyla güvence altına alınmışlardır; "insanlar"ın özgürlüğüne, vatandaşların yasa önünde eşitliği (bütün "doğuştan haklar"ın ilgası) tekabül eder. Bizzat yasama, "akıldan kaynaklanan halk iradesi"ne dayanır; zira yasaların kökü, am-

68 "Kritik der reinen Vernunft", *Werke* içinde , C. III, s.561-562 Anm.

69 "Kritik der praktischen Vernunft", *Werke* içinde, C.V, s.165.

pirik olarak, akıl yürüten kamusal topluluğun "kamusal mutabakat"ında yatar; bu nedenle Kant, bunlara, örf ve adetler gibi zımnen geçerlik iddiası içeren özel yasalardan farklı olarak, kamusal yasalar adını verir.[70] "Fakat herkes için hukuken yapılabilecek ve yapılamayacak şeyleri belirleyen bir kamusal yasa, bütün hukukun kendisinden kaynaklandığı ve bundan dolayı hiç kimseye haksızlık yapamaması gereken bir kamusal iradenin edimidir. Lakin böyle bir irade, (herkes herkes hakkında, dolayısıyla herkes kendisi hakkında karar verdiğinden) bütün halkın iradesinden başka bir şey olamaz."[71] Buradaki temellendirme, halk egemenliği ilkesinin[72] yalnızca aklın kamusal kullanımı şartlarında gerçekleşebileceği noktasındaki kesin istisna dışında, bütünüyle Rousseau'nun temellendirmesini izlemektedir. "Herkes genel insanlık ödeviyle ilgili bir hususta, kendi kendisiyle çelişkiye düşmemek için, bu zorlamanın hukuka uygun olduğuna akıl yoluyla ikna edilmeyi istediğinden, her ortak varlıkta ... bir özgürlük ruhu mevcut olmalıdır." Kant, o zamanlar son derece tartışmalı olan mason localarını gözönünde tutarak, kamusallığın sınırlandırılmasının "bütün gizli toplulukların mucip sebebi" olduğunu söyler. Zira bilhassa insanı genel olarak ilgilendiren şeylerde birbirine açılmak insanlığın doğal eğilimidir".[73] Kalem özgürlüğünün "halkın haklarının yegâne korunağı" olduğu şeklindeki ünlü söz, bu bağlamda yer alır.

Kant, daha *Saf Aklın Eleştirisi*'nde, düşünce üretenlerin kamusal mutabakatına, pragmatik bir hakikat denetimi iş-

70 Bu ayrım, örneğin kamu hukuku - özel hukuk ayrımıyla örtüşmez. Kant'ın anladığı anlamda bir bütün olarak medeni hukuk kamusaldır; karş. "Metaphysik der Sitten, Rechtslehre", *Werke* içinde, C.VII.

71 *Werke*, C.VI, s.378.

72 *A.g.e.*, s.389: "Bir halkın bizzat kendisi hakkında veremeyeceği bir kararı, yasa koyucu da halk hakkında veremez."

73 *A.g.e.*, s.389.

levi izafe etmişti: "İster kanaat getirme ister sırf ikna edilme şeklinde olsun, bir şeyin doğruluğuna inanmanın denektaşı, dışsal olarak, bu şeyi aktarma ve doğruluğuna ilişkin inancı her insan aklı için geçerli sayma imkânıdır."[74] Aşkın bilincin akledilebilir birliğine, bütün ampirik bilinçlerin kamusal alanda gerçekleşen mutabakatı tekabül eder. Sonraları, hukuk felsefesinde, öznelerin çeşitlilik ve farklılığına rağmen, bütün yargıların aleniyet yoluyla teminat altına alınan mutabakatı, ki Kant bunun için henüz "kamu oyu" ismini kullanmaz, pragmatik değerinin ötesinde kurucu bir anlam kazanır: siyasal eylemler, yani başkalarının hakkına ilişkin olan eylemler, düsturları aleniyete ehil, hatta muhtaç olduğu ölçüde, hukuk ve ahlâk ile uyum içinde olabileceklerdir.[75] Kamunun nezdinde bütün siyasal eylemlerin, yine genel ve aklî oldukları kamu oyu nezdinde kanıtlanmış yasalara dayandırılabilmeleri gerekir. Genel bir biçimde normlaştırılmış (ve sivil anayasa ile ebedî barışı "yetkin bir adil düzen" oluşturacak biçimde kaynaştıran) bir durum çerçevesinde, egemenliğin doğal yasasının yerini hukuk yasalarının egemenliği alır ve siyaset esas itibariyle ahlâka taşınabilir.

Peki siyasetin ahlâkla uyumu, sözkonusu hukuk hali *[Rechtszustand]* henüz mevcut değilken nasıl temin edilebilir? Bu durumu tesis etmek için, tek tek bütün insanların yasal bir düzen içinde özgürlük ilkelerine göre yaşama konusundaki istekleri, yani herkesin iradesinin paylaştırıcı birliği bile yeterli olmaz; bunun için birleşik iradenin kollektif birliğine ihtiyaç vardır: herkesin hep birlikte bu düzeni istemesi gerekir. Bundan ötürü Kant da, bir hukuk halinin kaynağının siyasal erkten başka bir şey olmasının beklenemeye-

74 "Vom Meinen, Wissen und Glauben" Bölümü, *Werke*, C.III, s.550.

75 Kant bunu, "siyasetin ahlâk ile aşkın kamu hukuku kavramı gereğince uyuşumu" olarak adlandırır, *Werke*, C.VI, s.468 vd.

ceği kanaatindedir. Fakat bir kamusal topluluk oluşturmak amacıyla bir araya gelmiş özel şahısların iktidarı almaları, bizatihi siyasal bir olay olarak anlaşılamaz;[76] burjuva kamusallığının ahlâk anlayışı, bu kamusallığa siyasal işlevler kazandırmaya yönelik çabaları dahi, aleniyetin kendisinden kurtuluş vaadettiği bir siyasal iktidarın yöntemleri karşısında mutedil olmakla yükümlendirir. Kant, bu ikilemi tarih felsefesi açısından çözer. Kant'a göre, içsel özgürlüğe sahip bireylerin bir katkısı olmaksızın da, siyasetin kalıcı bir şekilde ahlâkın içinde eriyebileceği dışsal özgür şartlar oluşacaktır. Bilindiği gibi Kant, insanların bizatihi özgürlük yasaları uyarınca yapmaları gereken şeylerden de bağımsız olarak, sırf doğanın zorlamasıyla insan türünün ve onun toplumsal düzeninin daha iyiye doğru ilerleyeceğini tasvir eder; şüphesiz bu durumda sözkonusu ilerleme, ahlâkîliğin niceliksel olarak büyümesinden değil, münhasıran yasallığın verimlerinin artmasından ibaret olacaktır.[77]

Şayet doğa, insanlığın bütün doğal yeteneklerini "genel bir biçimde hukuku yöneten bir burjuva toplumu" içinde geliştirmek için "toplumun antagonizması"nı, yani içerdeki kavgaları ve halklar arasındaki savaşları kullanırsa, o zaman bizzat bu "yetkin adil burjuva düzeni", "ahlâkî bütünlüğün" yalnızca görüntüsünden ibaret kalan, "patolojik biçimde dayatılmış bir mutabakat" olacaktır. Kant'ın teorik kalıba döktüğü bir sorun, bu düzen içinde pratik çözümünü bulmuş olacaktır: "Hepsi birden genel yasalara uyulmasını talep eden, fakat her biri gizliden gizliye bundan istisna edilmeye meyleden bir aklî varlıklar yığınını öyle bir düzenlemek ve düzenlerini öyle tesis etmek ki; *özel* zihniyetlerinde birbirleriyle mücadele etmelerine rağmen, bu zihniyetleri birbirlerine açık tutsunlar, öyle ki *kamusal* davranışlarından

76 Karş. Koselleck, *a.g.e.*, s.81 vd.

77 *Werke*, VII, s.404.

sanki hiç böyle kötü zihniyetlere sahip değillermiş gibi bir sonuç çıksın.[78] Mandeville'in *"privat vices public benefits"* [özel kusurlar kamusal faydalar] sloganının bir çeşidi.

Nihayet Kant, bu temel ilkeyi esas alarak, siyasal işlev gören kamusallığın belli sosyolojik şartlarını geliştirir: Bu şartlar, daima serbestçe rekabet eden mal sahiplerinin özel özerkliğe bırakılmış toplumsal ilişkilerine bağlıdırlar.

Siyasal akıl üreten kamusal topluluğa, yalnızca özel mülk sahipleri dahil olabilirler; çünkü sahip oldukları özerkliğin kökleri mal dolaşımı alanında yatar ve bundan dolayı özel özerklik, bu alanın özel bir alan olarak muhafazasına ilişkin çıkarla uyuşur: "Bunun için gerekli olan vasıf, doğal olanlar dışında (yani çocuk ya da kadın olmamak), tek bir tanedir: şahsın kendi kendinin efendisi olması, dolayısıyla onu besleyen herhangi bir mülke (buna her türlü maharet, zanaat veya güzel sanat yahut bilim de dahildir) sahip olması; bu demektir ki, yaşamak için başkalarından kazanç elde etmek zorunda olduğu takdirde, başkalarının kendi gücünden yararlanmalarına izin vermek suretiyle değil, yalnızca kendine ait olanı devretmek yoluyla kazanç elde etmesi, şu halde kelimenin gerçek anlamında ortak varlık dışında hiç kimseye hizmet etmemesi. Burada artık yetenekçe birbirlerine yakın olanlar ile büyük (veya küçük) mal sahipleri birbirlerine eşittirler..."[79] Bu ayrımın tatminkâr olmadığının - "itiraf edeyim ki, kendi kendisinin efendisi olan bir insan konumuna sahip olduğunu iddia ve talep etmenin şartını belirlemek biraz zordur" - farkında olan Kant, yine de sonraları özgür ücretli emek olarak adlandırılacak olan şey karşısında mükemmel bir ayırıma ulaşır.[80] Ücretli işçiler, yegâne

78 *Werke*, C.VI, s.452 vd.

79 *Werke*, C.VI, s.378-379.

80 "Ev hizmetçisi, dükkâncı çırağı, gündelikçi, hatta berber; zanaatkâr ve devletin unsuru, dolayısıyla vatandaş olmak için gerekli vasıfları haiz değildirler"; sade-

mal olarak kendi emeklerini mübadele etmeye mecbur kalırlarken, özel mülk sahipleri kendi aralarında malların mübadelesi yoluyla mal sahipleri olarak ilişkide bulunurlar. Yalnızca onlar, kendi kendilerinin efendisidirler, yalnızca onlar seçme hakkına ve örnek anlamda aklın kamusal kullanımı yetkisine sahip olabilirler.

Bu sınırlama, kamusallık ilkesiyle, ancak özel alan içerisinde serbest rekabetin etkili mekanizmaları[81] yoluyla mülk edinme bakımından imkân eşitliği sağlanmışsa, bağdaşabilir. Gerçi böylece serbest mal dolaşımı bir halefler silsilesi içinde ortak varlığın (askerin ve kiracının, emlak sahibinin ve çiftçi köylülerin vb.) unsurları arasında servet durumu açısından önemli bir eşitsizliğe yol açabilir; fakat serbest mal dolaşımı; yetenek, çalışma ve talihleri imkân veriyorsa, onların aynı duruma ulaşma hakkına sahip olmalarını engelle(ye)memelidir. Aksi takdirde, o (biri ötekini), ötekilerin aksi yöndeki etkisi ile zorlanma imkânı olmaksızın, zorlayabilecektir... O (herkes), hukuken kendisinden hiçbir üstünlükleri bulunmayan şahıslarla aynı seviyeye gelmemesinin, başkalarının karşı konulmaz iradesinden değil de,

---

ce "*operarii*'dirler". Bunlar, bizzat yasaların yapılmasına katılma hakkına sahip olmayan, sadece yasaların sağladığı hukuksal himayeden yararlanan "mahmiler"dir - "her ne kadar kendisine yakacak odununu hazırlama işini verdiğim şahıs ve bir elbise yapması için kumaşımı verdiğim terzi benimle tamamen aynı şartlarda bulunuyor görünseler de, benden farklıdırlar; tıpkı berberin (kendisine bunun için saç vermiş olabileceğim) peruk imalatçısından, gündelikçinin sanatçıdan veya parası ödeninceye kadar kendisine ait kalacak bir eser imal eden zanaatkârdan farklı olması gibi. Zanaat icra eden biri olarak bu sonuncusu kendi mülkiyetini başkasıyla mübadele ederken *(opus)*; gündelikçi gücünü başkalarının kullanımına sunar *(operam)*". *A.g.e.*, ss.379'daki dipnot.

81 Kant, bir başka bağlamda, o zamanlar tedavüle yeni sokulmuş olan *"laisser faire"*den [bırakınız yapsınlar] bir fıkrayla kinayeli şekilde söz eder: "Bir Fransız bakan, en muteber tacirlerin birkaçını toplantıya davet eder ve ticaretin nasıl ihya edilebileceği konusunda önerilerde bulunmalarını ister. Kimi falanı kimi feşmekânı önerdikten sonra, o ana kadar susmuş olan yaşlı bir tacir söz alır: iyi yollar inşa edin, iyi para basın, hızlı işleyen bir kambiyo hukuku yaratın vs., ha bir de 'bırakınız yapalım!' *Werke*, C.VII, s.330'daki dipnot.

yalnızca bizzat kendisinden (yeteneklerinden veya kesin ve sarih arzusundan) ya da suçunu başkalarına yükleyemeyeceği şartlardan kaynaklandığının bilincinde olduğu her durumda, mutlu kabul edilebilir."[82] Böylece mülk sahibi olmayanlar, kamusallık ilkesi ihlal edilmeden, özel şahısların oluşturduğu siyasal düşünce üreten kamusal topluluğun dışında bırakılmış olurlar. Onlar, bu anlamda vatandaş da değildirler; yalnızca yetenek, çalışkanlık ve talih yardımıyla bu konuma erişmesi mümkün olan şahıslardır; sırf yasaların himayesinden -o da aksi karalaştırılıncaya kadar- yararlanan, ancak yasaları bizzat yapma hakkına sahip olmayan şahıslar yani.

Kant, burjuva toplumunun özelleştirilmesiyle birlikte hukuk halinin ve siyasal işlerliğe sahip bir kamusallığın doğal temeli olan toplumsal şartların kendiliğinden oluşacağı, hatta adetâ şimdiden bunun talimini yaptıkları yolundaki liberal inancı paylaşıyordu; ve *ordre naturel* [doğal düzen] olarak bu tür bir toplumsal düzen görünüşe göre iyice belirmiş olduğundan, Kant tarih felsefesi açısından bu hukuk halini, doğal zaruretten kaynaklanan bir durum olarak varsaymakta güçlük çekmiyordu. Bu da, siyaseti bir ahlâk meselesi haline getirmesini mümkün kılıyordu. Serbest mal dolaşımına içkin bir adalet hayali, *bourgeois*'yi [burjuvazi] *homme*'la [insan], alakalı özel mülk sahiplerini özerk bireyle kayıtsız şartsız özdeşleştirmeyi akla yakın kılıyordu. Özel alan ile kamusal alan arasındaki özgül ilişki - ki bencil burjuvazinin bencil olmayan homme görünümünde, ampirik öznenin akledebilen özne görünümünde dublörleştirilmesi bu ilişkinin bir sonucudur - *citoyen*'in, yani oy hakkına sahip vatandaşın yasallık ve ahlâkîlik çifte bakış açısıyla değerlendirilmesini mümkün kılıyordu. Doğal bir tasarım yo-

82 *Werke*, C.VI, s.376-377.

luyla, yani serbestçe rekabet eden özel mülk sahiplerinden oluşan, egemenlikten kurtulmuş ve iktidardan arınmış bir toplum temelinde, siyasal kamunun edebî kamudan devşirilmiş kamusallık anlayışıyla uyuşması temin edildiği sürece; demek ki bir kamusal topluluk olarak biraraya gelmiş alâkalı özel şahısların, yani vatandaş sıfatı taşıyanların, dışa karşı, sanki içsel açıdan özgür insanlarmışlar gibi davranmaları halinde, vatandaş, "patolojik biçimde dayatılmış" davranışında yine de ahlâkî açıdan özgürmüş gibi görünebilir. *Private vices*'i [özel günahları] *public virtues*'e [kamusal faziletlere] çeviren toplumsal şartlar altında bir dünya devleti durumu ve dolayısıyla siyasetin ahlâka tabi kılınması, ampirik olarak tasavvur edilebilir. *Res publica* olgusu [fenomeni] olarak dünya devleti durumu, res publica tözünün [numeninin] tecelli etmesini sağlayabilir; aynı tecrübe zemininde, farklı türden iki yasa koyuculuğu, biri diğerine halel getirmeksizin birleştirebilir: duyularla hareket eden mal sahipleri olarak özel şahısların yasa koyuculuğu ve manevî açıdan özgür insanlar olarak özel şahısların yasa koyuculuğu. Toplumsal alanda olduğu gibi, genel olarak dünya bakımından da olgusal [fenomenal] ile tözel [numenal] arasındaki ilişki, saf aklın üçüncü çatışkısının [antinomisinin] çözülmesine binaen şu şekilde ortaya çıkar: her bir etki, akledilebilir nedeni itibariyle özgür, ancak ampirik tezahürü açısından aynı zamanda zorunlu, yani duyular dünyasındaki bütün olguların genel nedensel bağlamının bir unsuru olarak düşünülmelidir.[83]

Mamafih Kant, merkezî nitelikteki bu sistematik ayrımı, siyaset felsefesi alanında tutarlı bir biçimde sonuna kadar götürememiştir - ciddi meselelerde pratik aklın yasalarını ampirik şartlara bağımlı kılması mümkün değildir. Fakat

83 "Kritik der reinen Vernunft", *Werke* içinde, C.III, s.374 vd.

hukuk halinin doğal temeli şüpheli olduğu takdirde, bir hukuk halinin -ki bu, o zamana kadar ahlâkî bir siyasetin *önşartını* oluşturuyordu- tesis edilmesinin bizatihi siyasetin içerik ve ödevi haline getirilmesi gerekecektir. Siyaseti ahlâk yasalarıyla uyum içinde tutması gereken kamusallık da, bu yolla yeni bir işlev edinecektir; sonuç itibariyle Kant'ın sistemi içerisinde yorumlanması artık mümkün olmayan bir işlevdir bu.

Siyasal faaliyette bulunanlar -ister bir hükümdar, ister bir parti, ister kendisine önderlik tevcih edilmiş bir kimse ya da münferit vatandaş olsun - mevcut yasalara uygun davranamayıp, kendileri bir hukuk hali tesis etmek isterlerse, geri kalanların hepsinin şahsî tercihleriyle salt olumsuz bir uyuşumu gözetmeleri yetmez- aksine onların şahsî tercihlerini olumlu yönde etkilemeye çalışmaları gerekir. Bu etkileme, güç kullanılarak gerçekleştirilebilir ve kural olarak da öyle olur. Bununla beraber diğerlerinin şahsî tercihlerini etkileme faaliyeti ahlâkî yollarla yürütülürse, kamunun genel amacını, yani bir bütün olarak burjuva toplumunun refah ihtiyacını esas almak zorundadır. Dolayısıyla bir davranışın ahlâkî niyetini, bu tür bir siyaset alanında duyular dünyasındaki başarısıyla sınamak gerekir. Siyasal erdem, mutluluk konusuna kayıtsız kalamaz: bütün siyasal düsturlar, hukuk ve siyasetle uyum içinde olmak için kamusallığa ihtiyaç duyarlar; çünkü "kamusal topluluğun genel amacına (mutluluk) uygun düşmek zorundadırlar" ve "kamusal topluluğu kendi durumundan memnun kılmak" siyasetin sahici ödevidir.[84] Oysa daha önce, üstelik aynı makalede şöyle deniyordu: "Siyasal düsturlar, her bir devletin bu düsturlara uyulması halinde ortaya çıkacağını umduğu refah ve mutluluğa, yani bu devletlerden her birinin kendine konu

84 *Werke*, C.VI, s.473-474.

edindiği amaca, ... devlet bilgeliğinin en yüksek ilkesi olarak dayanmak zorunda olmayıp, saf hukuksal ödev kavramından hareket etmek zorundadırlar; bunun fiziksel sonuçları her ne olursa olsun."[85]

Kant, bir hukuk halinin doğal temelinin halihazırda mevcut olduğu şeklindeki tarih felsefesi varsayımı altında, devletin selametini vatandaşlarının mutluluğundan, ahlâkîliği de yasallıktan ayırabilmiş, daha doğrusu ayırmak zorunda kalmıştı. Fakat bu varsayıma da, her zaman bel bağlamamıştı; bu durum, ahlâkîliği ilerlemeden dışlayan ve ilerlemeyi yasallık verimlerinin artmasına dayandıran sistemle uyumlu pek çok açıklamanın yanısıra bunlarla çelişen bir itirafı da içeren Kant'ın tarih felsefesinin iki yanlılığını gösterir. Bu itiraf'a göre, "insan türü, doğal amacı olan kültür dikkate alındığında devamlı bir ilerleme içinde olduğundan, kendi varoluşunun ahlâkî amacı açısından da daha iyiye doğru bir ilerleme içinde kavranmalıdır"[86] Yine aynı bağlamda: "Ayrıca insan türünün genel olarak çağımızda bundan önceki bütün çağlara kıyasen ahlâkî açıdan daha iyiye doğru bir ilerleme kaydettiğini gösteren bazı deliller vardır."[87] Şayet bir hukuk hali, siyasal olarak, üstelik ahlâk ile uyum içinde tutulan bir siyaset yoluyla tesis edilecekse, yasallığın ilerlemesi, doğrudan doğruya ahlâk alanındaki ilerlemeye bağlı olur ve *res publica* olgusu, bizzat *res publica* tözünün bir ürünü haline gelir: "... o zaman bütün kabiliyetler yavaş yavaş gelişir, zevk teşekkül eder ve bizatihi sürekli bir aydınlanma sayesinde, ahlâkî ayrım konusundaki işlenmemiş doğal hasleti zamanla belli pratik ilkelere ve bir topluma patolojik biçimde dayatılmış mutabakatı *bir ahlâkî bü-*

85 *A.g.e.*, s.466.

86 *Werke*, C.VI, s.393.

87 *A.g.e.*, s.394.

tüne dönüştürebilecek bir düşünme tarzının inşasının ilk adımı atılır."[88]

Res publica olgusu ile *res publica* tözü arasındaki ilişki, varlık ile tezahür arasındaki teorik olarak belirlenmiş ilişkiye artık eklemlenmez. Felsefe fakültesinin hukuk fakültesiyle çatışmasında Kant şunları söyler: "İnsanların doğal haklarıyla uyum içinde olan bir anayasa fikri, yani yasalara itaat edenlerin birleşik halleriyle aynı zamanda yasa koyucu da olmaları gerektiğine dair fikir, bütün devlet biçimlerinin temelinde yatar ve bu fikre uygun şekilde saf aklın kavramlarıyla düşünülen ortak varlık -buna *platonik ideal* de denir *(res publica noumenon)*- boş bir kuruntu değil, aksine bütün sivil anayasalar için ebedî bir normdur ve bütün savaşları bertaraf eder."[89] Ancak Kant'ın "ideal"i nasıl kullandığını hatırlamak lazım; buna göre "ideal", somutlaşmış bir fikir, yani tek başına fikir vasıtasıyla belirlenebilen ya da belirlenmiş münferit bir şey demektir.[90] Bu şey, gerçeklikten fikre nazaran daha uzaktır; her ikisine de, sadece düzenleyici işlev tanınabilir: fikir, kuralları gösterirken; aslî modele ilişkin ideal, bir suretin belirlenmesine hizmet eder, her zaman "eylemlerimizin soyut ölçütü"dür ve Platon'un yanlış yere tanrısal aklın bir fikri olarak görüp kurucu anlam atfettiği idealden tamemen farklıdır. Metnin aktardığımız kısmı bağlamında, *res publica noumenon*'un açıkça bir *platonik* ideal olarak adlandırılmış olması daha da hayret vericidir. Bu, basit bir dil sürçmesi değildir; çünkü devamında şu sözler yer almaktadır: bu ideale uygun olarak "örgütlenmiş bir burjuva [vatandaş] toplumu, aynı toplumun özgürlük yasalarına göre ve tecrübeden *(res publica phaenomenon)* alınmış bir örnekle canlandırılmasıdır; bu nedenle ancak çeşitli muha-

88 *Werke*, c.IV, s.155.

89 *Werke*, c.VII, s.403-404.

90 "Kritik der reinen Vernunft", *Werke* içinde, C .III, s.395.

rebe ve savaşlardan sonra kazanılabilmiştir; fakat bu toplumun anayasası, bir kez genel hatlarıyla elde edildikten sonra, bütün anayasaların en iyisi vasfını haiz olur". Bir önceki cümle bile aynı anlama gelmek üzere bildirme kipiyle bağlanır: "... ve bütün savaşları bertaraf eder." Buna karşılık, genel olarak idealin belirlenmesi konusunda şu sözlere yer verilmiştir: "Fakat ideali bir örnekte canlandırma isteği, tıpkı bilgeyi bir romanda canlandırmak gibi yersiz, saçma ve nahoştur; çünkü doğal sınırlar, fikrin bütünlüğünü sürekli bozar, bu tür girişimlerdeki bütün tahayyülleri imkânsız kılar ve böylece bizzat fikrin içinde yatan iyiyi şüpheli hale getirerek basit bir uydurmaya benzetir."[91]

Kant'ın siyaset felsefesinde *iki* kavrayış açıkça tesbit edilebilir. Resmî kavrayış, sadece doğal zorunluluktan doğan "dünya vatandaşlığı düzeni" yapısını kullanır; bu düzenin şartlarında hukuk öğretisi siyasal eylemleri ahlâkî eylemlerden türetebilecektir: esasen mevcut olan bir hukuk halinde (bu, insanların gerçekten bir hak sahibi olabilecekleri bir düzenin dışsal şartıdır) ahlâkî siyaset, artık pozitif yasaların geçerliği altında ödevden kaynaklanan hukuksal eylem anlamına gelmez. Yasaların egemenliği aleniyet yoluyla, yani işlerliği hukuk halinin doğal temeliyle fiilen sağlanmış olan bir kamusallık sayesinde güvence altına alınır.

Tarih felsefesinin diğer - gayrı resmî - kavranış tarzı, siyasetin öncelikle bir hukuk halinin tesisinde ısrar etmesi gerektiği noktasından yola çıkar. Bu nedenle de, aynı anda hem doğal zorunluluktan hem de ahlâkî siyasetten doğan "dünya vatandaşlığı düzeni" yapısını kullanır. Siyaset, münhasıran ahlâkî bir eylem olarak, yani pozitif yasaların geçerliği altında ödeve uygun bir eylem olarak kavranamaz: siyasal eylemin sahici hedefi olan siyasetin pozitifleştirilme-

91 *A.g.e.*, s.396.

si, kamusal topluluğun genel amacında, yani refahta kollektif şekilde birleşmiş olan iradenin de hesaba katılmasını gerektirir. Bu da, yine aleniyet yoluyla güvence altına alınacaktır. Fakat bu durumda, kamusallığın siyaset ile ahlâkı özgül bir anlam içinde uzlaştırması gerekir; kamusallıkta bütün bireylerin ampirik amaçlarının akledilebilir birliği gerçekleşecek, yasallık ahlâkîlikten doğacaktır.

Bu maksat içinde tarih felsefesi, kamusal topluluğa yol göstermeyi üstlenecektir; çünkü dünya vatandaşlığı durumunun hazırlık eğitimi olarak tarih felsefesinde aklın yasaları refaha ilişkin ihtiyaçlarla uyuşurlar: tarih felsefesinin bizatihi kendisi kamu oyu haline gelecektir. Böylece tarih felsefesinin kendi kendini kaplaması gibi tuhaf bir durum çıkar: tarih felsefesi, tarihe ilişkin bir teorinin tarihin seyri üzerinde de yansımaları olduğunu keşfeder: "Genel dünya tarihini, insan türünün vatandaşlık çerçevesinde yetkin bir şekilde birleşmesini hedefleyen bir doğa planına göre tetkik etmeye yönelik bir felsefi deneme, mümkün ve bizzat bu doğa planı açısından teşvike şayan görülmelidir."[92] Aydınlanmanın ilerlemesiyle birlikte, "aydınlanmış insanın, tam anlamıyla kavradığı iyiyle paylaşmaktan kaçınamayacağı belli bir gönüldaşlık, yavaş yavaş tahta doğru yükselecektir".[93] Böylece tarih felsefesi, tarihin seyri olarak teşhis ettiği Aydınlanmanın bizatihi bir parçası haline gelecektir; bu ise, bu felsefenin bilgilerinin kamusal topluluğun muhakemesine nüfuz etmesi suretiyle gerçekleşecektir. Kant, "insanlığın gaipten haber veren tarihi"* bağlamında, tutarlı bir şekilde, "en yüksek iyiye doğru ilerlemeyi hedefleyen düsturların kendi aleniyetleri/kamusallıkları karşısındaki" müşkü-

92 *Werke*, C.IV, s.164.

93 *A.g.e.*, s.163.

(*) Kant'ın bir mistik teologa yazdığı polemik yazısından ("Metafiziği Hayallerle Açıklayan Bir Gaipten Haberverenin Hayalleri") esinle - çn.

latlarına bağımsız bir alt bölüm hasreder.[94] Halkı kamusal yoldan aydınlatma görevi, Aydınlanmacılar adı altında devlet için tehlikeli diye namlanmış hukuk alimlerine, öncelikle de filozoflara verilmiştir. En yüksek iyiye doğru ilerlemede, onların kamusallığın her alanında yürütecekleri faaliyetlere ihtiyaç vardır - "aleniyet yasağı, bir halkın daha iyiye doğru ilerlemesini engeller".[95]

Bizzat kendisine ait siyasal niyet ve etkileri kendi içinde taşıyan bir tarih felsefesinin sistemi berhava eden sonuçları, üzerinde hak iddia ettiği kamusallık kategorisinde belirgin hale gelirler: akıl -kendi gerçekleşmesinin tarihselliğiyle- bilincin akledilebilir birliğine tekabül edecek şekilde ampirik bilinçlerin birleşmesini ister; kamusallık, bu ikisini uzlaştıracaktır; kamusallığın genelliği, esasen ampirik bir bilincin genelliğidir ve bu bilincin adı Hegel'in hukuk felsefesinde konacaktır: kamu oyu.

Siyaset felsefesi açısından da bağlayıcı olan ampirik özne -akledilebilir özne, olgusal [fenomenal] alan- tözel [numenal] alan ayrımı; burjuva kamusallık modelinin toplumsal önşartlarını, yani burjuva-insan-vatandaş klasik ilişkisini, kısacası özel günahları kamusal faziletlere çeviren o doğal düzen olarak burjuva toplumunu hesaba katabildiği sürece, kamusallık Kant'ın sistemindeki kategorilere zorlanmadan eklemlenir. Burjuva bilincin kendi hakkındaki anlayışının "kamu oyu" olarak telaffuz edildiği bir dizi kurgu Kant'ın sistemine kadar ulaştığından, burjuva kamusallığı fikrinin bu sistemden bir hukuk halinin doğal temelinin önşartı bağlamında türetilmesi gerekir. Kamusallık kavramının, bu bağlam tehlikeye düştüğü anda bizzat sistemin temellerine yönelmesi tesadüf değildir. Hegel, burjuva toplumunun

94 *Werke*, C.VII, s.402 vd.

95 *Aynı yerde.*

böyle bir doğal düzen olarak işleyebileceğinden açıkça şüphe duyacaktır. Hukuksal durumun doğal temeline rağmen, mal dolaşımının ve toplumsal emeğin özelleştirilmiş alanı, kendi iç çatışmaları karşısında dağılmaya yüz tutmuştur. Bu şartlar altında kamusallık bile, siyaset ile ahlâkı uzlaştıracak bir ilke işlevi göremez - Hegel'deki kamu oyu kavramında burjuva kamusallığı fikri, ideoloji olarak ifşa edilecektir bile.

14. Kamusallığın Diyalektiği Üzerine (Hegel ve Marx)

Kant'ın "kamusal mutabakat", Hegel'in ise "kamu oyu" olarak adlandırdığı şey, akıl yürüten özel şahısların oluşturduğu kamusallıkta cisimleşir. Hegel'e göre, kamu oyunda "çok sayıda şahsın görüş ve düşüncelerinin ampirik genelliği [tümelliği]" dile gelir.[96] İlk bakışta Hegel'e bu kategori, sadece ince ayrımlarla Kant'la aynı şekilde tanımlanabilirmiş gibi gelir: "Bireylerin birey olarak genel meseleler hakkında kendilerine özgü yargılara, kanaatlere ve tavsiyelere sahip olma ve bunları açıklama konusundaki biçimsel ve öznel özgürlüğü, kamu oyu adı verilen birliktelik içinde tecelli eder."[97] Hegel, bu paragrafı açımlama babında kamusallığın işlevini 18. yüzyıl modelini esas alarak, yani egemenliğin rasyonelleştirilmesi olarak tanımlar: "Bugün kabul görecek olan şey, artık kuvvet yoluyla değil, alışkanlık ve gelenek yo-

---

96 Hegel, *Grundlinien einer Philosophie des Rechts*, Ed. Hoffmeister, s.261, § 301: Hegel, bu paragrafı şöyle açımlıyor: "'Çok sayıda şahıs' terimi, ampirik genelliği [tümelliği], yaygın şekilde kullanılan 'herkes' teriminden daha iyi ifade eder - zira herkes teriminden öncelikle en azından çocukların, kadınların vb. kastedilmediği kendiliğinden anlaşılıyor denecek olursa, son derece belirgin bir anlamı olan herkes teriminin burada kullanılmaması gerektiği daha da açıktır."

97 *Rechtsphilosophie*, Ed. Hoffmeister, § 316, s.272.

luyla da pek değil, ama iz'an, muhakeme ve gerekçeler yoluyla kabul görür"; biraz ileride de şöyle devam eder: "modern devletin ilkesi, bir kimsenin ancak kendisine meşru gelen şeyi tasvip etmesini gerektirir."[98] Kant, akıl yürütmenin kamusallığını hakikatin mihenk taşı olarak takdim eder; öyle ki, bir şeyin hakikat olduğuna dair inanç, her bir insan aklı için geçerliliğini ancak bununla kanıtlayabilir. Bunun gibi Hegel de kamu oyunun, "bir kimsenin evde karısının ve arkadaşlarının yanında ahkâm kesmesinden, keza sivri akıllıların birbirini yediği kalabalık toplantılarda olup bitenden farklı bir şey olduğuna" inanır.[99] Öte yandan cevheri [tözü] kendisine dışsal olan, sırf biçimsel nitelikli genelliğin [tümelliğin] tesadüfîliği de kamu oyuna yapışıktır: salt tezahürden ibaret bir bilmedir o. Şayet aklın kamusal kullanımı, Kant'ın fakülteler çatışmasına ilişkin yazısında belirttiği gibi, alimlerin işiyse, bilme salt tezahür olmanın ötesine geçer. Bundan dolayı Hegel, bilimi kamu oyu sahasının dışında tutar: "Bilimler, eğer gerçekten bilim iseler, hiçbir suretle kanaat ve öznel görüş zemininde yer almazlar. Bilimlerin anlatım ve tasvirleri de dolambaçlı söz, ima, telmih ve gizleme sanatına değil; söylenecek şeyin anlam ve önemini hiçbir tereddüde yer bırakmadan, kesin ve açık bir şekilde ortaya koyan ifadeye dayanır. Bu nedenle bilimler, kamu oyunu oluşturan kategoriler arasında yer almazlar."[100]

Kamu oyunun bu şekilde küçümsenmesi, Hegel'deki burjuva toplumu kavramının kaçınılmaz bir sonucudur. Gerçi Hegel bir zamanlar, Smith, Say ve Ricardo'nun siyasal iktisadına atıfta bulunarak, burjuva toplumunun yasalarını, rasyonelliğin ışıldaması olarak övmüştü; fakat bu ihtiyaçlar sis-

98 §§ 116, 117'ye Ek, [adı geçen eserin] Glockner Baskısı, C.VII, s.424, 426.

99 Gans, *a.g.e.*, s.424, § 315'e Ek.

100 *Rechtsphilosophie*, Ed. Hoffmeister, s.277, § 319.

teminin aynı anda hem anarşist hem de antagonist olan karakterini kavrayınca, kamu oyunun yalın akıl olduğu yolundaki anlayışın dayandığı liberal kurguları [fiksiyonları] tam anlamıyla tahrip etti. Zira Hegel, "doğanın koyduğu ... eşitsizliği sadece kaldırmamakla kalmayan, aksine ... kabiliyet, servet ve hatta entellektüel ve ahlaki oluşum eşitsizliği düzeyine çıkaran"[101] burjuva toplumundaki derin yarığı keşfetmişti. Çünkü, "ihtiyaçlar dolayısıyla insanlar arasındaki münasebetin ve bu ihtiyaçları karşılamaya yönelik araçları yapma ve kullanma tarzlarının genelleşmesiyle bir yandan servet birikimi artarken, ... diğer yandan özel emeğin soyutlanıp sınırlanması da artar ve dolayısıyla bu emeğe bağlı olan sınıfın bağımlılık ve sefaleti büyür... Bu noktada aşırı zenginliğine rağmen burjuva toplumunun yeterince zengin olmadığı, yani ona mahsus servetin aşırı sefalete ve aşağı sınıfların çoğalmasına çare bulmaya yetecek düzeyde olmadığı ortaya çıkıyor."[102] Gerçi proleterya, burjuva toplumundaki toplumsal konumlar açısından salt olumsuzlukla, bir sosyal yardım kategorisi olarak tarif ve tayin edilir; fakat Hegel'in kaba taslak ortaya attığı tüketim azlığı teorisi (burada öngörülen emperyalizmin sonuçlarıyla birlikte karş. § 246), siyasal akıl üreten özel mülk sahiplerinin ortak ve sözde genel çıkarını salt kısmî [tikel] bir çıkar olarak itibardan düşüren bir çıkar çatışmasını teşhis eder. Kamusal topluluk olarak bir araya gelmiş özel şahısların oluşturduğu kamu oyu, birlik ve hakikati için gerekli olan temeli artık daha fazla koruyamaz; çok sayıda şahsın öznel kanısı derekesine düşer.

Kamu oyunun çatışkılı [iki yanlı] konumu, "burjuva toplumunun düzensizliği"nin zorunlu bir sonucudur. Hegel'in deyimiyle, burjuva toplumuyla "karıştırılan", yani "mülki-

101 *A.g.e.*, s.175, § 200.

102 *A.g.e.*, s.200, § § 243, 245.

yeti ve şahsî özgürlüğü güvence altına alıp korumayı gaye edinen" bir devlet acaba neye benzerdi?[103] Gerçekten de, özel şahısların egemenliklerini kendi kamu oyları dolayımıyla akla taşımalarını sağlayacak olan burjuva hukuk devletinin, burjuva toplumunun adeta içine alınarak onunla "karıştırılması" eğilimi mevcuttur. Fakat özel şahıslar zümresi, bu niteliğiyle "genel meselelere katılmak üzere yasama erki mertebesine yükseltildiği"[104] takdirde, burjuva toplumunun düzensizliği devletin içine taşınarak devam eder. Anatgonist ihtiyaçların sistemi tikel çıkarlarda dağılıp parçalanırsa, özel şahıslardan oluşan siyasal işlevli kamu, "organik olmayan bir kanaat ve talebe yol açar ve organik devlete karşı salt yığınsal bir güç" doğurur.[105] Bunun önüne geçmek için, polisiye tedbir ve korporatif bağlılık yoluyla düzensizlik tehdidine çare bulmak gerekir. Sanayi ve ticaret özgürlüğüne ilişkin çıkar "körükörüne bencil amaçlara saplandığı ölçüde, genel [kamusal] ile yeniden bütünleşmesini sağlamak ve tehlikeli sarsıntıları yumuşatıp, (burjuva toplumunun) çatışmaların(ın) insiyaki zorunlulukta dengelenmesi bakımından gerekli olan süreyi kısaltmak için, bu tür bir (bağlılığa) daha fazla ihtiyaç duyulur".[106] Korporatif geri beslemeye dayalı toplum kavramıyla Hegel, liberalizm hattını kesin olarak aşmış oldu; bu denli daraltılmış bir özel alana ait kamusallık kavramı da, artık liberal bir kavram olarak kalamazdı.

Kamu oyu sağduyu biçiminde ortaya çıkar, önyargılar tarzında halkın içinde yayılır ve fakat bu bulanıklıkta bile "gerçekliğin sahici ihtiyaçlarını ve doğru eğilimlerini"[107]

103 *A.g.e.*, s.208, § 258.

104 *A.g.e.*, s.264, § 303.

105 *A.g.e.*, s.263, § 302.

106 *A.g.e.*, s.198, § 236.

107 *A.g.e.*, s.273, § 317.

yansıtır. Kendi kendinin bilincine zümreler meclisinde varır kamu oyu; burada burjuva toplumunun [sivil toplumun] meslekî zümreleri yasama işlevine katılırlar. Bundan dolayı "zümreler meclisinin aleniyeti",[108] örneğin parlamento tartışmalarının, devlet erkini eleştirip denetleyen kamusal topluluğun siyasal muhakemesiyle olan bağlantısına hizmet etmez; aksine vatandaşları yukarıdan bütünleştirmeye dönük bir ilke durumundadır. Çünkü, "Bu bilgi edinme imkanının açılmasının bir genel yanı vardır: böylece kamu oyu hakikate uygun fikirlere; devlet kavramına, devletin durumuna ve devlet meselelerine ilişkin bilgiye ve dolayısıyla bu konularda akılcı hüküm verme yeteneğine kavuşur. Bundan sonra devlet makamlarının ve memurların işlerini, kabiliyetlerini, erdemlerini ve becerilerini tanımayı ve takdir etmeyi öğrenir. Bu kabiliyetler bu aleniyet sayesinde muazzam bir gelişme imkanı ve yüksek itibar sahası elde ederler; öte yandan aleniyet, gerek bireylerin gerekse kitlenin boş şeylerle övünme hastalığına karşı bir deva, bunlar için bir eğitim aracıdır - üstelik en önemli eğitim araçlarından biri."[109] "Eğitim aracı" düzeyine indirilip küçümsenen aleniyet, artık bir Aydınlanma ilkesi ve aklın kendini gerçekleştirme alanı sayılmaz. Aleniyet, sadece öznel kanaatin nesnelliğe eklemlenmesine hizmet eder; bu nesnellik ise, tin tarafından devlet suretinde ortaya konmuştur. Hegel, aklın "yetkin bir adil düzen" içinde gerçekleşmesi fikrinde ısrar eder; bu düzende adalet ve mutluluk birbirleriyle uyuşurlar. Bununla beraber, kamusal topluluğun siyasal muhakemesi, yani kamu oyu, bu uyuşmanın teminatı olabilecek nitelikte görülmez; ahlaki fikrin gerçekleşmesi olarak devlet, bu teminatı *per se,* salt varlığı dolayısıyla üstlenir: "Bun-

108 *A.g.e.*, s.272, § 314.

109 *A.g.e.*, s.272, § 315.

dan ötürü kamu oyu, hem önemsenmeyi hem de küçümsenmeyi hak eder; somut bilinci ve tezahürü bakımından küçümsenmeyi, bu somutluk içinde, az ya da çok bulanık bir şekilde kendini gösteren aslî temeli bakımından ise önemsenmeyi. Kamu oyu ne kendi içinde bir ayrım ölçütü barındırır; ne de tözsel veçheyi belirli bir bilgi düzeyine çıkaracak kudrete sahiptir. Bu nedenle (gerek gerçeklikte gerek bilimde) büyük ve makul bir şey yapmanın ilk şeklî şartı, kamu oyundan bağımsız olmaktır."[110]

Opinion publique, yeniden *opinion* alanına havale edilmektedir; bu nedenle, kendini mevcut devlette gerçekleştiren akıl, geçirimsiz şahsî egemenlik etmenini muhafaza eder; oysa bu etmen Kant'ta kamusallık/aleniyet aracılığıyla şeffaflaştırılıp çözülecekti. Hegel, kamu oyuna ilişkin tahlilini bir cümlede özetler: "Öznellik, en dışsal tezahürünü, kendi tesadüfîliğini kabul ettirmek isteyen, fakat bunu yaparken kendi yıkımına da yol açan kanaat ve muhakemenin kurulu devlet düzenini çözüntüye uğratmalarında bulur. Oysa öznelliğin sahici gerçekliği tam tersi bir noktada, yani hükümdarlık erki kavramını oluşturan tözsel iradeyle özdeş olan öznellikte yatar."[111] Devlet içinde öznel özgürlük, kelime oyununa benzer bir [yorumla], monarkın şahsında kendi hukukuna kavuşur. Monark, kamusal topluluğun hukukunu icra etmez; oysa Kant'a göre, bu hukukta bütün bireylerin amaçlarının birleşmesi mümkündür. Buna karşılık hükümdarlık erkinin temeli, ahlâkî dünyanın dolaysızlığında yatar; bireyler, bu dünyadan hareketle kendi öznelliklerinin hukukuna ulaşmışlardır. Çünkü Monark, "bir halkın kendi tözsel temeli, doğası ve ruhunun belirli karakteri hakkında aldatılamayacağını;

110 *A.g.e.*, s.274, § 318.

111 *A.g.e.*, s.278, § 320.

ama bunları bilme ve kendi eylemlerini ve yaşadığı olayları yargılama tarzı konusunda kendi kendini aldattığını" öğrenir.[112] Egemenlik ancak tözsel ahlâkîliğin doğal düzeniyle özdeş olan bir millî ruhla [halk ruhuyla] gemlenebilir; buna karşılık millî ruhun kamu oyuyla bir tutulduğu Aydınlanma alemi bağlayıcılıktan yoksun kalır. Hegel, siyasetin ahlakla uyumu sorununu, yanlış konmuş bir sorun olarak reddeder; egemenliğin kamusallık/aleniyet yoluyla rasyonelleştirilmesi fikrinin karşısına millî ruhlarının evrensel-tarihsel bir varoluşçuluğunu koyar: "Bir zamanlar ahlâkla siyasetin zıtlığından ve siyasetin ahlaka uygun olması gereğinden çok söz edildi. Burada genel olarak yalnızca şunu belirtmek gerekir ki, bir devletin iyiliği bireylerin iyiliğinden tamamen farklı bir meşruiyete dayanır ve ahlâkî cevher, yani devlet kendi varlığını, yani hakkını doğrudan doğruya soyut değil somut bir varoluşta bulur ve sadece bu somut varoluş, eylem ve tavırların ilkesi olabilir; yoksa ahlaki emir olarak telakki edilen bir takım fikirlerden herhangi biri değil. Siyasetin bu sözde zıtlık çerçevesinde her zaman güya haksız olduğu şeklindeki görüş; ahlâka, devletin doğasına ve onun ahlâkla ilişkisine dair yüzeysel tasavvurlara dayanır."[113] Hegel, burjuva kamusallığı fikrini ehlileştirir; çünkü anarşik ve antagonist toplum, özerk özel şahıslar arasındaki ilişkinin egemenlikten özgürleşmiş ve iktidardan arınmış alanını ifade etmez; oysa özel şahısların oluşturduğu kamusal topluluk ancak bu alan temelinde siyasal otoriteyi rasyonel otoriteye taşıyabilir. Burjuva toplumu [sivil toplum] da egemenlikten vazgeçemez; hatta düzensizliğe yönelik doğal eğilimi ölçüsünde, siyasal erk aracılığıyla bütünleştirilmeye büsübütün muhtaçtır. Hegel'in

112 *A.g.e.*, s.274, § 317. karş ayrıca *Phänomenologie des Geistes*, Ed. Hoffmeister, s.392.

113 *A.g.e.*, s.287, § 337.

zümre devletinden hareketle oluşturduğu yapı, Anglosakson veya Fransız tipi burjuva hukuk devleti gerçekliğinde saptadığı çelişkilere bir tepki niteliğindedir; mamafih Hegel, bu gerçekliğin gelişmiş burjuva toplumunun bir gerçekliği olduğunu teslim etmek istememiştir.[114]

Genç Marx, bunun farkındaydı. Burjuva öncesi toplumun "siyasal" zümrelerinin, burjuva toplumunda çözülerek salt "toplumsal" zümrelere dönüştüklerini biliyordu; buna rağmen onlara devletle toplum arasında aracılık yapma gibi bir siyasal işlev yüklemek, "bizatihi siyasal alanda insanı özel alanının sınırlılığına geri itmek" şeklindeki aciz gerici çabayla aynı anlama gelecekti.[115] Hegel'in allayıp pulladığı Prusya tarzı yeni korporatif düzen, devlet ile toplum arasında fiilen gerçekleşmiş olan ayrılığı, bir "andırma" yoluyla hükümsüz kılmak istiyordu. Marx ise, bir "cumhuriyet"in, yani burjuva hukuk devleti modelinin, "özel alanın kendi başına bir varlık kazandığı yerlerde" gelişmek zorunda olduğunu gördü.[116] O zamana kadar toplum, "doğrudan doğruya siyasal bir karaktere sahipti; yani burjuva yaşamının mülkiyet veya aile yahut çalışma tarzı gibi unsurları toprak beyliği, zümre ve korporasyon biçimleri içinde devlet yaşamının unsurları düzeyine çıkarılmışlardı; bu biçimler içinde münferit bireyin devletle ilişkisini, yani onun siyasal ilişkisini, yani toplumun diğer unsurlarından ayrılma ve dışlanma ilişkisini belirliyorlardı... Siyasal devleti genel bir mesele, yani gerçek bir devlet olarak kuran siyasal devrim, bütün zümreleri, korporasyonları, loncaları, imtiyazları zorunlu olarak yıkıp yok etti. Böylece siyasal devrim, burjuva toplumunun siyasal karakterini ortadan kaldırdı; bu toplu-

---

114 Karş. M. Riedel, "Hegels 'bürgerliche Gesellschaft' und das Problem ihres geschichtlichen Ursprungs", *ARSP* içinde, XLVIII, 4, 1962, s.539 vd.

115 Marx/Engels, *Ges. Werke*, Berlin 1958, C.I, s.285.

116 *A.g.e.*, s.233.

mu parçalayıp sıradan unsurlarına ayırdı; bir yandan bireylere, diğer yandan bu bireylerin yaşam muhtevasını, yani burjuva konumunu oluşturan maddî ve manevî unsurlara. Feodal toplumun tabir caizse farklı çıkmaz sokaklarına dağılmış, parçalanmış, erimiş olan siyasal ruhu zincirlerinden kurtardı siyasal devrim; onu bu dağılmışlıktan derleyip topladı, burjuva hayata katışık olmaktan çıkardı; burjuva toplumunun şu özel unsurlarından ideal bir bağımsızlık içinde, ammenin [kamunun], yani halkın genel meselelerinin alanı olarak inşa etti."[117]

Son cümleden de anlaşılacağı gibi, Marx siyasal işlevli kamusallığa istihzayla yaklaşır - kendilerini mutlak anlamda özerk insanlar olarak kavrayan, akıl yürüten özel mülk sahiplerinin oluşturduğu bir kamu oyunun "ideal bağımsızlığı"... Fakat buradaki ideolojik unsuru yakalamak için, İngiltere ve Fransa'daki siyasal açıdan gelişmiş şartların özbilincine uygun olarak, burjuva kamusallığı fikrini ciddiye alır. Marx, Hegel'in devlet felsefesindeki yeni korporatif düzeni burjuva hukuk devleti ölçütüne vurarak eleştirirken, sadece "cumhuriyet"in yaşayan bir çelişki olduğunu bizzat onun kendi fikri nezdinde ortaya koymayı ve alıkoyduğu burjuva kamusallığı fikrini, tıpkı bir ayna gibi, hayata geçirilme imkanının burjuva olmaktan tamamen uzak toplumsal şartlarıyla yüzleştirmeyi amaçlıyordu.

Marx, kamu oyunu yanlış bilinç olarak ifşa eder: kamu oyu, kendi gerçek karakterini, yani burjuva sınıf çıkarının maskesi olduğunu bizzat kendinden gizler. Marx'ın siyasal iktisada yönelik eleştirisi, siyasal işlevli kamusallığın kendi hakkındaki anlayışının dayandığı varsayımları hedef alır. Bu eleştiriye göre, kapitalist sistem, kendi haline bırakıldığında, bunalımdan arınmış bir "doğal düzen" olarak kendi-

117 *A.g.e.*, s.368.

ni yeniden üretemez. Ayrıca sermayenin değerlenme süreci, kendi emeğinden başka bir malı olmayan şu mal sahiplerinin artık emeğinden kaynaklanan artı değerin gaspedilmesine dayanır - bundan dolayı, küçük mal üreticilerinden oluşan orta sınıfa dayalı bir toplum yerine, ücretli işçilikten mülk sahipliğine toplumsal terfi imkanının giderek azaldığı sınıflı bir toplum ortaya çıkar. Son olarak, sermaye birikimi sürecinde piyasalar tekelci tarzda şekillendirilir; öyle ki, bağımsız fiyat oluşumu bile artık sözkonusu olamaz - burjuva toplumunun devletin düzenlemelerinden özgürleşmesi, özel şahısların kendi aralarındaki ilişkide iktidarın tarafsızlaştırılması sonucuna götürmez; aksine burjuva sözleşme özgürlüğü kalıplarında yeni iktidar ilişkileri oluşur; bunların başında da mülk sahipleri ile ücretli işçiler arasındaki ilişki gelir.

Bu eleştiri, burjuva kamusallığı fikrinin dayandığı bütün varsayımları yerle bir eder. Her şeyden önce, kabiliyet ve "talih" sayesinde mülk sahipliği statüsünü ve dolayısıyla kamuya dahil olabilmek için bir özel şahsın ihtiyaç duyduğu vasıfları, yani varlık ve tahsili herkesin edinebilmesini sağlayacak fırsat ve imkan eşitliğinin toplumsal şartları yoktur. Marx'ın karşılaştığı kamusallık, kendi ilkesi olan genel erişilebilirlik [herkese açık olma] ilkesiyle çatışmaktaydı - kamusal topluluğun ulusla, burjuva toplumunun da genel olarak toplumla özdeş olduğu artık iddia edilemezdi. "Mülk sahipleri" ile "insanlar" arasında kurulan özdeşlik bakımından da aynı şey geçerlidir; zira mülk sahipleriyle ücretli işçiler sınıfı arasındaki karşıtlıktan dolayı, mülk sahiplerinin mal dolaşımı ve toplumsal emek alanının bir özel alan olarak muhafazasına dönük çıkarları kısmî [tikel] bir çıkar seviyesine iner; bu çıkar da, ancak ötekiler üzerinde güç kullanılarak yaşama geçirilebilir. Bu açıdan, özel mülk sahipliği statüsü öyle kolayca özerk insanların özgür-

lüğüne dönüşemez. Burjuva özel özerklik [anlayışı], "her bir insanın diğer insanlarda kendi özgürlüğünün gerçekleşmesini değil, sınırlarını görmesi"ni sağlar";[118] bu "bencilliği" güvence altına alan haklar da, soyut insanın hakları anlamında "insan hakları"dır. Bu soyut insan, özel çıkarlarının peşinde koştururken sermayenin değerlenmesi sürecindeki bir mümessil olan özel mülk sahibinin özgürlüksüzlüğünü aşamaz, yani hiç bir zaman "gerçek ve sahici" insan olma yönünde gelişmez; oysa *bourgeois* [burjuva] böyle bir insan sıfatıyla *citoyen*'in [vatandaş] işlevlerini üstlenme arzusundadır. Devlet ile toplumun ayrılmasına, "insanın kamusal insan ve özel insan olarak bölünmesi" tekabül eder.[119] Fakat *bourgeois* olarak özel insan, vatandaşlık çıkarlarını gözetebilmek için, kendi burjuva gerçekliğinin "dışına çıkmak, ondan soyutlanmak; bu koca organizasyondan ayrılıp kendi bireyselliğine çekilmek" zorundadır; işte ancak o zaman insanla tereddütsüz özdeşleşir.[120] Kamusal topluluk olarak bir araya gelmiş özel şahısların müzakere yoluyla üzerinde uyuştukları telakki, bundan ötürü doğru ve haklı olanla karıştırılmamalıdır: merkezî nitelikteki üçüncü özdeşlik, yani kamu oyunun akılla özdeşliği de böylece tuzla buz olur. Toplumsal yaşamın yeniden üretimi sürecinde, iktidar ilişkileri etkili şekilde tarafsızlaştırılmadığı ve bizzat burjuva toplumu zora dayanmaya devam ettiği sürece, bu toplum temelinde siyasal otoritenin rasyonel otoriteyle ikame edildiği bir hukuk hali tesis edilemez. Şu halde, feodal egemenlik ilişkilerinin akıl yürüten kamusal topluluk aracılığıyla çözülmesi de genel olarak siyasal egemenliğin çözülmesi değil, başka bir suret içinde sürdürülmesi anlamına

118 *A.g.e.*, s.365.

119 *A.g.e.*, s.356.

120 *A.g.e.*, s.324.

gelir - burjuva hukuk devleti de kendi örgütlenmesinin merkezî ilkesi olan kamusallıkla birlikte basit bir ideolojiden ibarettir. Tanı da özel alanın kamusal alandan ayrılması, kapitalizmin bu aşamasında, burjuva kamusallığı fikrinin vaad ettiği şeyin gerçekleşmesini engeller.

1830'ların başında İngiltere ve Fransa'da eşit oy hakkının belli ölçüde genişlemesi sonucunu doğuran seçim reformları kavgası, burjuva hukuk devletinin gerçekleştirilmesi için yürütülen mücadeleyi nesnelleştirdi. Marx'ın bu mücadeleyi burjuva kamusallığının yapılaştırılmasını aşan bir süreç olarak algılaması anlamlıdır; bu bağlamda şunları söyler Marx: "Burjuva toplumunun kitlesel bir şekilde, hatta mümkünse topyekûn yasama erkini istila etmesi, gerçek burjuva toplumunun yasama erkindeki hayalî burjuva toplumunun yerine geçmek istemesi, bu toplumun siyasal bir varlık kazanma gayretinden başka bir anlam taşımaz."[121] Genç Marx, 1848'den önceki dönemde, oy hakkının genelleştirilmesi eğilimine radikal demokratik bir anlam yüklemişti; burjuva kamusallığının işlev dönüşümüne uğrayacağını önceden tahmin eden Marx, Paris işçilerinin Haziran Ayaklanmasından sonra bu dönüşümü çok daha sarih bir şekilde teşhis edecektir: "Parlamenter rejim tartışmayla yaşar, peki tartışmayı nasıl yasaklayacaktı? Her çıkar, her toplumsal kurum bu rejimde genel düşüncelere dönüştürülür, düşünce olarak müzakere edilir, peki nasıl herhangi bir çıkar, herhangi bir kurum düşünmenin üstünde olduğunu iddia edecek ve kendini bir inanç unsuru olarak kabul ettirecek? Hatiplerin kürsüdeki kavgası, basındaki değnekçilerinin kavgasına yol açıyor; parlamentodaki tartışma mahfili, salonların ve meyhanelerin tartışma kulüplerinde zorunlu tamamlayıcısını buluyor; sürekli halk oyuna başvuran

121 *A.g.e.*, s.370.

temsilciler, ona gerçek düşüncelerini dilekçelerle dile getirme hakkını veriyorlar. Parlamenter rejim, her şeyi çoğunluğun kararına bırakır, peki parlamentoların dışında kalan büyük çoğunluklar niçin kendileri karar vermek istemesinler? Sizler devletin tepesinde keman çalarken, aşağıdakilerin dansa koyulmamalarını nasıl bekleyebilirsiniz?"[122]

Marx, daha bu sözlerden on yıl önce bu gelişme perspektifini tasavvur etmişti: burjuva olmayan tabakalar siyasal kamuya nüfuz ettikçe ve onun kurumlarını ele geçirdikçe, basına, partilere, parlamentoya iştirak ettikçe, burjuvazinin imal ettiği kamusallık silahının ucu bizzat kendisine döner. Marx, bu yolla bizzat toplumun siyasal biçim kazanacağını düşünüyordu; seçim reformları, yerleşik hale gelmiş olan kamusallığın içinde onun çözülme eğiliminin varlığını haber verir gibi görünüyorlardı: "Burjuva toplumu siyasal varlığını gerçekten de kendi sahici varlığı olarak farzetmekle, aynı zamanda kendi burjuva varlığının, siyasal varlığından farklı olarak, tali nitelik taşıdığını kabul etmiş oluyordu. Bölünmüş bir şey, kendi zıddı olarak varlığını sürdürür. Şu halde seçim reformu, soyut siyasal devlet içinde bu devletin çözülmesi, fakat aynı şekilde burjuva toplumunun da çözülmesi talebini ifade eder."[123]

Burjuva kamusu, tarihsel olarak, devletten ayrılmış bir toplumla bağlantı içinde ortaya çıkmıştır: "toplumsal"ın kendi başına bir alan olarak teşekkül etmesi, bir yandan hayatın yeniden üretimi özel biçimlere büründükçe, fakat diğer yandan da bir bütün halinde özel alan kamusal önem kazandıkça mümkün olabilmiştir. Özel şahıslar arasındaki ilişkinin genel kuralları, artık kamusal bir mesele haline gelir. Özel şahısların o andan itibaren kamusal erkle bu mese-

122 K. Marx, *Der 18. Brumaire des Louis Bonaparte*, Berlin 1953, s.60.

123 *Werke*, s.325.

le etrafında giriştikleri mücadelede, burjuva kamusallığı siyasal işlevlerine erişti: kamusal topluluk olarak bir araya gelmiş olan özel şahıslar, toplumun bir özel alan olduğunun siyasal açıdan kabul ve tasdik edilmesini kamusal bir mevzu haline getirdiler. Ne var ki, bu kamusallığın, kendi diyalektiği gereği, özel mülkiyetten ve dolayısıyla özel özerklik zemininden yoksun oldukları için toplumun bir özel alan olarak muhafazasında çıkarları bulunmayan gruplarca işgal edileceği, daha 19. yüzyılın ortalarında öngörülebiliyordu. *Bu gruplar* genişletilmiş bir kamusal topluluk olarak, burjuva kamusal topluluğunun yerine geçecek şekilde kamusallığın öznesi mertebesine çıkarlarsa, kamusallığın yapısı kökten dönüşüme uğrayacaktır. Mülksüzler kitlesi toplumsal ilişkinin genel kurallarını *kendi* kamusal muhakemesinin konusu haline getirdiği anda, toplumsal hayatın yeniden üretimi, sırf özel temellükün bir biçimi olmaktan çıkarak genel bir meseleye [umumun meselesine] dönüşür. Bundan ötürü "gerçek toplumu yasama erkindeki hayalî burjuva toplumunun yerine geçirmek isteyen" devrimci demokratik kamusallık, esas itibariyle, toplumun yeniden üretimi bakımından zorunlu olan bütün süreçlerin sevk ve idaresi hakkındaki kamusal istişare ve kararların bir alanı haline gelir. Marx'ın, Hegel'in devlet felsefesinin eleştirisinde ortaya attığı "siyasal toplum" bulmacası, bir kaç yıl sonra üretim araçlarının toplumsallaştırılması şiarında anahtar sözcüğünü bulacaktır.

Kamusallık işte bu şartlar altında, o her zaman vaadettiği şeyi sahiden gerçekleştirebilecektir - insanların insanlar üzerindeki egemenliği olarak siyasal egemenliğin rasyonelleştirilmesi. "Gelişim içinde sınıf farklılıkları ortadan kalktığı ve üretimin tamamı birbirleriyle kaynaşmış bireylerin elinde yoğunlaştığı takdirde, kamusal erk siyasal karakterini yitirir. Gerçek anlamda siyasal iktidar, bir sınıfın diğer bir sınıfı bas-

kı altında tutmak amacıyla örgütlenmiş gücüdür."[124] Marx, Proudhon'un *Felsefenin Sefaleti* adlı eseriyle ilgili incelemesini şu cümleyle bitirmişti: "Sadece sınıfların ve sınıf karşıtlığının bulunmadığı bir düzende *toplumsal evrimler, siyasal devrimler* olmaktan çıkarlar".[125] "Siyasal" erkin "kamusal" erkte çözülmesiyle, siyasal işlev gören kamusallığa ilişkin burjuva fikir, sosyalist formülüne kavuşur. Bilindiği gibi Engels bunu, St. Simon'un bir sözüne dayanarak şu şekilde yorumlamıştı: şahıslara hükmetmenin yerine, şeylerin yönetilmesini ve üretim süreçlerinin yönlendirilmesini geçirmek.[126] Genel olarak otorite değil, ama siyasal otorite yok olacaktır; ardakalan ve kısmen yeni oluşan kamusal işlevler, siyasal karakterlerini idarî karaktere dönüştüreceklerdir. Fakat bu ancak, "kaynaşmış üreticiler ... doğayla aralarındaki madde değiş-tokuşunu -kör bir güç olarak bu değiş-tokuşun egemenliği altına gireceklerine- rasyonel bir şekilde düzenledikleri, müşterek denetimlerine aldıkları" takdirde mümkün olabilir.[127]

Marx, burjuva kamusallığının içkin diyalektiğinden, kamusal alan ile özel alan arasındaki klasik ilişkinin tuhaf bir şekilde tersine döndüğü karşıt bir modelin sosyalist nitelikli sonuçlarını türetir. Bu modelde kamusal alanın eleştirisi ve denetimi, özel alanın, daha önce üretim araçları üzerindeki mülkiyetlerinden dolayı özel şahıslara bırakılmış olan kısmını da kapsayacak şekilde genişler - bu kısım toplumsal açıdan zorunlu nitelik taşıyan emeğin alanıdır. Bu yeni modele göre, özerklik artık özel mülkiyete dayanmaz; artık kesinlikle özel alanda temellenemez, bizzat kamusal alandan kaynaklanmak zorundadır. Özel özerklik, toplumdaşlardan oluşan kamusal topluluğun, kamusallığın sosyalist yönde

124 *Aynı yerde.*

125 *Werke*, C.IV, s.182.

126 Engels, *Anti-Dühring*, Berlin 1954, s.348.

127 Marx, *Das Kapital*, Berlin 1953, C.III, s.873.

genişletilmiş işlevlerini yerine getirirken inşa ettiği aslî özerkliğin bir türevidir. Özel şahısların kamusal topluluğundan ziyade, kamusal topluluğun özel şahıslarından söz edilecektir. *Bourgeois* [burjuva] ile *homme* [insan], özel mülk sahibi ile insan arasında kurulan özdeşliğin yerini, *citoyen* [vatandaş] ile *homme*'un [insan] özdeşliği alacaktır; özel şahsın özgürlüğü, insanların aynı toplumun mensupları [toplumdaşlar] olarak taşıdıkları role göre belirlenecek; vatandaşın rolü de, artık insanların özel mülk sahibi sıfatıyla sahip oldukları özgürlüğe göre belirlenmeyecektir. Zira kamusallık, artık özel mülk sahipleri toplumu ile devlet arasında aracılık yapmayacak; aksine özerk kamusal topluluk, toplumun içinde çözülerek yitmekte olan bir devletin planlı biçimlendirilmesi yoluyla özel şahısların bireysel özgürlük, boş zaman ve serbest seyahat alanını güvence altına alacaktır. Bu alanda, insanlar arasındaki gayrı resmi ve mahrem ilişki ilk kez gerçek anlamda "özel" bir ilişki haline gelerek, hâlâ bir "zorunluluklar âlemi" olan toplumsal emeğin baskısından özgürleşmiş olacaktır. Varlığını aynı topluma mensup olanların oluşturduğu camianın aslî kamusallığına borçlu olan türevsel özel özerkliğin bu yeni biçimleri, ekonomik işlevlerden koparılmış bir mahremiyet alanında bulunur. Özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla, Engels'in *Komünist Manifesto*'dan önce yazdığı *Grundzügen des Kommunismus* [Komünizmin Anahatları] adlı eserinde belirttiği gibi, ailenin eski temeli ve şimdiye kadarki işlevi hükümsüz kalacak, aynı zamanda kadının erkeğe ve çocuğun ebeveyne olan bağımlılığı da ortadan kalkacaktır. Böylece "iki cins arasındaki ilişki, yalnızca ilişkinin taraflarını ilgilendiren ve toplumun karışamayacağı saf özel ilişki haline gelecektir".[128] Marx da, *Rheinische Zeitung*'ta benzer şeyleri dile getirmişti: "Evlilik

128 Engels, "Grundzüge des Kommunismus", *Werke* içinde, C.IV, s.361 vd.

ailenin temeli olmasaydı, o da tıpkı arkadaşlık gibi, yasal düzenlemelere konu olmazdı."[129] Marx da Engels de, bir ilişkiyi, ancak hukuksal düzenlemeden tamamen kurtulmuşsa, "özel" bir ilişki olarak gerçekleşmiş sayarlar.

15. Liberal Teoride Çatışkılı Kamusallık Anlayışı (John Stuart Mill ve Alexis de Tocqueville)

Burjuva kamusallığının diyalektiği, ilk dönem sosyalistlerin öngördüğü şekilde tamamlanmadı. Siyasal eşitlik haklarının bütün toplumsal sınıfları kapsayacak şekilde yaygınlaşması, bizzat bu sınıflı toplum çerçevesinde gerçekleşti. "Genişletilmiş" kamusallık, özel mülk sahiplerinden oluşan kamusal topluluğun kamu oyunu egemen kılmak için uğraşırken dayandığı temelin ortadan kalkması sonucunu doğurmadı. Öte yandan burjuva kamusallığı fikrine yönelik ideoloji eleştirisi öylesine haklı çıktı ki, "kamu oyu"nun değişen toplumsal şartları altında, ekonomik liberalizmin zirveye ulaştığı dönem olan 19. yüzyılın ortalarında liberalizmin toplumsal felsefe alanındaki temsilcileri, burjuva kamusallığı ilkesini, tam da ona methiyeler düzdükleri bir anda neredeyse reddetmek zorunda kalmışlardı. Gerçi liberal teorideki bu çatışkılı kamusallık anlayışı, bizzat bu anlayışa kaynaklık eden toplumdaki yapısal çatışmayı kabul ve itiraf etmez; fakat liberalist savunma, hem burjuva kamusallığının klasik modelinde hem de diyalektik açıdan bunun karşıtı olarak tasarlanan modelde ortak olan aslî şartları sorgulaması itibariyle sosyalist eleştiriye bir başka açıdan baskın gelir.

Siyasal egemenliğin rasyonelleştirilmesi fikri, 18. yüzyıldaki burjuva bilinci tarafından tarih felsefesi çerçevesinde ana hatlarıyla ortaya atılmıştı; bu bakış açısından hareketle

129 *Werke*, C.IV, s.182.

siyasal işlev gören bir kamusallığın toplumsal şartları da, bir nevi "doğal düzen" olarak tasarlanabilmişti. Buna göre kamusallığın bir doğal temeli olacak ve bu temel, esas itibariyle toplumsal yeniden üretimin özerk ve ilke olarak ahenkli şekilde işlemesini güvence altına alacaktı. Buna uygun olarak kamu oyu, bir yandan yapısal zıtlıklardan kurtulacak; diğer yandan, toplumun içkin hareket yasalarını kavrayıp hesaba kattığı oranda, hangi kuralların genel çıkar açısından fiilen zorunlu oldukları konusunda kesin ölçütlere göre karar verebilecekti. Bu şartların varlığı halinde, ayrıntılı düzenlemeler bakımından irade oluşumu sürecine değil, ilkeler bakımından hakikatin araştırılmasına ihtiyaç olacaktı. Kamu oyunu akılla uyum içine sokma iddiasında olan siyasal işlevli kamusallık modeli, doğal düzen yoluyla ya da -aynı kapıya çıkmak üzere- toplumun genel çıkara sıkı sıkıya odaklanmış örgütlenmesi yoluyla çıkar çatışmalarının ve bürokratik kararların asgarî düzeye indirilmesini ve bunlardan tamamen kaçınmanın imkânsız olduğu durumlarda da kamusal muhakemenin güvenilir ölçütlerine tabi kılınmasını nesnel olarak mümkün görür. - Sosyalistler, burjuva kamusallığı fikrinin dayandığı temelin bu şartları karşılayamadığını ve bunun için başka bir temele dayandırılması gerektiğini ortaya koyarlarken; liberaller bu çelişkinin meydana çıkmasını, siyasal işlevli kamusallık fikrinin genel olarak dayandığı doğal temelin şartlarını şüpheli kılmak için vesile olarak kullandılar - böylece burjuva kamusallığının daraltılmış bir suretinin muhafazasını daha enerjik bir şekilde savunmayı amaçlıyorlardı. Bu nedenle liberalizmle birlikte burjuva kamusallık anlayışı, tarih felsefesi biçiminden, Meliorist* sağduyu lehine uzaklaştı[130] - "gerçekçi" hale geldi.

(*) Meliorizm: Dünyada işlerin iyiye gittiği yolundaki iyimser tutum - çn.

130 H. Kesting, *Geschichtsphilosophie und Weltbürgerkrieg*, Heidelberg 1959, s.24 vd., 219 vd.

Bizzat kamusallığın dışsal tezahürü - kamusallık fikrine hâlâ belli bir açıklık kazandırıyor olmalıydı - İngiltere'deki Çartist Hareket ve Kıta Avrupası'ndaki Şubat Devrimi ile temelden değişti. O zamana kadar kamusal topluluk, toplumsal katmanların yerel açıdan belirgin, hiyerarşik olarak kademelenmiş temsiliyetine az ya da çok sağlam bir şekilde fiilen eklemlenmiş olmasına rağmen, özgür bireylerin kamusal topluluğu olarak yorumlanabiliyordu. Dönüşüm, soyluluk tarafından temellük edilmiş ve aynı zamanda burjuvalaşmaya yüz tutmuş "toplum" vasıtasıyla, eşdeğerlik ve açıklık kuralları ve kendi kendini koruma ve hatırşinaslık düsturu doğrultusunda gerçekleşti. Verili rolleri karşılıklı olarak kabul etmeye, fakat aynı zamanda da sahteleştirmeye hazır olmak şeklindeki tutum, müşterek sınıf çıkarının mevcudiyeti varsayımından hareketle, kamusal topluluk içinde dost-düşman ilişkisinin gerçekten de dışlanacağına olan haklı güvene dayanıyordu. Kamusal tartışmanın aklî biçimlerinden ve eleştirinin ölçütleri ile polemiğin hedefi konusunda fikirler arasında oluşan uyuşmadan belli bir rasyonellik çıkıyordu zaten. Ne var ki, gelişmiş burjuva kamusallığı üzerine kafa yoran çağdaşları, bu örtünün nasıl parçalandığını müşahade etmek zorunda kaldılar. Kamusal topluluk, başlangıçta gayrı resmî olarak, basın ve propagandanın yaygınlaşması sayesinde genişliyordu gerçi. Fakat toplumsal soyutlanmışlığından ötürü, ahbaplık ilişkisinin kurumlarıyla olan bağlantısını ve görece yüksek tahsil düzeyini yitirdi. O zamana dek özel alana hapsedilmiş olan çatışmalar, kamusal alana hücum etmeye başladılar; kendi kendini düzenleyen bir pazar tarafından tatmin edilmeleri beklenemeyecek olan grup ihtiyaçları, devletin düzenleyiciliğinden medet umma eğilimine girdiler; bu taleplere aracılık etmek durumunda olan kamusallık, zora dayalı mücadelenin kaba biçimlerine bürünmüş çıkar rekabetinin saha-

sı haline geldi. "Sokağın baskısı" altında çıkarılan yasaların, kamusal tartışma yürüten özel şahıslar arasındaki rasyonel mutabakatla açıklanmaları artık pek mümkün görünmüyordu; bu yasalar, daha ziyade, açıkça ifade edilme derecesi az ya da çok değişse de, birbirleriyle rekabet eden özel çıkarlar arasındaki uzlaşmaya uygun düşüyorlardı.

Bu ahval içinde Mill, kol emekçilerinin, (ABD'de) kadınların ve zencilerin genel oy hakkının gerçekleşmesi için nasıl bastırdıklarını müşahade etti. Paraya, cinsiyete ve deri rengine dayalı bir aristokrasiye, mülk sahiplerinin azınlık demokrasisine, büyük burjuvazinin plütokrasisine karşı ayaklanan bütün hareketleri açıkça onayladı.[131] Tocqueville de, Ulusal Meclis'teki muhalif bir milletvekili olarak, gerçekleşeceğini sarahaten öngördüğü Şubat Devrimi'nden bir kaç gün önce, halkın da seçme hakkına sahip olanlar çevresine tedricen dahil edilmesi için hükümete çağrı yaptı. "Herhalde hiçbir dönemde ve hiçbir ülkede, *Assemblée Nationale* [Ulusal Meclis] hariç, bizim bugünkü parlamentomuz kadar kapsamlı ve parlak meziyetlere sahip bir parlamento olmamıştır. Mamafih ulusun büyük bir kısmı, olup bitenlere pek aldırış etmiyor ve kamu sahnesinde kendi

131 Hatta Mill, kadınların özgürleşmesi sorunu bağlamında şunları söyler: "Her şeyin başı eşitlik olmalıdır. Bir şeyin bir şahsa serbest, bir başkasına yasak olmasının sebebini açıklamak gerekir. Fakat eğer yasaklama, bundan etkilenmeyenlerin en fazla değer verdikleri ve ellerinden alınmalarını en büyük hakaret saydıkları şeylerin tamamını kapsıyorsa; eğer sadece siyasal özgürlük değil, ayrıca bireysel davranış özgürlüğü cle bir kastın ayrıcalığıysa; eğer bizzat çalışına hayatında, bağımlı sınıfa hemen hemen sadece başka bir kapıya başvurma imkanı olan herkesin burun kıvırıp sırtını döneceği kapılar açık kalırken, önemli sahalardan herhangi birine ilişkin yüksek beceriler gerektiren ve taltif, zenginlik veya sadece maddî bağımsızlık sağlayan bütün işler yalnızca egemen sınıfın malı sayılıp çepeçevre kuşatılıyorsa; böylesine akıl almaz biçimde tarafgir olan bir paylaşımın özürü olarak ileri sürülen o zavallı amaca uygunluk gerekçeleri, tamamen dayanaksız olmasalar bile, bu paylaşımın açıkça adaletsiz bir karakter taşıdığı gerçeğini değiştiremezler." (*Werke*, Ed. Wessel, Leipzig 1875, C.12, s.5-6).

meseleleri hakkında konuşulanlara pek kulak kabartmıyor; bizzat bu sahnede boy gösteren ve sergilediklerinden çok gizledikleriyle meşgul olan aktörler, rollerini yeterince ciddiye alır gibi görünmüyorlar. Gerçekten de kamusal yaşam, artık sadece ait olmadığı bir yerde cereyan ediyor ve insanların yasalar uyarınca kendisiyle karşılaşmayı umdukları yerde varlığını sona erdirmiş bulunuyor. Peki bu neden böyle oluyor? Yasaların, siyasal hakların kullanımını tek bir sınıfa hasretmiş olmalarından..."[132]

Rekabet düzeni, özel mülkiyet edinme konusundaki sözde imkân ve fırsat eşitliğiyle siyasal kamunun kapısının da açık tutulmuş olacağı vaadini artık inandırıcı şekilde yerine getirememekteydi. Siyasal kamusallık ilkesi, bu vaat yerine, kol emeğiyle geçinen sınıflara, mülksüzler ve tahsilsizler kitlesine doğrudan doğruya siyasal kamuya dahil olma imkânının tanınmasını gerektirir - bunun yolu da siyasal eşitlik haklarının yaygınlaştırılmasıdır. 19. yüzyılın izleği seçim hakkı reformuydu: yani artık - 18. yüzyılda olduğu gibi- kendi başına aleniyet/kamusallık ilkesi değil, kamusal topluluğun genişletilmesi. Kamu oyunun kendi kendini tartışması, kesin bir şekilde belirlenip sınırlanmış olan polemiksel hedef, hükümetlerin uyguladığı gizlilik siyasetiyle elinden alındıkça ve bizzat kendisi belli ölçülerde dallanıp yayıldıkça, son buldu. Kamu oyunun bütünlüğü ve belirginliği artık ortak hasım sayesinde güvence altına alınamazdı. Mill ve Tocqueville gibi liberaller, kamusallık ilkesi hatırına onayladıkları süreci, yarattığı etkiler itibariyle yine aynı ilke uğruna değersizleştirdiler. Çünkü, kamusal topluluğun genişlemesiyle kamusal alana akın eden uzlaşmaz çıkarlar, bölünmüş bir kamu oyunda kendi temsiliyetlerini yaratarak, kamu oyunu, o durumda egemen konumda olan

132 Atıfları, Landshut'un mükemmel bir seçme içeren edisyonuna yapıyorum: Tocqueville, *Das Zeitalter der Gleichheit*, Stuttgart 1954, s.248-249.

kanaat suretinde, bir zorlayıcı güç haline getirmişlerdi; oysa bir zamanlar kamu oyu, zorlamanın her türünü kaldırmayı ve sadece bu kaldırışı amir anlayış olarak yerleştirmeyi hedefliyordu. Örneğin Mill, açık açık "kamu oyu boyunduruğu"ndan, "kamu oyunun manevi baskı araçları"ndan yakınır. *On Liberty* [Özgürlük Üstüne] adlı o büyük söylevi de zaten, o zamana kadar genelde iktidara karşı aklın güvencesi olarak kabul edilen kamu oyunun iktidarını hedef alıyordu. "Kitlede toplumun iktidarını kamu oyunun gücü sayesinde uygunsuz biçimde yaygınlaştırma konusunda giderek büyüyen bir eğilim" baş göstermektedir. Kamu oyunun egemenliği kitlenin ve ortalama insanların egemenliği gibi gelir Mill'e: "Dünyayı kamu oyunun yönettiğini söylemek, devlet hayatında basmakalıp bir laf gibi tınlar. İktidar adını hak eden yegane güç, kitlelerin gücüdür ve kendilerini o kitlelerin gayret ve eğilimlerinin aleti kıldıkları sürece de hükümetlerin gücüdür... Hem daha anlamlı bir yenilik oluşturan şey şudur ki, şimdi kitle, kanaatlerini kilisenin ya da devletin seçkin şahıslarından, önderlerden veya alışılmışın dışına çıkan kitaplardan alımıyor. Düşünme işini, onların yerine onlara epeyce benzeyen ve onlara o anın dürtülerine göre gazeteler aracılığıyla seslenen adamlar yerine getiriyor."[133] Tocqueville de kamu oyunu, bir eleştiri gücünden çok mutabakat baskısı olarak değerlendirir: "Vatandaşlar birbirleriyle uyumlu hale gelip benzeştikçe, her birinde belli bir insana veya sınıfa körü körüne inanma eğilimi azalır; kitleye inanma eğilimi yükselir ve kamu oyu giderek daha fazla dünyayı yönetir hale gelir... Kısacası kamu oyu, demokratik halklarda müstesna bir güce sahiptir. O kendi kanaatlerini ikna yoluyla değil zorla kabul ettirir ve bireyin aklı üzerinde uygulanan muazzam kitlesel manevî baskı sa-

133 Mill, *Über die Freiheit*, Ed. Pickford, Frankfurt 1860, s.92-93.

yesinde yüreklere damgasını vurur. Birleşik Devletler'de çoğunluk, bir yığın hazır kanaati bireyin önüne sürme görevini üstlenmiştir; böylece bireyi kendine özgü bir kanaat oluşturma yükünden kurtarır. Örneğin felsefî, ahlakî ve siyasal sorunlarda her bir kimsenin kamu oyuna güvenerek gözü kapalı benimseyeceği bir yığın teori vardır."[134] Tıpkı Mill gibi Tocqueville de, kamu oyunu en iyi ihtimalle iktidara sınır işlevi görebilecek, fakat öncelikle bizzat etkili bir sınırlamaya tabi tutulması gereken bir güç olarak değerlendirme zamanının geldiğini düşünür: "Birleşik Devletler'de bir insan ve bir parti bir adaletsizliğe maruz kalırsa, kime başvurmalıdır? Kamu oyuna mı? Kamu oyu, çoğunluğun oluşturduğu bir şey değil midir zaten? Yasama organına mı? O çoğunluğu temsil eder ve körü körüne boyun eğer. Yürütme organına mı? O da çoğunluk tarafından atanır ... Kamu düzeninden sorumlu makama mı? O çoğunluğun silahlanmış halinden başka bir şey değildir. Jüri üyelerine mi? Jüri heyeti çoğunluğun kendisidir..."[135]

Mill açısından, şu eski düşünce ve ifade özgürlüğü sorununun, kamusal topluluğun otoriteyle kavgasında o zamana dek Milton'un ünlü *Areopagitica* adlı söylevinden beri hep karşılaşılmış olan sorundan farklı bir şekilde belirmesine yol açan soru aynıdır. Hükümdarlık iktidarının yerini, görünüşe göre ondan daha az keyfî olmayan kamu oyu iktidarının alması durumunda; hoşgörüsüzlük suçlaması, egemen kanaat [oy] haline gelmiş olan kamu oyuna yönelecektir. Hoşgörü talebi, kamu oyuna yöneltilir; bir zamanlar onu baskı altında tutmuş olan denetçilere değil. Düşünceyi özgürce ifade etme hakkı, artık kamusal topluluğun eleştirel muhakemesini polisin müdahelesinden değil, muhalifle-

134 Tocqueville, *a.g.e.*, s.263-264.

135 *A.g.e.*, s.44.

ri bizzat kamusal topluluğun müdahelesinden koruyacaktır: "Çağımızda herkese uymama örneği bile, ... meziyetli bir edimdir. Kamu oyu istibdadı öylesine boy atmış ki, sıradışılık bir kınanma sebebi olmuş; işte asıl bu yüzden ve bu istibdadı kırıp parçalamak içindir ki sıradışılığın yaygınlaşması arzuya şâyandır."[136] Mill, kamu oyunda çatışan düşünceler için din çatışmasını örnek alarak bir hoşgörü kavramı geliştirmiştir. Akıl yürüten kamusal topluluk, rasyonel bir mutabakata, *tek bir* kamu oyuna artık kesinlikle ulaşamaz; çünkü "hakikat [davasındaki] bütün taraflar için dürüst bir mücadele imkanı, insanlığın bugünkü anlayış düzeyinde, ancak düşüncelerin çeşitliliği sayesinde sağlanabilir".[137] Kamu oyunda rekabet eden çıkarların rasyonel bir şekilde aşılamaması karşısında yaşanan teslimiyet, perspektivist bir bilgi teorisi kılığında ortaya çıkar: tikel çıkarlar artık hiçbir şekilde tümellik ölçüsüne vurulmadıklarından, bu çıkarların ideolojik olarak dönüştükleri kanaatler, indirgenmesi imkansız bir inanç nüvesini muhafaza ederler. Mill, eleştiri değil hoşgörü talebinde bulunur; çünkü dogmatik tortular pekâlâ baskı altına alınabilirler, ama akıl ortak paydasında buluşturulamazlar. Aklın ve kamu oyunun bütünlüğü, çıkarlar arasında toplumsal açıdan sağlanan uyuma ya da bir genel çıkarın rasyonel kanıtlanabilirliğine nesnel bir teminat oluşturmaz.

Bentham, bir kararın genel çıkara uygun olup olmadığının ölçütü olarak çoğunluğu göstermişti. Buna karşılık Mill, Çartist Harekete ilişkin tecrübelerine dayanarak, genişletilmiş kamusal toplulukta çoğunluğu artık mülk sahiplerinin değil, aksine "hepsi aynı toplumsal konumu paylaşan ve esasta aynı meslek sınıfına dahil olan proleterlerin,

136 Mill, *a.g.e.*, s.94.

137 *A.g.e.*, s.66.

yani bildiğimiz kol emekçileri"nin oluşturduğuna işaret edebilmişti. "Bununla bir ithamı dile getirmiş olmuyoruz; bu tür bir çoğunluğun aleyhine söylediğimiz her şey, iş adamlarından ya da mülk sahiplerinden oluşan sayısal çoğunluk için de aynen geçerli olacaktır. Konum ve meslekî faaliyet arasında bir özdeşlik kurulduğunda; temayüllerin, tutkuların ve önyargıların özdeşliği de uç verecektir; bu sınıflardan birini, diğerinin temayül, tutku ve önyargılarıyla dengelemeksizin mutlak iktidarla donatmak, iyileşme yönündeki bütün umutları yok etmenin en güvenilir yolunu seçmekten başka bir anlama gelmez..." Böylece kamu oyu, diğer iktidarlar arasında bir iktidar haline gelir. Bu nedenle Mill, "Bentham'ın, genel oy hakkı vasıtasıyla - Kral'ı ve Lordlar Kamarası'nı kapsamayan - çoğunluğu tahta oturtmakla kalmayıp, kamu oyu boyunduruğunu akla gelebilecek bütün araçlarla bütün kamu görevlilerinin boğazını hep daha sıkı saracak hale getirmek için zekâsının bütün imkânlarını tükettiğinde, o muazzam yeteneklerini en faydalı şekilde değerlendirmiş olduğuna" inanamaz... "Şüphesiz bir iktidarı en güçlü iktidar konumuna getirmekle, bir iktidar için yapılması gereken her şeyi yapmış oluruz; o andan itibaren artık bu en güçlü iktidarın diğer bütün iktidarları yutmamasına dikkat etmemiz gerekir."[138]

Siyasal işlev gören kamusallık, iktidarın çözülmesi fikrine tabi olmaktan çıktı ve daha ziyade iktidarın bölünmesine hizmet etmeye başladı; kamu oyu, böylece iktidarın basit bir sınırı haline gelmiş oldu. Bu anlam dönüşümünün kaynağını Mill'in [yukarıdaki] itirafı ele verir: o andan itibaren kamu oyu iktidarının diğer bütün iktidarları yutmamasına dikkat etmek gerekir. Burjuva hukuk devletinin liberal yorumu re-aksiyonerdir [tepkisel-gerici]: başlangıçta

138 Mill, *Werke*, C.X, s.176.

hukuk devletinin kurumlarınca benimsenmiş olan, akıl yürüten kamusal topluluğun kendi kendini belirlemesi fikrinin gücüne, kamusal topluluk mülksüz ve tahsilsiz yığınların istilasına uğradığı anda tepki gösterir. Başlangıçtaki demokratik denen unsurları kökende yatan liberal unsurlarla, yani farklı unsurları birbirleriyle bütünleştirmekten tamamen uzak bir şekilde,[139] burjuva hukuk devleti liberalizm tarafından bu ikili bakış açısıyla yorumlanır. Mill, "kitlenin bütün siyasal sorunları kendi divanına celp ederek kendi takdirine göre karara bağlamasını, bu durumda filozofların kitleyi aydınlatmaya mecbur kalacakları ve kitlenin de onların meseleleri kavrayışlarındaki derinliği takdir etmeyi öğreneceği"[140] gerekçesiyle arzulanır bir şey olarak gören kamusallık fikrine karşı çıkar; "siyasal sorunların tahsilsiz bir kitlenin görüşüne veya iradesine yaslanarak değil, sırf bu iş için yetiştirilmiş görece az sayıdaki şahsın inceden inceye tartılarak oluşturulmuş fikirlerine göre karara bağlanmaları gerektiği"ni savunur.[141] - Tocqueville, Mill'in "temsilî hükümet" konusundaki görüşünü paylaşır: kitlenin tutkuları tarafından belirlenen kamu oyunu, maddî yönden bağımsız vatandaşların esaslı kavrayışları yardımıyla arındırmak gerekir; aydınlanmanın önemli bir aracı olmasına rağmen basın bu iş için yeterli olmayacaktır. Siyasal temsilin elbette bir toplumsal hiyerarşiye dayanması gerekir; Tocqueville, *pouvoirs intermédiaires*'i [aracı güçleri], yani zümrelere bölünmüş burjuva öncesi toplumun korporatif iktidarlarını hatırlatır; bu toplumda aileler ve şahıslar soya, tahsile ve zenginliğe, öncelikle de toprak mülkiyetine ve buna bağ-

---

139 Bu konuda bkz. son olarak E. Fraenkel, "Die repräsentative und plebiszitäre Komponente im demokratischen Verfassungsstaat", *Recht und Staat* içinde, Sayı 219/20, Tübingen 1958.

140 *A.g.e.*, s.251.

141 *A.g.e.*, s.247.

lı imtiyazlara göre "temayüz ediyor ve buyurma hakkına sahipmiş gibi görünüyorlardı".[142] Yeni bir aristokrasinin burjuva toplumunun toprağından birden bire bitemeyeceğinin bilincindedir Tocqueville; "fakat bana öyle geliyor ki, sıradan vatandaşlar birleştikleri takdirde son derece zengin, nüfuzlu ve güçlü yapılar, kısacası aristokrat şahsiyetler yaratabilirler... Siyasal, sınaî, ticarî, hatta bilimsel ya da edebî bir birlik, kültürlü ve güçlü bir vatandaş gibidir; böyle bir birlik, ne keyfice bir şeye zorlanabilir ne de gizlice baskı altına alınabilir."[143] Kültürlü ve güçlü vatandaşlar, soya dayalı bir aristokrasinin yokluğunda elitler kamusunu oluşturacaklar, onların muhakemesi de kamu oyunu belirleyecektir.

Görünüşe göre, bir kurtuluş aracından bir baskı merciine saptırılan bir kamu oyuna karşı liberalizmin -kendi *ratio*'su gereği- yapabileceği tek şey, bizzat kanaate yeniden kamusallık kazandırmaktır. Mamafih azınlığa düşmüş bir kamu oyuna, egemen düşünce karşısında, artık *per se* [kendiliğinden] geliştiremeyeceği etki ve nüfuzu kazandırmak için, kısıtlayıcı düzenlemelere ihtiyaç vardır. Kamusallık ilkesini kararlılmış bir kamu oyunun istibdadına karşı ileri sürebilmek için, onu temsilî kamusallığın etmenleriyle öylesine zenginleştirmek gerekir ki, temsilcilere mahsus içrek bir kamusal topluluk teşekkül edebilsin. Sadece kendini temsil ettirme imkanına sahip olan kamu, bu kamusal topluluk karşısında, "bizzat sorunlardan çok, bu sorunları çözmekle görevlendirdiği şahısların karakter ve meziyetlerini değerlendirmesine konu etmekle" yetinecektir.[144] Mill bu cümleyi, Whig'ların seçmenlerini siyasal işlevli kamunun kararlı yönelimine karşı şu sözlerle uyardıkları seçim bildirgesin-

142 Tocqueville, *a.g.e.*, s.65; karş. ayrıca s.67, 76, 81.

143 *A.g.e.*, s.105-106.

144 Mill, *Werke*, C.X, s.249.

den sadece dört yıl sonra kaleme almıştı: Şu anda bir takım adamlar uğruna değil, bir takım konular, meseleler için kavga ettiğinizi hatırlayınız. Fakat leh ve aleyhteki kanıtların çarpışmasına dayanan süreç, kişiselleştirme mekanizmasıyla çok kolay bir şekilde bastırıldı ve nesnel koşullar, biyografi kılığında ortaya kondu. Mill, kitlesel kamunun toplumsal psikolojisiyle uzlaştı ve kelimenin gerçek anlamında sınıfsızlaştırılmış ve temsiliyet açısından kademelenmiş bir kamusallık talep etti.

Kökeni itibariyle 18. yüzyılın mutlak monarşisine karşı çıkan bir asi olmaktan çok 19. yüzyılın bir liberali olması gereken, dolayısıyla sanki liberalizm için yaratılmış olan Tocqueville, eski *pouvoirs intermédiaires*'in yok edilmesine hayıflanmış ve kamu oyunu güçlerin bölünerek bağdaştırılması mekanizmasına etkili bir şekilde dahil etmek için yeni ara iktidarlar yaratılmasını talep etmişti; bundan ötürü Mill, ona "çağımızın Montesquieu'sü" adını vermiştir. Artık liberal olmayan, liberalizmden dönüş yapmış burjuvazi, burjuva öncesi kurumların güvencelerine sarıldı: burjuva insan haklarının sağladığı özgürlükten özde farklı olan zümresel özgürlüklerin sağladığı o savunma haklarına yani.[145] Tocqu-

145 Karş. muhafazakâr kamu hukukçusu Friedrich Julius Stahl'ın gözlemleri (*Die gegenwärtigen Parteien in Staat und Kirche*, Berlin 1863, s.73): "Liberal Parti, soyluluğa, aslında bütün zümrelere karşı eşitlik fikrini öne sürüyor; çünkü Devrimin alt yapısı uyarınca organik bir bölümlemeyi kabul edemez. Lakin eşitlik olumlu şekilde uygulanacak ve mülksüzler sınıfı liberallerle aynı hakları elde edecek olursa, bu Parti fikrinden vazgeçer ve zenginler lehine hukuksal ayrımlar yaratacak bir siyaset izler. Temsil için zenginlik, basın için teminat akçesi arar; sadece zarif ve latif olanları salona kabul eder; fakirlere zenginler gibi hürmet ve nezaket göstermez. Liberal Partinin konumunu karakterize eden şey, Devrimin ilkelerini böyle yarım yamalak uygulamasıdır." Şüphesiz bu gözlem özel olarak Almanya'daki şartlara dairdir. Gerçi Mart-Öncesi dönemi Almanya'sında da daha cesur bir liberal teori, klasik kamusallık fikrini cılız anayasal praksise bir model olarak sunmuştu: "Yetkin bir kamusallık" diye başlar Welcker'in programatik tanımı, "bütün devlet meselelerinin, devletin tamamının ve vatandaşlarının hepsinin ortak meseleleri olarak kabul edilmesi, yani bunları izlemek ve dinlenmek için mümkün olan

eville, kamusallığa ilişkin tahlillerini sadece "kamu oyu istibdadı"yla sınırlamamış, ayrıca - tamamlayıcı bir tezahür olarak - giderek artan oranda bürokratikleşen bir devletin despotizmiyle de bağlantılandırmıştır. Tocqueville, *Ancien Régime*'e karşı yürütülen zümresel muhalefetin perspektifinde alıştırması yapılmış olan "hükümet erkinin merkezîleşmesi" olarak adlandırdığı eğilimi büyük bir kaygıyla izlemiştir. Gerçekten de Merkantilizmin ulaşmak için boşuna çaba harcadığı güçlü devlet erki, liberalizmin damgasını taşıyan 19. yüzyılda yaratılmıştır; bilindiği gibi İngiltere'de ancak bu dönemde *Civil Service*'le [kamu hizmeti] modern

---

en geniş iznin verilmesi, bunların kamusal yoldan anlatılıp açıklanması, kamu oyunun bütün organlarına özgürlük tanınması suretiyle bu meselcleri herkese açmak anlamına gelir." (*Staatslexikon oder Enzyklopädie der Staatswissenschaften*, 15 Cilt, 1834-1848, Onbeşinci Baskı, 1855; "Öffentlichkeit und öffentliche Meinung" maddesi). Niebuhr, kamu oyu ile akıl arasındaki uyuma büyük önem verir: "Kamu oyu, iktidar sahiplerini yanıltabilecek şahsî etkilerden uzak yüreklerde, kendiliğinden ve bireyler arasındaki bütün farklılıklara ve çok yönlü ilişkilere rağmen ahenkli bir şekilde uç veren kanaattir; ve bu kanaat, sahiden de önceden verilmiş bir yargının tekrarı olmayıp genel surette dile getirilmiş bir yargıysa, tümel aklın ve hakikatin temsili, Tanrı'nın sesi olarak kabul edilebilir." Fakat Bluntschli, bu cümleye sadece millî çerçeveye uyarlanmış bir liberalizm sloganını ona karşı haykırmak için atıf yapar (*Bluntschlis Staatswörterbuch in drei Bänden*, Ed. Löhling, Zürich 1871, "Öffentliche Meinung" maddesi): "Kamu oyunun yanılmaz olduğunu ilan etmek ve ona hukuken üstünlük atfetmek, radikal bir abartıdır. Siyasal yaşam ve onun ihtiyaçları hakkında derin bir kavrayışa sahip olan adamların sayısı hiç bir zaman çok olmamıştır ve kendi kanaatlerini kamusal kanaat [kamu oyu] haline gelecek şekilde yaymayı başarıp başaramadıkları da son derece şüphelidir. Bilgi sahipleri ve bilgelerden oluşan azınlık, orta sınıfların oluşturduğu büyük çoğunlukla asla hep uyum içinde olmaz. Tahsillilerin bile ortak yargısı, hemen hemen her zaman yüzeysel olur. Önemli meselelerdeki kararları belirleyen bütün şartları bilmeleri ve bütün sebepleri ortaya çıkarmaları mümkün değildir. Kamu oyu, kitlenin anlık tutkuları tarafından bulandırılabilir; hatta yapay bir şekilde yanıltılabilir. Bütün dünyanın yanlış gördüğü bir şeyi, tek bir önemli şahsiyet doğru olarak görebilir." (*a.g.e.*, C.II, s.745-746). Bluntschli, kamu oyunu sınıflardan birine kesin bir şekilde bağlamakla ("kamu oyu, her şeyden önce büyük orta sınıfın kanaatidir") kamusallık ilkesinden, yani genel çıkar için fiilen zorunlu olan şeyin rasyonel bir şekilde kararlaştırıldığı alanın herkese açık olması gereğinden sapmış olur; kamu oyunu, doğa vergisi bir sınıflı toplum çerçevesinde sosyolojik olarak

bir merkezî idare kurulmuştur. Tocqueville, vatandaşın vesayet altına alınmasını ABD örneğinde gözler önüne sermiştir: "Bütün vatandaşların üstünde, sadece onların refah vasıtalarını temin etmek ve sağlık durumlarını gözetmekle uğraşan devâsa bir vesayet erki yer alır. Bu erk mutlaktır, ayrıntılara iner, düzenli işler, öngörülüdür ve müşfiktir. Şayet erişkin insan yetiştirme gibi bir hedef gütseydi, o zaman babalık erkiyle kıyaslanabilirdi; fakat tam tersine insanları ilelebet çocukluk halinde tutmaya çalışır. Vatandaşların durumunun iyi olmasına sevinir, ama bundan başka bir şeye kafa yormamaları şartıyla. Onların sıhhat ve afiyeti için

---

bu konuma yerleştirmekle de, bir ideoloji olarak tasnif etmiş olur - üstelik onu bu niteliğiyle eleştirmeksizin. Bluntschli'ye göre, kol emekçileri sınıfı siyasal hayattan münasip bir şekilde uzak durmalıdır: "Hakikaten devlet örgütü ve devletin siyasal hayatı açısından da büyük önem taşıyan ayrımlardan biri, kafa ve kol emeği arasındaki, düşünsel ve bedensel çalışma arasındaki karşıtlığa dayanan ayrımdır... Üçüncü zümreye mahsus liberal meslekler bakımından yüksek bir eğitim kaçınılmaz bir şarttır ve mutat olduğu üzre sadece bu şahıslar devlet için düşünsel çalışma yapma yeteneğine ve boş zamana sahiptirler. Buna karşılık, daha çok toprağı maddeten işlemekle, zanaatla, perakendecilikle, fabrika işiyle meşgul olan daha geniş sınıflar, kendilerini devlet işlerine adamalarına imkân verecek gerekli eğitimden ve boş zamandan genellikle yoksundurlar." (*a.g.e.*, C.III, s.879). Fakat burjuvazi de, halka kapatılmış bir kamusallık kırıntısının siyasal işlevlerini icra etmiyordu; aksine kamu oyu, baştan beri toprak sahibi soyluluğa yaslanan Monarka tahsis edilmiş olan hükümetin eleştirisi ve denetimiyle yetinmek zorundaydı. Soyluluk, doğası gereği iktidarı Monarkla paylaşma eğilimindedir; üçüncü zümre ise, yapısı itibariyle eleştiri ve denetim icra etmeye meyillidir." (*a.g.e.*, s.881). Burjuvazi ile Almanya'da hâlâ siyasal ağırlığı olan feodal güçler arasındaki bir sınıfsal uzlaşma temelinde, sadece kamusal alana girme imkânı bir ayrıcalık haline gelmekle kalmadı; bizzat kamusal alan, artık kendini, devletin özel şahıslardan oluşan kamusal topluluğun muhakemesi aracılığıyla toplumla uzlaştırıldığı ve hükümetin otoriter cevherinin çözüldüğü bir alan olarak kavramaktan uzaklaştı: "Kamu oyunun hükmetme mevkiinde olduğu doğru değildir; çünkü o ne hükmedebilir, ne de bunu ister. Hükümeti, bu işle görevlendirilmiş organlara bırakır; kurucu değil, öncelikle denetleyici bir güçtür." (*a.g.e.*, C.II, s.747). Bu biçimiyle liberal ideolojinin, 19. yüzyılda Prusya Almanya'sında devlet ve toplumla olan özgül bağlantısını Th. Schieder tahlil etmiştir: "Das Verhältnis von politischer und gesellschaftlicher Verfassung und Kritik des bürgerlichen Liberalismus", *Historische Zeitschrift* içinde, C.177, 1954, s.49-74.

zevkle çalışır; fakat bu alanda sadece kendisi faal olmak ve tek başına hükmetmek ister. Vatandaşların güvenliğini sağlar, ihtiyaçlarını öngörüp karşılar, eğlenmelerine fırsat yaratır, en önemli işlerini yürütür, çalışmalarını sevk ve idare eder, ölümlerinden sonraki durumu düzenler, miraslarını paylaştırır. Düşünme külfetinden ve yaşama zahmetinden onları büsbütün kurtaramaz mıdır acaba?"[146] Tocqueville sosyalizmi de, sonuçta vergi devletini devlet ekonomisi lehine tasfiye ederek, her şeyin tanzim edildiği bir dünya gibi bir dehşeti yerleşik hale getirecek olan eğilimlerin bir uzantısı olarak görür. Bu nedenle 1848'de Devrim Hükümetinin bir bakanı olarak çalışma hakkının anayasada güvence altına alınması talebine karşı çıkar. Gerekçesi de, böyle bir durumda devletin daimî surette sanayi alanındaki yegâne işveren haline gelecek olmasıdır: "Şayet bir kez bu noktaya gelinecek olursa, vergi artık hükümet aygıtını harekete geçirmenin bir vasıtası değil, sanayinin teşvikinin başlıca kaynağı olur. Devlet bu yolla münferit vatandaşların bütün sermayesini kendinde toplarsa, sonuçta her şeyin yegâne maliki olur. Bu ise komünizmdir..."[147]

Aynı dönemde *Komünist Manifesto*'nun devrim teorisi, henüz liberalizmin sınırlı devlet erki anlayışını hedef almaktaydı. Marx, ancak bir kaç yıl sonra, ilk önce Üçüncü Napolyon'un hükümet darbesi (1852)[148] üzerine yazdığı yazıda, Tocqueville gibi "hükümet erkinin merkezîleşmesi" adını verdiği olgu karşısında tereddüde kapılır. [Uluslararası Emekçiler Derneği] Genel Konseyi aracılığıyla Paris Komünü'ne hitaben kaleme aldığı yazıda, -"düzenli ordu, polis, bürokrasi, din adamları ve yargıçlar gibi sistematik ve hiyerarşik bir işbölümü planına göre yaratılmış ve her yer-

146 Tocqueville, *a.g.e.*, s.98.

147 *A.g.e.*, s.260.

148 Marx, *Der 18. Brumaire*, s.116 vd.

de hazır ve nazır olan organlarıyla,"[149]- devlet erkinin heybetinden endişeye düşmüş görünür; öyle ki, sosyalizmi, siyasal erkin kamusal erke dönüştürülmesini, artık sadece işçi sınıfının "mevcut devlet aygıtını basit bir şekilde devralmaması"[150] halinde mümkün sayar. Aksine bürokratik-askerî aygıt parçalanıp dağıtılmalıdır - bu cümleyi Marx 1871'de Kugelmann'a yazmıştı ve bilindiği üzere Lenin, Çar'ın "parçalanıp dağıtılmış" devlet aygıtının yerine Merkez Komitesi'nin çok daha güçlü olan devlet aygıtını geçirmeye ekonomik ve teknik açıdan kendini mecbur hissetmeden önce bu cümlenin tefsirine en önemli kitabını adamıştı. *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'nde Marx, siyasal işlevli kamusallığa ilişkin sosyalist düşünceyi, bir kez daha devletin yavaş yavaş sönmesi şeklindeki telkin edici mecazla özetler; bu düşünce, "bürokratik devlet aygıtının parçalanıp dağıtılması"ndan sonra hayata geçirilmelidir. Liberallerin hükümet erkinin merkezîleşmesine karşı yaptıkları uyarı, sosyalistlere kendi fikirlerinin burjuva kamusallığıyla ortak olan o müşkül şartını hatırlatır: toplumsal yeniden üretimin "doğal düzeni". Komün Anayasası taslağının -burjuva parlamentarizminin yerine Konseyler Sisteminin geçirilmesini öngörüyordu- arka planında, siyasal karakterinden soyutlanmış kamusal erkin, yani şeylerin yönetilmesi ve üretim sürecinin yönlendirilmesi işinin, siyasal iktisadın vaktiyle şifresi çözülmüş olan yasalarına göre, büyük çatışmalardan uzak bir şekilde kendi kendini düzenleyeceği inancı yer almaktaydı. Sosyalist doğrultuda özgürleşmiş kamu oyunu Marx, tıpkı bir zamanlar Fizyokratlar gibi, doğal düzenin kavranması olarak görür.

Liberalizmin en parlak devrini izleyen ve kapitalizmin

---

149 Marx, *Der Bürgerkrieg in Frankreich*, Berlin 1952, s.65.

150 *Aynı yerde.*

kendini tedricen "örgütlediği" yüz yıl içinde kamusal alanla özel alan arasındaki aslî ilişki sahiden de çözüldü; burjuva kamusallığının silüeti silindi. Fakat ne liberal ne de sosyalist model, taslak halinde şekillenmiş iki konum arasında tuhaf bir biçimde askıda duran bir kamusallığı teşhis etmeye elverirler. Diyalektik olarak birbirine gönderme yapan iki eğilim, kamusallığın çöküşüne işaret eder: kamusallık, sürekli toplumun başka alanlarına nüfuz etmekte ve aynı anda siyasal işlevini, yani kamusallaşmış olayları eleştirel bir kamusal topluluğun denetimine tabi kılma misyonunu yitirmektedir. M. L. Goldschmidt, "ilki bu sürece bağlı olarak bireylerin mahremiyet hakkının gözetilmemesi, ikincisi kamusal olduğu düşünülen alanlarda artan ketumiyete bağlı olarak kamusallığın hayli azalması şeklinde, aynı nitelikte iki rahatsız edici eğilimi" kaydeder.[151] Kamusallık, alan olarak genişlediği ve de özel alanı kemirdiği ölçüde, kendi ilkesinden aldığı gücünü, yani eleştirel aleniyeti yitirir gibi görünüyor.

151 M. L. Goldschmidt, "Publicity, Privacy and Secrecy", *The Western Political Quarterly* içinde, C. VII, 1954, s.401.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KAMUNUN TOPLUMSAL YAPISININ DÖNÜŞÜMÜ

16. Kamu Alanının Özel Alan ile Kaynaşması Eğilimi

Burjuva kamusu, devletle toplum arasındaki gerilim sahasında, fakat özel alanın parçası olarak kalacak şekilde gelişir. Burjuva kamusunun oluşumunu belirleyen bu iki alan arasındaki temel bölünme, öncelikle sadece Ortaçağın ileri dönemindeki türden egemenlik biçimleri yoluyla birliktelikleri sağlanan toplumsal yeniden üretim ile siyasal güç saiklerinin ayrışması anlamına gelir. İktisadi pazar ilişkilerinin yayılmasıyla, zümresel egemenliğin kısıtlayıcı çerçevelerini parçalayan ve otoriter idare biçimlerini zorunlu kılan "toplumsal"ın alanı ortaya çıkar. Üretim, mübadele yoluyla yayılması ölçüsünde, kamusal otoritenin yetki alanından çıkar - bunun karşısında da yönetim, üretici çalışma yükünü üzerinden atmış olur. Ulusal ve bölgesel devletlerde yoğunlaşmış olan kamusal güç her ne kadar başlangıçta yine otoritenin müdahaleleriyle yönlendirilse de, özelleştirilmiş bir toplum üzerinde yükselir. Bu özel alan, ancak merkanti-

list düzenlemelerden bağımsızlaşması ölçüsünde, özelin özerklik alanı olma yönünde gelişme gösterebilir. Bu eğilimin tersi, yani 19. yüzyılın son çeyreğinden beri belirginleşen devlet müdahaleciliği de, bu nedenle, *per se* kamu alanının özel alan ile kaynaşmasına yol açmaz. Devletle toplum arasındaki varlığını sürdüregelen ayrışmayı aşan ve yeni merkantilizm olarak tanımlanan bir politikayla, aralarındaki ilişkilerin özel karakterine hiç dokunmadan, özel şahısların özerkliği sınırlanabilmiştir. Toplumun bir özel alan olarak sorgulanması, ancak bizzat toplumsal güçlerin kamusal otorite yetkileri edinmeleri halinde mümkündür. O zaman, "yeni merkantilist" politika, toplumun bir tür "yeniden feodalleştirilmesi"yle atbaşı gider.

19. yüzyılın sonlarındaki yeni müdahaleciliğin taşıyıcısı, siyasal işlev gören bir kamunun (Almanya'da elbette henüz gayet sınırlı biçimde) kurumlaştırılması yoluyla burjuva toplumunun çıkarlarıyla uyum sağlama eğilimindeki bir devlettir. Bu nedenle, kamusal gücün özel şahısların arasındaki alışverişe yönelik müdahaleleri, aslında dolaysız olarak onların özel alanından kaynaklanan itkilerine aracılık eder. Müdahalecilik, artık salt özel alanın içerisinde kalınarak halledilemeyecek olan çıkar çelişkilerinin siyasal alana aktarılmasından doğar. Böylece uzun vadede devletin toplumsal alana müdahalesine, kamusal yetkilerin de özel birliklere devredilmesi tekabül edecektir. Kamusal otoritenin özel alanı kaplayan genişlemesi de, karşıt süreç olarak toplumsal gücün yerine devlet gücünün ikame edilmesiyle bağlantılıdır. İşte toplumun giderek artan devletleştirilmesi ile koşut olarak kendini dayatan devletin toplumsallaştırılması şeklindeki bu diyalektik, burjuva kamusunun temellerini, yani Devlet ile Toplum arasındaki ayrışmayı tedricen tahribata uğratır. Bu iki alan arasında ve aynı zamanda bu iki alanın birlikte oluşturdukları sahada, "kamusal" ile

"özel" arasındaki ayrımdan kopan, yeniden-siyasallaşmış bir toplumsal alan meydana gelir. Bu alan, özel alanın, kamusal topluluk olarak biraraya gelmiş olan özel şahısların kendi aralarındaki ilişkilerin genel meselelerini düzenledikleri özel bölümünü, yani liberal suretteki kamuyu da ortadan kaldırır. Kamusallığın siyasal işlevlerindeki dönüşümle kanıtlanan (Ana Bölüm VI) çözülüşünün nedeni, esasen kamusal alan ile özel alan arasındaki ilişkinin yapısal dönüşümünde saklıdır. (Ana Bölüm V)

1873'de başlayan büyük depresyondan itibaren, liberal dönem, ticaret politikasındaki gözle görülür altüst oluşla birlikte sona erdi. Giderek bütün ilerlemiş kapitalist ülkeler, zaten sadece dünya pazarına egemen olan İngiltere'nin ikircikiz bağlılık içinde olduğu *free trade*'in [serbest ticaret] kutsal yasalarını, yeni bir himayeciliğe kurban ettiler. İç pazarlarda da, özellikle merkezî sanayilerde, oligopolist birleşme eğilimi hızlandı. Buna, sermaye piyasasındaki hareketlenme tekabül etti. Almanya'da 'anonim şirket'in, ABD'de de 'tröst'ün, yoğunlaşmanın etkili araçları oldukları açığa çıktı. Bu gelişme, kısa zamanda, Amerika'da tröstlere, Almanya'da da kartellere karşı yasalar çıkarılmasına yol açtı. Bu bağlamda, bu iki genç sanayi ülkesinin kapitalizmin daha eski ve istikrarlı bir geleneğe sahip olduğu, en azından manüfaktür aşaması denilen döneme uzanan kökleri daha güçlü olan Fransa ve özellikle de İngiltere'yi geride bırakmaları anlamlıdır. Halbuki yeni birleşmiş olan Almanya'da sınaî kapitalizm, emperyalist dönemin başlamasıyla, kendine dış ticaret ve sermaye ihracı için siyasal imtiyaz alanları temin etme zorlamasıyla ancak "kendiliğinden" gelişiyordu.[1] Öncelikle kapitalizmin devlet aygıtından talep ettiği işlevleri *artıran* işlevsel dönüşüm, parlamenter hukuk

1 W. Hallgarten, *Volkskriegsimperialismus*, Paris 1935.

devletinin Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki gelişmesine eklemlenmeyi olanaksız hale getirmişti.[2]

İster sermayenin yoğunlaşması ve büyük işletmelerin oligopolistik biçimde birleşmesi yoluyla, ister doğrudan doğruya fiyat ve üretim anlaşmalarıyla pazarın bölüşülmesi yoluyla olsun, mal piyasasında rekabetin kısıtlanması, geçen yüzyılın son üçte birlik bölümünde kendini uluslararası düzeyde dayattı. Daha ticaret ve banka sermayesinin gelişme aşamasında bile pazar ilişkilerinin kesintisiz liberalleşmesini engellemiş olan genişlemeci eğilimlerle kısıtlamacı eğilimler arasındaki çatışma, sanayi sermayesinin hareketlerini de belirledi ve klasik iktisadın sunduğu çarpık görüntünün tersine, liberal dönemi bir aranağme haline getirdi. 1775 ile 1875 arasındaki dönem, kapitalizmin bütünsel gelişme perspektifinde sadece bir *"vast secular boom"*[3] [dünyayı sarsan büyük iktisadî kalkınma] olarak gözükür. Say'in ünlü *"Laisser-faire"*[bırakınız yapsınlar] yasasıyla kapitalizme atfettiği özellik, yani üretimle tüketimin tüm ekonominin kan dolaşımını otomatik olarak dengelemesi, aslında sistemden değil, somut tarihsel koşullardan kaynaklanan bir durumdu.[4]

2 G. Lukács, "Einige Eigentümlichkeiten der geschichtlichen Entwicklung Deutschland", *Die Zerstörung der Vernunft* içinde, Neuwied 1962, s. 37-83; ayrıca H. Plessner, *Die verspätete Nation*, Stuttgart 1959; karşılaştırınız benim *Frankfurter Hefte*, Kasım 1959'daki makalem; ayrıca R. Dahrendorf, "Demokratie und Sozialstruktur in Deutschland", *Europäisches Archiv für Soziologie* içinde, 1960, cilt 1, s. 86.

3 Dobb, s. 258.

4 Karşılaştırınız Dobb, s. 257: "Emeğin üretkenliğini hızla artıran bir teknik değişim çağı, kediliğinden yatırım alanlarını ve tahmin edilemeyen ölçüde tüketim malları pazarını genişleten bir dizi olayla birlikte proletarya tabakalarında aşırı derecede hızlı bir doğal artışa da tanık oldu. Daha önceki yüzyıllarda kapitalist sanayinin büyümesinin pazarın darlığı tarafından nasıl güçlükle engellendiğini görmüştük. Bu büyüme dönemin üretim yöntemleri tarafından dayatılan düşük üretkenlik tarafından da kısıtlandı. Bu engeller zaman zaman emek darlığıyla pekiştirildi. Sanayi Devriminde bu engeller kendiliğinden ortadan kalktı ve bunun yerine, ekonomik alanın her noktasından her genişletici uyku cezbeden sermaye birikimi ve yatırımıyla karşılaşıldı."

Bu koşullar, bizzat kapitalist üretim biçiminin kendisinden kaynaklanan antagonizmanın da etkisiyle yüzyılın akışı içinde değiştiler. Bunun yanısıra Say Yasası, bunalımların aşılmasından sonraki devrelerde sistem dengesinin, hiç de mevcut üretici güçlerin ulaşılabilecek en yüksek düzeyinde otomatik olarak oluşmamasıyla da iflas etmiş oldu.

Bu gelişmenin akışı içinde burjuva toplumu, egemenlik bakımından tarafsızlaştırılmış bir alanın soluk bir görüntüsünden bile uzaklaştı. Aslında bir küçük meta ekonomisine dayanan liberal model, yalnızca bireysel mal sahipleri arasında yatay mübadele ilişkileri öngörmüştü. Rekabet ve fiyat serbestisi koşullarında, hiç kimse, diğerleri üzerinde tasarrufta bulunma hakkını kendisine sağlayacak kadar güç edinemeyecekti. Bu beklentilere karşın, şimdi hiç de serbest olmayan rekabet ve fiyat koşullarında toplumsal güç özel ellerde toplanıyordu.[5]

Kollektif birimler arasındaki dikey ilişkiler örgüsü içinde kısmen tek yönlü bağımlılıklar, kısmen karşılıklı baskılar ortaya çıktı. Yoğunlaşma ve bunalım süreçleri, toplumun antagonistik yapısının üstündeki eşdeğer mal mübadelesi örtüsünü çekip aldılar. Bu yapının salt baskıya dayanan bir ilişki olduğu berraklaştıkça güçlü bir devlete olan ihtiyaç da ivedileşti. Franz Neumann, liberal devletin kendisini "gece bekçisi devlet"[6] olarak algılamasına haklı olarak karşı çıkar: Bu devlet, burjuva çıkarlarının siyasal ve toplumsal durumu ne kadar gerektirmişse, daima o kadar güçlü olmuştur.[7]

---

5 Karşılaştırınız J.H. Bunzel, "Liberal Theory and the Problem of Power", *The Western Political Quarterly*, cilt 8 içinde, 1960, s. 374-188.

6 Lasalle'dan kaynaklanan bu söz, hep Wilhelm von Humboldt'un ünlü makalesiyle bağlantılandırılır: "Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirkamskeit des Staates zu bestimmen", *Werke*, ed. Flitner, içinde, cilt 1, Darmstadt 1960, s. 56.

7 Fr. Neumann, "Der Funktionswandel des Gesetzes im Recht der bürgerlichen Gesellschaft", *Zeitschrift für Sozialforschung* içinde, cilt 6, s. 542; aynı yazarın "Ökonomie und Politik', *Zeitschrift für Politik* içinde, cilt 2, s. 1.

Bununla beraber, devlet liberal olduğu sürece, genel olarak mal mübadelesi ve toplumsal emek alanının özel alanın özerkliğine terkedilmesi de, bu çıkarlar arasında yer alıyordu (meğer ki, Achinger'in[8] yaptığı gibi, genel eğitim ve askerlik görevinin gerçekleştirilmesi, başlangıç olarak görülsün). Marx ve Tocqueville'in aynı anda üzerinde durdukları "hükümet gücünün merkezîleştirilmesi" sorunu, aslına bakılırsa, burjuva hukuk devleti için yapısal nitelikte olan kamusal alan-özel alan ilişkisine henüz ilişmiyordu. Büyük sanayinin, imtiyazlı dış pazarları fethetmek ve güvenceye almak amacıyla askerî aygıtın genişletilmesine ilgi duyması bile, başlangıçta kamusal gücün varolan işlevlerinden yalnızca birini kuvvetlendiriyordu. Ancak devletin payına *yeni* işlevler düştükçe, onunla toplum arasındaki "duvar" sallanmaya başladı.

Gücün mal mübadelesinin özel alanındaki yoğunlaşması bir yandan, herkes tarafından nüfuz edilebileceğine dair kurumsallaşmış vaadiyle devlet organı olarak yapılanmış kamu diğer yandan, ekonomik yönden güçsüz olanlarda bir eğilimi pekiştirdiler: pazardaki konumu itibarıyla üstün olana siyasal yoldan karşı durma eğilimi. İngiltere'de 1867 ve 1883'de seçme hakkı reformları yapıldı; Fransa'da III. Napolyon genel oy hakkını yürürlüğe sokmuştu; Bismarck önce Kuzey Alman Birliği'nin sonra da yeni kurulan Alman İmparatorluğu'nun Anayasasına genel oy hakkını alırken, III. Napolyon deneyinin plebisiter-muhafazakâr sonuçlarını gözönünde bulundurmuştu. Biçimsel olarak tanınan bu siyasal katılım olanağına yaslanan yoksullaşmış kesimler ve onlar tarafından tehdit edien sınıflar, -şayet böyle bir şey varolmuş idiyse- iktisadî alandaki fırsat eşitliğinin zedelenmesini siyasal olarak telafi edecek bir etki elde etmeye çalıştılar. Bizzat çıkarların özelleştirilmesine ilişkin şartların

8 H. Achinger, *Sozialpolitik als Gesellschaftspolitik*, Hamburg 1958, s. 155.

kendisi örgütlü çıkarlar arasındaki kavganın içine çekilince, özel çıkarların kamunun dışında bırakılması girişimi suya düştü. Sendikalar sadece işgücü pazarında örgütlü bir karşıt ağırlık oluşturmakla kalmadılar, sosyalist partiler yoluyla yasaların yapılmasına da ağrlık koymaya çalıştılar; o zamandan beri artık kendilerine "devleti ayakta tutan güçler" denilen girişimciler de buna, özel toplumsal güçlerini doğrudan doğruya siyasal güce tahvil ederek karşılık verdiler. Bismarck'ın Sosyalistlere Karşı Yasa'sı bir püskürtme hamlesiydi; fakat gene o sıralarda kurduğu sosyal güvenlik sistemi, devletin özel alana müdahalesinin, alttan gelen baskıya ne ölçüde boyun eğmek zorunda kaldığını gösterir. Devletin geçtiğimiz yüzyılın sonundan beri özel alana yaptığı müdahaeleler, yeni katılım olanakları tanınan geniş kitlelerin, ekonomik antagonizmaları toplumsal çelişkilere dönüştürmeyi başardıklarını ortaya koyar; bu müdahaleler, kısmen ekonomik açıdan zayıf olanların çıkarlarına uygun düşerken, kısmen de bu çıkarların savuşturulmasna hizmet etmiştir. Taraflardan birinin kollektif özel çıkarlarıyla bağlantı kurmak, her tekil olayda kolay değildir. Ama genel olarak, "egemen" çıkarlara karşı dayatılmış da olsalar devlet müdahaleleri, artık serbest pazar tarafından güvencelenemeyen sistem dengesinin sağlanmasına yaramıştır. Strachey, bundan sadece *prima facie paradoxe* [ilk paradoksal görünüm] olarak şu sonucu çıkarıyor: "Sistemin ayakta durmasını sağlayan, demokratik güçlerin kapitalizme karşı mücadelesiydi. Çünkü bu mücadele işçilerin yaşam koşullarını katlanılabilir hale getirmekle kalmıyordu. Kapitalizmin intiharî nitelikteki saldırısıyla giderek eşitsizleşen millî gelir dağılımının yavaş yavaş yokettiği sürüm alanının mamul ürünlere açık kalabilmesini sağlıyordu".[9]

9 J. Strachey, *Kapitalismus heute und morgen,* Düsseldorf 1957, s. 154.

Galbraith'ın *countervailing powers*[10] [dengeleyici güçler] veçhesi açısından tahlil ettiği bu mekanizma, sermayenin yoğunlaşması eğilimlerinin[11] artan devlet müdahalsiyle bağlantısını açıklar. Devletin artan etkinliğini gösteren bir nokta da, devlet bütçelerinin boyutlarıdır.[12] Gene de bu niceliksel ölçüt yetersizdir; özel alana yönelik kamusal müdahalelerin niteliksel dağılımı, devletin sadece eski işlevlerine ilişkin etkinlilerini arttırmakla kalmayıp, bir dizi yeni işlev edindiğini açıkça ortaya koyuyor. Devletin içerde polis ve yargı ve de çok dikkatle uygulanan bir vergi politikası vasıtasıyla, dışarda ise silahlı kuvvetlere dayalı dış politika ile liberal dönemde üstlendiği geleneksel düzen işlevlerine, artık biçimlendirici işlevler eklenmiştir.[13] Bu farklılaşma, 20. yüzyılın akışı içinde sosyal devletin görev sahası kendini ayrıştırdıkça daha kolayca gerçekleşebildi. Ekonomik yönden zayıf toplumsal gruplara, işçilere, memurlara, kiracılara, tüketicilere vs. dönük koruma, tazmin ve telafi ödevleri-

---

10 J.K. Galbraith, *American Capitalism, the concept of countervailing power.* Eleştiri için karşılaştırınız, A. Schweizer'in mükemmel araştırması: "A Critique of Countervailing Power", *Social Research* içinde, cilt 11, s. 253.

11 ABD için iyi bir belgelendirme: Berle and Means, *The Modern Corporation and Private Property,* New York 1932; *The Structure of the American Economy,* cilt 1, National Resources Planning Board , U.S. Government Printing Office 1939; *The Concentration of Productive Facilities,* 1947; *A Survey of Contemporary Economics,* 1948. Almanya için: H. König, "Konzentration und Wachstum, eine empirische Untersuchung des westdeutschen Aktiengesellschaften in der Nachkriegszeit", *Zeitschrift f.d. gesamte Staatswissenschaft* içinde, cilt 115, 1959, s. 229.

12 S. Fabricant, *The Trends of Government Activites in the U.S.A. since 1900,* New York 1952; Urs. Hicks, *British Public Finances, their Structure and Development 1880-1952,* London 1954. Adolf Wagner bile finansman talebinin artan genişlemesi "yasa"sından söz etmişti: *Lehrbuch der politischen Ökonomie,* cilt 5, 3. baskı, Leipzig 1883, s. 76.

13 F. Neumark, *Wirtschafts- und Finanzpolitik des Interventionsstaates,* Tübingen 1961; hukuksal yönden bir karşılaştırma için U. Scheuner, *Die staatliche Intervention im Bereich der Wirtschaft,* Ver. dt. Saatsrechtslehrer yayını, Berlin 1954, s. 1.

ne daha önce değinilmişti (bu alanda örneğin, geliri yeniden bölüştüren önlemler dikkati çekiyor). -Değişik bir ödev ise, toplumsal yapıdaki uzun vadeli değişimleri ya önlemek, en azından yumuşatmak, ya da planlı olarak desteklemek, hatta yönlendirmektir (orta sınıflara dönük politikalar demeti bu tür bir örnek)-. Özel yatırım faaliyetlerine dönük -önemli sonuçlar doğuran, yönlendirme ve kamusal girişimi düzenleme görevi ise, ekonominin bütünündeki dolaşmı kontrol etme ve dengelemeyle ilgili bir başka alana girer. Yoğunlaşma süreçleri, sadece bir konjonktür politikası doğurmakla kalmadılar; birimlerin büyümesiyle birlikte böyle büyük çaplı bir politikayı mümkün kılan belli önkoşullar da yarattılar: Buna bağlı olarak ekonomi, İkinci Dünya Savaşının başlamasından hemen önce İngiltere'de, Birleşik Devletler'de ve Kanada'da olduğu gibi, millî gelir hesaplarına ilişkin ekonometri yöntemlerine açık hale geldi.[14]

Nihayet devlet, alışılagelen işlerinin dışında o zamana dek özel ellere bırakılmış olan hizmetleri de üstlendi: Kimi durumda özel şahısları kamusal görevlerle yükümlendirerek, kimi zaman da özel iktisadî faaliyetleri çerçeve planlar yoluyla koordine ederek[15] veya bizzat imalatçı va dağıtımcı

14 Strachey, *a.g.y.*, s. 35.

15 Burada düzenleyici işlevlerden biçimlendirici işlevlere geçiş akışkan ama eğilim olarak belirgindir. Hukuksal olarak bu oluşum, eski polis hukukunun genişlemesinde, dolayısıyla dönüşmesinde ifadesini bulur. Bunun için karşılaştırınız H. Huber, *Recht, Staat und Gesellschaft*, Bern 1954, s. 32: "Polis hukuku, kamu düzeninin ayakta kalması için umumu tehlikeden koruyan hukuktur. Negatif, yani savunmacı bir karaktere sahiptir. Kısa süre öncesine kadar bu hukuk, adeta özel hukukun koynuna girmiş olan bir kamu hukuku dalıydı. Şimdilerde, giderek tehlikelerden korunmayı toplumsal hayatın pozitif olarak düzenlenmesiyle ikame etmek veya tamamlamak eğilimi ön plana çıkıyor. Şimdiye dek örneğin imar hukuku; sağlığa yönelik tehlikeler, yangın tehlikesi, trafiğin yarattığı tehlikeler karşısında koruyucu nitelikteydi; doğanın korunmasıyla ilgili yasalarla ise, yöresel ve doğal manzaranın bozulmasının önlenmesine çalışılıyordu. Bugün ise yerel, bölgesel ve ülkesel planlama mercileri sadece negatif olanla mücadele etmek değil, pozitif düzenlemeler yapmak, yani insanın mekânı iskân ve kâr için kullanmasını sağlamak istiyorlar."

faaliyetler yürüterek. "Artan iktisadî büyümeyle birlikte, özel maliyetlerin kamusal maliyetlere oranını değiştiren etkenler devreye girdiği için",[16] kamu hizmetleri sektörü zorunlu olarak genişledi. Özel üretimin kamusal maliyetinin yanısıra, geniş kitlelerin alım gücünün artması oranında, özel tüketimin de kamusal maliyeti ortaya çıktı.[17]

"Kollektif Varlığa Kamusal Güvence" formülü, sosyal devletin yeni edindiği işlevlerin çeşitliliğini ve bu çeşitlenmenin temelinde yatan, türlü biçimlerde birbirleriyle kesişen, kollektif olarak örgütlenmiş özel çıkarları perdeler.[18] Devlet, yasalar ve önlemlerle mal mübadelesinin ve toplumsal emeğin alanına derinlemesine müdahalelerde bulunur; çünkü toplumsal güçlerin birbirleriyle rekabet halindeki çıkarları siyasal dinamiklere dönüşür ve devlet müdahaleciliği dolayımıyla gene dönüp kendi alanlarına yansır. Bu arada sorun bütün olarak ele alındığında, iktisadî düzene yönelik "demokratik etkiler" meydana geldiği inkar edilemez. Mülksüzler kitlesi, özel alana yönelik kamusal müdahaleler sayesinde sermayenin yoğunlaşması ve oligopolist örgütlenme eğilimlerine karşı koyarak millî gelirden aldığı payı yüzyılımızın ortalarına kadar pek fazla arttıramasa da,

---

16 K. Littmann, *Zunehmende Staatstätigkeit und wirtschaftliche Entwicklung*, Köln 1947, s. 164. Askerî savunma devletin klasik işlevleri arasına girdiğinden, silahlanma harcamalarını bir yana bırakıyoruz.

17 Kapitalist sistem, özel iktisadî üretim sektörünü kamu hizmetleri sektörü lehine mümkün olduğu kadar az sınırlama eğiliminde olduğu için, bu ikisi arasında, ksa bir süre önce Galbraith tarafından tahlil edilen bir dengesizlik ortaya çıkar: Sözkonusu araştırma: *Gesellchaft im Überfluss*, Düsseldorf 1959. Ayrıca A. Downs, "Why Government Budget is too small in a Democracy?", *World Politics* içinde, cilt 7, 1960, s. 541-563.

18 E. Fortshoff, *Die Verfassungsprobleme des Sozialstaats*, Münih 1954; W. Friedmann (*Law and Social Change*, London 1951, s. 298), beş işlevi ayırdediyor: "...devletin etkinliklerinden doğan sonuçlardır bunlar: ilkin koruyuculuk, ikincisi toplumsal hizmetlerin sunulması, üçüncüsü sanayinin yönetimi, dördüncüsü ekonominin kontrolü ve beşincisi hakemliktir."

bu payın uzun vadede azalmamasını sağlayabilmiştir.[19]

Müdahalecilik bu tür bağlantılardan kaynaklandığına göre, müdahaleciliğin himaye ettiği toplumsal alanların, devletçe sadece düzenlemeye tabi tutulan özel alandan titizlikle ayırdedilmesi gerekir. Zaten bizzat özel kurumlar, önemli ölçüde, yarı kamusal bir karakter kazanmışlardır; *quasi political character of private economic units*'den[20] [özel ekonomik birimlerin siyasal - benzeri karakteri] söz edilebilir. Burjuva toplumunun kamusal yönden önem taşıyan özel alanının ortasında, devletin ve toplumun kurumları, kamusal ve özel kavramlarıyla artık ayrıştırlamayan tek bir işlevsel bütünlük içinde birbirlerine bağlanırlar. Böylelikle, yeniden siyasallaştırılmış bir toplumsal alan oluşur. O zamana dek birbirinden ayrılmış olan bu alanlar arasında yeni oluşan bu karşılıklı bağımlık, hukuksal ifadesini klasik özel hukuk sisteminin parçalanmasında bulur.

Sosyal devlet olarak yapılanmış sanayi toplumunda, ne özel hukukun ne de kamu hukukunun kurumlarıyla yeterince düzenlenemeyen ilişkilerin ve bağlantıların sayısı artar; bu durum sosyal hukuk olarak tanımlanan normların getirilmesini zorlar.

Burjuva hukukunun salt biçimsel karakterine yönelik sosyalist eleştiri, özel hukukça gözetilen özerkliğin tüm hukuksal özneleri kapsayabilmesinin, ancak iktisadî başarı olanaklarının hukukça eşit olan kendini gerçekleştirme imkânına izin vermesi ölçüsünde mümkün olabileceğini sürekli vurgulamıştır.[21] Hele sınaî kapitalizmin 19. yüzyılda

---

19 Karşılaştırma için Strachey, *a.g.y.*, s. 130-151.

20 J.M. Clark, "The Interplay of Politics and Economics", *Fredom and Control in modern Society* içinde, ed. Berger, New York 1954, s. 192; A. Berle, *Power without Property*, Londra 1960.

21 Karşılaştırınız A. Menger, *Das bürgerliche Recht und die besitzlosen Volksklassen*, Tübingen, 2. baskı 1890.

kemâle erdirdiği sınıfsal ilişki, yani üreticilerin üretim araçlarından kopması olgusu, kapitalistlerle ücretli işçiler arasındaki biçimsel yönden eşit hukuksal ilişkiyi, fiilen bir tabiyet ilişkisine dönüştürdü; bu durumun özel hukuktaki ifadesi, neredeyse kamusal olan bir gücü gizliyordu. Karl Renner[22] özel hukukun merkezî kurumu olan üretim araçlarının özel mülkiyetini ve bunla bağlantılı güvenceler olan sözleşme, meslek ve miras özgürlüklerini bu bakış açısından tahlil etmiş ve bunların gerçek işlevleri bakımından kamu hukukunun unsurları olmaları gerektiğini göstermiştir: Ona göre, özel hukuk kapitalistlere "kendilerine devredilmiş bir kamusal emretme gücü"nü kullanma güvencesini vermektedir. Bununla beraber, en azından Birinci Dünya Savaşının bitiminden beri, hukuksal gelişme de belli ölçüde toplumsal gelişmeyi izliyor ve önceleri "özel hukukun kamusallaştırılması"[23] olarak kaydedilen karmaşık bir türsel çoğalmayı doğuruyor. Sonraları bu oluşumun karşıt yönden, yani kamu hukukunun özelleştirilmesi bakış açısından da izlenebileceği kavranmıştır: "Kamu hukukunun unsurlarıyla özel hukukun unsurları, tanınamayacak, çözelemeyecek kadar içiçe geçmişlerdir."[24]

Mülkiyet hakları yalnızca daha önce sözü edilen iktisadî politika müdahaleleriyle değil, tarafların sözleşme yapmadaki biçimsel eşitsizliklerini somut toplumsal durumlarda maddî olarak tesis etmesi beklenen hukuksal güvencelerle de kısıtlanırlar. Tipik örneğiyle iş hukukunda, bireysel sözleşmelerin yerine geçen toplu sözleşmeler, zayıf tarafı güvenceye alırlar. Kiracı lehine olan kayıtlar, kiraya veren yönünden kira sözleşmesine, adeta bir kamusal alanının kul-

22 K. Renner, *Die Rechtsinstitute des Privatrechts und ihre Funktion*, 2. baskı, 1929.

23 Hedemann, *Einführung in die Rechtswissenschaft*, 2. baskı, 1927, s. 229.

24 H. Huber, *a.g.e.*, s. 34.

lanımıyla ilgili ilişkileri düzenleyici nitelik kazandırırlar. İşçiler ve kiracılar gibi, tüketiciler de özel garantilerin tadına varırlar. Benzeri gelişmeler işletme hukukunda, imar hukukunda va aile hukukunda da gözlenir. Kamu güvenliğinin gözetilmesi [ölçütü] işletme, arsa ve bina sahiplerini öylesine bağlar ki, artık "kamunun üst mülkiyeti"nden[25] söz edilir olmuştur. Liberal anayasa hukukçuları, günümüzde sahiplerine sadece biçimsel olarak bırakılan mülkiyetin, buna rağmen tazminatsız ve yasayla düzenlenmiş bir kamulaştırma usulünün hukuksal güvencesinden yoksun olarak kamulaştırıldığına değinerek, dehşet içinde mülkiyet haklarının "içinin oyulması" eğilimine dikkat çekiyorlar: "Böylece, müsadereci yasalar yoluyla, doktriner Marksizmin bile öngöremediği yeni sosyalleştirme biçimleri ortaya çıkıyor."[26]

Özel hukukun merkezî kurumu olan mülkiyetle birlikte, elbette onunla bağlantılı garantiler ve her şeyden önce de sözleşme serbestîsi bütün bunlardan etkileniyor. Klasik sözleşme ilişkisi, sözleşme koşullarının belirlenmesinde tam bağımsızlığı temel alır. Bu temel, zaman içinde sıkı sınırlamalara tabi kılnmıştır. Hukuksal ilişkiler toplumsal tipolojilere bağlı olarak birbirlerine benzer hale geldikçe, sözleşmeler de şematikleşme eğilimine girerler. Daha önce sözedilen toplu sözleşme aygıtıyla pazardaki konumlar açısından eşitlik sağlanmaya çalışılırken, sözleşme ilişkilerinin artan standardizasyonu, normal şartlarda ekonomik olarak zayıf tarafın serbestîsini iğdiş eder. İşveren birlikleri ile sendikalar arasındaki toplu iş sözleşmeleri, dar anlamda özel hukuk karakterlerini yitirerek adeta kamu hukuku karakteri kazanırlar; çünkü yapılan seri düzenlemeler yasa yerine

25 F. Wieacker, "Das Sozialmodell der klassischen Privatrechtgesetzbücher und die Entwicklung cler modernen Gesllschaft", *Juristische Studiengesellschaft Karlsruhe* (3. sayı) içinde, Karlsruhe 1953, s. 21.

26 Huber, *a.g.y.*, s. 33.

geçecek şekilde işler: "Bir toplu iş sözleşmesinin bağıtlanmasında örgütlerin işlevi, özel hukuktan kaynaklanan özerkliğin kullanımından çok, mecliste delegasyon gereğince hukuk koymaya benzer."[27] Kaynağı itibarıyla özel alana dayanan özerklik, hukuksal yönden de öyle türevsel bir konuma indirgenmiştir ki, sözleşmelerin geçerlilik koşulu olarak bile çoğu kez zorunlu sayılmaz. Fiilî sözleşme ilişkilerinin hukuksal etkisi, klasik hukuksal ilişkilere denktir.[28]

Nihayet, özel hukuk sistemi, kamusal erk ile özel şahıslar arasındaki sözleşmelerin sayısının artmasıyla da delik deşik olur.[29] Devlet özel şahıslarla *do ut des* [o anın koşullarına göre davranma] temelinde anlaşma yapar; tarafların eşitsizliği ve birinin diğerine olan bağımlılığı, sözleşme ilişkisinin temel kurallarını burada da gevşetir; klasik modelle karşılaştırıldığında, artık ancak sözde-sözleşmeler söz konusudur. Günümüzde yetkili makamlar sosyal devlet görevlerini yerine getirirken yasal normlaştırmayı giderek sözleşme aracını kullanarak ikame ettiklerinde, bu tür sözleşmeler, biçimsel açıdan özel hukuka dayanmaları bir yana bırakıldığında, adeta kamusal karaktere sahip olurlar. Çünkü aslında "hu-

27 Huber, *a.g.y.*, s. 37.

28 Spiros Simitis, *Die faktischen Vertragsverhältnisse*, Frankfurt 1958.

29 Alman hukuku, devlete, özel şahıslarla kurulacak sözleşme ilişkilerinin tarafı olabilecek bir özel hukuk öznesi vasfını veren hazine faraziyesini kabul eder: Bu, mutlakiyetçilik altındayken tebaların hukuksal güvenliğini, onlara yasaların yapılmasına katılma güvencesi olmadan da bir ölçüde sağlama hüsnüniyetinden kaynaklanıyordu. Aynı şekilde Fransız hukuku da özel hukuk öznesi olarak devletin *gestions privées* [özel tavırları] ile bir kamu hukuk öznesi olarak devletin *gestions publiques* [kamusal tavırları] arasında ayrım yapar. Her iki işlev, liberal dönemde görece saydam ve dolayısıyla kolayca ayırdedilebilir nitelikteydi; ancak devlet toplumun özel alanının işlevlerini bizzat üstlenip özel iktisadî öznelerle ilişkilerini sözleşmeler yoluyla düzenledikçe bu ayrımı yapmak güçleşti: "Taşıma şebekesi, elektrik ya da gaz, 'sağlık hizmetlerinin düzenlenmesi' gibi öncelikle sınaî, ticarî ya da işletme işlemleri şimdi, normal olarak bu işlemlerin genel yönetimiyle ilgili olan bakanlık ve parlamentolara karşı sorumlu olmasına rağmen, özel hukuk yasalarına tabi ortak kamusal güçler tarafından yerine getirilir."

kuk sistemimiz, özel hukuk sözleşmelerinin önünde sonunda yasayla aynı basamakta değil yasanın altında olduğu düşüncesine dayanır ve kamu hukukumuz yalnızca eşit düzeyde ilişkilerin varolduğu yerde sözleşmelere yer verir..."[30]

Devletin kamu hukuku alanından "kaçışıyla" ve kamu yönetiminin görevlerinin özel girişime, kuruluşlara, korporasyonlara, yarı resmî özel hukuk işgüderlerine aktarılmasıyla, özel hukukun kamulaştırılmasının öteki yüzü, yani kamu hukukunun özelleştirilmesi kendini gösterir. Hele kamusal yönetim bizzat kendi paylaştırıcı, güvence sağlayıcı ve teşvikçi hizmetlerini yerine getirirken özel hukuk araçlarından yararlanırsa, kamu hukukunun klasik ölçütleri hükümsüzleşir.[31] Çünkü, kamu hukuku nitelikli örgütlenme, ne örneğin belediyenin müteahhit olarak "müşterisiyle" özel hukuk ilişkisine girmesine engel olur; ne de böylesi bir hukuksal ilişkinin etraflı biçimde normlaştırılması onun özel hukuk doğasını dışlar. Tekelleştirme veya sözleşme mecburiyeti yoluyla olsun, hukuksal ilişkisinin bir idarî tasarruf temelinde kurulması yoluyla olsun, kamu hukukuna eklemlenmeye dönük hiçbir zorlayıcı etken yoktur. Sermaye yoğunlaşması ve müdahelecilikle birlikte, devletin toplumsallaşması ve toplumun devletleştirilmesi süreçleriyle yeni bir alanın oluşması çerçevesinde, kamu yararının kamusal (unsuru) sözleşme formülasyonundaki özel hukuk unsuruyla kaynaşır. Oluşan bu alan, ne saf anlamda özel veya gerçek anlamda kamusal olarak kavranabilir, ne de açıkça özel hukuk veya kamu hukuku alanlarına eklemlenebilir.[32]

---

30 Huber, *a.g.y.*, s. 40,

31 Bundan sonrası için karşılaştırınız. W. Siebert, "Privatrecht im Bereich der öffentlichen Verwaltung", *Festchrift für Hans Niedermayer* içinde, Göttingen 1953, özellikle s. 223.

32 Bu bağlamın tümüyle ilgili ayrıntılı bir tahlil için Spiros Simitis, Der Sozialstaatsgrudsatz in seinen Auswirkungen auf clas Recht von Familie und Unternehmen, Habilitationsschrift cler Juristischen Fakultaet Frankfurt içinde, 1963, taslak.

17. Toplumsal Alanla Mahremiyet Alanının Kutuplaşması

Devletle toplumun birbirlerine karşılıklı nüfuz etmeleri ölçüsünde, küçük aile kurumunun, toplumsal yeniden üretim süreçleriyle olan bağlantısı çözülür; eskiden bütün özel alanın merkezi olan mahremiyet alanı, özel alan bizzat 'özel'lik vasfını kaybettikçe, bu alanın kıyısına çekilir. Liberal dönemin burjuvaları özel hayatlarını prototipik olarak mesleklerinde ve ailelerinde yaşarlardı; mal mübadelesinin ve toplumsal emeğin alanı, tıpkı ekonomik işlevlerden sıyrılmış olan "ev" gibi, özel alandı. O zamanlar aynı mantıkla yapılanmış olan bu iki alan, sonradan birbirlerine zıt bir gelişme gösterdiler: "öyle ki, ailenin gittikçe daha özel, çalışma ve örgüt dünyasının gittikçe daha 'kamusal' hale geldiği söylenebilir."[33]

"Çalışma ve örgüt dünyası" terimi, vaktiyle şahsî tasarrufa tabi bulunan bir alanın nesnelleşme eğilimini ele veriyor biraz; ister mülk sahibinin kendine ait alan olsun, ister ücretli işçinin [iş gördüğü] başkasının tasarrufu altındaki alan olsun... Büyük sanayi işletmesinin gelişmesi dolaysızca, bürokratik aygıtın gelişmesi ise dolaylı olarak sermayenin yoğunlaşma düzeyine bağlıdır. Her ikisinde de, özel meslekî çalışma tipinden özgül biçimde ayrılan toplumsal emek biçimleri gelişir. Çalışma sosyolojisi açısından bir işletmenin özel alana biçimsel aidiyeti ile bir resmî dairenin kamu alanına biçimsel aidiyeti, ayırdedici bir kesin ölçüt olmaktan çıkmıştır. Bir büyük işletme, ne denli bireysel mülk sahiplerinin, büyük girişimcilerin veya işletme yöneticilerinin tasarrufuna tabi de olsa, şahsî kararlar karşısında o ölçüde nesnelleşmek zorunda kalmıştır ki, artık "çalışma dünyası"

33 H. Schelsky, *Schule und Erziehung in der industriellen Gesellschaft*, Würzburg 1957, s.33.

özel alanla kamusal alanın arasında kendi nizâmına sahip bir alan olarak yerleşikleşmiştir - gerek memurların ve işçilerin bilincinde, gerekse orada geniş selâhiyetlere sahip olanların bilincinde. Bu gelişme elbette, üretim aracı sahiplerinin biçimsel olarak ayakta tutulan özerkliğinin madden özel olmaktan çıkartılmasıyla bağlantılıdır. Bu durum, birçok büyük sermaye şirketi örneğinde mülk sahipliği pâyeleri ile tasarrufta bulunma yetkilerinin ayrışması başlığı altında tahlil edilmiştir; zira buralarda mülkiyet haklarının dolaysız kullanımının işletme üst yönetimi ve bazı büyük hissedarlar lehine kısıtlanması bilhassa belirgindir. Böylesi işletmeler özfinansman yoluyla çok kere sermaye piyasasından bağımsızlaşırken, aynı ölçüde sermaye payı sahipleri kitlesinden de özerkleşirler.[34] Ekonomik etkisi ne olursa olsun, bunun sosyolojik etkisi, büyük işletmenin -işletme biçiminden de bağımsız olarak- bireysel özel özerklik alanı olma karakterinin ortadan kalkmasıdır; ki o özerklik alanı, liberal dönemdeki iş sahibinin dükkânının ve atelyesinin tipik vasfı idi. Bu süreç, Rathenau tarafından çok erken zamanda farkedilmiş ve büyük işletmelerin "müesseselere" evrildiği tespitiyle formülleştirilmiştir. Hukuksal kurumsalcılık, bu fikirden esinlenerek kendi âmir hükümleri olan bir teori geliştirdi.[35] Gerçi bu çizgiye akraba olan ve savaştan sonra büyük

34 İşletme yönetiminin hissedarlar meclisine karşı güçlü olduğu bir durumda, işletmenin büyütülmesi gibi idareciliğe özgü çıkarların, muhtemel bir kazanç artışı pahasına mı gerçekleşeceği ve sermaye birikiminin özel mülkiyete dayalı kapitalist biçimini aşındırıp aşındırmayacağı sorusunun cevabını şimdi aramayalım.

35 Bu fikir ve teori, sonradan hem sendikaların reformist ideolojisinde hem de şu "Emek Cephesi" denen faşist pratikte rol sahibi olmuştur: karşıt siyasal amaçlarla da olsa, her iki seferinde, büyük işletmenin müessese olma niteliğine ilişkin uğrakların onun ekonomik işlevlerinden yalıtılarak kavranması, bir işletmenin kârı azamileştirmeye dönük kapitalist ilkelere göre çalıştığı ölçüde özel çıkarlara da hizmet etmek zorunda bulunduğu, dolayısıyla işletmenin gâyesinin *eo ipso* çalışanların veya hatta bütünüyle toplumun çıkarlarıyla örtüşmeyeceği gerçeğinin akıldan çıkmasına yol açtı.

yayıncılık başarılarına ulaşan (Amerikan koşullarında James Burnham ve Peter F. Drucker tarafından ortaya konan) öğretilerin ideolojik hatları daha soluk değildi, ama belirli bir tasvir edici değerleri vardı: toplumsal emek alanında "özel olanın yitişini" isabetle teşhis ediyorlardı.

İlkin büyük işletme, kendi memurları ve işçileri karşısında belirli birtakım statü güvenceleri alır - gerek selâhiyetlerin bölünmesi, gerek sosyal güvence ve hizmetlerin tanınması, gerekse çalışanların işyerine entegrasyonu yönündeki -ayrıntısına girildiğinde şüpheli olan- çabalarla. Fakat bu nesnel değişikliklerden daha göze batıcı olan, öznel değişikliklerdir. İstatistikte kullanılan genel "çalışan" kategorisi, adıyla bile, iş/çalışma karşısında yeni bir konumlanışı haber verir: kendi işinde çalışanlarla başkasının özel alanı içinde çalışan insanlar arasında vaktiyle özel mülkiyet tarafından öznel olarak da belirgin biçimde çizilmiş olan ayrım; memurların [tabi olduğu] "kamu hizmeti" [statüsünden] elbette hakları (ve yükümlülükleri) değil ama istihdam edileni şahıslardan çok bir kuruma bağlayan şeyleşmiş çalışma ilişkisini devralmış bulunan "iş ilişkisi" tarafından giderek silinir. Büyük işletmeyle birlikte, özel alan ile kamusallık arasındaki ayrım karşısında yansız bir toplumsal kuruluş, toplumsal emeğin egemen örgütlenme tipolojisi haline gelir: "Sanayi işletmeleri ev inşa ediyor, hatta işçinin ev sahibi olmasına yardımcı oluyorlar; kamusal parklar yapıyorlar; okullar, kiliseler, kütüphaneler açıyorlar; konserler ve tiyatro gösterileri düzenliyorlar; meslekî gelişme kursları veriyorlar; yaşlı, dul ve yetimlere bakıyorlar. Başka bir deyişle, başlangıçta salt hukuksal değil sosyolojik anlamda da kamusal olan kurumlarca yerine getirilen bir dizi işlev, faaliyetleri kamusal nitelikli olmayan örgütlerce üstleniliyor... Bir büyük işletmenin *Oikos*'u böylelikle bir şehrin hayatını kaplıyor ve haklı olarak sanayi feodalizmi diye nitelenen görünü-

mü ortaya çıkartıyor... Aynı şey, *mutatis mutandis* [aşağı yukarı], büyük işletmelere dönüşmeleri ölçüsünde kamusal karakterlerini (sosyolojik anlamda) yitiren metropollerdeki büyük idarî bürokrasiler için de geçerli."[36] Bu nedenledir ki Amerikalı yazarlar *Organization Man* (Örgüt İnsanı) dedikleri şeyin toplumsal psikolojisini, ele aldıkları örnekte özel bir şirketin mi, yarı-kamusal bir organın mı yoksa kamusal bir idarenin mi sözkonusu olduğuna hiç bakmadan inceleyebiliyorlar - zira "örgüt" büyük işletme demektir artık.

19. Yüzyılın tipik özel girişimleriyle karşılaştırıldığında, daralarak aileye sıkışmış olan özel alan karşısında meslek alanı neredeyse kamusal bir alan olarak özerkleşir; bugün meslek dışı zaman, handiyse özel olanın korunma sahasıdır, mesleki çalışmanın olduğu yerde ise "hizmet" başlar. Bu gelişme, yalnızca özel mülk sahiplerinin tarihsel bakış açısından, meslek alanının 'özel'lik vasfını yitirmesi gibi görünür. Buna karşılık, artık kısıtsızca ve kuralsızca patriyarkal komutaya değil, ama özel gibi görünen bir alanın esenliği adına işletme iklimini düzenleyen önlemleri alan bir psikolojik bağıta tabi olan işçilere ve memurlara ise bu süreç özelleştirme olarak görünür.[37]

Meslek alanının özerkleşmesi oranında, aile kendi içine çekilir: ailenin liberal dönemden sonraki yapısal değişimini karakterize eden, üretken işlevlerin tüketim işlevleri lehine yitmesinden ziyade, toplumsal emeğin işlevsel bağlamından gittikçe çözülmesidir. Burjuva patriyarkal küçük aile tipi de bir üretim cemaati olmaktan çoktan çıkmıştı; yine de, esasen, kapitalist tarzda işleyen aile mülkiyeti üzerine kuruluydu. Bu mülkiyetin muhafazası, çoğaltılması ve miras yoluyla aktarılması, şahsında mal sahibini ve aile reisini bir-

36 H.P. Bahrdt, *Öffentlichkeit und Privatheit als Grundformen städtischer Soziierung*, a.g.y., s.43 vd..

37 L.v.Friedburg, *Soziologie des Betriebsklimas*, 1963.

leştiren özel (erkek) şahsın ödeviydi: burjuva toplumunun mübadele ilişkileri, burjuva ailelerinin kişisel ilişkilerine derinlemesine nüfuz etmişti. Aile mülkiyetinin yerini bireysel gelirin almasıyla zeminini yitiren bu aile [tipi], böylece, zaten devrettiği üretimdeki işlevlerine ilâveten üretim için gördüğü işlevlerden de olur. - Aile mülkiyetinin, bugünkü tipik koşullar doğrultusunda tekil ücretli ve maaşlı gelirlerine indirgenmesi, ayrıca aileyi zaruret halinde kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme ve yaşlılara bakabilme imkânlarından mahrum bırakır.

Klasik riskler, öncelikle işsizlik, kaza, hastalık, yaşlılık ve ölüm halinde, bugün sosyal devlet güvenceleriyle büyük ölçüde karşılanmıştır; devletin, asıl olarak asgarî gelir yardımları tarzında sunduğu temel hizmetler, bunu sağlar.[38] Ne bu yardımların adresi ailedir, ne de aileye kayda değer ölçekte bir geçimlik öz-yardım rolü biçilmektedir. Burjuva ailesinin vaktiyle özel risk olarak üstlendiği *basic needs* [temel ihtiyaçlar] denen şeyler, bugün tekil aile mensubu adına kamusal olarak karşılanıyor.[39] Hakikaten, "mutat riskler" kataloğu, klasik zaruret hallerinden öteye konut ve iş bulma hizmeti, meslek ve eğitim danışmanlığına, sağlık gözetimi vs. her türlü yardımı kapsayacak şekilde genişlemekle kalmıyor; tazminatlar giderek daha çok önleyici tedbirlerle tamamlanıyor, ki "sosyal politikada önleyicilik, daha evvel özel alanla özdeş sayılan yeni alanlara müdahale demek oluyor."[40] Büyük ölçü-

38 Federal Almanya'da halkın üçte ikiden fazlası sigorta veya emeklilik maaşı alma konusunda beklemece (muntazar) bir hakka sahiptir; her iki haneden birisine düzenli maaş girer.

39 "Ancak çağımızdadır ki, ferdin varoluşunu nasıl sağlayacağı meselesi, kesintisiz bir kamusal kaygının konusu olmuştur. Bu durumun tekil veya daha doğrusu özel hanelerin yaşam tarzlarında yol açtığı değişimler ortaya çıkarılmak isteniyorsa, bütün sosyal amaçlı sigorta, bakım ve yardım ödemelerini, tekil hane bağlamında değerlendirmek gerekir." H.Achinger, *a.g.e.*, s.79 vd..

40 *A.g.y.*

de sönümlenmiş olan ailevî mülkiyet temelinin sosyal politikayla telâfisi, maddî gelir yardımlarından öteye, hayat standardı açısından işlevsel yardımlara uzanıyor. Zira aile, sermaye oluşumu işlevleriyle birlikte, yetiştirme ve eğitim, koruma, kollama ve rehberlik, hatta temel gelenek ve yön tayini işlevlerini de giderek yitiriyor; burjuva ailesinde özel alanın en iç avluları sayılan sahalarda bile davranışları belirleme gücünü yitiriyor. Böylece özel alanın bakiyesi olan aile de, kamusal statü güvenceleri aracılığıyla özel niteliğinden uzaklaştırılıyor. Öte yandan aile şimdi tamamen gelir ve boş zaman tüketicisi, kamusal olarak güvencelenmiş tazminatların ve yardımların alıcısı konumuna geliyor. Kişisel özerklik tasarruf işlevlerinde, tüketim işlevlerindeki gibi ayakta kalamıyor; bu özerklik bugün mal sahiplerinin tasarruf gücünde değil, kamusal edimlerden yararlanmaya hakkı olanların bundan istifade melekesindedir. Böylece, küçük ailenin oluşturduğu tüketiciler cemaati sahasına sıkışmış olan mahremiyet alanında, yoğunlaştırılmış bir özel alan görüntüsü ortaya çıkıyor. Yine iki veçheli bir durum: özel tasarrufa ait bir dizi işlev, kamusal statü güvenceleriyle ikame ediliyor. Mamâfih bu sosyal devlet hak ve yükümlülüklerinin dar çerçevesinde birincil etki olan şahsî tasarruf gücündeki kayıp, ikincil etki olarak bazı yüklerden kurtulmak anlamına geliyor; çünkü gelir, yaşam standardı yardımı ve boş zaman imkânlarının tüketilmesi ancak bu şekilde "daha özelleşerek" gelişebiliyor. Schelksy'nin saptadığı, bir yanda kamusal muhtevayla zenginleştirilmiş büyük örgütlerle, diğer yanda mahremiyet alanında özelci biçimde kendini daraltan grupların kutuplaşma eğiliminde, "özel ile kamusal hayat arasındaki büyüyen yarılmada",[41] daha karmaşık bir tarihsel gelişme ifadesini bulur.

---

41 H.Schelsky, *Wandlungen der deutschen Familie in der Gegenwart*, 1953, s.20; özellikle s. 253 vd.; Gesellschaftlicher Wandel, *Auf der Suche nach Wirklichkeit* içinde, Düsseldorf 1965, s.337 vd.

Ekonomik ödevlerini sırtından atmasıyla ilintili olarak aile şahsî derunileşmedeki gücünü de yitirdi. Schelsky'nin teşhis ettiği, aile içi ilişkilerin şeyleşmesi eğilimi, toplumun birincil vekili olarak aileye giderek daha az ihtiyaç duyulan bir gelişmeye tekabül eder. Çok sözü edilen, bütün ileri sanayi ülkelerinde ailenin içsel otorite yapısını dengeleyen bir eğilim olarak baba otoritesinin aşınması olgusu,[42] aynı bağlamda yer alır. Tekil aile mensupları artık daha büyük ölçüde aile dışı mercilerce, doğrudan doğruya toplum tarafından toplumsallaştırılırlar;[43] burjuva ailesinin biçimsel [formel] olarak okula, informel olarak ev dışı anonim güçlere devretmek zorunda kaldığı birtakım sarih pedagojik işlevleri hatırlamak yeterlidir.[44] Toplumun yeniden üretiminin dolaysız bağlamından giderek kopartılan aile, yoğunlaştırılmış bir 'özel'liğin [yaşandığı] bir iç mekânı sadece görünürde muhafaza eder; hakikatte ekonomik ödevleriyle birlikte koruyucu işlevlerini de kaybeder. Bugün kendi başına bırakılmışlığıyla aile dışı mercilerin bireye dolaysız müdahalesi altında sahte bir özel alan olma yönünde çözülmeye başlamış bulunan bir derunilik sahasının oluşumunu sağlayan kurumsal güce, tam da, patriyarkal küçük aileye dışardan duyulan o ekonomik ihtiyaç tekabül etmekteydi.

Ailenin mahremiyet alanının içinin gizliden gizliye oyulması konut yapımı ve imar faaliyetlerinde de mimarî ifade-

---

42 R. König, *Materialien zur Soziologie der Familie*, Bern 1946; Burgess ve Locke, *The Family*, New York 1953; Winch ve Ginnis, *Marriage and Family*, New York 1953.

43 Karş. Herbert Marcuse, "Triebleihre und Freiheit", *Frevel der Gegenwart* içinde, Frankfurt 1957, s. 401-424. "Genç kuşağa gerçeklik ilkesi aile içinde olmaktan ziyade aile dışında öğretilir; toplumsal açıdan geçerli davranış biçimleri ve tepkiler ailenin korunaklı özel alanı dışında kavranır." (*a.g.y.*, s.413)

44 Bu konuda daha fazla ayrıntı için şu makaleme bkz.: "Pädagogischer Optimismus vor Gericht einer pessimistischen Anthropologie", *Neue Sammlungen*, Cilt 1 içinde, 1961, özellikle s. 253 vd., nihayet: J.Kob, *Erziehung in Elternhaus und Schule*, Stuttgart 1963.

sini bulur. Özel evin dışarıya dönük olarak ön bahçe ve çitle, içe dönük olarak odaların tecriti ve çok yönlü bölümlenmesiyle açıkça vurgulanan kapanmışlığında bugün gedikler açıldığı gibi; tersine, salonun ve hele kabul ve karşılama mekânlarının kaybolmasıyla, bir kamusal ilişki içinde ahbapça alışverişe açıklığı da tehdit altındadır. Özel alanın ve kamuya açılmayı güvenceleyen bir geçitin yitmesi, bugünkü şehirsel ikamet ve hayat tarzı açısından karakteristiktir - bu , ister büyük şehire özgü eski ikamet biçimlerinin teknik-ekonomik gelişmeyle sessiz sedâsız işlev değişimine uğraması yoluyla olsun, ister bu deneyimler temelinde yeni banliyö yerleşim biçimlerinin gelişimiyle olsun, farketmiyor.

Böylesi bir banliyö dünyasının Amerika'ya özgü modelini William H.White sunuyor. Mimarî olarak bir dizi ev için ortak avlunun tesisiyle biçimlendirilmiş bulunan bir komşuluk münasebetinin benzeştirme/tekdüzeleştirme yönündeki baskısı altında, prototipik *suburb*'un [banliyö] toplumsal bakımdan homojen ortamında "garnizon hayatının sivil bir türü" gelişiyor.[45] Bir kere, "grubun" bakışları altında, mahremiyet alanı çözülüyor: "Ev içindeki kapılar... kaybolduğu gibi, komşular arasındaki çitler de kayboluyor. Büyük oturma odasının penceresinde beliren tablo, odada olup bitenlerin tablosudur - veya, başkalarının oturma odalarında olup bitenlerin tablosu."[46] İnce duvarlar görülmeme hâcetini gideriyorlar ama asla yabancı kulaklara karşı korunaklı bir hareket serbestisi sağlamıyorlar; toplumsal denetimden ayırdedilmesi pek zor bir toplumsal iletişim işlevini onlar da üstlenmiş oluyorlar. 'Özel'lik ikametin verili bir aracı değil, ancak oluşturulması gereken bir şeydir: "Bir özel hayata ulaşmak için, bir şey'ler yapmak gerekir. Örneğin ortak av-

45 W.H.White, *Herr und Opfer der Organisation*, Düsseldorf 1958, s.282.

46 *A.g.y.*, s.352.

luya bakan evlerden birinin sakini, rahatsız edilmek istemediğini göstermek için sandalyesini avlu tarafına değil de evin ön tarafına yerleştirir."[47] Özel hayatın kamusallaşmasıyla aynı nispette, kamusallık da mahremiyetin biçimlerine bürünür - "komşuluk"ta burjuvazi öncesi büyük aile yeni bir surette ortaya çıkar. Burada da özel alanla kamusallığın uğrakları arasındaki ayrım keskinliğini yitirir. Kamusal topluluğun akıl yürütme faaliyeti de, bu yeniden feodalleşme olgusuna kurban edilir. Ahbaplık içindeki tartışma ve mütalaa, kendi başına bir değer olarak müşterekliğin ve cemaat halinin fetişi karşısında geriler: "Artık insanlar kendilerini, münzevî ve bencil tefekkür içinde gerçekleştirmezler" -özel okuma faaliyeti daima burjuva kamusal topluluğunun akıl yürütme uğraşının ön koşuluydu-, aksine "başka insanlarla bir şeyler yaparak gerçekleştirirler; beraber televizyon programlarını izlemek bile, birisini sahici bir insan yapmak için yararlıdır."[48]

Sadece modern imar faaliyetinin bu gelişmenin ihtiyaçlarına cevap vermesinde değil, mevcut mimarî yapının onun tarafından süpürülmesinde de, özel alanla kamusal alan arasındaki ilişkinin tahribi eğilimi gözlenebilir. Bahrdt bunu, evlerin öne bakan cephesiyle ve arka cephede ayrılmış bahçeleri ve avlularıyla hem konutun kendi içinde maksada uygun bölümlemeyi hem de bütün şehir için anlamlı bir düzeni mümkün kılan eski "blok apartman" düzenlemesi örneğinde göstermiştir. Caddelerin ve meydanların trafik teknolojisi açısından geçirdiği işlevsel değişim doğrultusunda bugün bu düzenleme aşılmıştır. Bu düzenleme ne mekânsal olarak korunmuş bir özel alan, ne de özel şahısları kamusal topluluk haline getirebilecek kamusal temas ve iletişim için bir serbest alan sağlıyor. Bahrdt gözlemlerini şöyle toparlı-

47 *A.g.y.*

48 *A.g.y.*, s.353.

yor: "Şehirleşme süreci, toplumsal hayatı 'kamusallık' ile 'özellik' arasında kutuplaştıran bakış açısının ilerlemesi olarak tasvir edilebilir. Burada, kamusallık ile özellik arasında daima karşılıklı, alışverişli bir ilişkinin olduğuna dikkat edilmelidir. Koruyucu ve dayanak sağlayıcı özel alan olmadığında, birey, bizzat aynı eksiklik tarafından mâhiyeti değiştirilmiş bulunan kamusallığın girdabına kapılır. Kamusallık açısından kurucu bir uğrak olan mesafe ortadan kalktığında, kamusal topluluğun mensupları dirsek temasına girerler ve böylece kamu kitleye dönüşür... Şu anda modern büyük şehrin toplumsal sorunsalı, hayatın fazla şehirlileşmesinde yatmıyor pek o kadar; aksine, şehir hayatının temel özelliklerinin yitirilmiş olmasında yatıyor. Kamusal alanla özel alan arasındaki alışveriş ilişkisi bozulmuştur. Bu bozulmanın nedeni, büyük şehir insanının *per se* kitle insanı olması ve bundan dolayı özel alanın medenîleştirilmesini tasavvur edememesi değil, şehrin gittikçe karmaşıklaşan hayatını, onu kendisi için kamusal kılacak şekilde bir bütün olarak idrak etmeyi başaramamasıdır. Genel olarak şehir bütünü, görülmesi zorlaşan bir ormana dönüştüğü oranda, birey kendi özel alanına çekilir. Bu özel alan gittikçe daha fazla genişletilmektedir; fakat nihayetinde birey şehir kamusunun yıkıldığını sezecektir - ve bu yıkımda, kamusal mekânın tiranca bir ilişkinin kötü düzenlenmiş sathı olma yönünde yozlaşmış olmasının payı belirleyicidir."[49]

Özel alanın, büyük ölçüde işlevlerinden arındırılmış ve otoritesi zayıflatılmış bir küçük ailenin iç çemberlerine kısılması -insanın kendi köşesindeki saadeti-, sadece görünüşte mahremiyetin mükemmelleşmesidir; çünkü özel şahıslar mülk sahibi olarak üstlendikleri bağlayıcı rolden bağlayıcı olmayan boş zaman alanındaki salt "özel" role çekil-

49 H.P.Bahrdt, "Von der romantischen Grossstadtkritik zum urbanen Städtebau", *Schweizer Monatshefte* içinde, 1958, s.644 vd.

dikleri ölçüde, kurumsal olarak güvencelenmiş bir aile içi alanın şemsiyesi altında bulunmadıkları bu konumlarında, yarı kamusal mercilerin dolaysız etkisine girerler. Boş zaman davranışı, yeni alanın görünüşteki/sahte 'özel'liğini, yani beyan edilen deruniliğin derunilikten uzaklaşmasını anlamak için anahtardır. Bugün mesleğin özerkleşmiş alanı karşısında kendini boş zaman sahası olarak ayıran alan, bir vakitler burjuva ailesinin mahremiyet alanı içinde geliştirilmiş öznelliğin dayandığı o edebî kamunun mekânını kaplama eğilimine giriyor.[50]

18. Kültürel Akıl Üreten Kamusal Topluluktan Kültür Tüketicilerine

18. Yüzyıl boyunca küçük aileye ait mahremiyet alanının deneyim bağlamı ve kamusal toplulukla ilişki içinde oluşan özel alan tipolojisinin toplumsal psikolojisi, edebî kamunun gelişimi hakkında olduğu gibi, kendi çöküşünün belirli şartları hakkında da fikir verir: edebî kamunun yerini kültür tüketiminin sözde-kamusal veya görünüşte özel alanı alır. O vakitler özel şahıslar *bourgeois* ve *homme* olarak ikili rollerini müdrik iken ve aynı zamanda mülk sahiplerinin âdeta "insanlarla" özdeşliğini iddia ederken, bu özbilinci, bizzat özel alan çekirdeğinden bir kamunun serpilmesi vakıasına borçluydular. Gerçi işlevi itibarıyla sadece siyasal kamunun bir ön biçimi olan bu edebî kamu, yine de, toplumsal yeniden üretim alanından muafiyetini sağlayan bir

50 Karş. Helmuth Plessner, *Das Problem der Öffentlichkeit und die Idee der Entfremdung*, Göttingen 1960, s.9: "Kitle iletişiminin gittikçe yoğunlaştırılan araçları her türlü propagandacı etkiye açık bulunduğundan ve bizzat evin içinde, gazete ve kitapların asla oluşturmayacağı bir kamu oyu yarattıklarından, özel alanın güvenceliliğini yitirmesi, en azından hissiyat açısından, bir bunalıma dönüşmektedir." Aynı doğrultuda M.L.Goldsmith, *Publicity, Privacy, Secrecy*, s.404 vd.

tür "siyasallık" karakterine sahipti.

Burjuva kültürü salt ideoloji değildi. Özel şahısların salonlarda, klüplerde ve okuma topluluklarındaki akıl yürütme faaliyetleri üretim ve tüketim döngüsüne, hayatî mecburiyetlere dolaysızca tabi olmayıp, hayati mecburiyetlerden özgürleşme şeklindeki Helenistik anlamda "siyasal" karaktere salt edebî biçimi (öznelliğe dair yeni deneyimlerin anlaşılır kılınması) içinde dahi sahip bulunduğundan; daha sonra ideolojiye indirgenen fikrin, yani insanlık fikrinin oluşumu burada mümkün olabildi. Zira mülk sahibinin biyolojik/tabiî şahısla yani insanla özdeşleştirilmesi, özel alanın kendi içinde, özel şahısların hayatlarının bireysel yeniden üretimi yararına yürüttükleri işler ile özel şahısları kamusal topluluk olarak birleştiren ilişkiler arasında bir ayrım yapma şartına dayanır. Fakat tam da bu eşik, edebî kamu tüketim alanına intibak ettiği anda ve oranda düzlenmiş olur. Boş zaman davranışı denen şey, sadece üretim ve tüketim döngüsüne dahil edilerek dolaysızca hayatî mecburiyetlerden özgürleşmiş bir dünyayı kurma melekesini yitirdiği için bile, gayrı siyasaldır [apolitiktir]. Boş zaman, çalışma zamanına onun tamamlayıcısı olarak yapışık kalırsa,[51] o vakit içinde sadece özel işler yürütülmeye devam eder ve bu faaliyet özel şahıslar arasında bir kamusal iletişime dönüşmez. Gerçi ihtiyaçlar kamu koşullarında, yani kitlesel biçimde tekil olarak tatmin edilebilir; fakat bu, kamusallığın kendisinin oluşmasını sağlamaz. Mal mübadelesi ve toplumsal emek alanlarına egemen olan piyasa yasaları, bir kamusal topluluk teşkil eden özel şahıslara ayrılmış alanı da istilâ ederse, akıl yürütme faaliyeti tüketim faaliyetine dönüşme eğilimine girer ve kamusal iletişim bağlamı tekbiçimleştirilmiş münferit iktibas edimlerine bölünür.

51 Karş. "Zum Verhältnis von Arbeit und Freizeit" başlıklı araştırmam, *Festschrift für Rothacker* içinde, Bonn 1958, s. 219 vd.

Böylece kamusal toplulukla ilişkili 'özel'lik, neredeyse tersyüz edilmiş olur. Kumaşı bir vakitler edebî uğraş içinde dikilmiş olan kalıplar, bugün, patentçi bir kültür sanayiinin üretim sırrı olarak tedavüldeler; bu kültür sanayiinin kitle iletişim araçlarınca kamusal olarak yayılan ürünleri, tüketicilerin bilincinde burjuva özel alanının görüntüsünü oluşturuyorlar ancak. Mahremiyet alanıyla edebî kamu arasındaki başlangıçtaki ilişkinin sosyo-psikolojik bakımdan ters yönde işletilmesi, sosyolojik açıdan ailenin yapı dönüşümüyle bağlantılıdır.

Bir yandan özel şahıslar kendilerini *bourgeois* ve *homme* olarak ikili rollerinin ideolojik kıskacından kurtarabilirler; ama diğer yandan, mahremiyet alanının kapitalist işleyişi yürüten mülkiyetten çözülmesini getiren aynı kurtuluş, bir kamu içinde özgürleşen özel şahıslar fikrini gerçekleştirir görünürken aslında yeni bağımlılık ilişkileri meydana getirir. Özel şahısların artık başlangıçtaki gibi özel mülkiyet sahipliğine dayandırılmayan özerkliği, özel [alanın] kamusal statü güvencelerinden türetilen bir özerklik olarak, ancak "insanların" (eskisi gibi *bourgeois* olarak değil de) *citoyen* olarak, siyasal işlev gören bir kamu aracılığıyla özel varoluşlarının koşullarını kendi ellerine almaları halinde mümkün olabilecektir. Bu da verili koşullarda söz konusu olamaz. Fakat yurttaşlar ailevî hayatlarında, özel mülkiyet sahipliği yoluyla da siyasal kamuya katılım yoluyla da özerklik elde edemezlerse, iki yol da kapanır: Ne şahsın "protestan ahlâkı" kalıbına göre bireyleşmesinin kurumsal güvencesi kalmıştır; ne de görünürde, bir "siyasal ahlâk" eğitimi yoluyla klasik derunileşmeyi ikame eden ve böylece bireyleşme sürecine yeni bir temel kazandırabilecek olan toplumsal şartlar vardır.[52] Burjuva ideal tipolojisi, kamusal top-

52 Karş. Herbert Marcuse, *Eros und Zivilisation*, Stuttgart 1957.

lulukla ilişkili öznelliğin iyi temellendirilmiş mahremiyet alanından bir edebî kamunun doğumunu öngörmüştü. Oysa bugün bu alan böyle olmak yerine, kitle iletişim araçlarının tüketim kültürüne dayalı kamusallığı üzerinden çekirdek ailenin iç dünyasına sızan toplumsal güçlerin akınlarını başlattığı gediğe dönüşüyor. Özel olmaktan çıkartılan mahremiyet alanı alenileştirilerek içi boşaltılıyor; edebîlikten uzaklaştırılmış bir sözde-kamusallık, bir tür üst-ailenin samimiyet sahası olacak şekilde daraltılıyor.

19. Yüzyılın ortasından beri, akıl yürüten bir özne olarak kamusal topluluğun insicâmını o zamana dek sağlayan kurumlar sarsıldı. Aile "edebî propaganda çevresi" olma işlevini yitirdi; *"Gartenlaube"* [kameriye] bile, orta sınıf küçük şehir ailesinin, daha önceki nesillerin edebiyatı takip eden büyük burjuva ailesinin canlı irfan *[Bildung]* geleneğini iktibas ve hemen hemen sadece taklit edişinin idilidir. Almanya'da 1770'de Leipzig ve Göttingen Almanaklarıyla gelenekleşen ve gelecek yüzyılda Schiller, Chamisso, Schwab tarafından sürdürülen şiir almanakları, şair dergileri; 1850'de yerlerini *"Westermanns Monatsheften"* veya işte *"Gartenlaube"* gibi başarılı yayıncılık girişimleri tarafından çıkartılan ve artık neredeyse ideolojiye dönüşmüş olan okuma kültürünü ticarî açıdan istikrara kavuşturan, ama yine de yankı alacağı zemin olarak aileyi varsayan edebî aile dergisi tipolojisine bıraktılar. Bu tipoloji de yıkıldı. 19. Yüzyılın sonundan beri modaya göre değişen bir avangardın polemik platformları olan programatik edebiyat dergileri, kültürel ilgi sahibi bir burjuva tabakasıyla asla ilişkili olmadılar ve böyle bir ilişkiyi de aramadılar. Edebî aile dergileri, bizzat burjuva ailesinin yapısal dönüşümüyle işlevsiz hale geldi. Bunların yerini bugün yaygın biçimde okur adreslerine postalanan ilan dergileri alıyor - ki bunlar, kitap tirajlarını yükseltmek olarak duyurdukları hedeflerine inat, artık har-

fin gücüne güvenmeyen bir kültürün ürünleridir.

Aile, edebî bağlantısını yitirince; 18. yüzyılın okuma derneklerini tamamlamış ve kısmen onların yerini almış olan burjuva "salon"u da demode oldu. "Buralarda alkolün kaybolması, birçok yönden, topluluk oluşturucu özelliğiyle kahvenin 17. yüzyıl sonundan itibaren Avrupa'ya girişinin oynadığına zıt bir rol oynadı. Erkek toplulukları ve dernekleri yavaş yavaş sona erdi, masa ahbaplıkları çözüldü, kulüpler canlılığını yitirdi; o kadar büyük rol oynamış olan toplumsal mükellefiyetler kavramı bayatladı."[53] Burjuva ahbaplık biçimlerinin yerini yüzyılımızın akışı içinde başka biçimler aldı. Bütün bölgesel ve millî çeşitliliğine karşın bunların eğilimsel olarak bir ortak noktası vardır: Edebî ve siyasal akıl yürütmenin yokluğu. Model olarak, bireylerin ahbapça tartışması yerini bağlayıcılıktan uzak grup faaliyetlerine terkeder. Bunlar da informel biraradalığın sabit biçimlerini bulurlar; fakat bir vakitler ahbapça ilişkiler bağını kamusal iletişimin cevheri olarak güvenceleyen kurumsallığın o özgül gücünden yoksundurlar - *"group activities"* [grup faaliyetleri] etrafında bir kamusal topluluk oluşmaz. Beraberce sinemaya gitmede, radyo veya televizyon yayınlarını beraberce izlemede de kamusal toplulukla bağlantılı özel [alanın] karakteristik ilişkisi çözüldü: Kültürel akıl üreten kamusal topluluğun iletişimi, evin özel alanının kapalı ortamında yapılan okumalara muhtaç kaldı. Kültür tüketen kamusal topluluğun boş zaman faaliyetleri ise herhangi bir tartışma sürdürmelerini gerektirmeyen bir toplumsal iklimde cereyan ediyordu;[54] temellükün özel biçi-

53 L.L. Schücking, *Die Soziologie der literarischen Geschmacksbildung*, Münih 1923, s.60.

54 B.J. Finc (*Television and Family Life, A Survey of two New England Communities*, Boston 1952) televizyon seyreden aileyi *"unit without conversation"* [konuşmayan birim] diye tanımlıyor. E.E. Maccoby ("Television. Its Impacts on School Children", *Public Opinion Quarterly içinde*, Cilt 15, Sayı 3, 1951, s.421)

miyle beraber temellük edilen üzerindeki kamusal iletişim de ortadan kalkar. Bu ikisi arasındaki diyalektik ilişki, grup faaliyetinin toplumsal çerçevesi içinde, gerilim üretmeksizin düzlenir.[55]

Öbür taraftan, kamusal akıl yürütme eğilimi de sürer. Söyleşi denen etkinlikler biçimsel olarak örgütlenir ve aynı zamanda yetişkin pedagojisinin bir bileşeni olarak departmanlaştırılır. Mezhep akademileri, siyasal forumlar, edebî örgütlenmeler tartışmaya elverişli ve yoruma muhtaç bir kültürün müzakeresiyle yaşarlar;[56] radyo kuruluşları, yayınevleri, dernekler panel tartışmalarıyla dört başı mâmur bir yan sanayiiyi yürütürler. Böylelikle tartışma özenle korunmuş ve yayılımına hiçbir kısıt getirilmemiş gibi görünür. Fakat, el altından, özgül bir değişime uğramıştır: bizzat bir tüketim malı suretine bürünür. Gerçi kültürel malların ticarîleşmesi bir vakitler akıl yürütme faaliyetinin *ön koşulu*ydu; fakat akıl yürütmenin kendisi ilke olarak mübadele ilişkilerinin dışında tutuluyordu ve özel mülk sahiplerinin "insanlar" olarak -ve sadece öyle olarak- birbirleriyle karşılaşmayı istedikleri alanın merkeziydi. Kabaca söylersek: Okunacak şeyler, tiyatro, konser ve müze için para ödemek gerekiyordu; fakat okunmuş, duyulmuş, görülmüş ve ancak diyalog içinde tam anlamıyla temellük edilecek

---

incelediği vakalarda on ailenin dokuzunda hiçbir "söyleşi"nin yapılmadığı sonucuna vardı: "Televizyonun meydana getirdiği gelişen aile ilişkilerinin, en sınırlı anlamda, yani diğer insanlarla aynı odada olma anlamında, toplumsal bir istisna olmadığı görülmektedir. Televizyon programlarının paylaşılan deneyimlerinin aile mensuplarına dünyayı yorumlayacakları benzer bir algısal çerçeve sunup sunmadığı, dolayısıyla aile mensuplarının nadiren içine düşeceği bir görüş farkı ve çatışmanın zemininin bulunup bulunmadığı, elimizdeki verilerle ortaya konamaz."

55 D. Riesman, *The Tradition, the written Word and the Screen Image, Antioch College Founders Day Lecture*, Yellow Springs, Ohio 1955.

56 Modern sanatın yoruma muhtaçlığı üzerine karş. A. Gehlen, *Zeitbilder*, Bonn 1960.

olan şeyler hakkında yapılan söyleşiler için değil... Bugün bizzat söyleşi, işletme konusudur: kürsü hatiplerinin profesyonel diyalogları, panel tartışmaları, *round table shows* [yuvarlak masa tartışma-şovları] - özel şahısların akıl yürütmesi radyoda ve televizyonda starların program numaraları arasına giriyor, giriş için bilet kesilecek kıvama geliyor, oturumlara herkesin "katılabileceği" yerlerde bile mal biçimini alıyor. "İş" konusu olan tartışma biçimselleşiyor; konum ve karşı-konum almak, gösterim için, baştan belirli birtakım oyun kurallarına tabi kılınıyor; muaşeret üzerinde mutabakat tartışmanın konusuyla ilgili mutabakatı lüzumsuzlaştırıyor. Sorunların ortaya konuşu bir merasim meselesi olarak tanımlanıyor; bir zamanlar kamusal polemik içinde halledilen ihtilaflar kişisel sürtüşme düzlemine itiliyor. Bu şekilde tanzim edilen akıl yürütme faaliyeti elbette önemli sosyopsikolojik işlevler yerine getiriyor - öncelikle de gönül ve fikir rahatlığı veren bir eylem ikamesi sağlıyor;[57] aleniyetçi işlevini ise o oranda yitiriyor. Kültürel mallar piyasası, boş zaman piyasası suretindeki genişlemiş haliyle yeni işlevler üstleniyor. Gerçi eskiden edebiyat ve sanat, felsefe ve bilim eserleri açısından alışılmadık olan mal biçimi öylesine az dışavuruyordu ki, bunlar kendilerini ancak piyasa dolayımıyla görünüşe göre pratikten kopmuş bir kültürün özerk teşekkülleri olarak inşa edebiliyorlardı; çünkü sunuldukları kamusal topluluk onlara tercih ve zevke, serbest takdire ve eğilime göre seçilecek nesneler gibi bakıyordu. Tam da ticarî dolayım yoluyla, kendisini salt tüketimden bağımsız bilen eleştirel ve estetik ilgiler ortaya çıkıyordu. Ama tam da bu nedenle piyasanın işlevi kültürel

57 Protestan akademilerindeki oturum icrasının sosyolojik veçheleri üzerine bir araştırma henüz yapılmamıştır. Bu konuda bazı değinmeler için: H. Schelksy, "Ist der Dauerreflexion institutionalisierbar?", *Zeitschrift für evangelische Ethik* içinde, 1957, Sayı 4, s.153 vd.

malların dağıtımını yapmakla, onları mesenlerin ve soylu *connaisseur*'lerin (işin erbâbı, bilirkişi) tekelci kullanımından çıkartmakla sınırlıdır. Henüz değişim değerleri malların kalitesi üzerinde etki kazanmış değildir: kültürel mallar işinde, bu tür ürünler ile mal biçimi arasında bir bağdaşmazlık olduğu görüşünün bugün bile izleri vardır. Ne var ki bir vakitler bu dala özgü olan bilincin artık ancak belirli alanlarda özel koruma altında olması da tesadüf değildir; çünkü piyasa yasaları bu eserlerin özüne girmiştir ve biçimlendirici yasalar olarak onlarda içselleşmiştir. Artık eserlerin sırf pazarlanması ve ayıklanması, gösterilmesi ve sergilenmesi değil bizzat meydana getirilmesi, tüketici kültürünün geniş alanlarında sürüm stratejisine göre belirleniyor. Evet; kitle kültürü bu şüphe uyandırıcı adını, sürümünü, genişleyen kamusal topluluğu özü zedelenmemiş bir kültür doğrultusunda yetiştirmek yerine görece düşük eğitim standardına sahip tüketici gruplarının rahatlama ve eğlence ihtiyaçlarına uyum sağlayarak artırmasından alıyor.

18. Yüzyılın sonunda tahsilli zümrelerin oluşturduğu kamusal topluluğun ticaret ve zanaatle uğraşan küçük burjuvazi tabakalarına yayılarak genişlemesi, bu eski moda tarzla mümkün olmuştu. Birçok yerde, dükkân sahibi olarak burjuva kulüplerinden dışlanan küçük esnaf kendi derneklerini kurmuştu; tamamen okuma topluluğu biçimindeki meslek dernekleri ise daha da yaygındı.[58] Çoğunlukla burjuva okuma derneklerinin şubeleri sözkonusuydu: okunacak malzemenin sadece denetimi değil seçimi de, tam Aydınlanmacılığa yakışan bir edâyla, irfanı avam denilen zümrelere götürmek isteyen yerel ileri gelenlerce yapılıyordu. Bir ansiklopedisi olan, irfan sahibi demekti; bu ölçütü zamanla

58 Dönemi yansıtan bir kaynağa bakılırsa 1800 yılı civarında Almanya'da bunlardan yaklaşık ikiyüz adet bulunuyordu: J.A. Weiss, *Über das Zunftwesen*, Frankfurt 1798, s.229.

küçük dükkâncılar ve zanaatkârlar da benimsediler. "Halk" yetiştirilerek kültüre eriştirildi; yoksa yapılan, kültürün kitle kültürü seviyesine düşürülmesi değildi.

Buna tekabül eder biçimde piyasanın gördüğü işlevler de kesin olarak ayırdedilmelidir: piyasa bir kamusal topluluğun kültürel mallara erişimini öncelikle temin edip sonra da ürünleri ucuzlatması nispetinde giderek büyüyen bir topluluğun bunlara erişimini *ekonomik olarak kolaylaştırmakta* mıdır; yoksa kültürel malların içeriğini, geniş kesimlerin onlara erişimini *psikolojik olarak kolaylaştıracak* biçimde kendi ihtiyaçlarına mı uyarlamaktadır? Meyersohn bu bağlamda *entrance requirements into leasure* [boş zaman faaliyetlerine katılmanın asgari gerekleri için yapılan] tenzilattan söz ediyor.[59] Kültür, sadece biçimiyle değil içeriğiyle de mal haline gelmesi ölçüsünde, rağbet görmeleri belirli bir talim-terbiyeyi gerektiren uğraklarından soyunur - kültürün temellükünün "yapılabilir" olması da yapabilme potansiyelini yükseltir. Kendi başına standartlaşma değil, ama önceden özel bir tarzda biçimlendirilmeleri, ürünlere tüketilebilme olgunluğu, yani garanti bahşeder: katı ön koşullar olmaksızın ve elbette hissedilir sonuçlar da doğurmaksızın iktibas edilebilir olmaları, kültürel malların ticarîleşmesini, karmaşıklıklarıyla ters orantılı bir ilişkiye sokar. Kültürle haşır neşir olmak, alışkanlık ve tecrübe sağlar; kitle kültürünün tüketimi ise hiçbir iz bırakmaz; birikerek çoğalan değil,[60] giderek gerileyen bir tür tecrübeye aracılık eder.[61]

Kültürel mallar piyasasının iki işlevi, yani salt ekonomik

59 R. Meyersohn, *Commercialism and Complexity in Popular Culture, 55. Meeting of American Sociological Association,* New York 1960, taslak.

60 Meyersohn, *a.g.y.,* s.5: "Sıradan Amerikalı, on yıllık bir dönemde haftada belki de onsekiz saat televizyon seyretmektedir; ancak bir TV setinin önündeki bu devâsa zaman tüketiminin, onun performansıyla ilgili görünür bir katkısı yoktur."

61 Karş. Th.W. Adorno, "Über den Fetischcharakter in der Musik und die Regression des Hörens", *Dissonanzen* içinde, Göttingen 1956, s.9 vd.

veya psikolojik erişimi sağlama işlevleri, zorunlu olarak elele gelişmez. Edebî akıl yürütme uğraşı bakımından aslî önemdeki sektör olan kitap piyasasında bu durum günümüzde hâlâ görünüyor. Bu piyasa, birbirini tümleyen iki tezahürün egemenliği altındadır. Yüksek sürümlerle dağıtılan cep kitapları dizileriyle,[62] tahsilli ve tahsil görmekte olan okuyucuların (ağırlıkla lise ve üniversite öğrencileri) oluşturduğu görece küçük bir kesimin, alışıldık şekliyle sunulduğunda satın alma güçlerinin yetmeyeceği yüksek nitelikli edebiyata erişimi sağlanır. Reklam tekniği açısından ustalıklı sunumu ve iyi düşünülmüş bir dağıtım örgütlenmesi, bu kitap türünü -başka hiçbir üründe olmadığı kadar- kolay tüketim ve hızlı eskimeye dayalı mal karakterine büründürmüş olmasına karşılık; bu örnekte piyasa, erişimi münhasıran ekonomik düzeyde kolaylaştırmanın özgürleştirici bir işlev gördüğünü doğrular: cep kitaplarının içeriği, bu kitapların yayılmasını sağlayan kitlesel sürümün yasalarından etkilenmez. Zira cep kitaplarında kalıcı olan geçici olanda cisimleşir, buna karşılık adrese gönderilen prestij kitaplarında geçici olan kalıcı olanın suretindedir: yarı deri kaplı ve altın yaldızlı - Wolfgang Kayser'in işaret ettiği bir paradoks.[63]

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilkin Anglosakson ülkelerinde oluşan ve bugün piyasanın büyük bölümünü kontrol eden okur toplulukları[64] da girişimci riskini azaltıyor ve nüsha fiyatını düşürüyorlar. Kitabevlerinin yönetimindeki sürüm stratejisi ve dağıtını örgütlenmesi, yayıncıların kitle zevkinin ihtiyaçlarıyla doğrudan temasını yoğunlaştırdığı

62 H.M. Enzensberger, "Bildung als Konsumgut, Analyse der Taschenbuchproduktion", *Einzelheiten* içinde, 1962, s.110 vd.

63 W. Kayser, "Das literarische Leben der Gegenwart", *Deutsche Literatur in unserer Zeit* içinde, ed. Kayser, Göttingen 1959, s.22.

64 Kayser (*a.g.y.*, s.17 vd.) Federal Almanya'da okur topluluklarının mevcudunun yaklaşık 3 milyon şahıs olduğunu hesaplıyor; bunlar yılda yaklaşık 30 milyon kitap alıyorlar, ki bu miktar yıllık edebiyat üretiminin yarısından çok fazladır.

oranda tüketicilerin seçme şanslarını azaltırken, diğer yandan, ağırlıkla aşağı toplumsal tabakalardan olan bu tüketicilerin edebiyata erişimini sadece ekonomik bakımdan kolaylaştırmakla kalmıyorlar. Psikolojik "giriş koşulları"nda öyle bir tenzilat yapıyorlar ki, bizzat edebiyat kendini ön koşulları mahdut ve sonuçları pek zayıf bir rağbetin rahatlığına ve letafetine uydurmak zorunda kalıyor. - Bu örnekte ayrıca, tüketim kültürünün sosyopsikolojik hususiyeti olan birikmeyen tecrübenin, kamunun yıkılışının sosyolojik hususiyetleriyle nasıl içiçe geçtiği de belirginleşiyor: Okur toplulukları o büyük edebiyat donanımı yığınını sadece kitabevinden değil, eleştiri faaliyetinden de uzaklaştırıyorlar. Yayıncılarla okurlar arasında tek bağlantı olan, okur topluluklarına hitap eden kapalı devre reklam dergileri, iletişime kısa devre yaptırıyor. Okur toplulukları müşterilerini yayınevlerinden bağımsız yönetiyorlar - edebî kamunun da uzaklarında. Tersinden bakıldığında, bu durum eleştirinin konumunun gerilemesiyle de ilintili olabilir; hele, Schiller ve Schlegel gibi eleştirmenlerin bu tarz kapsamlı bir yan uğraş için fazla kaçmadığı o eski zamanlarda, edebiyatla ilgili özel şahısların acemi yargılarının kurumsal bir nitelik kazanmış bulunduğu düşünüldüğünde...

Edebî kamunun yıkılış eğilimi bütün ölçüsüyle ancak, okur topluluğunun bütün halk kesimlerini içeren genişlemesi kitap okurluğunun gerçek yayılımına oranlandığında görülebilir elbette. Federal Almanya'da her türden potansiyel okurların üçte birinden fazlası hiç kitap okumuyor, beşte ikiden fazlası kitap almıyor;[65] Anglosakson ülkeleri ve Fransa'yla yapılan rakamsal karşılaştırmalar da aynı sonucu veriyor. Kültürel akıl üreten okurların oluşturduğu kamu-

65 1955'de Federal Almanya'daki hanelerin üçte birinden fazlasında hiç kitap yoktu; *kendilerine ait* en az bir kitabı olan hanelerin oranı % 58'di. Karş. *Jahrbuch der öffentlichen Meinung*, Allensbach 1957, s.102.

sal topluluğun yerini kültür tüketicilerinin oluşturduğu bir kitle kamusunun alması, bu nedenle kitap piyasasının menzili içinde ancak yetersiz bir düzeyde yansır. Bu süreç, *par excellence* burjuva nitelikli bir irfan aracı olan kitaptan başka dönüştürücülerle [transformatör] işliyor.[66]

50.000'i aşan nüshayla kitlesel bir tiraja ulaşan ilk gazetenin, Çartistlerin 1816'dan beri çıkan yayın organı *Cobbett's Political Register* olması anlamlıdır. Kitleleri siyasal kamuya katılmaya iten aynı ekonomik durum, beri yandan, burjuva gazete okuyucusunun tarzında ve düzleminde bir katılımı mümkün kılacak eğitim standardından onları yoksun bırakır. Bunun üzerine, otuzlu yılların başlarında 100.000 ilâ 200.000 arasında tirajlara ulaşan bir *penny*-basını [kuruşluk ucuz gazete-çn.] ve ardından yüzyılın ortalarında daha da yaygınlaşan *weekend*-basını [haftasonu gazeteleri], o zamanlardan beri ticarî kitle basınının çehresine damgasını vuran "psikolojik rahatlamayı" sağlarlar. Buna koşut gelişmeler Temmuz Devriminden sonra Emile Girardin'in girişimiyle Paris'te ve Benjamin Day'in *New York Sun*'ıyla ABD'de de yaşanır. Pulitzer'in *New York World*'ü elde ederek, tıpkı aynı dönemde Londra'daki *Lloyd's Weekly Newspaper* gibi, çok geçmeden bir milyon sınırına dayanan tirajlarla ve "sarı gazetecilik" yöntemleriyle artık hakikaten geniş kitlelere nüfuz etmesi ise yarım yüzyılı alacaktır. Seksenli yılların sansasyon basını *Yellow Journalism* [sarı gazetecilik], adını sarı sayfalı çizgi romanlardan ("*Yellow Kid*" adlı çizgi kahramanın temsili kişiliğinden) alır. *Cartoon* [çizgi roman], *news picture* [haber resmi], *human interest story* [insanların başlarına gelenleri konu alan hikâye] teknikleri, elbette, daha önceden de *news*- ve *fiction stories*'i [haber ve kurgu hikâyelerini] ede-

66 Kitap tüketiminin sosyolojisine dair karş. R. Escarpit, *Das Buch und der Leser*, Köln 1961, s.120 vd.; ekonomik bir tahlil için P. Meyer-Dohm, *Der westdeutsche Büchermarkt*, Stuttgart 1957.

bî açıdan mütevazı olduğu ölçüde görsel açıdan etkili biçimde sunmuş olan haftasonu gazetelerinin repetuvarından çıkmışlardır.[67] Yüzyılın sonuna doğru eski kıtada da kitle basınında "Amerikan" biçimi kendini dayattı; haftasonu gazeteleri ve magazin dergileri burada da esas bulvar basınının öncüleri oldular.

Kitle basını, öncelikli işlevi neticede kitlelerin kamuya dahil olmalarını sağlamak olan kamusal katılım sürecinin, ticarî bir müdahaleyle işlev değişimine uğratılmasına dayanır. Bu genişletilmiş kamu, "psikolojik rahatlama" araçlarının, ticarete odaklanmış tüketim davranışı tarafından kendi başına amaç haline getirilebilmesi nispetinde, siyasal karakterini yitirir. O ilk dönem *penny*-basınında bile, tirajının artmasının bedelini nasıl içeriğinin siyaset-dışılaşmasıyla ödediği gözlenebilir - *by eliminating political news and political editorials on such moral topics as in temperance and gambling* [siyasal haberlerin ve yorum yazılarının, sarhoşluk ve kumarbazlık gibi ahlâki mevzular lehine elenmesiyle].[68]

Resimli gazetenin temel gazetecilik ilkeleri, hürmete değer bir geleneğe sahiptir. Bu nedenle, gazete okurlarının oluşturduğu kamusal topluluğun genişlemesiyle orantılı olarak, siyasal akıl yürüten basın uzun vadede etkililiğini yitirir; siyasal kamudan devraldığı mirastan önce edebî kamudan aldığı mirası reddeden kültür tüketicileri topluluğu

---

67 R.E. Park, "The Natural History of the Newspaper", W. Schramm, *Mass Communication* içinde, Urbana 1944, s.21: "*Sunday World*'de ilk yedi sütun yazılıdır. Sonra karikatür bölümü ve okumaya gönülsüz ve boş zihinli insanlara cazip gelen bütün o diğer kısımlar gelir. Bu yöntemler sınanıp günlük gazetelerde uygulanmıştır. Sarı basının nihaî zaferi, Brisbane'in 'Kalpten Kalbe' başlıklı başyazısıdır: Çiğnenmiş boş sözler ve ahlâk derslerinden ibaret bir sütun, üstelik yarısı da metni pekiştiren çizimler ve süslemelerle dolu. Hiçbir yerde Herbert Spencer'in 'basım sanatı dikkat ekonomisidir' şiarı bu kadar tastamam gerçekleşmemişti." 19. Yüzyılın kitlesel dergileri hakkında: J. Kirchner, "Redaktion und Publikum", *Publizistik* içinde, Cilt 5, 1960, s.463 vd..

68 W.G. Bleyer, *History of the American Journalism*, Boston 1927, s.184.

kayda değer bir başatlık kazanır.[69]

Kültür tüketimi elbette büyük ölçüde edebî dolayımdan azâdedir; sözlü olmayan veya -görüntüye ve sese dönüştürülmedilerse bile- görsel ve işitsel desteklerle rahatlatılmış anlatımlar, edebî üretimin klasik biçimlerini şu veya bu ölçüde püskürtürler. Edebî üretime yine de en yakın olan günlük gazetelerde bile bu eğilimler saptanabilir. Zaten malzemeye [gazeteye gelişi öncesinde] verilen biçimle [*patterning, predigesting;* kalıplama, yapay hazım] kendiliğindenliği sınırlanan okuma faaliyetine, iyice gevşetilmiş mizampaj ve bol resim kullanımı eşlik eder. Yazı işlerinin tavır alışları, ajans haberlerinin ve muhabirlerin röportajlarının ardına çekilir; akıl yürütme işi, malzemenin seçimi ve sunumu hakkında verilen dahilî kararların örtüsü altında kaybolur. Siyasal nitelikli veya siyasal ehemmiyeti olan haberlerin payı böylelikle değişir: *public affairs, social problems, economic matters, education, health* [kamusal olaylar, toplumsal sorunlar, ekonomik meseleler, eğitim, sağlık], yani Amerikalı yazarların bir tasnifine göre[70] *delayed reward news* [mühletli haberler], *immediate reward news* [âcil haberler] yani *comic, corruption, accidence, desaster, sports, recreation, social events, human interest* [komiklik, yolsuzluk, kaza, âfet, spor, eğlence, cemiyet haberleri, insanların başlarına gelenleri hikâye

69 Almanya'da birkaç yıl önce yapılan bir araştırmaya göre, gazeteleri bu tür ilâveler veren erişkinlerin % 86'sı kazalar, cinayetler ve "kader hikâyeleri" haberlerini, % 85'i yerel sayfaları takip ederken; sadece % 40'ı başmakaleyi, % 52'si gazetenin iç sayfalarındaki siyasal haberleri ve % 59'u siyasal yorumları okuyor. 1957 sonunda Almanya'da erişkin nüfusun % 70'den fazlasına en az bir günlük gazete ulaşıyordu. Nüfusun % 17'si bir bulvar gazetesi, % 63'ü bir yerel gazete, % 2.4'ü bütün ülkeye dağıtılan büyük günlük gazetelerden birini okuyordu. Erişkinlerin neredeyse yarısı düzenli olarak haftalık resimli magazin dergilerini; ayrıca bir çeyreği de ağırlıkla eğlencelik dergileri, haftasonu dergilerini, radyo ve TV dergilerini okuyor. (DIVO, *Der westdeutsche Markt in Zahlen*, Frankfurt 1958, s.145 vd..

70 W. Schramm ve D.M. White, "Age, Education and Economic Status as Factors in Newspaper Reading", Schramm, *a.g.y. içinde,* s.402 vd.

eden röportaj] konularınca -bu tanımlamadan da çıktığı gibi- geri itilmekle kalmaz; hakikaten de daha az ve ender okunur olur. Nihayet haberler de içine girdikleri şeyin biçimini alırlar, ebattan üslup ayrıntılarına varıncaya dek hikâyeye benzerler (*news stories*-haber hikâyesi); *fact* [olay] ile *fiction* [kurgu] arasındaki keskin ayrım, giderek daha sıkça, bir yana bırakılır.[71] Haberler ve röportajlar, hatta tavır alışlar bile eğlence edebiyatının demirbaşlarıyla donatılırken, diğer yandan edebî makaleler de sıkı "gerçekçi" bir şekilde zaten klişeler altında toplanmış bulunan mevcut yazıların ikiye katlanmasına odaklanır ve roman ile röportaj arasındaki sınırı kalchrırlar.[72]

Günlük basında böyle emareleri görünen şey, yeni medyalarda iyice ilerlemiştir: bir vakitler ayrışmış olan gazetecimuharrirlik ile edebiyat alanları, yani bir tarafta bilgi ve akıl yürütme ile diğer tarafta güzel yazıcılık arasındaki bütünleşme, gerçekliğin garip bir şekilde kaymasına, neredeyse değişik gerçeklik düzlemlerinin kördüğüm olmasına yol açıyor. *Human interest* denen ortak paydada, hoş ve aynı zamanda rahatlatıcı eğlence malzemesi, gerçeğe sadakat ilkesini tüketime elverişlilik ölçütüyle ikame ederek aklın kamusal kullanımı yönünde yol gösterici olmaktan ziyade gevşetici albenilerin gayrışahsî tüketimi yönünde baştan çıkarıcı olma eğilimindeki bir *mixtum compositum* olarak ortaya çıkar. Radyo, film ve televizyon, okuyucunun basılı harfler karşısında koruması gereken mesafeyi, derece derece yok ederler; o mesafe ki, yazının temellükünün özel olmasını şart koştuğu gibi, okunan üzerinde akıl alışverişine dayalı bir kamusallığı da mümkün kılar. Yeni medyalarla bizatihi iletişim biçimi değişir; bu nedenle sözkonusu medyalar, sözcüğün ke-

71 G. Selcles, *The Great Audience*, New York 1951.

72 H.M. Hughes, "Human Interest Stories and Democracy", Berelson ve Janowitz, *Public Opinion and Communication* içinde, Glencoe 1950, s.317 vd.

sin anlamıyla, basının hiçbir zaman olamadığı kadar nüfuz edicidir.[73] Kamusal topluluğun davranışı, *"Don't talk back"* [karşılık verememenin] zorlaması altında başka bir biçime bürünür. Yeni medyaların yayınları, alıcı durumundaki muhatapların tepkilerini basılı anlatımlara kıyasla garip bir biçimde törpülüyorlar. Kamusal topluluğu, dinleyen ve seyreden olarak büyülüyor, ama aynı zamanda "reşit olmanın" gerektirdiği mesafeyi, yani konuşma ve karşı çıkma şansını ortadan kaldırıyorlar.[74] Okurların oluşturduğu kamusal topluluğun akıl yürütme faaliyeti yerini eğilimsel olarak tüketicilerin "zevk" ve "keyif" alışverişine[75] bırakıyor - tüketilen üzerine konuşmak, yani "zevklere vukufun sınanması" bile bizzat tüketimin parçası haline geliyor.

Kitle iletişim araçlarının yarattığı dünya sadece görünüşte kamusaldır; öte yandan, bu dünyanın tüketicilerine güvencelediği özel alanın bütünlüğü de sadece yanılsamadır. 18. Yüzyılın akışı içinde burjuva okur kamusu, gerek mahrem mektup alışverişiyle gerekse onun içinde gelişen psikolojik roman ve hikâye edebiyatıyla, edebiyata ehil ve aleniyete açık bir öznelliği imal edebilmişti. Özel şahıslar, kamu ile özel alan arasındaki liberal ilişkiye dayanan yeni varoluş bi-

---

73 "Televizyon ve radyo, bireylerle en dolaysız iletişimi kurmaları nedeniyle, bütün kitle iletişim araçları arasında belki de en etkilileri olarak görünmektedirler. En iyisinden bir gazete son derece güçlü bir etki yaratabilir, ancak bir görsel yayından daha az kişiselleşmiştir ve kavramı itibarıyla da kişiye çok daha az yakındır. Bununla birlikte basın düşünce mahremiyeti sunar, çünkü gazetedeki bir konuşmayı sadece bir kişi okur, oysa televizyon ve radyoyu birçok kişi beraberce seyredip dinleyebilir. Televizyondaki bir konuşma elektronik olarak 'size', izleyiciye yöneltilmiştir. Aynı konuşma günlük gazetede basıldığında dolaysızlığından ve yöneltilmişliğinden bir derece uzaklaşır." Ch. S. Steinberg, *The Mass Communicators*, New York 1958, s.122.

74 Karş. G. Anders, *Die Antiquiertheit des Menschen*, Münih 1957; ayrıca: L. Bogart, *The Age of Television*, New York 1958.

75 D. Riesman, *Die einsame Masse*, Berlin 1956, s.446. Karş. şu derlemelerdeki makaleler: White ve Rosenberg, *Mass Culture*, New York 1955; Larabee ve Meyersohn, *Mass Leisure*, New York 1959.

çimlerini bu sureti ile yorumladılar. Özel alan tecrübesi; salt-insan olanın psikolojisi, yani biyolojik/tabiî şahsın soyut bireyselliği üzerinde yapılan edebî deneyi mümkün kıldı. Bugün kitle iletişim araçlarının vatandaşların kendini algılayışındaki edebî kabukları sıyırmasıyla ve onları kamusal hizmetlerin ve tüketim kültürünün revaçtaki biçimleri olarak ele almasıyla, başlangıçtaki bu anlam tersine dönüyor. 18. Yüzyılın psikolojik edebiyatının toplumsallaştırılmış kalıpları, ki 20. yüzyılın olguları *human interest* ve biyografik not[76] için bu kalıplarla işlenmişti, bütünlüklü özel alana ve özel şahsın tam özerkliğine dair yanılsamaları, bu ikisinin zeminini çoktan çekip almış olan koşullara naklediyor. Diğer yandan bu yanılsamalar siyasal vakıaların üzerine de öylesine yıkılıyor ki, kamu, tüketici kamusal topluluğun bilincinde bile özelleşiyor. Evet, kamu, özel hayat hikâyelerinin umuma bildirildiği alana dönüşüyor - ister "küçük adam" denilenlerin tesadüfen başına gelenlerin veya planlı olarak yaratılan yıldızların aleniyet kazanması şeklinde olsun, ister kamusal açıdan önemli gelişmelerin ve kararların özel kıyafetlere büründürülüp kişiselleştirilerek tanınmaz hale getirilmesi şeklinde olsun. Bunun toplumsal psikoloji bakımından zaruri sonucu olarak, şahıslara karşı hassasiyet ve kurumlara karşı sinizm ortaya çıkıyor; bunlar da kamusal güç karşısında eleştirel akıl yürütme yeteneğini, nesnel açıdan mümkün olduğu bu noktada bile, öznel olarak kısıtlıyor.

Ailevî mahremiyet alanının bir vakitler koruyucu olan mekânının [kapıları], eskiden olsa "tahsilliler" arasında sayılacak kesimlerde bile o kadar açılmıştır ki, edebiyatla dolayımlanmış kamuya katılmanın önkoşulu niteliğindeki özel meşguliyetler olan roman okuma ve mektup alışverişi

76 L. Löwenthal, "Die biographische Mode", *Sociologica* içinde, Frankfurt 1955, s.363 vd.; aynı yazar, *Literatur und Gesellschaft*, Neuwied 1964.

önemini yitirmiştir. Burjuva okuyucu kamusunun davranışlarına bakarak, kitle iletişim araçlarının genişlemiş ahalisi içinde kitap okumanın yaygınlaşmasının büyük bir hızla ivme yitirdiği de su götürmez bir olgu sayılabilir. Mektup yoluyla kişisel görüş alışverişinde bulunma alışkanlığı da yitip gitmiş olmalıdır. Bu alışkanlık büyük ölçüde, gazete ve dergi yazılışlerinin, keza radyo ve televizyon istasyonlarının okuyucu cemaatleriyle kurduğu mektupvârî ikili sohbetlere katılınarak ikame edilir. Zaten kitle iletişim araçları kendilerini şahsî sıkıntıların ve zorlukların iletileceği adresler olarak, hayatı kolaylaştıran otoritelermiş gibi takdim ederler: bol bol özdeşleşme vesilesi sağlarlar - istifadeye sunulan kamusal keyiflendirme ve danışma hizmetleri fonundan yararlanarak özel alanın bir biçimde yeniden vücut bulması için.[77] Mahrem alanla edebî kamu arasındaki başlangıçtaki ilişki tersine döner: aleniyete dönük derunilik, yerini mahremiyete dönük şeyleşmeye bırakma eğilimine girer. Özel varoluş sorunsalı belirli bir derecede kamu tarafından soğurularak, yayıncılık mercilerinin gözetimi altında başkalarına tevzi edilmese de takdim edilir. Öte yandan, kitle iletişim araçları tarafından oluşturulan alanın ikincil mahremiyet özellikleri edinmesini sağlayan bu tür bir aleniyet sayesinde, özel olma bilinci yükselir.[78]

---

77 Yayıncılığın "hayatı kolaylaştırıcı" yardımının şaşırtıcı etkisi hakkında ampirik araştırmalara dayanan bir aktarımı için: Elisabeth Noelle, "Die Wirkung der Massenmedien", *Publizistik,* Cilt 5 içinde, 1960, s. 532 vd.; "*Constanze*'ın sayılarından birinde yıpranmış bir gömlek yakasının nasıl onarılacağına dair bir tavsiye yer aldığında, o sayıyı okuyan hanım okuyucuların bir milyonu bu yöntemi tecrübe eder... Derginin okuyucularından ikibuçuk milyon hanım, *Constanze*'ın bir sayısında yazdı diye, birkaç gün veya haftalar boyunca her saat başı beş dakika boyunca yere yatıp bacaklarını havaya kaldırdı." *A.g.y.*, s.538.

78 Bir taraftan "deruniliği yitirme" ile diğer taraftan ayrışma ve bireyselleşme eğilimlerinin birbirini tamamlayarak ortaya bir özel alan görüntüsü çıkartmasını, H.J. Knebel toplumsal turizm örneğinde tahlil ediyor: *Soziologische Strukturwandlungen im modernen Tourismus,* Stuttgart 1960, s.124 vd.

Bu sosyo-psikolojik vaziyetin sosyolojik karşılığı, yaygın önyargının aksine, gerçi kenarları [perifierisi] yarı-tahsilli tüketici kitlelerince istilâ edilip parçalanmış olsa da, merkezleri ve hele yeni orta sınıfların üst katları itibarıyla, 18. yüzyıl ile 19. yüzyıl başlarında edebî düşünce üreten özel şahısların oluşturduğu gelenekle belirli süreklilik arzeden bir kamu değildir. Öyle olsaydı, yeni tüketim kültürünün kurumlarının ve davranış biçimlerinin toplumun alt tabakalarında üst tabakalara göre daha çabuk ve geniş yayılması beklenirdi. Hal-i hazırdaki koşullar böyle bir kabulü doğrulamıyor; tersine, haftasonu magazinlerini, resimli dergileri ve bulvar gazetelerini düzenli takip etmek, düzenli radyo ve televizyon izlemek, düzenli sinemaya gitmek hâlâ düşük statülü gruplardan ve kırsal nüfustan çok, yüksek statülü gruplarda ve şehir halkında görece güçlü bir alışkanlıktır. Bu tarz kültür tüketimi neredeyse doğrudan doğruya, meslekî konuma, gelire ve eğitim durumuna, keza köyden küçük ve orta büyüklükteki şehire ve büyükşehire uzanan şehirleşme derecesine göre ölçülen statüye bağlı olarak yükselir.[79] Bir yandan, salt bugünkü toplumsal bileşimine bakarak kamusal topluluğun genişleme çizgisinin geriye dönük bir projeksiyonunu yapmak ve durumu sanki "tahsilli zümrelerin" teşkil ettiği şehirli-burjuva okuyucu kamusuna toplumun kenarından ardarda yeni kesimler dahil edilmişçesine [yorumlamak] doğru değildir. Diğer yandan verili durum bunun zıddı olan, kitle iletişim araçlarının "aşağıya" yani işçilere ve "dışarıya", yani kır halkına dayanan kamusunun eski kamuyu yıkıp bastırdığı yorumuna da aykırıdır. Toplumsal tarih araştırmaları, bundan ziyade, televizyonun

79 DIVO *a.g.y.*, s. 145 vd. ve *Jahrbuch der öffentlichen Meinung*, s.51 vd.. Sinemaya gitme sıklığı elbette ilk aşamada yaş grubuna bağlıdır. Bütün bunlar hakkında karş. G.Kieslich, *Freizeitgestaltung in einer Industriestadt*, Dortmund 1956.

ABD'ye girdiği dönemde ampirik açıdan gelişmiş bir sosyal bilimin denetimi altında gözlemlenen kamusal topluluğun genişlemesi vakasından hareketle, kültürel akıl üreten ve kültür tüketen kamusal toplulukta daha önceki evrelerde yaşanan genişleme ve aynı zamanda dönüşüm hakkında belirli bir dereceye kadar çıkarımda bulunmayı salık veriyor. ABD'de ilk olarak televizyon edinmeye karar veren gruplar içinde, tahsil dereceleri gelir düzeylerine tekabül etmeyen alıcıların ağırlıkta olduğu saptanmıştı.[80] Bir genelleme yapılabilirse, kitle kültürünün yeni biçimlerine ilk nüfuz eden tüketici kesimleri, yerleşik tahsilli tabakadan da toplumun alt tabakalarından da değil, nispeten büyük bir sıklıkla, yükselmekte olan ve statülerini kültürel olarak meşrulaştırmaya ihtiyaç duyan gruplardandır.[81] Mamâfih bu öncü grubun dolayımıyla yeni medya ilkin daha yüksek tabaka içinde yayılır ve sonra zaman içinde aşağı statü gruplarına ulaşır.

Böyle bağlantılardan hareketle burjuva tahsilli tabakalarından "aydınlar"ın ayrışması da açıklanabilir; bunlar [aydınlar], kendileri hakkındaki ideolojik açıdan muhafazakâr teḳâkkilerinin aksine, kültür tüketicilerinin oluşturduğu yeni kamusal toplulukta da, artık elbette daha az şanlı şöhretli olan önder rollerini kabul ettirebilmişlerdir. Richardson'un *Pamela*'sının bütün kamusal toplulukça, yani okumayla ilişkisi olan "herkes" tarafından okunmuş olduğu söylenebilir. Sanatçı ve edebiyatçıların, mensubu oldukları kamusal toplulukla bu mahrem ilişkisi aşağı yukarı natüralizmden beri gevşiyor; bununla birlikte "geriye kalan" kamusal topluluk da üreticiler üzerindeki eleştirel gücünü yitiriyor. Modern sanat artık propagandanın örtüsü altında

80 C.E.Swanson, R.D.Jones, "Television Owning and its Correlats", *Journal of Applied Psychology* içinde, Ekim 1951, s.352 vd.

81 Bu yorumu yapan R.Meyersohn, "Social Research in Television", *Mass Culture* içinde, s.347.

yaşıyor: Sanatçıların ve eserlerinin yayımının kabul ve tasvibi ile bunların geniş kamusal topluluk tarafından kabul ve tasvibi arasında sadece tesadüfî bir ilişki var. Burjuva tahsilliler kamusundan kopuşuyla başlayarak ilerleyen yalıtılışını kendisine toplumsal duruşlardan -yanılsamalı- bir özgürleşme olarak açıklayan, kendilerini "serbestçe salınan aydınlar" olarak yorumlayan "aydınlar" işte ancak o zaman ortaya çıkar. Hauser de aydınların çıkışını yaklaşık 19. yüzyıl ortalarına bağlar: "Burjuvazi ancak Devrim üzerindeki zaferinden ve Çartizmin yenilgisinden sonra, iktidarından o denli emin oldu ki, vicdanî çelişkileri, vicdan azapları kalmadı ve eleştiriye de artık ihtiyacı olmadığına inandı. Ama bununla birlikte tahsilli tabaka, özellikle de edebî üretim yapan kısmı, toplumda bir misyonu yerine getirebileceği duygusunu yitirdi. O zamana dek sözcüsü olduğu toplumsal sınıftan kopartılmış ve tahsilsiz tabakalarla artık kendisine ihtiyaç duymayan burjuvazi arasında kalarak tamamen yalıtılmış olduğunu gördü. "Aydınlar" dediğimiz toplumsal yapı, burjuva kökenli eski tahsilli tabakanın içinden bu duyguyla çıktı."[82] Bir yüzyıl sonra ise bu aydınlar toplumsal açıdan tamamen eklemlenmiştir;[83] lümpen proleter bohemliğin içinden çıkan iyi ücretli kültür görevlileri, yönetsel ve bürokratik yönetim tabakalarının takdirine mazhar olacak düzeye çıkmıştır. Geriye, Avangard, bir kurum olarak kalır; bir tarafta üretici ve eleştirel uzmanlar azınlığı, ona ilâveten sanat, edebiyat ve felsefenin yüksek dereceli soyutlama süreçlerine, modernliğin çevresindeki özgül eskimişliklere[84]

---

82 Hauser, *a.g.e.*, Cilt 2, s.379.

83 Bunu sosyologlar örneğinde gösteren: R.König, "Wandlungen in der Stellung der sozialwissenschaftlichen Intelligenz", *Verhandlungen des 14. Deutschen Soziologentages* içinde, Stuttgart 1959, s.53 vd.; genel olarak: Th. Geiger, *Aufgaben und Stellung der Intelligenz in der Gesellschaft*, Stuttgart 1949.

84 Th. W. Adorno, "Das Altern der neuen Musik", *Dissonanzen* içinde, s.102 vd.

ve elbette salt kulis işlerine ve moda şarlatanlığına da ayak uyduran uzmanlaşmış amatörler, diğer tarafta ise kitle iletişim araçlarının büyük kamusal topluluğu arasındaki daimî yabancılaşma bu kuruma tekabül eder.

Edebî kamunun çöküşü kendisini bu görünümde bir kez daha özetler: aklın kamusal kullanımı için yetiştirilmiş tahsilliler tabakasının yankı ve titreşim bulacağı zemin yıkılmıştır; kamusal topluluk, kamusal-olmayan akıl üreten uzmanlardan oluşan azınlıklar ile kamusal alıcı [konumundaki] tüketicilerin oluşturduğu büyük kitle arasında bölünmüştür.[85] Böylelikle aslında bir kamusal topluluğa özgü iletişim biçimi yitirilmiş olmaktadır.

19. Silinen Siluet: Burjuva Kamusunun Yıkılışının Gelişme Çizgileri

Kültürel akıl üreten kamusal topluluktan kültür tüketen kamusal topluluğa giden yolda, bir vakitler edebî kamu olarak siyasal kamudan ayırdedilebilen şey, özgül karakterini yitirdi. Zira kitle iletişim araçlarıyla yayılan "kültür" bir entegrasyon kültürüdür: sadece bilgi ile akıl yürütmeyi, yayıncılık biçimleri ile psikolojik edebiyatın biçimlerini *human interest*'çe belirlenen bir eğlenceye ve "yaşam yardımı"na entegre etmekle kalmaz; aynı zamanda reklamcılığın unsurlarını asimile edecek kadar, hatta bir tür süper slogan (ki böyle bir şey, zaten olmasaydı bile, sırf şu *status quo* [mevcut durum] için *public relations* [halkla ilişkiler] amacıyla icat edilebilirdi) işlevi görecek kadar da esnektir.[86] Kamu oyu, reklamın işlevlerini devralır. Siyasal ve ekonomik tesirler için aracı olarak kullanılabildiği nispette bütünüyle

85 Karş. A.Gehlen, *Bemerkungen zum Thema "Kulturkonsum und Konsumkultur"*, *"Bundes"in Oturum Raporu*, Wuppertal 1955, s.6 vd.

86 H.M.Enzensberger, *Bewusstseins-Industrie*, s.7 vd.

gayrı siyasal olur - ve görünüşe göre özelleşir.[87]

Burjuva kamu modeli kamusal alanın özel alandan kesin biçimde ayrılmasını varsayıyordu. Bu ayrımda, bir kamusal topluluk halinde biraraya gelen özel şahısların oluşturduğu ve devletle toplumun ihtiyaçları arasında aracılık eden kamu oyunun kendisi, özel alana aitti. Kamusal alanın özel alan ile kaynaşması ölçüsünde bu model uygulanabilirliğini yitirir. Zira sosyolojik olarak da hukuksal olarak da Özel ve-

---

87 Karş. W.Thoinmsen, *Zum Problem der Scheinöffentlichkeit, inhaltsanalytisch dargestellt an der Bildzeitung,* Frankfurt 1960, taslak. Bu araştırmaya *Bild* gazetesinin federal baskısının 69 nüshası temel oldu. Bunlar 1953'ün 2., 1956'nın 1. ve 1958'in 2. yarısına 23'er nüsha halinde dağılmışlardı. Bu araştırma, aşırı bir örnek üzerinde, sözü edilen eğilimin ölçeğini verme imkânını tanıyor. Seçilen gazete, *Bild* gazetesi, yayıncılığın klasik türü olan günlük basın içinde gazetenin gündelik bir magazin biçimini aldığı evreyi temsil ettiği için teşhisc bilhassa elverişlidir. Değişimin getirdiği gevşekleşme öyle ilerlemiştir ki, metnin kendisine toplam hacmin yalnızca ortalama %40'ı kalırken hacmin yaklaşık üçte biri başlıklar ve resimlere ayrılıyor; geriye kalan yer reklamlara ait. Metnin toplam hacminin yaklaşık yarısı haberlere, dörtte biri eğlenceye ayrılmış. Spor haberlerinin payı %12, redaksiyonel açıklamaların payı %7; bunlar da akıl yürütmeye falan değil, mektupla danışma, yarışma veya ödül ilanı, anket vb. yoluyla okuyucuyla doğrudan temasa dönük. Haberlerin dörtte birden azıcık fazlası -geniş anlamda- siyasal açıdan önemli sayılabilecek alanlara dair: Politika ("makaleler" dahil) %19 ve aydınlatıcı bilgiler %8. Geri kalan hacim cinayetler, âfetler ve gündelik hayattan haberler (%32), davalar (%13), "cemiyet", film, moda, güzellik yarışmaları (%21), sosyal hizmetler ve lüzumlu açıklamalar (%7) arasında bölünüyor. Bu yazılar da öyle düzenleniyor ki, yarısında metin, diğer yarısında görsel malzeme baskın oluyor. Toplam haber hacminin sadece üçte biri, "nesnel" biçimde malumat veren yazılardan oluşuyor; üçte ikisi ise birtakım kılıklara sokulmuş ve ağırlıkla *human interest*'e uydurulmuş halde. Birinci sayfadaki yazılarda *human interest stories* olarak düzenlenmiş yazıların oranı %72. Böyle olunca, "kamusal açıdan önemli" sayılabilecek her türlü kategoriden haberin (toplumun yaşam sürecindeki konumları itibarıyla münferit bir vaka olmanın ötesinde anlam taşıyan hadiselerle ilgili aktarımlar veya yorumlar) toplam haber hacminin dörtte birinden fazlasını tutmadığını ortaya koyan araştırma sonucu şaşırtıcı olmuyor; bu, bütün haberlerin toplamında üçte birlik bir paya tekabül ediyor. Ön sayfadaki ana yazılarda "kamusal açıdan önemli değil" diye tasnif edilenlerin oranı %73'e çıkıyor; bir *human interest story* biçiminde düzenlenmeleri halinde bile okuru nesnel içerikten uzaklaştırmayan, "kamusal açıdan önemli" sayılabilecek yazılar ise sadece %18. Tablo 6 araştırmanın bütününe bir bakış sunuyor: *a.g.y.,* s.50.

ya Kamusal başlığı altına alınamayacak, yeniden-siyasallaştırılmış bir toplumsal alan ortaya çıkar. Bu ara alanda toplumun devletleştirilmiş sahaları ile devletin toplumsallaştırılmış sahaları, siyasal akıl üreten özel şahısların aracılığı olmaksızın birbirlerinin içine geçerler. Bu görev kamusal topluluğun sırtından başka kurumlar aracılığıyla büyük ölçüde alınır: bir yandan, kollektif olarak örgütlenmiş özel çıkarların dolaysızca siyasal bir suret edinmeye çalıştığı dernekler; diğer yandan kamusal erkin organlarıyla birlikte yetişmiş olan ve bir vakitler araçları oldukları kamu oyunun *üzerine* yerleşen partiler aracılığıyla. Siyasal açıdan önemli iktidar kullanımı ve güçlerin dengelenmesi süreci, doğrudan doğruya özel idareler, dernekler, partiler ve kamu yönetimi arasında cereyan eder; kamusal topluluğun kendisi ise bu iktidar dolaşımına ancak münferit durumlarda ve o zaman da sırf alkış ve onay alma maksadıyla dahil edilir. Özel şahıslar, ücretli veya maaşlı ve çalışma hakkına sahip iseler, kamusal açıdan önemli taleplerini kollektif olarak temsil ettirtmek zorundadırlar. Fakat tüketici ve seçmen konumlarıyla bireysel olarak karşılaştıkları kararlar, kamusal önem kazandıkları ölçüde, ekonomik ve siyasal mercilerin tesiri altına girer. Toplumsal yeniden üretim tüketici kararlarına ve siyasal iktidarın kullanımı özel şahısların seçim tercihlerine bağımlı oldukça, bu kararlara ve tercihlere etki etmekte bir çıkar yatıyor olacaktır - kimi durumda ciroyu artırmak, kimi durumdaysa şu veya bu partiyi resmen büyütmek veya gayriresmi olarak belirli örgütlerin baskısına daha büyük ağırlık kazandırmak için... Gerçi özel kararların verildiği toplumsal hareket alanı, alım gücü, belirli gruplara mensubiyet gibi nesnel etkenler ve genel olarak ve sosyo-ekonomik statü gibi nesnel etkenlerle önceden kayıtlanmıştır. Fakat, mahremiyet alanıyla edebî kamu arasında başlangıçta olan ilişki ne kadar çok tersine dönüp özel alanın içinin yayıncılık tara-

fından oyulmasını mümkün kılarsa, bu hareket alanı içinde kararlara o denli etki edebilir. Böylece kültür tüketimi, ekonomik ve siyasal reklamın da hizmetine girer. Bir zamanlar edebî kamunun siyasal kamuyla ilişkisi, mülk sahibini "insan"la -bu ikisi birbiri içinde erimeksizin- özdeşleştiren o merkezî özdeşleşme açısından adeta kurucu nitelikte idi; bugün ise, plebisitleştirilmiş bir "siyasal" kamunun, tüketim kültürünce siyasal olmaktan çıkarılmış bir kamu tarafından emilmesi eğilimi mevcuttur.

Marx, henüz, mülksüz ve tahsilsiz kitlelerle ilgili, bunların, burjuva kamusuna kabul edilmenin şartlarını yerine getirmeseler de, ekonomik çatışmaları, başarı vaadeden tek çatışma biçimi olan siyasal çatışmaya çevirmek için kamunun kapılarını zorladıkları doğrultusundaki bakış açısını paylaşıyordu. Marx'ın görüşüne göre bu kitleler, kamunun hukuk devleti olarak kurumsallaşmış platformunu onu yıkmak üzere değil, liberal görüntüsünün eskiden olduğu gibi şimdi de vaadettiği şey haline getirmek üzere kullanacaklardı. Gerçekte ise siyasal kamunun mülksüzlerce işgali, devlet ile toplumun kaynaşmasına yol açtı. Bu kaynaşma, kamunun altındaki zemini, ona yeni bir zemin de kazandırmaksızın çekip aldı. Zira kamusal alanla özel alanın entegrasyonu, bir zamanlar devlet ile toplum arasında aracılık yapan kamunun örgütsüzleşmesine tekabül ediyordu. Bu aracılık işlevi, kamusal topluluktan çıkıp, dernekler gibi özel alandan veya partiler gibi kamu alanından zuhur ederek devlet aygıtıyla işbirliği halinde içsel bir iktidar yürüten veya güçler dengesi kuran kurumlara geçti; bu arada bu kurumlar, özerkleştirilmiş kitle iletişim araçları üzerinden, medyatikleştirilmiş kamusal topluluğun onayını veya hiç değilse müsamahasını elde etmeye çabalıyorlar. Aleniyet belirli konumlara bir *good will* [hayırhâhlık] hâlesi sağlamak üzere adeta yukarıdan aşağıya geliştiriliyor. Başlangıçta

aleniyet, kamusal muhakemenin, hem egemenliğin yasama yoluyla temellendirilmesi ile hem de egemenliğin icrasının eleştirel denetimi ile bağıntısını güvenceliyordu. Şimdiyse artık kamusal olmayan oy egemenliği üzerindeki bir egemenliğin tuhaf ikiyanlılığını mümkün kılıyor: kamusal topluluğun yönlendirilmesine hizmet ettiği gibi, aynı oranda kamusal topluluk önünde meşruiyetin sağlanmasına da hizmet ediyor. Eleştirel aleniyet, yönlendirici aleniyet tarafından geri itiliyor.

Aleniyet ilkesiyle birlikte siyasal işlev gören kamu fikrinin ve onun hakiki işlevinin nasıl değişime uğradığı, kamusal tartışma ile yasa normu arasındaki -liberalizm tarafından iddia edilen- bağıntının çözülmesinden ve artık talep de edilmemesinden anlaşılıyor. Yürütme ile yargının da aynı biçimlerde olmasa bile bağlı oldukları liberal yasa normu kavramı, genellik ve hakikat (adalet=doğruluk) saiklerini içeriyordu. Yapısı burjuva kamusunun yapısının aynasıydı; çünkü katı anlamda yasaların genelliği, bir yandan, özel alan olarak toplumun bozulmamış özerkliği, hususi çıkar konumlarının yasama malzemesinden ayıklanmasına ve kural koymayı çıkarlar dengesinin genel şartlarıyla sınırlamaya imkân tanındığı ölçüde güvencelenmiştir ancak. Diğer yandan yasaların "hakikilik" vasfı, ancak, parlamentonun [kişiliğinde] devlet organı konumuna yükseltilmiş bir kamunun, genel çıkar açısından fiilen zorunlu olanın kamusal tartışmayla ortaya çıkarılmasına izin verdiği müddetçe güvencelenmiştir. Burada tam da o genelliğin şekil ve usulünün, burjuva sınıf çıkarının maddî anlamında doğruluk olan "hakikati" güvencelemesi, yasa kavramının çok geçmeden meydana çıkartılan diyalektiğine aittir ve bizzat burjuva kamusunun diyalektiğine dayanır.

Devlet-toplum ayrımı aşıldığına ve devlet, toplum düzenine tedbir alıcı, paylaştırıcı ve yönetici olarak müdahale

ettiğine göre, normun genelliği artık her durumda geçerli bir ilke olamaz.[88] Düzenlemeye muhtaç olgular, şimdi dar anlamda toplumsal, bu nedenle somut, yani belirli şahıs gruplarına ve değişken durumlara bağlı olgulardır da. Bu şartlarda yasalar, kendilerini açıkça tedbir yasaları[89] (tam da genel olmayan norm) olarak sunmadıkları durumlarda bile, çoğu kez ayrıntılı yönetim düzenlemeleri karakterine bürünürler; yasayla tedbir arasındaki fark belirsizleşir. Kısmen, yasama kendini yönetimin selâhiyetlerine derinlemesine müdahale eden somutlaştırmalara mecbur addededer; daha yoğun biçimde, yönetimin selâhiyetleri öylesine genişler ki, onun faaliyeti artık salt yasaların yürütülmesi sayılamaz. Forsthoff, bu iki erk arasındaki klasik ayrımın ve aynı zamanda kaynaşmanın eğilimsel olarak çözüldüğü üç tipik süreci toparlamıştır. Bu durum, ilk olarak, yasa koyucunun bizzat harekete geçip tedbirler almasıyla gerçekleşir; böylece idarenin yetkilerine müdahale eder (tedbir yasaları örneği). Veya [ikinci olarak] yasa koyucunun, işlevlerini idareye devretmesiyle bu sonuç doğar; idare, kararnameler aracılı-

88 Normun "genelliği", burjuva yasa kavramının dar anlamında, umumîlik denen *biçimsel* ölçütle yerine gelmiş olmaz; bu anlamda genellik ancak, muafiyetleri ve imtiyazları dışlayan umumî formülasyon, verili toplumsal koşullarda toplum içindeki bir grubu fiilen de hedeflemediğinde yerine gelir. *Maddî* ölçütlere göre umumî olan yasanın hukukî etkisi seçici olamaz; genel toplumsal düzenin temelleriyle ilgili olması ve böylelikle toplumun *bütün* üyelerini içeren muhtemel şahıslar çevresiyle ilintilenmesi biçiminde, "asli" veya "ilkesel" olmalıdır. Toplumsal ilişkilerin bütününün ilkelerini değil, bütünsel düzen çerçevesi içindeki somut olguları düzenleyen hukuk kuralları, formülasyonları bakımından genel olup olmadıklarına bakılmaksızın, genel değil "özgül"dürler. Burjuva toplumu yalnızca kapitalizmin liberal evresinde, yasamanın eğilim olarak bir genel kurallar sistemiyle kısıtlanması ölçüsünde bir özerk özel alan halinde devletten "ayrılmış"tı; ve sadece bu evrede formülasyonun genelliği gerçek hukuksal etkinin de genelliğini içermek zorundaydı. Karş. F. Neumann, *Der Funktionswandel des Gesetzes im Recht der bürgerlichen Gesellschaft*; benim "Naturrecht und Revolution" adlı makalem, *Theorie und Praxis* içinde, s.52 vd.

89 Kavramsal ayrıma dair -başka kaynaklar yanında- karş. H.Schneider, Über Einzelfallgesetze, *Festschrift für Carl Schmitt* içinde, Berlin 1959, s.197 vd.

ğıyla tamamlayıcı norm koyma yetkisi edinir (yetki yasaları örneği). Veya nihayet, yasa koyucunun, düzenlenmeye muhtaç bir durum karşısında bunu normlaştırmaktan sarf-ı nazar ederek idareyi tamamen serbest bırakmasıyla olur.[90]

Devlet ile toplumun karşılıklı birbirlerinin içine girmesinin, özerkliği sayesinde yasaların genelliğini mümkün kılan bir özel alanın çözülmesine yol açması ölçüsünde, akıl yürüten özel şahısların oluşturduğu görece homojen kamusal topluluğun zemini de sarsıldı. Örgütlü özel çıkarların rekabeti kamuya nüfuz etti. Bir zamanlar, özelleştirilmiş olmalarından dolayı sınıf çıkarı ortak paydasında tarafsızlaştırılmış olan tekil çıkarlar, kamusal tartışmada belirli bir rasyonelliğe ve etkinliğe izin verebilmişlerdi. Şimdi, bunun yerini, rekabet eden çıkarların sergilenmesi aldı. Kamusal muhakemede aranıp bulunan mutabakat [konsensus], kamusal-olmayan yoldan mücadeleyle elde edilen veya basitçe dayatılan uzlaşmaya terkediyor yerini. Bu yolla çıkartılan yasalara, birçok durumda genellik saikini korusalar bile, "hakikilik" artık izafe edilemez; çünkü "hakikatin" kendini kanıtlayacağı yer olan parlamenter kamu da artık yıkılmıştır: "Tartışma, literatürde sık sık ayrıntılı olarak tasvir edildiği gibi, yaratıcı karakterini yitirdi. Parlamento oturumlarında yapılan konuşmalar artık farklı düşünen milletvekillerini ikna etmek için değildir, doğrudan doğruya -en azından siyasal hayata

90 E.Forsthoff, *Lehrbuch des Verwaltungsrechts*, Münih 1955, cilt 1, s.9 vd.; karş. Fr.Neumann, *Der Funktionswandel des Rechtsgesetzes*, s.577. Neumann, Weimar Cumhuriyeti'nde yasama bakımından klasik yasa kavramının münhasır geçerliliğini restore etmeye çalışan Carl Schmitt'in çabasının siyasal işlevini de tahlil eder. Bugün de Carl Schmitt Okulu'nun anayasal düzlemde hukuk devleti kavramının münhasır geçerliliğini restore etme çabaları benzer işleve sahiptir. Karş. örneğin E.Forsthoff, "Begriff und Wesen des sozialen Rechtsstaats", *Veröff. d. Ver. Dt. Staatsrechtslehrer* içinde, sayı 12, Berlin 1954, 15. Tez: "Sosyal devletle hukuk devleti anayasal düzlemde birbirine kaynatılamaz. Sosyal devletin gelişme sahası yasama ve yürütmedir. Sosyal hukuk devleti; bir devletin anayasayı, yasamayı ve yürütmeyi kapsayacak şekilde tipolojisini belirleyen bir nitelemedir. Bir hukuk kavramı değildir."

damgasını vuran temel meselelerde- aktif yurttaşlara dönüktür... Bir vakitler parlamenter toplantılarda olup bitenlerle yaşayan ve onlara kendine mahsus bir parlaklık kazandıran kamu, böylece plebisiter bir karakter kazanır."[91]

Yasa normu kavramının, genellik ve hakikat özelliklerini bile pozitivist bir şekilde terketmesi de, bu fiilî değişimlerle uyumludur. 19. yüzyılın 60'lı yıllarından beri Almanya'da ikili yasa kavramı öğretisi kendini kabul ettirdi. O zamandan beri maddi anlamda yasa, genel kuralların mı, tekil tedbirlerin mi sözkonusu olduğundan bağımsız olarak, bağlayıcı bir şekilde vaz'edilmiş hukuksal önermedir; biçimsel açıdan ise, içeriği ne olursa olsun, parlamenter prosedürden geçerek çıkan her şeye yasa denir.[92] Siyasal işlev gören kamu ile yasaların egemenliği arasında başlangıçta varolan, Kant'ın o kadar açık seçik vurguladığı bağlantı, bu iki yasa kavramı arasındaki boşlukta yitip gidiyor . Yasanın değişen yapısından, aleniyet ilkesinden artık siyasal egemenliğin rasyonelleştirilmesi ödevinin beklenmediği anlaşılıyor. Gerçi medya odaklı hale gelmiş kamusal topluluğa, sonsuzca genişletilmiş bir kamu alanında, kamusal onay amaçlarıyla emsalsiz bir çokyönlülük ve yoğunlukla ihtiyaç duyuluyor; ama aynı zamanda bu topluluk iktidar icrası ve güç dengeleriyle ilgili süreçlere o kadar uzak ki, bu süreçlerin kamusallık ilkesi aracılığıyla rasyonelleştirilmesi artık talep edilmiyor - nerede kaldı ki teminat altına alınabilsin.

---

91 G.Leibholz, "Strukturwandel der modernen Demokratie", *Strukturprobleme der Demokratie* içinde, Karlsruhe 1958, s.94 vd.

92 Karş. Böckenförde, *a.g.e.*, 3.Bölüm, s.210 vd.

ALTINCI BÖLÜM

KAMUSALLIĞIN SİYASAL İŞLEVİNİN DÖNÜŞÜMÜ

20. Yazı Yazan Özel Şahısların Yaptığı Gazetecilikten, Kitle İletişim Araçlarının Kamusal Hizmet Sunumuna - Kamu Oyunun Bir İşlevi Olarak Reklam

Kamusallık ilkesinin işlev değişimi bir alan olarak kamunun yapısının değişmesine dayanır; bu da, onun en mümtaz kurumu olan basının dönüşümünde cisimleşir. Bir yandan, basının ticarîleşmesi ölçüsünde mal dolaşımıyla kamusal topluluğun muaşereti arasındaki eşik düzlenir; özel alan içerisinde kamusallıkla özel alan arasındaki açık sınır silinir. Ama diğer yandan da, kurumlarının bağımsızlığının artık ancak belirli siyasal güvencelerle sağlanabilmesi ölçüsünde, kamusallık münhasıran özel alanın bir parçası olmaktan çıkar.[1]

Özel haberleşme sisteminden doğan ve uzun süre de onun gölgesinde kalan gazetecilik mesleği, önceleri küçük zanaatkâr işletmeleri biçiminde örgütlenmişti. İlk evrede,

1 Bkz. s.97'deki şema.

erken kapitalizmin gelenekselci sınırları içinde mütevazı bir kârı azamileştirme hesabı yapılıyordu; yayıncının girişiminden çıkarı salt ticarîydi. Faaliyeti esasen haber trafiğinin örgütlenmesi ve haberlerin derlenip toplanmasıyla sınırlıydı. - Haber basını kanaat basınına dönüştüğünde ve muharrir gazetecilik haber yazıcılığıyla rekabet eder hale geldiğinde, bu ekonomik etmene yeni ve geniş anlamda siyasal bir etmen daha eklendi. Bu gelişmenin izlediği uzun yolu Bücher bir cümleyle tanımlıyor: "Gazeteler salt haber yayımlayan müesseseler olmaktan çıkıp kamu oyunun taşıyıcıları ve yönlendiricileri, parti politikasının mücadele araçları oldular. Gazete işletmesinin iç örgütlenmesi bakımından bunun sonucu, haber toplama ile haber yayımı arasına yeni bir eklemin girmesiydi: Yazı işleri (redaksiyon). Gazete yayımcısı açısındansa bu gelişmenin anlamı, yeni haberler satan birisi iken, artık bir kamu oyu taciri olmasıydı."[2]

Esas dönüm noktası elbette yazı işlerinin müstakilleşmesiyle gerçekleşmedi: Dönüm noktası, Kıta [Avrupa'sı] "tahsilli gazeteleri"nin, İngiltere'de haftalık ahlâk risaleleri ile siyasal dergilerin çıkmasıyla ve tek tek yazarların, pedagojik amaçla yürüttükleri akıl yürütme faaliyetine yayım yoluyla etkinlik kazandırmak için yeni bir araç olarak süreli basına başvurması idi. Bu ikinci evreye, "muharrir gazetecilik" evresi denmiştir.[3] Şimdi böyle girişimlerin ticarî kâr amacı çoğu kez arka plana düştü; hatta kârlılığın, verimliliğin bütün kurallarına ters düşerek, çok defa, batacağı baştan belli olan işlere girişildi. Pedagojik ve sonraları artarak siyasal itki, denebilir ki kendisini iflâslarla finanse ediyordu. Bu tür gazeteler ve dergiler, İngiltere'de çok defa "mali aristokrasinin ho-

2 K. Bücher, Die Anfaenge des Zeitungswesens, *Die Entstehung der Volkswirtschaft* Cilt 1 içinde, 10. baskı, s.257, Tübingen 1917.

3 D.P.Baumert, *Die Entstehung des deutschen Journalismus*, Münih/Leipzig 1921.

bisi"ydi,[4] kıta Avrupası'nda ise daha sıklıkla münferit tahsilli şahısların ve yazarların girişimiyle doğuyordu.

Başlangıçta bunlar iktisadî riski tek başlarına yükleniyorlardı; kendi imkânlarına göre donanım temin ediyor, çalışanlara para ödüyor ve yayıncı açısından her sayısı birbirini takip eden bir dizi tekil nesne olan dergilerin sahibi oluyorlardı. Ancak zamanla editörler girişimci işlevlerini yayıncıya devrettiler. Bu gelişmeye bakarak, kendini aynı anda hem "editör/nâşir" hem de "müellif" sayan redaktörün karakteristik konumu anlaşılabilir. Yayıncıyla redaktör arasındaki ilişki o zamanlar, 19. yüzyıl dönümünde, bir istihdam ilişkisine dönüşmemişti; çok durumda redaktör kârda pay sahibiydi. Gerçi, özellikle edebî ve siyasal akıl üretme faaliyetinden imtina eden eski tarz gündelik gazetelerde, geleneksel gazete işletmecisi tipolojisi de 19. yüzyıla kadar sürdü: Markus Dumont bile, 1805'de *Kölnische Zeitung*'u devraldığında, müellifliği, editörlüğü, yayıncılığı ve basımcılığı kişiliğinde birleştiriyordu. Fakat yayıncılığa girmiş yazarların çıkardığı dergilerin yarattığı rekabet, böylesi işletmelerin istikrar kazandığı yerlerde, aslî meslek tarzında ve müstakil redaksiyonların kurulması sonucunu doğurdu. Almanya'da Cotta öncü örnek oldu: Posselt'i *Neueste Weltkunde*'nin sorumlu yazı işleri müdürlüğüne getirdi; böylece yayımcılık işlevleriyle iktisadî işlevler "redaktör" ile yayıncı arasında bölünmüş oldu. 19. Yüzyılın ilk yarısında gündelik basında köşe yazısının ortaya çıkması da bu yazı işleri özerkliğiyle bağlantılıdır. Redaktör denetimindeki gazeteciliğin, işletmenin kârlılık kaygısının yayıncılık niyetine, ticaretin zihniyete galebe çalmasına ne kadar az etki ettiğini yine Cotta örneği gösteriyor. Cotta'nın *Allgemeine Zeitung*'u, önemli etkinliğine karşın, onyıllarca sübvansiyona muhtaç bir gazete olarak

4 U. de Volder, *Soziologie der Zeitung*, Stuttgart 1959, s.22.

kaldı. Kamusallığın siyasal işlev gören bir alan olarak kendini gösterdiği bir evrede, yayıncılık alanında istikrara kavuşmuş gazete işletmeleri de, genelde bir kamusal topluluk oluşturan özel şahısların iletişimi açısından karakteristik olan türden bir özgürlüğü yazı işlerine tanıdılar.

Yayıncılar basına ticarî bir zemin sağladılar, mamafih basın faaliyetinin kendisini ticarîleştirmediler. Kamusal topluluğun akıl üretimiyle gelişen ve böylece oluşan tartışmaya katkısı sadece onu uzatmak olan basın, tamamen bizzat bu topluluğun bir kurumu olmayı sürdürdü: aracı ve güçlendirici olarak etkili, salt haber taşıma organı olmaktan çıkmış ve henüz tüketici kültürünün aracı da olmamış bir kurum. En küçük siyasal ittifakların ve birliklerin bile gazetelerinin yerden biter gibi bittiği devrim zamanlarında, örneğin 1789 yılı Paris'inde, bu basın tipolojisinin nümuneleri görülebilir. 1848 Paris'inde bile azıcık temayüz eden her siyasetçi kulübünü, iki siyasetçiden biri dergisini kuruyordu; sırf Şubat-Mart arasında 450 kulüp ve 200 dergi kurulmuştu![5] Siyasal akıl üreten bir basının varoluşu sorunsallaştığında, mütemadiyen kendi kendini konu etmeye mecbur olur: siyasal işlev gören kamusallığın kalıcı biçimde yasallaşmasına kadar, bir siyasal gazete çıkartmak ve onu savunup tutundurmak, kamu oyunun özgür bir hareket alanına kavuşması mücadelesinde, yani bir ilke olarak kamusallık için yürütülen mücadelede tavır almakla eşanlamlıydı. Kuşkusuz eski tarz gazeteler de merhametsiz bir sansüre tabi olmuşlardı; fakat bu kısıtlamalara karşı gösterilen direniş, gazete sadece haber alışverişine aracılık ettiği müddetçe, asla kendi sütunlarına yansıtılamazdı. Hükümdarlık devletinin nizamnameleri basını, bütün diğerleri gibi polis talimatlarına ve yasaklarına tabi olan basit bir ticarî işletme derekesine dü-

5 Groth, *a.g.y.*, Cilt 4, s.8 vd.

şürüyordu. Kanaat yayınlayan basın ise, tartışan kamusal topluluğun bir kurumu olarak, birincil düzeyde onun eleştirel işlevini savunmakla meşguldür; dolayısıyla işletme sermayesi ikincildir ve şayet bir sermaye yatırma saiki varsa, salt kâr amaçlıdır.

Ancak burjuva hukuk devletinin kurulması ve siyasal işlev gören bir kamusallığın yasalaşmasıyladır ki, akıl üreten basın kanaat baskısından kurtulur; artık polemiksel konumunu bırakabilir ve her ticarî işletme gibi kazanç imkânlarını dikkate alabilir. İngiltere, Fransa ve ABD'de kanaat yayınlayan basından ticarî basına doğru bir gelişme yolu, 19. yüzyılın otuzlu yıllarında aşağı yukarı aynı sıralarda açılmıştır. İlan işi, malî hesaplar için yeni bir temel sağlar: Yayıncı, fiyatların epey düşürülmesi ve alıcı sayısının birkaç katına çıkması nispetinde, gazete hacminin daha büyük bir kısmını ilanlara satacağını hesap edebilecektir. Bücher'in şu ünlü tanımı; "gazetenin bir ticarî girişim karakteri kazandığı, işletmenin mal olarak ilan sayfaları ürettiği ve bu malın da rayicini gazetenin yazı işleri bölümüyle bulduğu", gelişmenin bu üçüncü evresine uyar. Modern bir ticarî basını oluşturmaya dönük bu ilk denemeler, gazeteye özel girişim karakterini kesin olarak geri kazandırdı. Bu kez elbette, eski yayıncıların zenaat işletmelerinin yerinde, üst düzeyde kapitalistleşmiş büyük işletmeler vardı. Daha yüzyılın ortasına gelindiğinde, bir dizi gazete işletmesi anonim şirket olarak örgütlenmişti.[6]

Birincil saikleri siyasal nitelikli olan bir gündelik basın ortamında, tek tek işletmelerin kendilerini salt ticarî bir temele uyarlamaları başlangıçta sadece kazanç getirici bir yatırımı ifade ediyorduysa da, çok geçmeden bütün editörler

6 1848 Almanya'sında *Nationalzeitung, Kreuzzeitung* ve *Neue Rheinische Zeitung* böyleydi. Karş. Fr. Lenz, *Werden und Wesen der öffentlichen Meinung*, Münih 1956, s.157.

için bir zorunluluk haline geldi. Zira teknik ve örgütsel aygıtın büyütülüp yetkinleştirilmesi; sermaye temelinin geliştirilmesini, ticarî riskin büyümesini ve işletme politikasının zaruri olarak işletme ekonomisinin ölçütlerine tabi kılınmasını gerektiriyordu. Daha 1814'de *Times,* dörtbuçuk yüzyıl sonra Gutenberg'in tahta baskı makinesinin yerini alan rotatifle basılıyordu. Ardından bir insan ömrü kadar bir süre içinde telgrafın icadı, bütün haber şebekesinin örgütlenmesinde devrime yol açtı.[7] - Ama sadece gazete işletmesinin özel ticarî çıkarları ağırlık kazanmakla kalmadı; gazete, bir kapitalist işletme olma doğrultusunda gelişme gösterdikçe, ona nüfuz etmeye çalışan, işletme bünyesine yabancı çıkarların etki alanına girdi. 19. Yüzyılın ikinci yarısında büyük günlük gazetelerin tarihi, basının ticarîleşmesi ölçüsünde yönlendirilebilir hale geldiğini kanıtlar. Yazı işleri bölümünün sürümünün ilanlar bölümünün sürümüyle karşılıklı et-

7 Daha da önce, borsanın gerekleri, özellikle sanayi sermayesinin hisse senedi ihracının hızla büyümesi karşısında, 1830-1840 arasında eski haberleşme şirketlerini ele geçiren Parisli Charles Havas'ı güvercin postası kurmaya sevketmişti: özellikle Londra Borsası'nın haberlerini bankalara, firmalara ve gazetelere iletiyordu. 1849'da ilk kez telgraf hattından yararlanma imkânına sahip oldu. Aynı sıralarda Berlin'deki *Nationalzeitung*'un işletme müdürü Bernhard Wolff, telgraf haberlerini abonelik yoluyla satarak, gazetesinin telgraf masraflarını düşürme yollarını arıyordu. Böylelikle Havas Ajansından sonra Wolff Telgraf Bürosu da kurulmuş oldu. Bunları 1857'de Londra'da kurulan Reuters Ltd. izledi. Kuruluşlarında özel ticarî girişim olarak örgütlenmiş bu üç işletme, yarım yüzyıl boyunca Avrupa piyasasına hakim oldular. Başlangıçta sırf iktisadî haberler verirlerken, çok geçmeden siyasal haberler de sundular (karş. E.Dovifat, *Zeitungslehre,* Berlin 1955, Cilt 1, s.62 vd.). Ajansların sadece büyük çaplı sermaye ihtiyacı değil, borsayla ilgili olanlara sundukları hizmetin cazibesi de, kısa bir süre sonra telgraf bürolarının en önemli bankalarla birleşmesini getirdi. Wolff Bleichröder und Delbrück, Schickler ve Ortaklarıyla; Havas Credit Lyonnais'le ve Reuters, Union Bank of Scotland ve London and Provincial Bank'le birleşti. Böylece önemli haberlere belirli bir süre önce erişen veya kendileri kamu oyuna içerden haber sızdıranlar, icabında spekülasyon ortamında avantajlı bir konumu güvenceleınış oluyorlardı. Ajansların gayrıresmi olarak hükümetleriyle içiçe geçmelerinin de aynı oranda önemli olduğu anlaşıldı; böylece kimi vakalarda propaganda amacıyla kullanılabileceklerdi.

kileşime girmesinden itibaren, o zamana kadar bir kamusal topluluk oluşturan özel şahısların kurumu olan basın, kamusal topluluğun belirli mensuplarının özel şahıslar sıfatıyla sahip olduğu bir kuruma dönüşür - yani, imtiyazlı özel çıkarların kamuyu istilâsına açılan kapı olur.

Yayıneviyle yazı işleri arasındaki ilişki de buna uygun olarak değişti. Yazı işleri faaliyeti, teknik yönden ilerlemiş haber iletiminin baskısı altında zaten edebî bir faaliyet olmaktan çıkıp "gazetecilik" olarak uzmanlaşmıştı:[8] Malzeme seçimi, köşe yazısından daha önemli hale gelir; haberlerin işlenmesi ve değerlendirilmesi, düzeltilip basına hazır hale getirilmesi, bir "çizgi"nin etkili bir yazarlıkla izlenmesinden daha acil olur. Özellikle 19. yüzyılın yetmişli yıllarından itibaren, gazeteye adını sanını, artık öncelikle seçkin yazarların değil, yetenekli editörlerin vermesi eğilimi iyice belirgin hale gelir. Yayınevi, redaktörleri, bir ticarî işletmenin özel çıkarları doğrultusunda talimatlara bağlı olarak çalışacakları beklentisiyle göreve getirir.[9]

Redaktörün yayıncılık faaliyetindeki özerkliği, ayrıca piyasa yasalarına boyun eğmeyen, birincil olarak siyasal amaçlara hizmet eden -bu bakımdan düşünce üreten dergilerdeki muharrir gazeteciliğe yakın olan- türden basında da ciddi biçimde kısıtlanır. Gerçi, ilkin İngiltere ve Fransa'da olmak üzere parlamento fraksiyonları ve partiler kurulduk-

8 Karş. Groth, *a.g.y.*, Cilt 4, s.14 vd.

9 O dönemin Berlin gazete piyasası hakkında, redaktörün yayıncı karşısındaki konumunun zayıflamasına açıkça dikkat çeken anlatımlar vardır. "Artık gazetenin karakterini belirleyen, redaktör değildir; eskiden yayıncıyla hergün sıkı ilişki içinde olan ve görüş alışverişinde bulunan, şef redaktör denen şahıs bile değildir. Onun yerini, gerek sürüm gerek genel propaganda amaçları gerekse ilan yönünden, olup biten herşeyi ticarî bakış açısıyla gören yayınevi yöneticisi ya da yayınevi müdürü almıştır. Yayınevi temsilcisi, konferanslarda söz sahibidir, yayınlanan nüshaları eleştirir, yeni sayılar için direktifler verir." (Karl Mischke, "Der Berliner Zeitungsmarkt", *Das Buchgewerbe in der Reichshauptstadt* içinde, Berlin 1914, s.129)

tan sonra da, siyasal basın daha bir süre bireyci üslubunu sürdürdü. Daha yüzyılın ortasında, Almanya'da Temmuz Devriminden sonra Wirth'in *Deutscher Tribüne*'siyle su yüzüne çıkmış olduğu gibi bir parti basını tipolojisi hüküm sürmüştü. Bu yayıncılar hiçbir partiye ve fraksiyona bağlı değildi; bizzat kendileri, gazeteleri etrafına parlamenter bir maiyet yığan siyasetçilerdi. Yine de, siyasal örgütlerce denetlenen, partiye bağlı basının başlangıcı yüzyılın ilk yarısına kadar uzanır - hiç değilse İngiltere ve Fransa'da. Almanya'da bu tür basın ancak altmışlı yıllarda gelişmiştir - önce muhafazakâr, sonra sosyaldemokrat cenahta.[10] Yayınevi yöneticisi yerine bir denetleme kuruluna tabi olan redaktör, burada da, talimatlara bağlı bir memurdur.

Basının yapısal dönüşümünün işletme sosyolojisiyle ilgili veçheleri, elbette burada da kendini dayatan genel yoğunlaşma ve merkezileşme eğilimlerinden kopartılamaz. Yüzyılın son çeyreğinde ilk büyük gazete holdingleri oluşmuştur: ABD'de Hearst, İngiltere'de Northclyffe, Almanya'da Ullstein ve Mosse. Bu gelişme, tabii düzensiz olarak, yüzyılımızda da sürmüştür.[11] Haber trafiği araçlarındaki teknik gelişme (telgraf ve telefondan sonra telsiz telgraf ve telefon, radyo), basının örgütsel birleşmesini ve ekonomik yoğunlaşmasını hızlandırmış, hatta kısmen mümkün hale getirmiştir. Haber servislerinin tekel biçiminde örgütlenmiş ajans-

10 Groth, *a.g.y.*, Cilt 2, s.335 vd.

11 ABD ve Büyük Britanya'daki mevcut duruma dair, Basın Özgürlüğü Komisyonu'nun (*A free and responsible Press*, Chicago 1947; karş. ayrıca R.B.Nixon, "Concentration and Absenteeism in Daily Newspaper Ownership", Berelson ve Janowitz, *Public Opinion and Communication* içinde, Glencoe 1950, s.193 vd.) ve Kraliyet Basın Komisyonu'nun araştırmaları (Ross Raporu denilen çalışma, Londra 1949) öğreticidir; Fransa ve Almanya için benzer tahlillerden yoksunuz; ama genelde koşullar temel olarak Anglosaksonlarınkinden farklı olmamalıdır (1932'de İmparatorluk Almanya'sında 2483 günlük gazete vardı, 1956'da Federal Almanya'da ise 1479. Karş. *Die deutsche Presse* 1956 el kitabı, Institut für Publizistik der Freien Universität, Berlin 1956, s.30).

larca birleştirilmesini,[12] küçük gazetelerin yazıişlerinin, sayfa kalıpları gönderilmesi ve ilâve üretimi yoluyla standartlaştırılması izledi. İlkin Anglosakson ülkelerinde 1870 ile 1880 arasında matris kullanıldı; yüzyıl dönümünde matris kullanımı kıta Avrupası'na da yayıldı. Teknolojik birleşmeye, çoğunlukla, gazete halkaları veya zincirleri oluşumuyla örgütsel birleşme refakat etti. Özellikle kırsal bölgelerdeki taşra gazeteleri bu yolla ekonomik açıdan da yörelerindeki şehir gazetelerine bağımlı hale gelerek, yerel ve yardımcı yazıişleri olarak bunlara eklemlendiler.[13]

Buna rağmen gazete endüstrisinde ekonomik yoğunlaşma ve teknolojik-örgütsel koordinasyon derecesi, 20. Yüzyılın yeni medyalarına (radyo, film ve televizyon) göre düşük görünüyor. Evet, sermaye ihtiyacı o kadar büyük çaplı ve yayımcılığın sağladığı güç o kadar tehditkâr görünüyordu ki, kimi ülkelerde bu yeni medyaların tesisi başlangıçtan itibaren devlet yönetimi altında gerçekleşti veya devlet denetimine alındı. Basının ve ilk dönem medyalarının gelişmesini bundan daha çarpıcı biçimde karakterize eden bir şey yoktur: bu önlemlerle, özel şahısların oluşturduğu bir kamuya ait özel kurumlar kamusal kuruluşlara dönüşmüştür. Devletin toplumsal güçlerin etkisi altına girmiş bir kamusallığın kudret kazanmasına bu tepkisi, daha ilk telgraf bürolarının tarihine bakılarak incelenebilir. Hükümetler bu ajansları ön-

12 Havas, Reuter, Wolff ve Associated Press, çok geçmeden, dünyayı dört çıkar bölgesine ayıran ve millî sınırlar dahilinde bu ajanslardan sadece birine diğer ajansların haberlerinin de dağıtım imtiyazını tanıyan bir uluslararası kartel oluşturdular.

13 1956'da Federal Almanya'da 1479 günlük gazete vardı. Bunların, toplam tirajın % 28'ine ulaşan yaklaşık yarısı, 62 zincir halinde örgütlenmişti. 693 ana gazetenin yerel ve yan nüshaları toplam tirajın % 53'üne ulaşırken; herbiri 10'dan fazla yerel nüshası olan merkezî gazetelerin % 2.3'ü, toplam tirajın % 16'sını tutturuyordu. 1954'de ne bir ana gazeteye ne de bir gazete zincirine bağlı olan gazete sayısı sadece 225'di. Karş.: *Die deutsche Presse* 1956 elkitabı, s.30 vd.

ce dolaylı olarak kendilerine bağımlı kıldılar ve ticarî niteliklerini kaldırmayıp kulanarak onlara yarıresmi bir statü verdiler. Bu arada Reuters Ltd. Birleşik Britanya Basın Kurumunun malı haline geldi; mamâfih statü değişiklikleri için gerekli olan Yüksek Mahkeme onayı, bu kuruluşa belirli bir kamusal karakter kazandırıyor. İkinci Dünya Savaşı'nda Agence Havas'dan doğan Agence France Press, genel müdürü hükümetçe atanan bir devlet teşebbüsüdür. Deutsche Presseagentur, her biri ana sermayesinin en fazla yüzde birine sahip bulunan gazete yayıncılarınca yürütülen sınırlı sorumlu bir şirkettir; ama devlet denetimine tabi radyo kuruluşları % 10'dan fazla hisseye sahiptir.[14] Gerçi gazete ve film endüstrisi esas itibarıyla özel tasarrufa bırakılmıştı.[15] Fakat yine de, basının yoğunlaşma eğilimine ilişkin tecrübeler, radyoda ve televizyonda "doğal tekellerin" -ABD'de olduğu gibi- özel teşebbüs biçiminde gelişmesini engellemek için yeterli bir bahane oldu. İngiltere, Fransa ve Almanya'da bu yeni medyalar resmî ve yarıresmî kuruluşlar olarak örgütlendiler, aksi halde yayımcılık işlevleri özel kapitalist işlevlerine karşı yeterince korunamamış olacaktı.[16]

Böylelikle yayımcılık kuruluşlarının başlangıçtaki temeli, en azından bu en ileri alanlarda, neredeyse tersine dönüyor: liberal kamu modeline göre, akıl yürüten kamusal topluluğun kurumları devlet erkinin müdahalelerine karşı, özel ellerde bulunmalarıyla güvencelenmişlerdi. Ancak ticarîleşmeleri ve ekonomik, teknolojik ve örgütsel yoğunlaşmaları ölçüsünde son yüzyıl içinde toplumsal güç komplekslerine dönüştüler. Öyle ki, tam da özel ellerde kalmaları, yayımcı-

14 Dovifat, *a.g.y.*, Cilt 1, s.69 vd.

15 Muhtelif özdenetim örgütleri, zevke bağlı sansür mülahazalarının ötesinde, kamu yararı doğrultusunda merkezi bir gözetim mercii oluşturmamışlardır.

16 Federal Almanya'da bu gelişme yakınlarda Anayasa Mahkemesi'nin "televizyon kararı" denen kararıyla onaylanmıştır.

lığın eleştirel işlevlerini pekçok yönden tehdit eder hale geldi. Liberal devrin basınına kıyasla kitle iletişim araçları, bir yandan çok daha büyük bir menzile ve etkililiğe ulaştılar - bununla, kamusal alanın kendisi de genişledi. Diğer yandan bu alandan gittikçe daha fazla taşarak meta dolaşımının bir vakitler özel olan alanına geri alındılar. Yayımcı olarak etkinlikleri büyüdükçe, kâh bireysel kâh kollektif belirli özel çıkarların baskısına açıldılar. Basın evvelce bir kamusal topluluk olarak biraraya gelen özel şahısların akıl yürütme faaliyetini salt aktarabilip güçlendirebilirken, şimdi bu faaliyet tersine kitle iletişim araçlarınca belirleniyor. Yazı yazan özel şahısların yaptığı gazeteciliğin kitle iletişim araçlarının kamusal hizmet faaliyetine dönüştüğü yolda, kamusal alan, bir kamusal topluluk olarak özel şahısların çıkarları açısından artık asla *eo ipso* temsilî nitelik taşımasalar da imtiyazlı bir temsil olanağı bulan özel çıkarların akını altında değişime uğruyor. Kamusallıkla özel alanın ayrılması, zımnen, özel çıkarlar arası rekabetin esas itibarıyla piyasanın belirleyiciliğine bırakılmasını ve kanaatler arasındaki kamusal münakaşanın dışında tutulmasını içeriyordu. Fakat kamusallığın ticarî tanıtım için kullanılması ölçüsünde, özel mülkiyet sahibi olarak özel şahıslar kamusal topluluk olarak özel şahıslara dolaysız etkide bulunuyorlar. Bu sırada elbette basının ticarîleşmesi, kamu oyunun bir reklam aracına dönüşmesine karşılık geliyor; fakat bu sürecin kendisi de, ticarî reklamın, aslen ekonomik ilintilerden doğmuş olan ihtiyaçları tarafından hızlandırılıyor.

Kamusallığın reklam yayınlarının istilasına uğraması, her ne kadar eski tarz ticarî reklamlar onunla yaklaşık aynı zamanlarda ortaya çıkmışsa da, piyasa ilişkilerinin liberalleşmesiyle açıklanamaz. Bilimsel yönlendirmeli, emsalsiz ölçüde büyük bir *marketing* [pazarlama] mesaisi, ancak piyasaya yönelik oligopolist kısıtlamalar nispetinde zaruri hale

geldi. Bilhassa büyük sanayi işletmesinde teknik ve malî azami yarar ölçüleri arasında, tekelci rekabet denilen eğilimi güçlendiren bir çatışma su yüzüne çıkar. Zira teknik teçhizatın kitlesel üretime uyarlandığı ilişkide, üretim süreci esnekliğini kaybeder - "çıktı artık daha fazla çeşitlendirilemez...; çıktı artık birleştirilmiş makine sürecinin kapasitesi tarafından dikte edilir."[17] Bu nedenle, olabildiğince istikrarlı bir piyasayı ve pazar payını güvenceleyen uzun vadeli bir sürüm stratejisine ihtiyaç vardır. Fiyatlar üzerinden doğrudan doğruya yürütülen rekabet, yerini, firmaların kendi özgül müşteri piyasalarını oluşturdukları dolaylı bir rekabete bırakır. Piyasanın şeffaflığını yitirmesi, mutat olarak reklamın genişlemesinin saiki sayılır[18] ama önemli ölçüde onun neticesidir de: Reklam üzerinden yürüyen rekabetin fiyat rekabetinin yerini alması, değişim değerlerinin belirlenmesine psikolojik reklam yönlendirmesi de katıldığı ölçüde aralarında ekonomik rasyonaliteye göre kıyas yapmanın iyice zorlaştığı markalı mallarla dolan, işletmelere mahsus piyasaların çapraşık bir şekilde çeşitlenmesi sonucunu doğurur. Bir yanda kapitalist büyük işletmelerin oluşumu eğilimi ve piyasaya yönelik oligopolist kısıtlama ile diğer yanda kitle iletişim araçlarının teşkil ettiği entegrasyon kültürünün içine işleyen reklam -kelimenin tam anlamıyla *soap opera*- arasında, şeffaf bir bağıntı vardır.[19]

İlk kez 1820'de Fransa'da "reklam" olarak tanımlanmış olan[20] ticarî reklam, bugün piyasa iktisadının göze çarpan

17 Dobb, *a.g.e.*, s.360.

18 Yeni tavırlara bakılırsa, reklam sanayii bile, reklamın piyasanın şeffaflığına katkıda bulunduğu doğrultusundaki beylik ideolojiden uzaklaşmaktadır, karş. Reklam Sanayii Merkez Konseyi'nin 1962 Yıllık Raporu, Godesberg 1963, s.13.

19 Galbraith, *American Capitalism*, s.46.

20 H.Wuttke, *Die Reklame, Die deutschen Zeitschriften und die Entstehung der öffentlichen Meinung*, Leipzig 1875, s.18 vd.

bir mütemmim cüzü [tamamlayıcı parçası] olarak doğallaşmış olmakla beraber, yüksek kapitalizmin bir tezahürüdür; evet, kayda değer bir ölçeğe de ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında sanayi kapitalizminin yoğunlaşma süreçleri içinde ulaşmıştır: "19. yüzyılın sonlarına dek, saygın müesseselerde basit ticarî ilanlardan bile rahatsızlık duyulur; ticarî reklamlar görgüsüzlük sayılırdı."[21] 18. Yüzyılda ilan gazetelerinde veya entelektüel gazetelerde ticarî reklamların kapladığı yer aşağı yukarı yirmide birden ibaretti; bunların da tamamına yakını, olağan ticarî dolaşımın dışındaki ilginç orjinal şeylerle ilgiliydi. Piyasa hâlâ *face to face* [yüz yüze] ilişkilerle düzenleniyordu; rekabet büyük ölçüde kulaktan kulağa propagandaya bel bağlıyordu.

Geçen yüzyılın ortalarında ticarî reklam temelinde ilan kuruluşları ortaya çıktı; Almanya'da ilkini Ferdinand Hansenstein 1855'de kurdu. Basınla işbirliğinin sıkılaşması sonucunda, birçok durumda, büyük reklam ajansları gazete sayfalarında geniş ilan hacimlerine abone oldular ve böylece basının önemli bir kısmını denetler hale geldiler. Bugün Federal Almanya'da 2000'den fazla firma, yöntemleri dünya iktisadî bunalımından beri ekonomik, sosyolojik ve psikolojik piyasa araştırmalarının halihazır durumuna göre bilimsel olarak mükemmelleştirilen reklam sektöründe çalışıyor.[22] Beri yandan, bu gibi ajanslar üzerinden gerçekleştirilen reklam harcamaları, bu tür harcamaların millî ekonomide kapladığı toplam tutarın ancak üçte biri kadardır. Geri kalan üçte ikilik kısım, işletmeler tarafından çoğunlukla doğrudan doğruya dış reklama yatırılıyor; her büyük işletme bu amaçla reklam bölümleri kurmuş bulunuyor. Federal Almanya'da reklam harcamalarının millî ekonomideki

21 W.Sombart, *Die Bourgeois*, s.204.

22 G.Töpfer, Mittler der Werbung, "Die deutsche Werbewirtschaft", *Der Volkswirt* içinde, 1952, sayı 55, Ek, s.40 vd.

toplam tutarı 1956 yılı için yaklaşık 3 milyar DM olarak tahmin ediliyor, bu da bütün özel harcamaların yaklaşık % 3'üdür.[23] Bu harcamalar, önceki yıl, gayrısafi millî hâsılada % 1.3'lük orana erişmişti; İngiltere ve ABD'de ise aynı oranlar % 1.9 ve % 2.3'dür.[24] Reklam ajanslarının faaliyeti, eskiden olduğu gibi, öncelikle gazeteler ve dergilerde, elbette yeni medyaların genişlettiği ilan pratiğiyle sınırlıdır. Tabii televizyon reklamcılığı, bu iletişim aracının yaygınlaşması ölçüsünde ve örgütsel yapılanmayla orantılı olarak hâkim etkiye sahip oluyor. 1957'de Federal Almanya'da düzenli gazete okurlarının en az yarısı ticarî reklamları da okuyordu, radyo dinleyicilerinin % 65'i reklamları dinliyordu, hatta bunların neredeyse üçte biri radyoda reklamları hergün dinlediğini söylüyordu.[25] Genel olarak kitle iletişim araçları, üst sosyal tabakalara, görece düşük tabakalara nazaran daha fazla ulaşırken, burada bu nispet tersine dönüyor: Reklam yayınları ve programları görece düşük statülü gruplara, üst statüdekilere göre daha büyük ölçekte ve daha yoğun ulaşıyor. Eskiden üst tabakalara ait olan malların toplumsallaşması, tüketim tarzlarını en azından simgesel olarak yukarıdakilere uyarlayan alt tabakalarda daha büyük ilgiyle karşılanıyor.

Reklam ekonomisi, bu arada sadece mevcut yayın organlarına elkoymakla kalmaz, kendi gazetelerini ve dergilerini de yaratır. Genellikle pek masraftan kaçınılmadan resimli broşürler halinde hazırlanan geleneksel firma kataloglarından, 1955'de Federal Almanya'da her beş haneden birinde en az bir nüsha mevcuttu.[26] Bunların yanında kendine özgü

---

23 Fr. Greiser, *Die Kosten der Werbung*, s.82 vd.

24 1880 ile 1948 arasında ABD'de şahıs başına reklam harcamaları yedi katına çıktı. Karş. Schramm, *a.g.y.*, s.548.

25 DIVO, s.156.

26 *Jahrbuch der öffentlichen Meinung*, 1957, s.53.

bir yayın cinsi de doğdu; müessese ve müşteri dergilerinin sayısı, aynı zaman diliminde Batı Alman yayın piyasasındaki toplam dergi neşriyatının neredeyse yarısını oluşturuyordu. Bu dergiler toplam dergi tirajının dörtte birini aşan bir tiraja ulaştılar; bu, bütün magazin dergileri toplamını iki kattan fazla aşan bir genişlemeydi.[27] Bütün bunlara bir de, bizzat bu eğlence biçiminin -üstelik sadece dergiler dolayımıyla da değil- ve kitle iletişim araçları programlarının -ticarî olmayan kısımlarıyla da- tüketici davranışını tahrik edip belirli kalıplara oturttuğunu eklemek gerekir. David Riesman, kitle eğlence araçlarının özünü, çocuklukta başlayan ve yetişkine aralıksız refakat eden tüketici eğitimi işlevlerinde görüyor: "bugün her çocuğun müstakbel mesleği, eğitilmiş bir tüketici olmaktır."[28] Kitlesel yaygınlığa ulaşmış entegrasyon kültürü muhatap aldığı kamusal topluluğu per se tüketim malları üzerinden bir fikir alışverişine yöneltir ve durmak bilmeyen tüketim antrenmanının o yumuşak zorlamasına tabi kılar.

Gerçi reklam yayınlarının kamu alanını işgali, ekonomik açıdan zorunlu hale gelmişti; ama bu işgalin, kamu alanında nitelik değişimine yolaçması gerekmezdi. Geçtiğimiz yüzyılın ikinci üçte birlik kısmından itibaren günlük gazetelerin yazılışleri bölümlerinden bir duyuru ve ilan bölümü koparmaya başlamaları gibi; yayıncılık işlevlerinin, bir kamusal topluluk oluşturan özel şahısların kamusal düşünce üretimi ile bireysel veya kollektif özel çıkarların kamusal temsili arasında bölünmesi de, kamuyu özüne dokunmadan bırakabilirdi. Ne var ki, siyasal kamudan aynı ölçüde yalıtılmış böyle bir ekonomik kamunun, kendi menşeine

27 *Die deutsche Presse* elkitabı, s.47. Bu dergi tipiyle ilgili karş. H.J.F. Kropff'un tahlili, "Synthese von Journalismus, industrieller Publizität und Public Relations", *Publizistik*, 5. Cilt içinde, s.491 vd.

28 Riesman, *Die einsame Masse*, s.136.

sahip bir reklam kamusunun inşası, gerçekleşmedi; aksine, imtiyazlı özel çıkarların yayın yoluyla temsili, başından itibaren siyasal çıkarlarla karışmıştı. Çünkü o sıralarda, mal sahiplerinin kendi aralarındaki yatay çıkar rekabeti reklam aracılığıyla kamuya nüfuz ederken, rekabetçi kapitalizmin zemini bizzat partiler arası çatışmaya bulaşmış, sınıflar arasındaki dikey çıkar rekabeti kamunun hudutlarından içeri girmişti. Sınıf çatışmasının az veya çok açıkta cereyan ettiği bir evrede, önceki yüzyılın ortalarında, kamunun kendisi *two nations* [iki millet] zıdlığıyla yarılmıştı - böylece özel çıkarların kamusal sunumu *eo ipso* siyasal bir değer kazandı. Büyük çaplı ticarî reklam, böyle bir kamuda neredeyse her zaman salt ticarî reklam olmaktan öte bir nitelik edinir. Ticarî reklamların; gazetelerin, dergilerin ve ticarî temelde çalıştıkları ölçüde yeni medyaların işletme hesaplarında per se en önemli etken olmaları bile, başlıbaşına bunun için yeterliydi. Mamâfih ekonomik reklam, kendi siyasal karakterinin bilincine ancak *public relations* [halkla ilişkiler] *pratiğiyle* ulaştı.

Bu pratik, bizzat terimin kendisi gibi,[29] ABD kökenlidir. Başlangıcı, *big business*'in ve özellikle o zamanlar belirli sosyal reformların hedef aldığı Standard Oil Company ile Pennsylvania Rail Road'ın savunusu için "politika belirleme düzeyinde kamu oyu teknikleri" geliştiren Ivy Lee'ye kadar uzatılır.[30] İki dünya savaşı arasında büyük işletmelerin bazıları, stratejilerini public relations bakış açısına da uydurmaya başladılar. ABD'de özellikle 1940'ta savaşın başlamasından sonra oluşan millî mutabakat ikliminde, bu politikanın gayet yararlı olduğu görüldü. Bu yeni tekniklerin yaygınlaşması, Avrupa'da da, ancak savaşın bitiminden sonra oldu.

29 E.L.Bernays, *Crystallising Public Opinion*, New York 1923; ayrıca karş. St. Kelley, *Professional Public Relations and Political Power*; Baltimore 1956.

30 P.S.Steinberg, *a.g.y.*, s.16 vd.

Bunlar Batı'nın gelişmiş ülkelerinde son on yılda kamu üzerinde hâkimiyetlerini kurdular; ve kamunun tahlili açısından anahtar bir görüngü haline geldiler.[31] "Kanaat idaresi"[32]* reklamdan, kamusallığı açıkça siyasal kamu olarak hedef almasıyla ayrılır. Özel reklamlar, tüketici olmaları sözkonusu olduğu ölçüde, başka özel şahısları muhatap alır; *public relations*'ın adresi ise "kamu oyu"dur, doğrudan doğruya tüketiciler olarak değil kamusal topluluk olarak özel şahıslardır. Gönderen, kamu yararı peşindeki birisi rolüne girerek ticarî maksadını gizler. Tüketicinin etki altına alınması, özel şahısların oluşturduğu, düşünce üreten kamusal topluluğun klasik biçiminin çağrışımlarını yokederek o kamusal varlığın meşrulaştırıcılığını istismar eder; kamusallığın iktibas edilen işlevleri, örgütlü özel çıkarlar arasındaki rekabete eklemlenir.

Reklam, genel olarak ilan aracıyla sınırlıydı. Buna karşılık kanaat idaresi, "promosyon" ve "işletmecilik" araçlarıyla reklamın ötesine geçer; planlı olarak yenilikler yaratmak veya ilgi uyandıran vesileleri istismar etmek suretiyle "kamu oyu" sürecine müdahale eder. Bunu yaparken, kitle iletişim araçlarının *feature* ve *pictorial-publicity* [canlandırma ve resimli tanıtım] psikolojisine ve tekniğine, bunlar tarafından defalarca sınanmış bulunan *human interest* konularına sıkısıkıya bağlı kalır: romans, din, para, çocuklar, sağlık,

---

31 "Sanayi sermayesi ve emek, kamu oyunun belirli düzeyde bir hayırhahlığını elde edip korumaksızın, salıklı bir konumda kalamayacaklarını ve rekabet içindeki sorunlarını karşı karşıya getiremeyeceklerini fark ettiler." (Steinberg, *a.g.y.*, s.92; ayrıca *Kapital*, 3. Cilt, s.115 vd.)

32 H.Gross, *Moderne Meinungspflege*, Düsseldorf 1952; özetleyici olarak C.Hundhausen, *Industrielle Publizitaet als Public Relations*, Essen 1957.

(*) Dönemin Almanca literatüründe "halkla ilişkiler" veya "kamu oyu politikası" vb. terimi için kullanılan *"Meinungspflege"* sözcüğü, ham çeviriyle, "kanaatlerin tımar edilmesi", "kanaat bakımı" diye karşılanabilir. Bu kavramı, "kanaatlerin yönlendirilmesi" anlamında "kanaat idaresi" sözcüğüyle Türkçeleştirdik.-çn.

hayvanlar. Olguların dramatik temsili ve stereotipler oluşturma yoluyla "yeni otoriteler ve simgeler oluşturup kabul ettirerek kamu oyunun yeniden yönlendirilmesini"[33] temin eder. *Public relations* yöneticileri ya gerekli malzemeyi doğrudan doğruya mevcut iletişim kanallarına akıtmayı başarırlar, ya da kamu oyunda iletişim aygıtlarını öngörülebilir bir biçimde harekete geçiren kamusal vesileler yaratırlar; bir ders kitabı bu tarz "haber yapma veya haber yaratma" için yirmi yöntem öneriyor.[34]

Public relations bürolarının ağırbaşlı bir şatafat havasıyla en önemli "müvezzilere" ilettiği "dosyalar"daki malumatın ve talimatların çokluğunu da ilâve edersek, haberle reklam arasındaki eski ayrıma dayalı meslek ideolojisinde direten tespitler,neredeyse antika etkisi yapacaktır.[35] *Public relations* bu ikisini birbirine kaynatır: reklam, artık özel bir çıkarın kendini tasviri olarak teşhis edilememelidir. Nesnesine, kamu yararına konu olan bir şeyin otoritesini bahşeder; görünen o ki, özel şahısların oluşturduğu kamusal topluluk bu nesne üzerinden serbestçe kanaatini oluşturacaktır. Merkezî görev *"engineering of consent"*tir [rıza mühendisliği],[36] çünkü ancak böyle bir mutabakat ikliminde "kamusal teş-

33 Steinberg, *a.g.y.*, s.92; karşı ayrıca *Kapital*, 3, s.115 vd.

34 Sıradan düzenlemelerden başlayıp (haberler, konuşmalar, oturumlar, bir komitenin oluşturulması, bir kongrenin toplanması vb.), irtibat kurulacak güncel olayların ustaca kullanımına (özel kampanyalarla kolayca bağlantılandırılabilecek tatil veya bayram günleri gibi), kamu oyunu etkileyecek vakıf kuruluşlarına, ödüllü müsabakalara, bağışlara, burslara, yeniliklerin planlı biçimde kullanımına (kortejler, sergiler, bisiklet yarışları, tatil kampları, en güzel bahçe yarışmaları, güzellik kraliçelerinin seçilmesi vs.) kadar. Karş. Steinberg, *a.g.y.*, s.237 vd.

35 "Basın (ama sadece o değil) iki esas haber kaynağına sahiptir: kendi muhabirleri ve halkla ilişkiler uzmanları. Basın yine birbiriyle ilişkili iki potansiyel okuyucu kitlesine sahiptir: gazetedeki içeriğe bağlı olarak görüşlerini biçimlendiren alıcı kitledeki okuyucu ve gazetede reklam edilen ürünleri satın almaya yönlendirilen alıcı kitle." Steinberg, *a.g.y.*, s.137.

36 *The Engineering of Consent*, der. E.L.Bernays, Oklahoma 1955.

vik sağlanabilir ve bir şahsın, ürünün, örgütün veya fikrin benimsenmesi öngörülebilir veya hızlandırılabilir".[37] Tüketicilerin böylece sağlanan amâdeliği, akıl yürüten özel şahıslar olarak sorumlu bir şekilde kamu oyu üzerinde etki sahibi oldukları doğrultusundaki yanlış bilince dayanır.

Diğer taraftan, görünüşe göre kamu yararı açısından zaruri bir tutuma ilişkin bu mutabakat, sahneye konmuş bir "kamu oyu"nun bazı özelliklerini sahiden taşır. *Public relations* örneğin belirli malların satışını teşvik etmeye dönük olsa da, etkisi daima bunun ötesine geçer. Kimi özgül ürünlerin kamuya malolması uydurma bir genel çıkar dolambacıyla sağlandığı için; kamuya malolma, sadece markanın itibarını ve tüketiciler arasında bir müşteri tabanını güvencelemekle kalmaz; aynı zamanda firma adına, bütün sektör adına, tüm bir sistem adına adeta siyasal kredi temin etmiş, onlara kamusal otoritelere duyulan türden bir hürmet kazandırmış olur.

Oluşturulan mutabakatın tabii ki kamu oyuyla, karşılıklı aydınlanmanın uzun sürecini izleyen nihai oybirliğiyle ciddi bir benzerliği yoktur. Çünkü, kamusal rekabet halindeki kanaatlerin zorlama olmaksızın rasyonel bir uyum içine girebilecekleri yegâne zemin olan "genel çıkar"; imtiyazlı özel çıkarların kendilerini temsil etmelerini sağlayan yayıncılığın onu kendine maletmesi ölçüsünde, silinip gitmiş demektir. Kamusal topluluğun özel burjuva şahıslarıyla kısıtlanması ve bunların akıl yürütmesinin de özel tasarruf alanı olarak burjuva toplumunun esaslarıyla kısıtlanması şeklindeki çifte varsayımla birlikte, kanaatlerin birbirine yaklaşmasının eski zemini de çökmüştür zaten; kamusal alana akın eden özel çıkarların onun hayaline bağlı kalmaları da, yeni bir yakınlaşma zeminini ortaya çıkartmaz. Uydurma

37 Steinberg, *a.g.y.*, s.74.

bir *public interest* [kamu çıkarı] alâmeti altında, incelmiş *opinion-molding services* [kanaat şekillendirme hizmetleri] ile yaratılan mutabakat, zaten akılcılığın bütün ölçütlerinden yoksundur. Kamusal olarak tartışılan olguların makul eleştirisi, kamusal alanda temsil edilen şahıslar veya kişileştirmeler ile olan cümbüşlü bir muvafakat karşısında geri çekilir; *consent* [rıza], *publicity*'nin [kamusal yayın ve tanıtımın] yarattığı *good will*'le [hayırhâhlık] içiçe geçer. Aleniyet, bir vakitler siyasal egemenliğin kamusal akıl karşısında çıplaklaştırılması anlamına geliyordu; bugün yayıncılığın sağladığı aleniyet, hiçbir bağlayıcılığı olmayan bir hayırhahlığın yansımalarını biraraya getiriyor. Burjuva kamu oyu, *public relations* tarafından biçimlendirilmesi nispetinde yeniden feodal hatlara bürünüyor: "teklif getirip götüren" ulaklar itaate hazır müşteriler önünde temsilî bir debdebe yaratıyorlar. Aleniyet, temsilî kamusallığın bir zamanlar bahşettiği o şahsî saygınlık ve doğaüstü otorite hâlesinin taklidini yapıyor.

Kamusallığın yeniden feodalleşmesi, daha kesin bir başka anlamda da sözkonusu edilmeli. Kitle eğlencesi ile reklamın, *public relations*'un suretinde şimdiden "siyasal" bir karakter kazanmaya başlamış olan entegrasyonu, kanunlarına bizzat devleti de tabi kılıyor.[38] Özel girişimler müşterilerine tüketici tercihlerinde yurttaş bilinci telkin ettiklerindendir ki, devlet de yurttaşlarına tüketicilermiş gibi "hitap etmelidir". Böylece, kamusal erk de *publicity* [tanıtım ve kamu oyu desteği] için kur yapmaya başlamıştır.

38 1953 yılından bir haber, Federal Almanya'da kamu oyu çalışması yapan 100'den fazla kuruluş olduğunu bildiriyor; burada reklamla ilgili yurttaş eğitimini ayırdetmek artık pek mümkün görünmüyor (H.E.Jahn, *Verantwortung und Mitarbeit*, Oberlahnstein 1953).

21. Aleniyet İlkesinin İşlevsel Dönüşümü

1920'li yılların sonlarında bir Alman Sosyologlar Kongresi'nde kamu oyu konusu ele alınmıştı.[39] Bu vesileyle, kamunun siyasal işlev dönüşümünün belirtisi olan bir görünüm ilk kez ehliyetli bir şekilde kaydedilmiş oldu: bu, resmi makamların, partilerin ve örgütlerin "gazetecilik faaliyetine" girmeleridir. Gerçi Brinkmann "hür basın" ile kamusal ve özel idarelerin "resmî yayıncılığı" arasında çarpık bir antitez inşa etti ("bütün hayat alanlarını karşı konulmaz şekilde kendi 'aleniyeti' içine çeken modern gazete, böylelikle doymak bilmez malumat iptilâsına rakip ve belki de egemen olacak olanları yetiştirmiştir: artık kamusallığa açık veya kamusallık peşindeki her merkezin... tesis etme lüzumunu gördüğü basın büroları ve basın danışmanlarıdır bunlar."[40]) Fakat bu karşıtlaştırma, klasik biçimdeki yayınların çok ötesine geçen *public relations* politikası mevcut kitle iletişim araçlarını kullandığı ve onların konumunu güçlendirdiği için, çarpıktır. Lâkin saptamanın kendisi inandırıcıdır: Büyük yayın kuruluşlarının yanında ve onlarla da bağlantılı olarak ("azami kamusallığı ama hayli az kanaati temsil eden bir aygıt"), devletin ve büyük örgütlerin yeni aleniyet ihtiyacına karşılık veren bir başka aygıt daha oluşmuştur ("orada... gerçi çok çeşitli ve hayli belirgin 'kanaatleri' olan, fakat bunu toplumda geliştirmek ve kabul ettirmek için esasen 'kamusal' bir yoldan gayrı her türlü yola başvuran, değişik bir 'kamu oyu' vardır."[41]) Burada ima edilen güdümlü kanaat oluşturma biçimleri, "bilinçli olarak li-

---

39 7. Alman Sosyologlar Kongresi Müzakereleri, Alman Sosyoloji Derneği yayınları, Cilt 7, Tübingen 1931. Bundan birkaç yıl önce F.Tönnies Alman sosyolojisinin bu konuya ilişkin daha eski incelemelerini derlemişti: *Kritik der öffentlichen Meinung*, Berlin 1922.

40 C.Brinkmann, Presse und öffentliche Meinung, *a.g.k.*, s.27 vd.

41 *A.g.y.*, s.30.

beral kamusallık idealinden sapan" biçimlerdir. Devlet bürokrasisi bu biçimleri, büyük özel girişimlerin ve çıkar birliği örgütlenmelerinin zaten başlattığı bir pratikten iktibas etmiştir; esasen kamusal idareler de "aleni karakterlerini" ancak onlarla alışveriş halinde kazanabilmektedirler.

Sosyal devlette idarenin gücünün -sadece yasa koyucuya karşı değil hükümete karşı da[42]- artması, zaten liberal devirde de hiçbir zaman saf bir şekilde yasaların uygulanması olarak işlememiş olan idarenin "özerkleşmesinin" uğraklarından birini gözle görülür hale getirir.[43] Karşı yöndeki diğer uğrak, yani gücün devletten toplumsal gruplara aktarımı süreci ise o kadar dikkat çekmez. Zira idarenin "biçimlendirici takdir yetkisi"yle açılan ve bizzat kendisinin de imalatçı, tacir ve dağıtımcı haline geldiği yeni hareket sahasında; yürütme erki, hükümet otoritesinin "kamusallık"la kurulan bir bağıntıyla tamamlandığı ve kısmen de ikame edildiği bir davranışa kendini mecbur sayar. Bu ise, kısmen çıkar birliklerinin idareye gayrıresmi müdahalesi, kısmen de yönetsel ödevlerin düzenli bir şekilde onların yetkisine geçmesi sonucunu doğurur. Werner Weber, idarenin geniş bir alanının devletten alınarak "devletin yanında varolan bir zümresel idare sisteminin unsurları" haline getirildiğini saptıyor.[44] Devlet, idari üstünlüğünü iddia ettiği veya geniş-

---

42 İdari eylemler, giderek genel siyasal programatikten uzaklaşıyor. Değişen durumlara uzman bilgisine dayalı rasyonel uyumu sağlamak adına hükümet siyaseti idare ile ikame ediliyor; öyle ki, muhafazakârlar "egemenlik unsurunun sulanmasından" yakınıyorlar.

43 Forsthoff, *Lehrbuch des Verwaltungsrechts,* Cilt 1, s.65.

44 W.Weber, *Spannungen und Kraefte im westdeutschen Verfassungssystem,* Stuttgart 1951, s.38 ve 53; çıkar gruplarıyla ilgili kapsamlı literatür için bkz. O. Stammer, Interessenverbaende und Parteien, *Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* içinde, Köln, Cilt 9, 1957, s.587 vd.; tarihsel yönüne ilişkin bkz. G.Schulz, "Über Entstehung und Formen von Interessengruppen in Deutschland seit Beginn der Industrialisierung", *Politische Vierteljahresschrift* içinde, Cilt 2, 1961, s.124 vd.

lettiği noktalarda da, örgütlü çıkarların gerilim alanına "intibak" etmek zorundadır. Her ne kadar buradaki anlaşmalar parlamento dışında, yani devlet tarafından kurumlaştırılmış olan kamusallığın haricinde aranıyor ve sağlanıyor ise de, her iki tarafça da kamu oyu çalışması denen bir uğraşla gürültülü bir şekilde hazırlanır ve alenen bu uğraş eşliğinde yürütülür. Devletle toplumun karşılıklı birbirine nüfuzu ölçüsünde kamu oyu, ve onunla birlikte de devlet organı olarak kurumlaştırılmış olan kamusallık, yani parlamento, belirli aracılık işlevlerini yitirir. Sürekliliği olan bir entegrasyon süreci başka bir biçimde güvence altına alınır: Parlamentonun konumunun zayıflamasına, devletten topluma (idare) ve tersine toplumdan devlete (çıkar birlikleri ve partiler) dönüşüm sağlayıcı aracıların güçlenmesi tekabül eder. Bu esnadaki aleniyet için harcanan çaba ve *public relations*'un işletmeci yaklaşımıyla sağlanan gelişmesi, başlangıçtaki işlevleri büyük ölçüde yağmalanmış olan kamusallığın, şimdi idarelerin, çıkar birliklerinin ve partilerin yönetimi altında, devletle toplumun entegrasyonu sürecine başka bir biçimde koşulduğunu gösterir.

Siyasal işlev gören kamusallık çerçevesinde çatışmaların nispeten homojen çıkarlar zemininde ve nispeten akılcı müzakere biçimleri içinde sonuca bağlanabilmiş olmasının da, parlamenter yolla karara vardırılan çatışmaların soyut ve genel nitelikli yasalar sistemi içinde rasyonellik ve süreklilik iddiasıyla kayda bağlanabilmiş olmasının da yegâne nedeni, özel alan olarak tarafsızlaştırılmış mübadele toplumunda maddi kararlar yığınının piyasa mekanizması dolayımıyla ve ilke olarak gayrısiyasal biçimde alınmasıdır. Siyasal kamu, elbette sadece özel şahısların özel mülk sahipleri sıfatıyla sahip oldukları müşterek çıkarlar çerçevesinde, bireysel özel çıkarların rekabetinden yine de o denli arınmıştı ki, siyasal uzlaşma süreci için mahfuz tutulmuş karar-

lar da siyasal akıl yürütme yöntemleriyle halledilebiliyordu. Buna karşılık kollektif olarak örgütlenmiş özel çıkarlar siyasal bir suret kazanmaya mecbur kılındığı zaman, artık kamuda siyasal uzlaşmanın yapısını temelinden değiştiren çatışmaların da sonua bağlanması gerekiyordu.[45] Kamusallık, parlamenter uzlaşma ve anlaşmanın klasik biçimlerinden uzaklaşan çıkarlar dengesi ile ilgili ödevleri yüklenir. Çıkarlar dengesinin kökeninin piyasa alanı olduğu, daha görülebilir gibidir; kelimenin tam anlamıyla "pazarlığa" tabidir, vaki talep üzerine baskı ve karşı baskıyla kotarılmalıdır, devlet aygıtıyla çıkar grupları arasındaki güç bireşiminin kararsız dengesine ancak dolaylı olarak yaslanır. Siyasal kararlar, iktidar kullanımının daha eski biçimleri olan *hierarchy* (hiyerarşi) ve *democracy*'nin yanısıra teşekkül eden yeni *"bargaining"* (pazarlık) biçimleri altında alınırlar.[46] Gerçi bir yandan kamusallığın selâhiyet alanı genişlemiştir. Fakat diğer yandan çıkarların dengelenmesi, bu kamusallığın, kendini kamu yararı açısından meşrulaştırma şeklindeki liberal talebine hâlâ tabi olduğu için (ki ne buna elvermekte, ne de tamamen bundan sarf-ı nazar edebilmektedir), uzlaşmaların kotarılması işi parlamento dışı alanlara kayar; bu durum resmen devlet organlarının yetkilerinin toplumsal örgütlere havale edilmesi yoluyla ya da gayrıresmi şekilde normlara dayalı olmayan (veya hatta normlara aykırı) fiilî yetki kaydırmaları yoluyla gerçekleşir.

Örneğin gelişmiş kapitalist toplumun merkezî çatışmasında olduğu gibi, işverenlerle işçiler arasında görece sürekli bir çıkar dengesi, hatta kuralların zorlanmasını getirecek uzlaşmalar yerine bir "sulh tesisi" beklenemiyorsa,

---

45 O. Kirchheimer, Changes in the Structure of Political Compromise, *Studies in Philosophy and Social Science* içinde, Cilt 9, 1941, s.456.

46 R.A.Dahl, "Hierarchy, Democracy and Bargaining in Politics and Economics", *Research frontiers in Politic and Government* içinde, Washington 1955, s.47 vd.

devletin zorunlu tahkiminin devreden çıkmasıyla, toplumsal mücadele gruplarının yarı-siyasal bir şekilde karşılıklı güç kullanması için özerk bir alan açılabilir. O zaman toplu iş sözleşmesinin tarafları özel özerkliklerini kullanarak eylemezler; siyasal kamu çerçevesinde hareket ederler ve bu nedenle resmen demokratik kamusallık hükmüne tabi olurlar.[47] Ama diğer yandan, toplu sözleşme kurallarının yaratılması eski tarz kamusallığın akılcı biçimlerini öylesine berhava eder, [sözleşmenin] temelinde yatan çıkar antagonizması nesnel olarak liberal ölçütlere uygun hukuk koymaya o kadar az imkân sağlar ki; bu uzlaşmalar parlamenter yasama prosedürünün ve böylelikle devletçe kurumsallaştırılmış kamunun yetki alanının dışında tutulur. - Bu tarz resmî kaydırmalara, çok daha büyük ölçekte olmak üzere siyasal uzlaşma selâhiyetinin yasa koyucudan idarelerin, çıkar birliklerinin ve partilerin ilişki çevresine fiilen kaydırılması eşlik eder. Devletin artık bizatihi siyasal toplum olmaktan çıkmış bulunan toplumla artan entegrasyonu, geçici grup anlaşmaları biçimindeki kararları gerektirir; yani siyasal kamunun kurumsallaştırılmış yöntemlerine uğramadan, kısa yoldan, tekil iltimas ve tazminatların doğrudan alışverişini... Bu sebeple çıkar birlikleri ve partiler esas itibarıyla özel örgütlenmeler olarak kalırlar; bazıları hukuki dernek biçiminde bile örgütlenmiş değildir ve buna rağmen kamusal konumlardan pay alır. Bu demektir ki, bunlar siyasal kamunun işlevlerini de ifa ederler ve devlet gücüne uygulanan siyasal baskıyı, salt bir güç ilişkisi olmanın ötesine taşıyıp meşrulaştırmaları beklenir. Böylelikle çıkar birlikleri, burjuva dernekler hukukunun sınırlarını fiilen ortadan kaldırmışlardır; beyan edilmiş amaçları, birçok tekil şahsın özel çıkarının müşterek bir kamusal

47 H.Ridder, *Zur verfassungsrechtlichen Stellung der Gewerkschaften im Sozialstaat nach dem Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*, Stuttgart 1960.

çıkara dönüştürülmesidir, dernek/birlik çıkarının bir genel çıkar olarak inandırıcı şekilde temsili ve gösterisidir.[48] Çıkar birlikleri, özel karakterlerine rağmen değil tam da bu sayede, geniş bir siyasal güç kullanırlar. Öncelikle, kendilerini onun denetimine sunmak zorunda kalmaksızın, "kamu oyu"nu yönlendirirler. Bu, bir yandan toplumsal güç kullanma, diğer yandan fiilen çöküş halindeki kamusallığın gelenekleşmiş ölçütleri açısından meşrulaşma doğrultusundaki ikili zorlamanın neticesidir: Örgütler, medyanın belirleyici tesiri altına girmiş kamusal topluluktan, büyük ölçüde içsel olarak belirlenen ama kamusal krediye muhtaç bir rıza oluşumu için, bağlayıcı olmayan destek alırlar veya onun hayırhâh pasifliğini güvence altına alırlar - ister böyle bir onayı siyasal baskıya dönüştürmek için olsun, ister sağlanan tahammül ve hoşgörüye dayanarak siyasal karşı baskıyı dengelemek için olsun...[49]

48 Karş. J.H.Kaiser, *Die Repräsentation organisierter Interessen,* Berlin 1956.

49 "Kamu"oyunun kamusal-olmayan yollardan kotarılmış uzlaşmaları desteklemek veya güvencelemek maksadıyla bu şekilde seferber edilmesi, bizzat o uzlaşmanın yapısı üzerinde de ters etki yapar. "Sahici" uzlaşmalarda, her iki tarafın, esasen sürmekte olan bir çıkar çelişkisinin uzlaştırılmamış çıkar konumlarını ve yönelimlerini yansıtan belirli hedefleri gözeterek ihtirazi kayıtlar konması tipiktir. Bu tarz ihtirazi kayıtlardan imtina edilmesi, uzlaşmayı zorunlu olarak ideolojikleştirir: onu, ilke olarak çelişkisiz bir düzenin yapmacık çerçevesi içindeki bir statü sözleşmesi derekesine düşürür. Bu eğilimler Federal Alınan İş Mahkemesi'nin 31.10.1958 tarihli (1 AZR 632/57) kararı örneğinde Abendroth, Ramm, Ridder vb. tarafından tahlil edilmiştir; karş. örneğin Abendroth, "Innergewerkschaftliche Willensbildung, Urabstimmung und 'Kampfmassnahme'", *Arbeit und Recht* içinde, Cilt 7, 1959, s.261 vd.

En az hukuki eleştiri kadar, bu eleştiriyle açığa çıkartılan, eleştirilen hükmün belgelediği sosyolojik vaka dikkate değerdir: Çıkar birliği bürokrasilerinin, çıkar antagonizması sürmekte iken, maddi bakımdan sabitlenmiş bir düzen çerçevesinde aykırı çıkar yönelimlerinin sadece geçici olarak dengelenmesine ilişkin uzlaşma bilincinden imtina ederek, entegrasyonu yükümlenen bir işbirliğine gitmeleri. (O.Kirchheimer'in parlamento içinde de tespit ettiği "muhalefet yitimi"nin görünümleri buna tekabül eder. "The Waining of Opposition in Parliamentary Regimes", *Social Research* içinde, Cilt 24, 1957, s.127-156). Bu vaka sadece sosyal devlet gelişmesindeki -bizim bağlamımızda ihmal edilen- siyasal çatışkılar bakımından değil (karş. *Student und Politik*'e

Kamu oyu çalışması, bizzat uzlaşma malzemesini bir *kamusal tartışma* konusu yapmaksızın kendi konumunun prestijini güçlendirmeye kitlenmiştir: Örgütler ve görevlileri, *temsil* işi yaparlar. "Kamusal birlikler tüzel şahıslar olarak değil kollektif örgütler olarak hareket etmek isterler. Çünkü dışa karşı biçimsel temsille değil, bu temsiliyetin çıkar birliğinin iç hayatından koparak özerkleştiği koşullarda, esasen *üyelerinin kamudaki temsiliyle ilgililer.*"[50] Temsil, örgüt içi yapının bir unsuru olmaktan ziyade, örgütün "kamusallık iddiasının ve talebinin ifadesidir".[51] Tabii ki böylelikle eski

yazdığım Giriş bölümü, Neuwied 1961, s.34 vd.), özgül olarak kamunun yapısal dönüşümü bakımından da belirti niteliğindedir. Zira üyelerinin oluşturduğu kamusal topluluk karşısında özerkleşme eğilimindeki birlik bürokrasilerinin entegrasyonu yükümlenen işbirliğinin bu tarzının kendini kabul ettirmesi; ancak siyasal akıl üreten kamusallık biçimlerinin yani bu vakada birlikiçi örgüt kamusallığının aracı konuma düşürülmüş bir kamusal topluluğun siyasal olmaktan çıkarılmış kamusallığı tarafından bir kenara itelerek ikame edilmesiyle mümkündür. Bu kamusal topluluğun açık desteği ve sessiz hoşgörüsü, "yukarıdan aşağı" geliştirilen yönlendirici veya gösterisel bir aleniyet aracılığıyla temin edilir.

Basının tekelleşme sürecini ele alırken (yukarıda s.321) tahlil ettiğimiz eğilimler bu bağlamda önemlidir: önce gazetelerin parti bürokrasilerine gittikçe daha fazla bağımlı hale gelmesiyle birlikte siyasal basının merkezileşmesi; sonra bizatihi parti basınının konumunun zayıflaması; ve nihayet bir bütün olarak basının gayrisiyasal hale getirilmesi. Sosyaldemokrat basın için Abendorth şunu kaydediyor (Hermann Heller'in *Staatslehre*, Leiden 1934, s.137'deki bir değinmesine atıfla): "Heller işçilerin ancak kendi gazeteleri yoluyla bir manevi direnç gösterebileceğini söylerken; Federal Almanya açısından karakteristik olan, demokratik partilerce şekillendirilen parti basını etmeninin, 1933 öncesi Almanya'sında büyük önem taşırken artık mevcut bulunmadığı ve gerek ekonomik gerekse teknik nedenlerle eski ölçüsüne de artık muhtemelen ulaşamayacağı unutulmamahdır." (Sultan ve Abendroth, *Bürokratischer Verwaltungsstaat und soziale Demokratie*, Hannover 1955, s. 92, dipnot 45.) 1933'de bütün Alman gazetelerinin yaklaşık yarısı, belirgin siyasal konuma sahipti. 1956'da Federal Almanya'da bu oran yaklaşık dörtte bire düşmüştür: Gazetelerin % 65'i partilerüstü olduğunu açıklıyor, % 10'u bir tanımlama yapmıyor; her iki kategori toplam tirajın % 82'sine sahip (karş. *Die deutsche Presse* elkitabı, 1956, s.35 vd.).

50 R.Altmann, "Zur Rechtstellung der öffentlichen Verbände", *Zeitschrift für Politik* içinde, Cilt 2, 1955, s.214.

51 *A.g.y.*, s.226.

tip temsili kamusallık yeniden oluşmaz; fakat yeniden-feodalleştirilen burjuva kamusuna, -Schelksy'nin gözlemine göre- gerek devlete bağlı gerek devlet dışı büyük örgütlerin "konumlarını kamuya bildirme işini idare etmeleri"nde[52] kendini gösteren belirli karakter hatları kazandırır. Kişisel olarak temsil edilen otoritenin hâlesi, aleniyetin bir etmeni olarak geri döner; bu itibarla modern *Publicity* [aleniyet] feodal *Publicness*'le [umumilik, halka açıklık] pekâlâ akrabadır. *Public relations* [halkla ilişkiler] esasında *public opinion*'a [kamu oyu] değil, *reputation* [tanınma, şöhret] anlamında opinion'a ilişkindir. Kamu, mensuplarının *önünde* prestij geliştirilen bir hükümdar sarayı haline gelir; bu topluluğun *içinde* eleştiri geliştirilmez artık.

Bir vakitler aleniyetin, monarkların gizlilik politikasına karşı kabul ettirilmesi için uğraşmak gerekmişti: Aleniyet, şahsı veya meseleyi kamusal akıl yürütmeye tabi tutuyor ve siyasal kararları kamu oyu mercii önünde değiştirilebilir kılıyordu. Bugünse tersine aleniyet, çıkar sahiplerinin gizlilik politikası aracılığıyla hayata geçiriliyor: Bir şahsa veya meseleye kamusal prestij temin ediyor ve böylece kamusal-olmayan bir oy ve görüş ortamında destek bulabilmesini sağlıyor. "Kamu oyu çalışması" kelimesi bile, bir vakitler temsilcilerinin konumuyla birlikte verili olan ve sürekliliği sağlam bir geleneğin simgeselliğiyle güvencelenmiş bulunan kamusallığın, artık ancak gerektikçe ve vakadan vakaya imal edilmesi gerektiğini ele veriyor. Bugün özdeşleşme vesilelerinin yaratılması gerekiyor - kamusallık "yapılmalıdır", artık kendiliğinden "olan" bir şey değildir o. Altmann bunu isabetli bir biçimde "komünifikasyon" (iletişimleştirme) edimi olarak tanımlıyor.[53] Aleniyetin dolay-

52 Schelksy, Familie, *a.g.y.*, s.357.

53 R.Altmann, *Das Problem der Öffentlichkeit und seine Bedeutung für die Demokratie*, Marburg 1954, s.72.

sız tesiri, tasvibe amâdelik üreten *good will* [hayırhahlık] hâlesinin ticarîlikten arındırılmış reklam etkisiyle tüketmez kendisini. Bu aleniyet, tüketici davranışlarını etkilemenin ötesinde, siyasal bir baskıya da yarar. Çünkü, gerektiğinde plebisiter biçimde tanımlanmış bir desteğe çevrilebilecek, telaffuz edilmemiş bir tasvibe amâdelik potansiyelini seferber eder. Böylelikle yeni kamusallık, burjuva kamusuyla, ancak onun meşrulaştırıcı kurumsal biçimleri devrede olduğu ölçüde ilintili kalır; gösterisel aleniyet de, ancak potansiyel seçmen tercihlerinden müteşekkil bir sermayeyi inanılır kılabildiği veya sahiden tahsil ettirebildiği ölçüde siyasal etkililik kazanır. "Tahsilatın" yapılması ise partilerin işidir artık.

Bu işlev değişimi, siyasal işlev gören kamusallığı tümüyle teslim alır: Kamusal topluluğun [umumun], partilerin ve parlamentonun merkezi ilişkileri de buna tabidir. Liberal devrin siyasal kamusuna, Max Weber'in tasvir ettiği eşraf [şeref-pâye] partisi[54] damgasını vuruyordu. Tahsil ve mülk sahibi çevreler; ruhbanların ve profesörlerin, avukatların, hekimlerin, öğretmenlerin ve eczacıların, fabrikatörlerin ve toprak sahiplerinin öncülüğünde yerel siyasal kulüpler kuruyorlardı. Bunlar başlangıçta sırf milletvekillerinin birarada tuttuğu seçmen birlikleriydi, geçici birliklerdi. Esas mesleği politikacı olanların sayısı sınırlıydı, işlevleri öncelikle talî nitelikteydi; siyaset fahrî olarak yürütülen yan meslekti. Sadece büyük şehirlerde olmamak üzere, milletvekillerinin hesap verme raporlarını görüşmek maksadıyla üyelerini düzenli biraraya toplayan dernekler esasına dayanan bu biçimsiz işleyişe, tek sürekli kurum olarak basın iştirak etti. Mahallî tartışma merkezleri ile parlamento oturumları arasında geçirgen bir iletişim vardı.

54 M.Weber, "Parteiwesen und Parteiorganisation", *Staatssoziologie* içinde, Berlin 1956, s.50 vd.

Tam da -fiilen sadece parlamentoda mevcut olan- "fraksiyon partisi"nin memleketteki seçmenleriyle eşraf çevreleri üzerinden kurduğu örgütsel açıdan gevşek bağlar, tek bir kamusal topluluk içindeki zordan arınmış iletişim akışına tekabül ediyordu.[55] Tahsillilerin eşdeğerliği, yetkilerin bölünmesi yoluyla esastan sorgulanmaya başlanmış değildi. Bizzat partiler de bu burjuva kamusallığı çerçevesinde kendilerini bir "kanaatler yapılanması" olarak anlıyorlardı: Rudolf Haym'ın Alman Millî Meclisi üzerine raporunda ifade ettiği gibi, üstünde durdukları zemin, kitlesel bir dayanışma içindeki siyasal kanaatlerdi. Ve August Ludwig von Rochau, "parti ruhu"na, sözde salt çıkara karşıt olan bir yargı nesnelliği izafe ediyordu.[56] Treitschke bile kanaat partisi tezine prim verir: "Her şeyden evvel, toplumsal sınıfların çıkarları parti öğretileriyle, bizzat partilerin kabul ettiğinden çok daha fazla içiçe geçmiştir."[57] Nihayet yüzyıl sonunda, çıkarlar karşısında tarafsızlık yanılsamasını burjuva partilerin de reddettiğine dair tanıklıklar vardır. Friedrich Naumann gibi adamlar açıkça liberal kamp için bir sınıf partisi talep ederler, çünkü "sadece sınıf bilincine sahip bir liberalizm, bugün artık veri olan genel sınıf mücadelesinde liyakat gösterecek bir sağlamlığa sahip olabilir."[58]

Bu arada burjuva kamusunun yapısal dönüşümü başla-

---

55 Weber eşraf [şeref-pâye] seçilim mekanizması nedeniyle doğrudan katılımcıların sayısının oldukça sınırlı olduğunu söyledikten sonra şunu teslim ediyor: "Siyasal işleyişle, bilhassa maddi açıdan, dolaylı ilgilenenlerin sayısı çok büyüktü. Çünkü bir bakanlığın her türlü tedbir alışında ve herşeyden evvel bütün şahsî sorunlara bulunan hal çarelerinde, bunların seçilme şansına olan etkisi hesaba katılıyordu; bütün ve her türlü arzular, bakanın... şöyle veya böyle kulak vermek zorunda olduğu yerel milletvekilinin aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılıyordu. Bir milletvekili kendi seçim çevresinin makam-mevki patronajını, aslında her türlü meselede patronajı elinde tutuyordu ve yeniden seçilebilmek için yerel eşrafla bağlantı içindeydi." *A.g.y.*, s.58.

56 A.v.Rochau, *Grundsaetze der Realpolitik*, Stuttgart 1853, s.91 vd.; konunun tamamına ilişkin karş. Th.Schieder, "Die Theorie der Partei im älteren deutschen Liberalismus", *Festschrift für Ludwig Bergsträsser* içinde, Düsseldorf 1954, s.183 vd.

mıştı; akıl üreten kamusal topluluğun bağlarını güvenceleyen toplumsal ve ahbapça alışverişi sağlayan kurumlar güçlerini yitiriyor veya tamamen yıkılıyordu. Ticarî kitlesel basının oluşumu yönündeki gelişmeye, eşraf partilerinin kitle tabanına uyarlanması tekabül etti. Burjuva eşitlik haklarının toplumsallaşması, partilerin bünyesini değiştirdi. Gevşek seçmen örgütlenmeleri geçtiğimiz yüzyılın ortalarından itibaren yerlerini gerçek anlamda partilere bırakmaya başladılar; yani yerel-ötesi örgütlenmiş, bürokratik aygıta sahip, ideolojik entegrasyonu ve geniş seçmen kitlelerini seferber etmeyi hedefleyen partilere. İngiltere'de Gladstone, yerel uzantılarıyla beraber parti yönetim kurulu sistemini yürürlüğe koydu. Meslekten siyasetçilere dayanan, az veya çok işletme biçiminde örgütlenmiş ve merkezden yönetilen böyle bir aygıtın inşasıyla, yerel komiteler anlamını yitirdi. Şimdi partilerin önündeki ödev, yeni yöntemler yardımıyla yurttaşlar kitlesini -ki bunlar esas itibarıyla "burjuvalar" değildi artık- oy vermeye dönük olarak "entegre etmek" idi. Yerel milletvekillerinin hesap verme sorumluluğuyla bağlı bulunduğu yerel seçmen toplantıları da yerini sistematik propagandaya bırakmak zorunda kaldı. Modern propaganda gibi bir şeyler ancak o zaman ortayla çıktı. Başlangıcından itibaren Janus başlı bir işti bu; bir yandan aydınlatıcı bir yandan yönlendirici, bir yandan bilgi verici bir yandan reklamcı, bir yandan pedagojik bir yandan manipüle edici.[59]

---

57 H.v.Treitschke, *Parteien und Fraktionen*, 1871, zikreden: Schieder, *a.g.e.*, s.194.

58 *Die Hilfe*, 10. Yıl, 1904, no.2.

59 D.Hilger ("Die demokratischen Parteien und Parteiendemokratie", *Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Geselschaftspolitik* içinde, Cilt 1, 1956, s.176 vd.), W.Mommsen'in (*Deutsche Parteiprogramme vom Vormärz bis zur Gegenwart*, Münih 1952) ortaya koyduğu metinlere dayanarak, formülasyonlardaki değişime dikkat çekiyor: tahsilli küçük tabakalara yönelik olan, konuları epey gerilerden alarak anlatan mülahazalar yerini giderek siyasal sloganlara bırakıyor.

Siyaseti açıdan önem taşıyan hadiselerin birbirine bağımlılığı iyice büyümüştü. Kamusallık, yerel zeminiyle birlikte mekânını kaybetti; bir yandan özel alanla, diğer yandan "dünya kamusu/kamu oyu" ile olan belirgin sınırını kaybetti; şeffaflığını ve anlaşılabilirliğini yitirdi.[60] Sınıf partisinin[61] alternatifi olarak, çoğunlukla da ondan yeterince ayrışmamış olan şu "entegrasyon partisi" biçimi ortaya çıktı; bu parti biçimi seçmeni geçici olarak "kavrayıp yakalıyor" ve siyasal reşitlikten uzaklığına dokunmaksızın desteğe sevkediyordu.[62] O zamanlar oluşan, yüzey entegrasyonuna dönük bu kitle partisi bugün egemen tip haline geldi. Bu parti biçimi açısından, halkın seçmen davranışını gösterisel veya manipülatif açıdan etkilemek için zorlama ve eğitim araçlarının kimin elinde olduğu belirleyicidir. Partiler irade oluşturan araçlardır; ama kamusal topluluğun elinde değil, parti aygıtını belirleyenlerin elinde. Partilerin bir taraftan kamusal toplulukla, diğer taraftan parlamentoyla ilişkilerindeki bu dönüşümün belirtisi, milletvekillerinin statülerinin geçirdiği değişiklikte görülebilir.

Zümresel (loncacı) temsiliyetin bütün türleri için tipik olan emredici vekâletin reddi, başlangıçtan itibaren parlamentarizm fikrinin bir parçasıydı. Daha 1745'de bir Avam Kamarası mensubu şunları açıklamıştı: "Esas teşkilat kanunumuza göre, bir beyefendi seçildikten sonra, İngiltere hal-

60 H.Plessner, *Das Problem der Öffentlichkeit*, s.8.

61 Wilhelmi döneminin sosyaldemokrasisini temsil eden bu tipolojiyi burada bir kenara bırakıyoruz; bu tipoloji bugünkü parti sistemi açısından artık karakteristik değildir. Modern partilerin tipolojisi hakkında ise karş. Maurice Duverger, *Les Parties Politiques*, Paris 1951 ve S.Neumann, "Towards a Comparative Study of Political Parties", *Modern Political Parties* içinde, Chicago 1956, s.395 vd.

62 "Örgüte ait olmayan, partilerin kur yaptığı, sadece seçimlerde şahsen dikkate alınıp bunun dışında sırf onun için biçilmiş kamusal reklamlarda dikkate alınan basit oyveren, her türlü eylemlilikten mahrumdur." (Weber, *Staatssoziologie*, s.68)

kının temsilcisi veya lütfederseniz, vekilidir." Bir kuşak sonra bu tez Burke ve Blackstone[63] tarafından geliştirilerek serbest vekâletle ilgili klasik öğreti oluşturulmuştur. Sadece vicdanına ve bir bütün olarak halka karşı sorumlu olan milletvekilinin bağımsızlığı formülüyle bu öğreti bütün burjuva anayasalarına girmiştir.[64] Liberal hukuk devletinde, bu ideolojiye, akıl yürüten kamusal topluluğun kanaat oluşturmasıyla dolayımlanan bir siyasal irade oluşumu süreci tekabül ediyordu. Bu evrede serbest vekâlet sosyolojik açıdan pek de temsilcinin bizatihi bağımsızlığı anlamına gelmiyordu. Gerçekten de milletvekili, kendi seçim çevresiyle hiçbir zaman olmadığı kadar sıkı bir temas halinde bulunuyordu. Dolayısıyla bu ilke, daha ziyade akıl yürüten kamusal topluluk içindeki her özel şahsın eşdeğerliğinin güvencesiydi. Parlamentonun kendisinin kamusal topluluğun bir parçası olarak kalması ve tartışma özgürlüğünün hem *intra muros* [duvarların içinde] hem de *extra muros* [duvarların dışında] güvencelenmiş olması için, milletvekilinin bağımsızlığına ilişkin kayıt, kamusal topluluğun geri kalanı karşısında imtiyazlı bir statü (burjuva-öncesi temsiliyet gibi) yaratmamalı, sadece milletvekilliği statüsünün delegasyon (selâhiyet devri) nedeniyle imtiyazca gerilemesini önlemeliydi.[65]

Kamusal topluluğun bu bağlamı, kamusal birliklerden oluşan bir sistemin mümessilleri haline gelen partiler, sayıları gittikçe artarak özel alandan kamuya sarkan örgütlerin

---

63 Blackstone, *Commentaries of the Laws of England*, Londra 1783.

64 Karş. Federal Almanya Anayasası madde 38.

65 Dokunulmazlık hakkı ve malî tazminden feragat kayıtları, sadece, burjuva kamusallığına iştiraki tasvif eden belirlemeleri pekiştirirler. Zira bu kamusallık, kendisini kamusal erkten özgürleşmiş ve özel erke karşı korunaklı bir alan olarak kavrıyordu. Sözkonusu kayıtlar, milletvekilleri için, kamusal topluluğa ait özel şahıs statüsünü parlamenter zeminde de korumalıydı; yoksa, onlara otoriteyi temsil eden beyler sıfatıyla ilâve vasıflar kazandırmamalıydı. Parlamenter kamusallık "temsilî" kamusallığın tam karşısındadır.

çıkarlarına aracılık ve temsilcilik yapmak zorunda kaldıkça, elbette parçalanır. Partiler bugün kural olarak ne sınıf partisidirler (eski sosyaldemokrasi gibi) ne de bizatihi çıkar birlikleri. Tam da örgütlü çıkarların resmen tercüme edildikleri siyasal aygıta eklemlenmesi, partileri öyle üstün bir mevkiye getirir ki, parlamento onların karşısında meclis gruplarından müteşekkil bir komisyon derekesine düşer - parlamenterlerse "ihtilafa düşmeleri halinde boyun eğmek zorunda oldukları partinin herhangi bir örgütsel-teknik ara eklemi"[66] derekesine. Kircheimer'in gözlemine göre, hukukçuların parlamenter etkisinin gerilemesi de bununla bağlantılıdır:[67] Avukat tipolojisi, yerini görevli (fonksiyoner) tipolojisine terketmektedir. Yönetim makamlarına yığılan "*ministrabl* [bakanlığa lâyık] şahısların" oluşturduğu küçük grubun yanında, esas parti görevlilerinden (aparatçikler, propaganda uzmanları vs.) meydana gelen daha büyükçe bir grup ve nihayet dolaylı veya dolaysız çıkar birliği temsilcilerinden (hukuk müşavirleri, irtibat şahısları, uzmanlar vs.) oluşan büyük grup parlamentoya dahil olur. Tekil milletvekili, partisinin çoğunluk kararlarının oluşumuna katılma yetkisini haiz olsa da, nihayetinde kararlarında meclis grubuna bağlıdır. Parti, örgütlü çıkarlar arasındaki uzlaşmaların sürekli yenilenmesine yönelik zorlamayı, meclis grubu üzerinden, dışa karşı tutumda birliği güvenceleyen bir zorlamaya tahvil eder; milletvekili, fiilen partisinin emredici vekâletine sahiptir.[68] Parlamento böylece, tali-

66 Leibholz, *a.g.y.*, s.97.

67 O.Kircheimer, "Majoritäten und Minoritäten in westeuropaeischen Regierungen", *Die Neue Gesellschaft* içinde, 1959, s.256 vd.; "Parteistruktur und Massendemokratie in Europa", *AÖR* içinde, cilt 79, 1954, s.307 vd.; aynı yazar, *The Party in Mass Society,* New York 1958.

68 Partiler de bir milletvekilinin meclis grubundan ayrılması durumunda milletvekilliğini bırakması gerektiği doğrultusundaki (hukuki dayanağı olmayan) taleplerini bu olguya dayandırıyorlar.

mata tabi parti görevlilerinin daha önce verilmiş kararları tescil etmek üzere buluştukları bir mekân olma eğilimine girer. Carl Schmitt benzer bir gözlemi Weimar Cumhuriyeti'nde yapmıştı.[69] Milletvekilinin yeni statüsü, umumen akıl yürüten bir kamusal topluluğa katılımıyla belirlenmemektedir artık.

Parlamentonun kendisi de, buna uygun olarak, tartışma heyeti olmaktan gösteri heyeti olmaya evrilmiştir. Çünkü kapalı kapılar ardında pazarlığı yapılmış kararların parlamentoca onanması, sadece biçimsel bir hükmün gereğini karşılamakla kalmaz, parti iradesinin dışarıya gösterilmesine de hizmet eder. "Çoğunlukça alınacak kararın halkın selâmeti için en doğrusu ve iyisi olacağına dair bir kabulle, kamusal tartışma içinde savlarıyla birbirlerini ikna etmeye çalışan, imtiyazlı tabakalardan tek tek şahsiyetler olarak seçilmiş bilge adamların meclisi" olmaktan çıkan parlamento; "radyo ve televizyon yoluyla bu kamusallığa özel bir tarzda katılan bütün halkın önünde, hükümetin ve dayandığı partilerin politikalarını halka sunarak savundukları, muhalefetin ise bu politikaya aynı açıklıkla hücum ederek alternatif politikasını geliştirdiği kamusal kürsü"[70] haline gelir. Friesenhahn'ın tasviri, olup bitenin sadece bir yüzünü, yani salt aleniyetin genişletilmesini kavrar tabii, işlevindeki değişmeyi kavramaz. Müzakerelerin kamusallığı, bir vakitler parlamento-öncesi tartışmayla parlamentodaki tartışma arasındaki sürekliliği, kamusallığın ve onun içinde oluşan kamu oyunun birliğini, kısacası tüm olarak kamusal topluluğun hem merkezi ama hem de parçası olan istişarî parlamentoyu güvencelemesi gerekirken ve bir müddet sahiden de güvencelemişken, bugün buna benzer herhangi bir işlevi

69 C.Schmitt, *Die geistesgeschichtliche Lage des Parlamentarismus*, Münih 1923.

70 E.Friesenhahn, "Parlament und Regierung im modernen Staat", *Veröff. d. Ver. dt. Staatsrechtslehrer* içinde, sayı 16, Berlin 1958, s.31.

yerine getirmez. Yerine getirmesi mümkün de değildir, çünkü gerek parlamento içinde gerek parlamento dışında kamusallığın kendisi yapısal dönüşüme uğramıştır: "Federal Meclis'den yapılan yayınların anlamı, alıcı cihazın başındaki dinleyiciye (ve seyirciye) kendi seçtiği halk temsilcilerinin çalışmasına katılma imkânı tanımak olarak görülüyorsa; televizyon ve radyonun bu gayelerine uygun işlev göremedikleri, daha ziyade tartışmaların tahrifi ve çarpıtılması yoluyla parlamento çalışmasını bozdukları saptanmalıdır. Nasıl ki esas müşavere meclis genel kurulundan komisyonlara ve meclis gruplarına kaymışsa, parlamentoda da istişare tamamen yayımlananın gerisine çekilmiştir."[71] Genişleyen kamusallık önünde müzakereler şov tarzına bürünüyor. Aleniyet, eleştirel işlevini gösteri işlevi aleyhine kaybediyor; bizzat savlar bile simgelere çevriliyor, sonra da bunlara yine savlarla değil ancak özdeşlemelerle cevap verilebiliyor.

Kamusallığın devlet düzeninin örgütlenme ilkesi olmasının şüpheli hali, parlamentonun işlevinin dönüşümünde berraklaşır: Aleniyet, (kamusal topluluğun elindeki) eleştirinin ilkesi iken, (gösteri mercileri - idare ve başta partiler

71 Parlamenter tartışmanın *extra muros* özel şahısların siyasal akıl yürütmesiyle bağlantısının nasıl gevşediğini, H.Haftendorn parlamento haberciliğinin eğilimlerine bakarak gösteriyor: *Das Problem von Parlament und Öffentlichkeit, dargestellt am Beispiel der Parlamentsberichterstattung,* Frankfurt 1960, s.146 vd. Bizzat parlamentonun çalışması, bilindiği gibi fraksiyonlara ve parti mercilerine ve bunların yanısıra parlamento ihtisas komisyonlarına kaydı. Buralar kamusal akıl üreten parlamentonun ikamesi sayılamaz, çünkü parlamentonun kamusallık kaybını telâfi etmiyorlar. Komisyonlar, içtüzükleri onları kamusal müzakere kurumları olarak ilan etse de, parlamenter kamusallığı ikame eden organlar olarak yerleşiklik kazanmazlar. Tam da "kamunun komisyon müzakerelerine olan ilgisinin artması, malırem bir temas için imkânlar yaratmayı zorunlu kılan" bir belirtidir. "Kamunun komisyon müzakerelerine girmeye çalışması, çıkar ve ilgisinin nesnesinin kamusal-olmayan'ın yeni basamaklarına kaydırıldığını görmeye yarar sadece." *A.g.y.,* s.89; ayrıca karş. B.Dechamps, *Macht und Arbeit der Ausschüsse,* Meisenheim/Glan 1954; tarihsel açıdan: W.Steffani, "Funktion und Kompetenz parlamentarischer Untersuchungsausschüsse", *PVS* içinde, yıl 1, 1960, s.153 vd.

olmak üzere çıkar birlikleri tarafından) yönlendirilen entegrasyonun ilkesine dönüştürülmüştür. Parlamenter kamusallığın plebisiter tahrifatına, yargısal kamusallığın tüketim kültürü tarafından tahrifatı tekabül eder. Çünkü kitle iletişim araçlarınca haber yapılıp pazarlanmak için yeterince ilginç olan ceza davaları, eleştirel bir ilke olarak aleniyeti benzer biçimde ters çevirirler. Aleniyet, yargının orada toplanmış vatandaşlarca denetlenmesi yerine, mahkemede müzakere edilmiş olayların tüketicilerin kitle kültürü için hazırlanmasına hizmet eder.

Böylesi eğilimlerin kuvveti, gündeme getirdikleri revizyonist girişimlerle ölçülebilir. Napolyon-sonrası Almanya'da kamusallık ilk belâgatli temsilcilerince liberal bir hukuk devletinin örgütlenme ilkesi olarak savunulurken; Carl Theodor Welcker ve Anselm Feuerbach, serbestçe gelişerek siyasal akıl yürüten gündelik basınla işbirliği içinde, parlamentoda ve yargıda aleniyet yanlısı söylevler verirken;[72] bugün parlamento müzakereleri ve mahkeme duruşmaları plebilisiterleştirilmiş bir kamusallıktan korunmaya çalışılıyor. Federal Meclis'in ilgili encümeni parlamento oturumlarının artık naklen yayınlanmamasını tavsiye etti. Ceza avukatları ve ceza hukukçuları gittikçe bastırarak, bütün hukuksal düzenlemelerin sonuna kadar kullanılmasını, bunların yeterli olmadığı yerde de yargılama usulü rejiminin mahkeme salonunda radyo ve resim gösteriminden yararlanılmasını engelleyecek şekilde değiştirilmesini talep ediyorlar; aleniyet ilkesi her iki durumda "dolaysız bir kamusallığın" güvencelenmesine indirgenecektir. Gerçi müzakerelere

72 C.Th. Welcker, *Die vollkommene und ganze Pressefreiheit, nach ihrer sittlichen, rechtlichen und politischen Notwendigkeit, und ihre Übereinstimmung mit dem deutschen Fürstenwort, und nach ihrer völligen Zeitgemaessheit*, Freiburg 1830; A.Feuerbach, *Betrachtungen über die Öffentlichkeit und Mündlichkeit der Gerechtigkeitspflege*, Siegen 1821.

giriş yine serbest olacaktır; ama kararların müzakeresiyle ilgili parlamento haberciliğinin parti gösterisine, ceza yargılamasının ilgisiz birtakım tüketicilerin eğlencesine dönüşmesinden kaçınılacaktır. Bu kanıt, liberal modelden plebisiter sapmalara karşı ileri sürülmüştür. Bu konuda, Eberhard Schmitt'in "önemli şahsiyetlerle" ilgili ceza davaları bakımından bile korunmasını istediği, kamusallık-*Publicity* [aleniyet] ayrımı tipiktir: "Davalıların veya tanıkların resimlerini basında görmezsek ne kaybederiz? Önemli şahsiyetlerin hangi fiillerle suçlandığını, muhakemenin açığa çıkardığı şeyin ve kararın ne olduğunu bilmeye kamunun haklı bir ilgisi olabilir. Bunlar, öğrenilmesi, kamusal hayatla ilgili vatandaşların kanaat oluşturması açısından ehemmiyetli olan ve güvenilir bir mahkeme haberciliğiyle duruşmaya katılmayanın da bilgisine sunulabilecek etmenlerdir. Fakat davalı ve tanıkların duruşmada ifadeleri alınırken veya karar açıklanırken ne gibi çehreler takındıkları, her türlü haklı bilgi ihtiyacı açısından tamamen önemsizdir. Sadece bugünlerde tabii itinalı davranmaya dönük insani düşüncenin yaygınlaştırmakla kendini yükümlü gördüğü her şeyi yıkıp geçen şu uğursuz *Publicity* eğilimine kapılmış olanlar, burada kamunun haklı bir haber ve bilgi ihtiyacından sözedebilirler."[73] Bu gibi tepkisel önlemlerin, kamusallığın başlangıcındaki işlevinin yeniden tesisine bir katkı sağlayamayacağı açıktır. Plebisiter yönde genişlemiş suretini kısıtlayarak liberal kamusallığı restore etme girişimi, olsa olsa onun ardakalmış tek tük aslî işlevlerini daha da zayıflatmaya yarar.

Bugün de, bir kitle demokrasisi olan sosyal devlet rejimi, sürekli bir kanaat ve irade oluşturma sürecinin hiç değilse iktidar ve egemenlik kullanımının özgürlükleri güvenceleyen bir düzelticisi olarak etki gösterebilmesi için, devlet or-

73 E. Schmidt, "Öffentlichkeit oder Publicity", *Festschrift für Walter Schmidt* içinde, Berlin 1959, s.351.

ganlarının faaliyetini kamusallığı gözetmekle yükümlü kılar: "...bu sürecin bütün dallarıyla devlet faaliyetine odaklanmış bir 'kamu oyu'nun yaratılmasına dayanan ve özgürlükçü demokrasi açısından hayati önemde taşıyan tezahürleri, pekâlâ hukuksal yaptırıma bağlanmamış bir 'güç'e meşru bir şekilde... dayanabilirler; yeter ki, onlar da bütünüyle 'kamusal' olsunlar, kendi hesabına ilke olarak faaliyetinin kamusal olmasını yükümlenmiş devlet gücüyle kamusal bir şekilde karşı karşıya gelebilsinler."[74] Toplumsal örgütler tarafından elkonmuş, kollektif özel çıkarların baskısı altında güçten düşürülmüş kamusallığın, siyasal uzlaşmalara katılmanın ötesinde siyasal eleştiri ve denetim işlevi üstlenmesi, ancak aleniyetin koşullarına kayıtsız şartsız tabi olmasıyla, yani katı anlamda kamusal hale gelmesiyle mümkündür. Değişen koşullar altında klasik aleniyet taleplerine yansıyan niyetlerin restorasyona tahvil edilmekten korunması için, ortodoks olmayan aleniyet talepleriyle tamamlanan aleniyetin, şimdiye kadar kendileri onun gözetimine girmeksizin başkalarının kamusallığının sırtından geçinen kurumlara da uzanması gerekir: Öncelikle partilere, sonra siyasal açıdan etkili kitle iletişim araçlarına ve kamusal birliklere. Bunların hepsi devletle bağıntılı faaliyet gösteren toplumsal güçlerin kurumlarıdır; toplumun, siyasal düzen içerisinde kamusal işlev gören özel örgütleridir.

Bu işlevlerin gereğini demokratik kanaat ve irade oluşumu anlamında yerine getirebileri için, bunların öncelikle iç yapıları itibarıyla kamusallık ilkesine göre örgütlenmiş olmaları ve parti içi veya birlik içi demokrasiyi kurumsal olarak mümkün kılmaları, engelsiz bir iletişime ve kamusal akıl yürütmeye imkân vermeleri gerekir.[75] Sonra böyle bir

74 Ridder, *Stellung der Gewerkschaften.*

75 O. Stammer ve H.Schelsky, "Über die 'Organisationswirklichkeit'", *Die Neue Gesellschaft* içinde tartışma, 1955, sayı 3, 4, 5, 6; bağlantılı değinmeler için:

örgüt kamusallığının tüm kamusal topluluğun oluşturduğu kamu ile bağlantısı, parti ve dernek içi gelişmelerin aleniliği ile güvencelenmiş olmalıdır.[76] Nihayet, örgütlerin kendi faaliyeti, devlet aygıtına baskı yapmaları ve onun yanında birbirlerine karşı güç kullanmaları, tıpkı çok yönlü bağımlılık ilişkileri ve iktisadî bağlantıları gibi, geniş çaplı bir aleniyete kavuşmalıdır; örgütlerin, malî araçlarının kaynağı ve kullanımı konusunda kamunun incelemesine açık olmaları da buna dahildir.[77] Almanya'da Anayasa, bu aleniyet talebini partilerden kamusal birliklere de uzatma imkânını tanıyor,[78] zira birlikler de "partiler devletinin kurumsal kamusal düşünce özgürlüğü"nün[79] anayasal koruması altında halkın kanaat ve irade oluşturmasına etkide bulunma meşruiyetine sahipler. Siyasal yayınlar bile, kamu üzerinde gösterisel veya yönlendirici olarak imtiyazlı bir etkisi olan her kurum gibi, demokratik bir kamusallığın hükmü altında olmalı. Hukuksal durum her ne olursa olsun, sosyolojik açıdan böylesi talepler devletle bağıntılı faaliyet gösteren top-

O.Stammer, "Politische Soziologie- und Demokratie-Forschung", *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* içinde, Cilt 8, 1956, s.380 vd.

76 Th. Ramm, *Die Freiheit der Willensbildung,* Stuttgart 1960, s.108: "Toplumun denetimi fiilen imkânsız sayısız özel düzenc ayrışması tehdidine karşı görece kolay bir karşı etki yaratmanın yolu, kamu oyunun çıkar birliklerinin iç gelişmeleri hakkında malumat edinmesi ve eleştirisiyle bu gelişmeleri etkilemesidir."

77 Almanya'da partilerin finansmanı hakkında bkz. Th.Eschenburg, *Probleme der modernen Parteifinanzierung,* Tübingen 1961; ayrıca: U. Kitzinger, *Wahlkampf in Westdeutschland,* Göttingen 1960, s.156, son olarak bilgi içeriği zengin bir kaynak: U.Dübber, *Parteifinanzierung in Deutschland,* Opladen 1962. ABD için: A.Heard, *The Costs of Democracy,* University of North Carolina 1960. Meselenin hukuksal yönünü W.Grundmann ele alıyor: "Die Finanzierung der politischen Parteien", *Zeitschrift f. d. Ges. Staatwiss.* içinde, Cilt 115, 1959, s.113-130.

78 Altmann, *Rechtsstellung der öffentlichen Verbaende,* s.225.

79 H.Ridder, "Meinungsfreiheit", Neumann, Nipperdey, Scheuner, *Grundrechte* (2.cilt) içinde, Berlin 1954, s.257. Karş. ayrıca: M.Löffler, "Der Verfassungsauftrag der Publizistik", *Publizistik* içinde, Cilt 5, 1960, s.517 vd.; H.Copic, "Berufsverbot und Pressefreiheit', *JZ* içinde, 1963, s.494 vd.

lumsal örgütlerin demokratikleştirilmesiyle ilgili önemli bir boyutu tartışmaya açıyor. Artık sadece devlet organları değil, siyasal kamuda etkili bütün kuruluşlar aleniyete bağlanmalıdır, çünkü toplumsal gücün siyasal güce dönüşümü süreci de, tıpkı toplum üzerinde meşru siyasal güç kullanımı gibi, eleştiriyi ve denetimi gerektirir. Sosyal devlete dayalı kitle demokrasisinde de burjuva hukuk devletindekinden farklı kurumlaştırılmamış bulunan kamu fikri, bir vakitler, egemenliğin özel şahısların kamusal usavurumu aracılığıyla rasyonelleştirilmesi demekti. Bugün ise bu fikir toplumsal ve siyasal güç kullanımının, gerek iç yapıları gerekse devletle ve birbirleriyle ilişkileri kamusallığa bağlanmış rakip örgütlerin karşılıklı denetimi altında -örgütlü özel çıkarların çoğulculuğuyla elbette sınırlanan- rasyonelleştirilmesi olarak gerçekleştirilebilir ancak.[80]

Vaktiyle özel şahıslardan müteşekkil burjuva kamusal topluluğu suretindeki gibi bir siyasal kamu da, yani "devlet organları için düzenli veya ara sıra yapılan seçimlerin ve oy vermenin ötesinde... mevcudiyetini uyumlu ve sürekli bir entegrasyon sürecinde elde eden bir toplum"[81] da, ancak böyle bir rasyonelleşmenin ilerlemesi ölçüsünde kurulabilir. Sosyal devlete dayalı kitle demokrasisinin siyasal kamusunun bu boyutunun sahiden ne kadar geri kaldığı, veya daha iyi bir ifadeyle ne kadar az ilerlediği, tam da seçimlerin kamusal hazırlanışına ve bizzat seçim işlemine bakılarak tahlil edilebilir. Zira bu amaçla geçici olarak oluşturulan, sadece geçici olarak seferber edilen kamu, *public relations*'a dayalı şu diğer aleniyeti hâkim kılar. Örgütler tarafından örgütlenmemiş bir kamusal topluluğun kafa sayıları

80 U.Lohmar, *Innerparteiliche Demokratie*, Stuttgart 1963. Bunun hakkında: W.Abendroth, "Innerparteiliche und innerverbandliche Demokratie als Voraussetzung der politischen Demokratie", *PVS* içinde, 5. Yıl, 1964, s.307 vd.

81 Ridder, *Stellung der Gewerkschaften*, s.26.

üzerinden geliştirilen bu hakimiyetinin başarısı, bu örgütler demokratik kamusallık hükmünden kaçındıkları ölçüde artar. En son seçim araştırması, "hiç üyeye sahip olmayıp, sadece seçim zamanlarında, tek gayesi reklam muharebesini yürütmek olan bir reklam firmasının merkezileşmiş manevra yeteneğiyle hayatiyet bulmanın bir parti için ne kadar avantajlı olduğunu"[82] gösterdi. Bizzat partiler ve örgütler aracılığıyla geliştirilen bir kamusal iletişim süreci, belli ki, geniş halk kitlesinin ve öncelikle onun siyasete en kayıtsız kısmının bulaşıcı desteğini hedefleyen bir aleniyetin gösterisel ve yönlendirici etkisiyle zıt bir ilişki içindedir.

22. Oluşturulan Kamusallık ve Kamusal Olmayan Kanaat: Halkın Seçim Davranışları

Hizmet alan vatandaşın devletle ilişkisi birincil olarak siyasal katılım ilişkisi değildir, esasen karar ve talepleri gerçekleştirme isteğini içermeyen, ihtiyaçlarını karşılamaya dönük genel bir talepkârlıktır.[83] Devletle temas, esas itibarıyla idare alanında ve ön-alanında vuku bulur; gayrisiyasaldır ve "iddialı, müşkülpesent bir kayıtsızlık" taşır. Öncelikle yöneten, bölüştüren ve himaye eden sosyal devlette, daima idarî tasarruflara tabiyet altında bulunan vatandaşların "siyasal" çıkarları, birincil olarak meslekî dallarına bağlı taleplere indirgenir. Etkili bir temsil için vatandaşlar elbette bu talepleri büyük örgütlere devretmek zorundadırlar. Bunun ötesinde insanların reyine -görünüşe göre- bırakılan şey ise, partiler tarafından, bir oylama olarak örgütlenen seçimlerin tekeline

82 Kitzinger, *a.g.e.*, s.67.

83 Karş. Benim siyasal katılım kavramıyla ilgili değerlendirmem: Habermas, v. Friedburg vd., *Student und Politik*, s.13 vd. [Sözkonusu makalenin Türkçesi: "Siyasal Katılım Kendi Başına Bir Değer mi?", çev. Tanıl Bora, *Toplum ve Bilim* 27 (Güz 1984), s.37-71.]

alınır. Kamusal erke ilişkin akıl yürütme faaliyetine sürekli katılımı sağlayan bir alan olarak siyasal kamusallığın ne kadar dağılıp parçalandığı, kamusallığa benzer bir şeyi belirli dönemlerde yeni baştan oluşturmanın partilerin asıl ödevi haline gelmesinin derecesiyle ölçülebilir. Seçim mücadelesi, kurumsal güvenceye kavuşturulmuş bir kamusallık çerçevesinde, kanaatler arasında zaten yürütülmekte olan bir münakaşanın neticesi olarak oluşmaz artık.

Yine de parlamento seçimlerinin demokratik tanzimi, eskiden olduğu gibi burjuva kamusallığının liberal hayallerini varsaymaya devam eder. Vatandaşlığa bağlı seçmen rolünü normatif açıdan hâlâ belirleyen davranış beklentileri, bir vakitler akıl yürüten özel şahıslardan oluşan bir kamusal topluluğun eleştiri ve yasama işlevlerini üstlendiği koşulların toplumsal-psikolojik bir yansıması gibidir. Seçmene, belirli derecede karar ehliyetine ve bilgiye sahip bulunarak ilgiyle kamusal tartışmalara katıldığı, böylece rasyonel bir biçimi ve genel çıkarı gözeterek siyasal eylemi yönlendirecek bir doğruluk ve haklılık ölçeğinin bulunmasına yardımcı olduğu izafe edilir. *Democratic Theory and Public Opinion* [Demokratik Teori ve Kamusal Kanaat] üzerine bir makalesinde Berelson seçmenin "kişilik yapısı"nın etmenlerini sıralar: kamusal olaylara alâka; malumat ve bilgi sahipliği; istikrarlı siyasal ilkeler ve ahlâki ölçüler; tam ve doğru gözlemlerde bulunma yeteneği; iletişime ve tartışmalara katılım; rasyonel davranış.[84] Siyasal işlev gören kamusallığın sosyolojik kurucu bileşenleri, böylece donuklaşarak psikolojik karakter özelliklerine dönüşmüştür. Bu durumda eğer seçme hakkına sahip halk kitlesi, sadece, siyasal ilgi, bilgilenme, siyasal inisyatif ve eylemlilik, tartışmalara katılım dereceleri gibi gayet dışsal ölçütlere göre bile olsa, birçok

84 *Public Opinion Quarterly* içinde, Cilt 16, Bahar 1952, s.329.

ampirik araştırmanın pekiştirdiği üzere[85] demokratik davranış kalıplarının gereğini bugün pek az yerine getiriyorsa; bu sapma ancak bizatihi kamusallığın yapısal ve işlevsel dönüşümüne bakarak anlaşılabilir.

Sosyal devlete dayalı kitle demokrasilerinin seçmen topluluğu ile, 19. yüzyıl burjuva hukuk devletlerinin özel şahıslardan müteşekkil kamusal topluluğu arasında uzak bir bağıntı baki kalmış gibi görünür, başlangıçta. Oy verme, fikrî açıdan, sav ve karşı sav arasındaki, sürekliliği olan kamusal münakaşanın tamamlayıcı edimi idi sadece; kamusal alana çıkmasına izin verilen herkes oy verme hakkına sahipti: yani özel şahıslar, hem de - çoğunlukla şehirli-burjuva kesimlerden gelen, mülk ve yüksek öğrenim sahibi hane reisleri. O vakitler seçme hakkına sahip yegâne topluluk olan bu kamunun toplumsal bileşimi, bugün yankısını, genel oy hakkına sahip bulunan halk içinde seçme hakkını fiilen kullanan daha aktif kesimin bileşiminde buluyor: Kural olarak erkekler kadınlardan daha çok oy veriyor, evliler bekârlardan daha çok, yüksek bir gelire ve yüksek eğitim düzeyine sahip yüksek statü gruplarına mensup olanlar da alt toplumsal tabakaların mensuplarından daha çok oy veriyor. Bu-

85 Karş. şu derlemeler: Burdick ve Brodbeck, *American Voting Behaviour,* Glencoe 1959; Eulau, Eldersveld, Janowitz, *Political Behaviour,* Glencoe 1956; ayrıca şu araştırmalar: Lazarsfeld, Berelson, Mc Phee, *Voting,* Chicago 1954; Campbell, Gurie, Miller, *The Voters Decide,* Evonston 1954; Lazarsfeld, Berelson, Gouclet, *The People's Choice,* N.Y. 1944. İngiltere, Fransa ve Almanya'da halkın seçim davranışları, bu ülkelerdeki kıyaslanabilir araştırmaların gösterdiği gibi, Amerika'dakine büyük ölçüde benzerdir: McCallum, Readman, *The British General Election of 1945,* Londra 1947; H.G. Nicholas, *The British General Election of 1950,* Londra 1951; D.E. Butler, *The British General Election of 1955,* Londra 1955; Nicholas, Williams, "The French Election of 1956", *Political Studies* içinde, Cilt 4, 1956; Harrison ve Kitzinger, "The French Election of 1958", *Political Studies* içinde, Cilt 7, 1959, s. 147 vd.; M. Duverger, *La participation de femmes à la vie politique,* Paris 1955; Hirsch-Weber, *Waehler und Gewählte,* Berlin 1957. Bu malzemenin büyük kısmı şu çalışmada işlenmiştir: S.M. Lipset, *Political Man,* N.Y. 1960, özellikle 2. Bölüm: Voting in Western Democracies, s. 139 vd.

rada ayrıca kayda değer olan, ticaret erbâbının, zanaatkâr orta zümrelerin seçimlere daha büyük ölçekte rağbet etmesidir; oy verme oranının 35-55 yaş aralığında en yüksek düzeyde oluşu, başlıbaşına, sadece meslekî faaliyetin türünün değil (burjuva özel şahısların halefi olan kesimlerde olduğu gibi), esasen toplumsal emeğin meslekî bağlamının güçlü bir etkisi olduğunu tahmin etmemizi sağlar. Keza vaktiyle oy vermenin informel bir önşartı olan, kamusal akıl yürütme sürecine katılma koşulu da bugün karşılığını, özel birliklerin/derneklerin üyelerinin seçme haklarını örgütsüz vatandaşlara göre çok daha büyük ölçekte kullanmasında buluyor gibi görünmekte.[86] - Liberal bir kamusallığın halkın seçim davranışlarında muhafaza edilmiş böylesi özellikleri, siyasal iletişimin Katz ve Lazarsfeld tarafından incelenen akıntısında da görülebilir. Modaların, tüketim alışkanlıklarının daha çok toplumsal tabakalara göre özgülleşen yatay yayılımından farklı olarak, siyasal kanaat akışı daha çok yüksek statü gruplarından bir aşağıdaki gruba doğrudur, dikeydir - *"opinion leaders in public affairs"* [kamusal vakalarda kanaat önderleri], umumiyetle varlıklı ve tahsillidir, etkiledikleri gruplara göre daha iyi bir toplumsal konuma sahiptirler.[87] Diğer yandan, kamusal topluluğun bu siyasetle ilgili, bilgili ve aktif çekirdek tabakasının, görüşlerini ciddi biçimde tartışmaya açma eğilimi en düşük grup olduğu saptanabilmiştir. Tam da bu iki dereceli, *opinion leader*'lerle dolayımlanmış iletişim sürecinin taşıyıcıları, çoğu kez, bir kere benimsenen kanaati alışkanlığa dönüştürerek dondururlar.[88] Ka-

86 J. Linz, "The Social Basis of German Politics", Columbia Üniversitesi'ne verilen yayımlanmamış doktora tezi, 1958, s. 804; Lipset'te, *a.g.y.*, s.196.

87 E. Katz, P.F. Lazarsfeld, *Personal Influence*, Glencoe 1955.

88 Berelson, *a.g.y.*, s.319: "Çoğu kampanyada, ister siyasal olsun ister bilgilendirmeye dönük, konu hakkında malûmatı olanlar fikirlerini değiştirmeye en az yatkın olanlardır. Bunların çoğunluğu tavırların istikrarını temsil eder, bazıları ise katılığını."

musallaşmaya elverişli kanaatler de, akıl yürüten bir kamusal topluluğun iletişim akışı olmaksızın, serpilip bir kamusal kanaat haline gelemezler.

Görece iyi bilgilenmiş olup tartışmalara görece sık girenlerin, zaten sırf görüşlerini karşılıklı onaylamaya ve kararsızlar ile ilgileri daha düşük düzeyde olanları etkilemeye meylettikleri, iyi bilinen bir olgudur - bu olgu da, bunların *kamusal* bir kanaatin oluşum sürecine katkılarının ne kadar az olduğunu ortaya koyar. Üstelik siyasal tartışmalar, homojen bir kanaat iklimine yolaçan dar gruplar, aile, dost çevresi ve komşularla sınırlıdır. Bir partiden diğerine akan seçmenler ise ağırlıkla daha az ilgili, daha az bilgili ve lâkayt vatandaşların oluşturduğu o geniş ihtiyat ordusundan çıkar - bunlar da tamamen kayıtsız davranmıyor ve seçimleri kaale alıyorlarsa şayet.[89] Ayrıca, kural olarak, tartışmayla oluşturulan kamusal kanaate, eğilimleri gereği en kararlı biçimde uzak duranlar, görüşleri en çabuk etkilenebilecek olanlardır - ama artık seçimi tanzim edenlerin gösterisel biçimde veya güdüm altında oluşturdukları kamusallık tarafından.

Seçmen kamusunun bir kamusal topluluk oluşturmasını sağlayan rabıtanın dağılması, seçmenlerin ağırlıklı bölümünün tuhaf bir şekilde hareketsizleşmesiyle açığa çıkar. Her partinin çekirdek seçmenleri, birbirinden çok farklı iki ayrı gruptan oluşur elbet. Bir tarafta, haklı olarak "aktif" diye anılabilecek vatandaşların oluşturduğu azınlık vardır - gerek partilerin veya başka toplumsal örgütlerin üyeleri, gerekse örgütlenmemiş ama bilgili, [siyasal sürece] yoğun biçimde katılan, çoğu kez de kanaat önderi işlevi görerek nüfuz sahibi olan seçmenlerdir bunlar. Onların karşısında ise,

89 M. Janowitz ve D. Marvick, *Competition Pressure and Democratic Consent*, Michigan 1956.

kararları aynı ölçüde kesin olan, beri yandan gündelik siyasal tartışmaların görünüşe göre kum fırtınası gibi iz bırakmadan yalayıp geçtiği vatandaş çoğunluğu vardır. Bu sabitlik kısmen grup çıkarlarının haklı ama kalıplaşmış algılayışından, kısmen bir dizi kültürel alışkanlıktan, çoğunlukla çok eskilere dayanan ve kuşaklar boyunca aktarılan kökleşmiş tutumlardan ve önyargılardan kaynaklanır.[90] Değişik yaş grupları, kuşaklara özgü; değişik mezhepsel ve etnik gruplar ise, kendilerine özgü tecrübeleri takip ederler; öyle ki, biçimsel olarak aynı olan seçmen tercihleri, maddi açıdan çokbiçimli (heterojen) ve epey durumda da birbirine rakip iradi güdüler içerirler; ve tartışılmamış varsayımları, kamusal iletişimden vâreste tutulan hayali bir mutabakat altında toplanırlar. - Hareketsiz bloklar arasında, Janowitz'in bir tasnifine göre kısmen uzlaşmacılardan, kısmen tarafsızlardan, değişkenlerden veya lâkaytlardan mürekkep, sabit olmayan seçmen grupları durur veya salınır; bu grubun büyüklüğü, ölçütlerin keskinliğine göre, oy hakkına sahip bulunanların dörtte biri ile neredeyse yarısı arasındadır. Oy vermeyenler veya bazen şu bazen bu parti için seferber olup kimi zaman da hiç seferber edilemeyen marjinal seçmenler de bu gruptandır: *non-voters ve changers* [oy vermeyenler ve değişkenler]. Oy vermeyenlerin karakteristik özelliği, yani görece en kötü bilgilenmiş ve demokratik açıdan en güvenilmez grup[91] olmak, biraz kesintiyle, *floating vote* [yüzergezer oy][92] sahipleri için de geçerlidir: *"independent voters tend to be those who know and care the least"* [bağımsız seçmenler en az bilenler ve en az ilgilenenler olma

99 Lipset, *a.g.y.*, s.270, historical background of voting patterns üzerine.

91 S.A. Stouffer, *Communism, Conformity and Civil Liberties*, N.Y. 1955, s. 83 vd.; H.H. Field, "The Non-Voter", *Public Opinion Quarterly* içinde, Cilt 8, 1944, s. 175 vd.; F.H. Stanford, *Authoritarianism and Liberty*, Philadelphia 1950.

92 Janowitz, *Political Behavior* içinde, s.279.

eğilimindedir].[93] Bununla beraber, seçme hakkına sahip olanlar arasında kamu oyu sürecine katılmak bakımından düşük nitelikli olan bu grup, seçim işletmecilerinin/yöneticilerinin esas hedefidir: Her parti, "kararsızlar" deposundan olabildiğince fazla şey kapmaya çalışır. Bunu aydınlatma yoluyla değil, bu kesimde bilhassa güçlü olan gayrısiyasal tüketici davranışına uyum sağlayarak yapar. - Janowitz haklı olarak "...ağırlıkla kitle iletişim ve diğer tanıtım araçlarına yaslanan bu çabaların sınırlı kaynakların kötüye kullanımını temsil edip etmedikleri" sorusunu sorar.[94] Ne var ki, seçim reklamcılığı diğer seçmen gruplarına da tesir eder. Seçime katılımın programatik hedeflere yönelmeyle bağlantısı, öndegelen adayların etkili bir reklamcılıkla takdim edilen imajlarıyla olan bağlantısından çok daha düşüktür.[95]

Bir siyasal kamunun her seçim döneminde yeniden sahnelenişi, burjuva kamusunun çökerken aldığı biçimin suretine bürünür. İlkin, kitle iletişim araçları tarafından hazırlanıp yayılan entegrasyon kültürü, kendi anlayışına göre gayrısiyasal olsa da, bizatihi siyasal bir ideolojiyi temsil eder; siyasal programatik, aslında her meydan okuyucu dışavurum, onunla rekabete giremeyecek, tersine onunla uyum sağlama çabası içinde olacaktır. Mannheim'ın bundan onyıllar önce teşhis ettiği siyasal ideolojilerin çöküşü, Raymond Aron'un açıkça *Fin de l'Age Idéologique*'den [Ideoloji Çağının Sonu][96] sözetmesine mahal veren gelişmenin sade-

---

93 C. Harris, Election, "Polling and Research", *Public Opinion Quarterly* içinde, Cilt 21, 1957, s.109.

94 Janowitz, *a.g.e.*, s.280.

95 *A.g.y.*

96 R. Aron, "Fin de l'Age Idéologique?", *Sociologica* içinde, Frankfurt 1955. Karş. ayrıca O.Brunner, "Das Zeitalter der Ideologien", *Neue Wege der Sozialgeschichte* içinde, Göttingen 1956, 200 vd.

ce bir yanını temsil ediyor gibi görünmekte; diğer yandan ideoloji, tüketim kültürü denen şeyin suretinde kendini tesis ediyor ve daha derin bir bilinç düzeyinde eski işlevini de yerine getiriyor, yani verili koşullara uymaya zorluyor. Bu yanlış bilinç, 19. yüzyılın siyasal ideolojileri gibi tasarımların değil, artık davranış biçimlerinin âhenkli bir bağlantısından oluşuyor; pratik suretini, [öznenin] dışından yönlendirilen tüketim alışkanlıklarından oluşan bir sistem olarak kazanıyor. Burada bilinçten artta kalan, mevcut olanın yüzeysel görünümüyle güyâ-gerçekçi bir kopyasıdır: "Kitle kültürü ideolojisinin gerçekte vardığı sonucu bir cümleye sıkıştıracak olursak, 'neysen, o ol' cümlesinin bir parodisi olmalıdır bu: zaten varolan durumun ikiye katlayarak ve meşrulaştırarak fazlalaştırılması - her türlü aşkınlığı ve eleştiriyi de massederek. Toplumsal tin, insanların gözünün önüne sadece zaten varoluşunun koşulunu oluşturan şeyi koymakla yetinip, ama diğer yandan da bu varoluşu aynı zamanda kendi normu olarak ilan etmesiyle, insanların saf varoluşa olan imansız inançları pekiştirilir."[97]

Reklam, kitle iletişim araçlarının hâkimiyeti altındaki kamusallığın üstlenmiş olduğu diğer işlevdir. Bu nedenle partiler ve yan örgütleri, seçmen tercihlerini, yayın yoluyla, satın alma tercihleri üzerindeki reklam baskısına benzer bir şekilde etkilemeye kendilerini zorunlu sayarlar[98] - siyasal *marketing* [pazarlama] sanayii oluşur. Eski tarz parti ajitatörleri ve propagandacıları, yerlerini, siyaseti gayrısiyasal biçimde satmak üzere istihdam edilen, parti siyasetleri karşısında tarafsız reklam uzmanlarına terkederler. Bu eğilim,

97 T.W. Adorno, "Ideologie", *Exkurse* içinde, Frankfurt 1956, s.158; karş. Horkheimer ve Adorno, "Kulturindustrie", *Dialektik der Aufklaerung* içinde, Amsterdam 1947.

98 H.H. Flöter, "Der manipulierte Mensch und seine Freiheit", *Die Neue Gesellschaft* içinde, 1958, sayı 4, s.272.

çok daha uzun zamandır belirmiş olsa da, ancak İkinci Dünya Savaşından sonra, piyasa ve kanaat araştırmalarına ilişkin ampirik tekniklerin bilimsel gelişmesine koşut olarak kendini kabul ettirdi. Bazı partilerde ancak ardarda birkaç seçim yenilgisinden sonra kırılabilen dirençler[99] gösteriyor ki, seçim rejisörleri gerçek siyasal kamusallığın kayboluşunu sadece idrak etmekle kalmıyorlar, bu durumu bilinçli olarak bizzat ilerletmek zorundadırlar. Geçici olarak oluşturulan siyasal kamusallık, şu entegrasyon kültürünün şart koştuğu alanı yeniden üretiyor - mamâfih başka amaçlarla; siyaset sahası, sosyo-psikolojik açıdan tüketim sahasına entegre ediliyor.

Bu çeşit kamusal faaliyetin adresi, Riesman'ın "yeni kayıtsızlar" adını taktığı siyasal tüketici tipolojisidir: "O artık bağımsız seçmen değildir... siyasal kanaatleri ile siyasal işlevi arasında bir bağıntı görmez artık. Bu nedenle kanaatleri onun için, günlük siyasal haberlerin tüketicilerinden oluşan cemaatin bir üyesi sıfatıyla oynadığı rol çerçevesinde nakit olmayan bir ödeme aracı hizmeti görür. Başkalarının görüşleri karşısındaki hoşgörüsü sadece bir karakter istidadından değil, bunları belki eğlenceli veya ilginç olan ama artık bir siyasal eyleme kısmen veya hele topyekun adanmanın ağırlığını taşımayan 'salt' kanaatler olarak görür."[100]

Bir kamusal topluluk olarak seçmenlerin desentegrasyonu [dışlanması], basın ve radyonun, "alışılagelen tarzda kullanıldıklarında"[101] neredeyse tamamen etkisiz kalmalarında da belirginleşiyor; oluşturulan kamusallık çerçevesinde kitle

---

99 1957 seçim yenilgisinden sonra SPD içindeki tartışma bu bakımdan karakteristiktir; bkz. *Die Neue Gesellschaft*'taki tartışmalar, Yıl 1958, sayı 1, Willi Eichler "Waehlermanipulierung oder sozialistische Politik", s.27 vd. ve Jens Feddersen, "Politik muss verkauft werden", s.21 vd.

100 Riesman, *Die einsame Masse*, s.354 vd.

101 G. Schmidtchen, *Die befragte Nation*, Freiburg 1959, s.139.

iletişim araçları sadece reklam aracı olarak işe yarıyor. Partiler dolaysız olarak "halk"a, yani fiilen, kamu oyu araştırmacıların ortaya koyduğuna göre söz dağarcıkları ortalama 500 kelimeden ibaret bir bilinç düzeyindeki bir azınlığa yöneliyorlar.[102] Basınla beraber kanaat oluşumunun ikinci klasik aracı da anlamını yitiriyor: Parti kongresi. Bu arada onun da "alışılagelen tarzda kullanıldığında", olsa olsa, zaten sadık olan taraftarlardan oluşan küçük bir kalabalığa birtakım şiarların tevzi edilmesine yarayabileceğini biliyoruz. Toplantılar da artık sadece, şayet ilgiye mazhar olurlarsa, hazır bulunanların televizyon yayını için ücretsiz figüranlar olarak katılabildiği reklam gösterileri olarak işe yarıyorlar.

Güdüm altındaki kamu alanı, kamusal kanaatler yerine, alkışa amâde bir ruh halinin, bir kanaat ikliminin hâkimiyetine giriyor. Güdüleyici (manipülatif) olan şey, her şeyden önce, bilinçsiz eğilimlere yönelen ve öngörülebilir tepkilere yolaçan, ancak bunları plebisiter onaya sunanların hiçbir biçimde taahhüt altına girmediği tekliflerin sosyopsikolojik ayarlanışıdır: Özenle araştırılıp bulunan "psikolojik parametreler"e göre yönlendirilen ve deneylerle tecrübe edilen çağrıların, özdeşleştirici simgeler olarak etki yaratacaklarsa, siyasal programlarla veya nesnel savlarla bağıntılarının olabildiğince kopartılması gerekir. Programların ve savların anlamı, "bugün kitle toplumunda bireyin siyasetle dolaysız ilişkisini ikame eden"[103] şu popülerlik biçiminin

102 Schmidtchen'in (*a.g.e.*, s. 173) aşağıdaki vakayı hükümetin ampirik verilere dayalı tutumunun örneği olarak sunması tesadüfi değildir: "Basının, hükümetin belirli çabaları veya kararlarına olan tepkisi olumsuz olabilir. Aynı sıralarda yapılan bir kamu oyu yoklaması, halkın gelişmeler karşısında çok daha olumlu bir tasavvura sahip olduğunu gösteriyor. Hükümet böylesi vakalarda kamu oyu çalışmasını basından çıkan seslere göre ayarlayacak olursa, yürütülecek bilgilendirme kampanyası aydınlatmadan ziyade kafa karışıklığına yolaçacaktır, çünkü ileri sürülen savlar büyük ölçüde halka anlaşılmaz görünecektir."

103 Kirchheimer, *Majoritaeten und Minoritaeten*, s.265.

doğuşuyla tüketilir. Bu itibarla önderin veya önder konumundaki garnitürün takdim ediliş biçimi merkezi bir rol oynar; bunların da piyasaya uygun bir süslemeye ve ambalaja ihtiyacı vardır. Bir hükümet için popülerlik endeksi, halkın kamusal-olmayan kanaatlerini ne derece denetimi altında tuttuğunun veya önderlik garnitürüne hangi miktarda popülerliğe dönüştürülebilir ek tanıtım/reklam unsuru katması gerektiğinin ölçütüdür. Popülerlik bizatihi tanıtımla özdeş değildir, ama onsuz uzun süre ayakta tutulamaz: tanıtıma özgü hava, asla sadece ona bağımlı olmamasına rağmen, geçici olarak oluşturulan kamusallığın bağımlı değişkenidir. Hükümet partilerinin, seçim yarışında öne geçmek için, halkın beklentilerine dönük hakiki tavizler suretinde nesnel tanıtım vesileleri yaratmaları sebepsiz değildir - örneğin kitlelerin kullandığı şeker, kahve gibi keyif verici maddelerde tüketim vergisinin indirilmesi gibi, tanıtım açısından bilhassa semereli önlemler. Seçmenlerin bilimsel açıdan tahlil edilmiş saiklerine -yine manipülatif biçimde- nüfuz etmek için, bazen, hedeflenen tanıtımın billurlaşma noktası olarak gerçek ihtiyaçları karşılayan önlemler de zaruri olur. Bu bakımdan, en yaratıcı seçim rejisi altında bile manipülasyonun tabir caizse doğal sınırları vardır. Elbette bu tersine çevrilip, "seçmenlerin saikleri ne kadar iyi bilinirse, hükümet halk tarafından o kadar etkili biçimde 'manipüle edilebilir'"[104] gibi bir sonuç da çıkarılmasa gerektir.

Elbette verili saiklerin tanıtımının "tüketilmesi" için sözkonusu saiklere de nüfuz etmek gerekir; bu sırada, icabında, seçmenlerin gerçek ihtiyaçlarını tatmin edecek taahhütler biçiminde tanıtım vesileleri yaratmak zorunlu olabilir. Manipülasyonun "doğal" sınırları ne denli daralırsa, bilim-

104 Schmidtchen, *a.g.e.*, s.166; aynı yazar, "Die Bedeutung repraesentativer Bevölkerungsfragen für die offene Gesellschaft", *PVS* içinde, 1963, s.168 vd.

sel olarak araştırılan saikleri kullanmakla kalmayıp onları tatmin etme mecburiyeti de o denli güçlenir. Bu konuda daha kesin bir şey henüz söylenemez. Fakat hipotez olarak, manipülasyonun sınırlarının çok daraldığı şartlarda periyodik olarak tesis edilen kamusallık çerçevesindeki onaylama işleminin, geniş ölçüde hükümetin kamusal-olmayan kanaatlere icabet etmeye amâdeliğini güvence altına aldığını farzetsek bile;[105] demokratik kanaat ve irade oluşumunun koşulları yerine getirilmiş olmayacaktır. Çünkü reklam psikolojisinin [gereklerini yerine getirmeyi] hedefleyen teklifler, nesnel açıdan amaçlarına ne denli uygun olurlarsa olsunlar, öznelerin iradesi ve bilinciyle aktarılmış olmayacaktır (aktaran, esas itibarıyla bilinçaltıdır). Bu tarz bir irade oluşumu, sosyal ve demokratik bir hukuk devletinden ziyade sosyal bir hükümdarlık rejiminin aydınlanmış mutlakiyetçiliğine uyar: Her şey halk için ama hiçbir şey halk tarafından değil - bu cümleyi sarfedenin Prusya Kralı 2. Friedrich olması tesadüf değildir. Bu prosedür altında "refah" da tam anlamıyla güvencelenmiş olmayacaktır. Çünkü belirleyiciliğini dolaylı olarak gerçekleştiren bir kamusal-olmayan kanaat, özerklik alâmeti dışında, bizatihi rasyonellik alâmetinden de yoksundur. Geniş kesimlerin saiklerinin iyi bir şekilde aktarılması ve tatmin edilmesi, kendi başına, bunun onların nesnel çıkarlarına tekabül ettiğine dair teminat sağlamaz. Kamusallık fikrinin bir demokrasi ilkesi olması, onun içinde ilke olarak herkesin şahsî eğilimlerini, arzula-

105 Ampirik olarak yanlışlanan bu kabul, demokraside kanaat araştırmalarının işlevine yöneltilen eleştirilerin çoğunun temelinde yatmaktadır: Bu araştırmaların önderlik eğilimlerinin gerilemesine yolaçtığı iddia edilir. Karş. J.C. Ramney, "Do the Polls serve Democracy?", Berelson ve Janowitz, *Public opinion and Communication* içinde, s.132 vd.; ayrıca R. Fröhner, "Traegt die Meinungsforschung zur Entdemokratisierung bei?", *Publizistik* içinde, cilt 3, 1958, s.323 vd.; ayrıca karş. yakın zamanlarda K. Sontheimer ile G. Schmidtchen arasındaki tartışma: "Meinungsforschung und Politik", *Der Monat* dergisi içinde, Nisan ve Mayıs 1964.

rını ve vicdani kanaatlerini ileri sürmek için eşit fırsata sahip bulunmasından -*opinions*- kaynaklanmıyordu sadece; kamusallık ancak, bu şahsî görüşlerin bir kamusal topluluk çerçevesindeki akıl yürütme faaliyeti içinde bir kamu oyu haline gelecek şekilde gelişmesi ölçüsünde gerçeklik kazanabilirdi. Genel erişebilirlik güvencesi, sadece, daima mantığın yasalarına bağlı sayılan konuşma ve karşı-konuşmaya (itiraz) yönelik hakikat güvencesinin önkoşulu olarak anlaşılıyordu.

Oluşturulan kamusallıkla kamusal olmayan kanaat arasındaki ilişki, 1957 Alman parlamento seçimlerini iktidar partileri lehine etkileyen bazı önlemler örneğinde açıklanabilir. (Anket araştırmasının ampirik bulgularının manipülatif kullanımında belirli bir partiyi örnek almamızın yegâne nedeni, diğer partilerle ilgili güvenilir belgelerin yokluğudur.)[106] Seçim kampanyasından zaferle çıkan partinin kamu oyu çalışmasında esas itibarıyla dört stratejik önlem belirleyiciydi. Parti liderinin 1953 Parlamento seçimleri kampanyasında başarıyla sınanmış olan imajında, özellikle yaşıyla ilgili endişeleri karşılamak için, üslup değişimine gitmek gerekiyordu: lider, "ekibiyle" birlikte takdim edildi. Sonra, bir yandan rakibini bolşevik tehlikesiyle yanyana getirerek, diğer yandan devlet gücünü elinde bulunduran ve zaten devletle mümkün mertebe özdeşleşen partinin gerek askeri

106 Öncelikle Schmidtchen ile Kitzinger'in partilerin ilişkileri hakkındaki kesinlikle kuşku duyulmayacak araştırmalarına uygun belgelerin eksikliği sözkonusu. 1957 Parlamento seçimlerinde bilimsel olarak yönlendirilen kampanyanın manipülatif içeriğinin bir yorumunu L.v.Friedburg yapıyor, "Zum politischen Potential der Umfrageforschung", *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* içinde, Cilt 13, 1961, s. 201-216. Tek tek seçmen gruplarının sosyolojik tahlili için Hartenstein, Liepelt, Schubert, "Die Septemberdemokratie", *Die Neue Gesellschaft* içinde, 1958/1; E.Faul (der.), Wahlen und *Waehler in Westdeutschland*, Hamburg 1961; V. Graf Blücher (der.), *Der Prozess der Meinungsbildung, dargestellt am Beispiel der Bundestagswahl 1961*, Bielefeld 1962.

gerek sosyal güvenliğin yegâne teminatı olduğuna inandırarak, propaganda korku duyguları ve güvenlik ihtiyacı etrafında toplandı: Deneylere Hayır, Senin Olan Senindir vb.. Üçüncüsü hükümet, fiyat artışlarının yolaçacağı, seçim politikası açısından uygunsuz endişeleri giderebilmek için, sanayiyle ateşkes diyebileceğimiz bir anlaşma yaparak girişimcilerin zamları seçim sonrasına ertelemelerini sağladı. Ayrıca bellibaşlı markaların üreticisi bir dizi firma günlük basına verdiği ilanlarla fiyat düzeyinin istikrarının korunacağına dair teminat verdi; bunun öncesinde perakendeciler birliği bir reklam seferi düzenlemişti. Nihayet en önemli önlem olarak emeklilik reformu çıkartıldı: yaklaşık 6 milyon emekli 1957 Mayıs'ından itibaren daha yüksek maaşlar ve ödeme farkları alacaktı. Tabii bu reformun maddi ve psikolojik etkisi emeklilerle sınırlı kalmadı. Her dört önlem de önceden özenle test edildi ve hesaplanmış reklam teknikleriyle tanıtıma sunuldu ("yumuşak dalga") ve değerlendirildi ("herkese refah"). Tek tek stratejik önlemler başarıya, erişilen onaylanma derecesine bakarak denetlenmemiştir; birbirlerine nispetle ağırlıklarını kestirmek zordur. Siyasal içeriklerine göre yorumlamak propaganda açısından etkilerine göre yorumlamaktan daha açık olacaktır: hükümet partilerinin tek bağlayıcı taahhüdü, (seçim kampanyasına öngelen) emeklilik reformuna verdikleri destektir. Gerçi bu yasanın çıkmasında muhalefet partisinin de payı vardır; fakat bu yasanın, (parlamento birçok seçmence hükümetle özdeşleştirildiği için) zamanlaması ayarlanmış bir tanıtım vesilesi olarak kullanılması daha kolay olmuştur.

Yani bir yandan bizzat bu siyasal irade oluşturma yöntemi, riskli bir popülarite kaybından kaçınarak halkın gerçek ihtiyaçlarını tatmin etmesi için hükümet üzerinde kamusal-olmayan kanaatler adına bir tür baskı kurar; diğer yandan dar anlamıyla bir kamu oyunun gelişmesini engeller. Zira

önemli siyasal kararlar, elbette filli sonuçları bununla zedelenmeksizin, manipülatif amaçlara indirgendiği ve gösterisel bir şekilde oluşturulan kamusallığa reklam etkinliğiyle tanıtım vesilesi olarak sokuldukları zaman; *siyasal* kararlar *olarak* hem kamusal akıl yürütme sürecinden hem de ayrıntısıyla tanımlanmış alternatiflerin bilinciyle yapılacak plebisiter bir güvensizlik oylaması imkânından kaçırılmış olurlar. Zira, örneğimize başvurursak, ne emeklilik reformu hazırlık safhasındayken -günlük basında adamakıllı ele alınmasına rağmen- sistematik biçimde bir kamusal kanaat oluşturma sürecine konu edilmişti (kamu oyu yoklamaları, "dinamik emeklilik" sözcüğünün halkın büyük kitlesinin kafasında isabetli bir çağrışım yaratmadığını gösteriyordu); ne de ondan sonra merkezi bir sosyal politika sorunu olarak seçim kampanyasının konusunu oluşturdu (sadece dolaylı psikolojik etkileri, hayat standardını yükseltmenin kaba kalıplarına ayarlı bir propaganda zemini olarak değerlendirilmeye müsaitti). Bu vakada da, doğrudan doğruya normal olarak bir seçimin sonucunu belirleyen "kararsızların" oluşturduğu güçlü azınlık için gösterisel ve manipülatif biçimde düzenlenen kamusallık; konmuş simgeler ve verili saikler arasında, sosyalpsikolojik açıdan hesabı yapılan ve reklam tekniğiyle tertiplenen bir iletişim sürecine hizmet eder. Bu süreçten çıkan oylar da toplamlarıyla kamusal bir kanaat hâsıl etmezler. Çünkü iki koşul yerine gelmemiştir: bu biçimsel olmayan (informel) kanaatler, ne belirgin olaylara dair bilinçli tartışma içinde rasyonel biçimde oluşurlar (kamusal olarak sunulan simgelerin, birçok yönü bilinmeyen, mekanizmaları bireylerden saklı süreçlerle alışverişi sözkonusudur); ne de kamusal olarak yürütülen bir konuşmanın lehte-aleyhte kanıtlarıyla, tartışma içinde oluşurlar (verilen tepkiler, grup kanaatleriyle iletilseler bile, akıl yürüten bir kamusal topluluk çerçevesinde düzeltmelere açık

olmamaları anlamında özeldirler). Böylelikle bir kamusal topluluk olarak bütünlüğü ortadan kaldırılan vatandaşlar topluluğu yayın araçlarıyla öyle medyatize edilir ki, bir yandan siyasal uzlaşmaların meşrulaştırılması için kendisine hitap edilirken, diğer yandan etkili kararlara katılamaz veya hatta katılma yeteneğinden bile yoksundur.

Emeklilik reformu örneği, başka bir açıdan da aydınlatıcıdır: bir vakitler özel alanın özerkliğine bırakılmış bulunan şahsî hayat risklerine karşı konan sosyal devlet güvenceleri yumağına aittir bu reform. Çelişki ortadadır: Bir yandan, özel varoluşun, kamu gücüyle ayakta tutularak güvencelenen toplumsal koşulları genişlemektedir - bu gelişmenin, aslında, siyasal açıdan özerk yurttaşların oluşturacağı bir kamusal topluluğun iletişim süreci içinde aydınlatılarak kamu oyunun bir konusu kılınması gerekirdi. Diğer yandan, nesnel olarak giderek artan ölçüde kendisine başvurulan bu merciin bir kamu oyu olarak iş görmesi ve siyasal ve toplumsal iktidar kullanımını rasyonelleştirmesi; [sözkonusu merci] salt geçici olarak oluşturulan bir kamusal alan çerçevesinde soyut oy verme işleminden beklenen onay sağlama amacı doğrultusunda gösterisel veya manipülatif olarak üretildiği ölçüde, imkânsızlaşacaktır.

23. Liberal Hukuk Devletinin Sosyal Devlete Doğru Dönüşümü Sürecinde Siyasal Kamu

Siyasal kamunun bugün sahiden yerine getirdiği işlevler ile, kamusal alanın özel alan karşısındaki değişen konumu içinde siyasal kamuya demokratik biçimde örgütlenmiş toplumun nesnel ihtiyaçları doğrultusunda biçilen işlevler arasındaki karakteristik oransızlık; liberal hukuk devletinin[107] sos-

107 Kavramın kullanılışı için yukarıya bakın.

yal devlet denen biçime dönüşümünün normatif olarak açıkça düzenlendiği ve hatta bu dönüşümün amacının dönüşümün gerçekleşmesinden önce anayasal kurumların lâfzında ve ruhunda içerildiği yerde aşikâr hale gelir.

İlk modern anayasalarda temel haklar kataloğu bölümleri liberal burjuva kamusallık modelinin bir aynasıdır: toplumun özel özerklik alanı olmasını güvencelerler; onun karşısında az sayıda işlevle sınırlı kamu erki; ve âdeta ikisinin arasında, devletin vatandaşları olarak devletle burjuva toplumunun ihtiyaçları arasında aracılık eden, bir kamusal topluluk olarak biraraya gelmiş özel şahıslar. Bu tarz bir siyasal otoritenin ölçüsünü sağlayacak olan bu kamusal aracılık, serbest mal mübadelesine (ve onunla birlikte, piyasa ve eşdeğerlerin değişimi mekanizmasına içkin olan ve mülk edinme, yani özel bağımsızlık ve siyasal katılım hakkı elde etme konusunda fırsat eşitliği öngören adalet ilkesine) dayalı bir toplumun koşullarında, özel şahıslar arasındaki ilişki piyasada ve kamusal alanda egemenlikten özgürleştiği takdirde, güvence altına alınmış sayılır. Egemenlikten özerkleşmiş bir alan olarak küçük mülk sahiplerinden müteşekkil bir toplum içinde, bütün iktidar ilişkileri kendiliğinden tarafsızlaşacaktır.

Liberal temel hakların olumsuzlayıcı karakteri, bu tasavvurlara uygun düşmektedir: temel haklar, esas itibarıyla hukuksal düzenin genel kurallarına bağlı özel şahısların tasarrufunda olması gereken alana devletin müdahale ve tecavüzlerini savuştururlar. O dönemde anayasa yapıcıların gözönüne aldıkları toplumsal işlev bakımından temel haklar elbette ki sırf sınır çekme etkisi göstermiyorlardı; çünkü bu siyasal düzenin tasarlandığı temelde, hem toplumsal zenginliğin hem de kamusal kanaatlerin üretilmesi sürecine eşit fırsatlarla katılımın pozitif teminatı olmak[108] zorunday-

108 Karş. bu kitabın 11. Bölümü.

dılar. Öngörülen mübadele toplumuyla bağlantılı olarak, toplumsal telâfilerden pay almada (piyasa üzerinden) ve siyasal düzenlemelere katılmada (kamu üzerinden) fırsat eşitliği güvencesi, devlette yoğunlaşmış güce karşı özgürlükler ve dokunulmazlıkların güvencelenmesiyle ancak dolaylı yoldan sağlanabilirdi; pozitif bir etki ancak temel hakların olumsuzlayıcı etkinliği yoluyla elde edilebilirdi. Sosyolojik bakış açısıyla buradan çıkan sonuç, hukukçular arasında yaygın olan kavrayışın aksine, liberal hukuk devletinin anayasasının başlangıçtan itibaren sadece bizatihi devleti ve onun toplumla ilişkisini değil, toplumsal yaşam bağlamlarının tümünü düzenlemek istediğidir. Temel hatlarla belirlenen kamu düzeni, bu nedenle özel hukuk düzenini de kapsıyordu.[109] Böylece liberal özgürlük teminatıyla demokratik katılım teminatı arasında yapılması âdetten olan ayrım da başka bir görünüm kazanır. Tabii *status negativus* ile *status activus; bourgeois* [burjuva] ile *citoyen*'in [vatandaş], özel şahıs ile devletin yurttaşının konumları ve işlevleri gibi kesin biçimde ayrıydılar birbirlerinden. İki temel hak türünü, sosyolojik olarak kamusal alan ile özel alan arasındaki ilişkinin başlangıcından hareketle kavramak bile, aradaki kopmaz bağı göz önüne sermeye yeterlidir: statü, hem kamusal alanda hem de (burjuva toplumuna ve aileye ait) özel alanda, özel şahısların özerkliği her iki alanda temin edildiği sürece kamusallıkla piyasanın beklenen anlamda işleyeceğine dair bir güvenle, olumsuzlayıcı şekilde teminat altına alınır. Parlamentoda devlet organı olarak kurumsallaştırılan kamu bile, kaynağının kamusal topluluğun özel alandaki özerk ilişkileri olduğunun bilincindedir. Doğrudan doğruya bir katılım hakkı olarak formüle edilen seçme hakkı da, kamusal alanda özel ilişkilerin yalıtılarak güvencelen-

109 Bu anlamda Ramm (*a.g.e.*, s.54), "medeni hukukun, somut şekillenişiyle bile insan ve vatandaş haklarının bir sonucu olduğunu" vurgular.

mesinin otomatik sonucudur. Burjuva kamu hukukunun teori ve pratiğinde liberal insan hakları ile demokratik vatandaşlık haklarının tıpkı özel hukuk düzeni ile temel haklarla belirlenen kamu düzeni gibi birbirlerinden ayrılması, ancak hipotetik olarak esas alınan toplum düzeninin hayal ürünü olduğu bilince çıktığında ve burjuvazinin adım adım gerçekleştirilen egemenliğinin bizzat kendisi açısından taşıdığı iki-uçluluk ortaya çıktığında vuku bulur.

Liberal hukuk devletinin sosyal devlet yönündeki dönüşümü bu çıkış noktasından hareketle kavranmalıdır. Zira bu dönüşümü karakterize eden sürekliliktir, yoksa liberal geleneklerden kopuş değil. Sosyal hukuk devletini liberal hukuk devletinden ayıran, "bir *devlet* nizamının, *toplumsal* örgütler nizamını da belirli temel ilkelere oturtmaya dönük bir hukuksal taleple tebarüz etmesi"[110] değildir; tersine, sosyal devlet tam da liberal devletin hukuk geleneğini sürdürmek için -çünkü liberal devlet de öncelikle devleti ve toplumu kapsayan bütünsel bir hukuk düzenini teminat altına almak istiyordu- toplumsal koşulların tanzimine mecbur olmasıdır. Devlet giderek bizzat toplumsal düzenin taşıyıcısı konumuna yükseldiği anda, liberal temel hakların olumsuzlayıcı belirlemelerinin ötesinde, "adalet"in sosyal devlet müdahalesiyle nasıl gerçekleştirileceği hakkında olumlu (pozitif) bir yönerge temin etmek zorundadır. Hukuk devletinin yasa kavramının her iki unsuru, yani hem eşitliği güvenceleyen genellik hem de adaleti güvenceleyen doğruluk, yukarıda gördüğümüz gibi o kadar içi boş hale getirilmiştir ki, yeni malzemenin uygun bir düzenlenişi için yasanın biçimsel ölçütlerinin yerine getirilmesi artık yeterli olmayacaktır.[111] Biçimsel olanın yerini,

110 Ridder, *Stellung der Gewerkschaften*, s.16 vd.

111 Bkz. yukarıda 19. bölüm, 89. dipnot. Ayrıca Forsthoff, *Begriff und Wesen des sozialen Rechtsstaats*, s. 27: "Devlet ile toplum arasındaki ikiliğin ortadan

çıkar uzlaşmaları için programatik model olarak *Justitia Distributiva*'nın [bölüştürücü adalet] kurallarını getiren maddî bir güvence almalıdır: böylece örneğin gayrısâfi millî hâsıla artışının bölüşümü, artan oranda siyasal mercilerin selâhiyetine girer. Uygulanacak bölüşüm tarzı ve veya kotası için, kamusal dernekler/birlikler yasama ve yürütmeyle boğuşmaya girerler. "Sosyal yükümlülükleri" olan devlet bu nedenle meydana gelecek çıkar dengesinin genel çıkar çerçevesinde kalmasını gözetmek zorundadır. H.P. Ipsen bu anlamda anayasanın sosyal devlet şartını devletin hedefini belirleyen ilke olarak kavramıştır.[112] Sosyal devlet hükmü, bazı verili sosyal hukuk kuruluşlarının anayasal olarak tanınmasından daha fazlasını ortaya koyar; "anayasal sosyal devlet hükmünün normatif etkisi... bütün devlet organlarını, yasama, yürütme ve yargı yoluyla bu gibi sosyal hukuk kuruluşlarını gündemdeki ihtiyaçlara uyarlamakla yükümlü kılmasıdır."[113]

Diğer Batılı demokrasilerde kısmen benzer program-hükümler geçerlidir; anayasal olarak düzenlenmedikleri yerlerde de, bir tür siyasal teamül sayılmaktadırlar. Kimi durumlarda da geleneksel temel haklar katalogları sosyal programlarla genişletilmiştir - bunun prototipi Weimar Anayasasıdır.[114] Bugün sosyal nitelikli temel haklar, Fran-

---

kalkmasıyla -ki buna idare alanında müdahaleci idarenin gelişmesi tekabül eder- yasama ve yürütmeye, salt biçimsel hukuksal ölçütlerle halledilemeyecek olan, toplumsal alanı tanzim edici ödevler yüklenir. Toplumsal alanı biçimlendiren bu işlevlerin anayasa ve yasaların sınırları içinde kalması yeterli değildir, ayrıca maddi anlamda adilce düzenlenip icra edilmeleri gerekir." Bkz. ayrıca Forsthoff, *Verwaltungsrecht*, Cilt 1, s. 57 vd.

112 H.P. Ipsen, *Das Grundgesetz*, Hamburg 1950. Anayasa tartışmaları üzerine bir literatür raporu için bkz. Gerber, "Die Sozialstaatklausel des Grundgesetzes", *AÖR*, Cilt 81, Tübingen 1956.

113 Ridder, *a.g.e.*, s.10.

114 Madde 10 (İktisadi hayatın adalet ve herkes için insan onuruna yaraşır bir varoluşun güvencelenmesi ilkelerine göre düzenlenmesi); Madde 155 (Top-

sa'nın yürürlükten kaldırılan 1946 Anayasası'nın Giriş Bölümü dışında, 10 Aralık 1948 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi'nde bulunabilir.[115] Bu haklar sosyal hizmetlerden pay almayı ve siyasal kurumlara katılmayı güvencelerler: "Sınır çekme yoluyla güvencelenen özgürlük, kendine sınırlar koyan ve bireyi de içinde bulunduğu toplumsal koşullarla başbaşa bırakan bir devletle bağlantılıdır... Katılımın bir hak ve talep konusu olması ise, bireyi toplumsal koşullarla başbaşa bırakmayıp ona güvenceler sağlayarak yardımcı olan, hizmet veren, dağıtan, bölüştüren, paylaştıran bir devlet demektir. Bu, sosyal devlettir."[116] Bu zıtlaştırma, kuşkusuz toplumsal işlevleri açısından yanyana duran liberal ve sosyal temel hakları tarihsel bağlamından soyutlamaktadır.

Tabii ki anayasal güvenceler, anayasal yasa kavramına uygun biçimde, özel alanın ve siyasal işlev gören bir kamunun, kamu gücünün dolaysız müdahalesinin dışında tutulmasına yaslanır; mülkiyet ve aileye ilişkin kurumsal güvenceler de buna hizmet etmekteydi. Bunların sosyal nitelikli temel haklarla tamamlanmasının nedeni, olumsuzlayıcı etkinin pozitif tahakkukunun artık "otomatik" biçimde devreye girmemesidir. Çünkü devletten bağımsız alanların ayrı tutulması, artık içsel toplumsal mekanizmaların "teveccühü" tarafından, toplumsal tazminatlardan pay almada ve si-

---

rağm dağıtımı ve kullanımında suistimalin önlenmesi); Madde 156 (Özel girişimlerin toplumsallaştırılması, kooperatifçiliğin teşviki); Madde 157 (İş hakkı güvencesi); Madde 163 (Çalışma ödevi ve çalışma hakkı); Madde 164 (Çalışanların katılım hakkı).

115 Madde 22-27: Sosyal güvenlik, çalışma, münasip boş zaman, asgari yaşam standardı ve sağlık, eğitim ve öğretim, kültürel değerlerden pay alma hakkı. Sosyal program niteliğindeki maddeler tabii [Alınanya'nın] birçok eyalet anayasasında da mevcuttur: Hessen Anayasası madde 27-47; Bavyera Anayasası madde 151 vd.; Rheinland-Pfalz Anayasası madde 23 vd.; Bremen Anayasası madde 37 vd.; Kuzey Ren-Vestfalya Anayasası madde 24 vd.

116 Forsthoff, *Sozialer Rechtstaat*, s.19.

yasal kurumlara katılımda asgarî bir fırsat eşitliğiyle bile ödüllendirilmemektedir; bu artık açıkça devlet güvencesine tabidir. Siyasal düzen, -bir vakitler burjuva hukuk devletinin kurumlarına atfedilen- siyasal işlev gören kamusallık fikrine, kamunun yapısal dönüşüme uğradığı günümüzde de ancak bu yolla sadık kalabilir. - Bu diyalektik, en bariz biçimde, kökenlerindeki lâfzı bugün geçerli olan anayasalara varıncaya dek korusalar bile maksatlarına sadık kalabilmek için normatif anlamlarını kaydırmak zorunda olan liberal temel haklarda görülür. Sosyal devlet yönünde değişime uğramış olan anayasal gerçeklik ise, şunları teşvik eder: "başlangıçta devlet gücü karşısında yalıtıcı haklar olarak formüle edilip düşünülmüş olan bu liberal temel haklar, bugün, demokratik ve sosyal hukuk devleti sözkonusu olduğunda, ne ölçüde katılım haklarına dönüştürülmelidirler?... (Anayasa), demokrasinin maddî hukuk devleti düşüncesini, yani öncelikle eşitlik ilkesini ve eşitlik ilkesinin katılım düşüncesiyle bağını, özyönetim mülahazası aracılığıyla iktisadî ve toplumsal düzene yaymaya ve böylece sosyal devlet fikrine reel içerik kazandırmaya dayalıdır."[117]

Yapısal dönüşüme uğramış kamunun fiilî biçimine uygulandığında artık salt olumsuzlayıcı (negatif) değil pozitif [haklar olarak] ele alınıp katılımın güvenceleri olarak yorumlanmaları gerektiğini, aksi takdirde kaynaklarındaki işlevlerini anlamlı bir biçimde yerine getiremeyeceklerini ilk kanıtlayacağımız haklar grubu, siyasal bir kamusallığı teminat altına alan temel haklar grubudur (konuşma ve düşünce özgürlüğü, örgütlenme ve toplanma özgürlüğü, basın özgürlüğü vb.). Basın-yayın kurumları bizatihi, kamusal alana akan özel çıkarların kayırılmasına veya boykotuna ve salt bireysel nitelikli bütün kanaatleri medyatikleştirmeye elve-

117 W. Abendroth, *Veröff. d. Ver. dt. Staatsrechtslehrer*, Sayı 12, s.87 vd.

rişli bir toplumsal güç haline geleli beri, herkesin kanaatini serbestçe dışavurabilmesi ve bir gazete kurabilmesi [özgürlüğü], dar anlamda kamu oyunun oluşumunu etkili biçimde güvence altına almak için yeterli değildir. Kamusal topluluk, biçimsel ve maddî açıdan eşit hak sahibi şahıslardan müteşekkil bir topluluk değildir artık. Özel şahısların düşünce özgürlüğünün toplumsal işlevine dair tutarlı yorumunda Ridder,[118] vatandaşlara kamusal iletişim sürecine eşit fırsatlarla katılma imkânını sağlayan bir "kamusal düşünce özgürlüğü" formülüne ulaşıyor; buna bağlı olarak özel şahıslara ait klasik basın özgürlüğünü, basın-yayın organlarının demokratik ve sosyal hukuk devletinin temel düzenine uygun davranmalarını sağlayacak bir kurumsal yükümlülük ile tamamlıyor: "Basın özgürlüğünü devlet müdahalelerine karşı olumsuzlayıcı bir bireysel veya kolektif özgürlük olarak tanımlayamayacağımız açıktır. Ön planda olan, siyasal basının, uğruna özgürlüklerin tanındığı kamusal ödevidir."[119] Basın aracılığıyla serbestçe görüş bildirmek, artık bireylerin özel şahıslar olarak kanaatlerini açıkladıkları geleneksel biçimin bir parçası olarak görülemez.[120] Çünkü ancak devletin düzenleyici güvencesi altında bütün diğer özel şahıslara kamusal alana eşit fırsatla ulaşma imkânı sağlanabilir; salt devletin karışmama güvencesi buna yetmeyecektir.[121] - Toplanma ve örgütlenme özgürlükleri

---

118 H. Ridder, "Meinungsfreiheit", Neumann, Nipperdey, Scheuner, *Die Grundrechte* içinde, Cilt 2, s.342 vd.

119 *A.g.y.*, s. 258.

120 *A.g.y.*, s. 259. Ridder basın-yayın kurumlarıyla bağlantılı "kamusal düşünce özgürlüğü" yanında elbette özel bireylerle ilgili klasik ifade özgürlüğüne de yer verirken, bu ikincisinin ilkine bağımlı hale geldiğini ve böylece bir liberal temel hak olma karakterini yitirdiğini açıkça belirtmemektedir.

121 Federal (Alman) Anayasa Mahkemesi'nin ilgili içtihatları aynı şekilde yorumlanabilir. Özellikle Lüth-Harlan Kararı (1958), Kuzey Ren-Vestfalya Basın Kararı (1959), Schmid-Spiegel Kararı (1961) ve Televizyon Kararı

de, benzeri bir karakter değişimine uğrarlar. Partiler ve kamusal birlikler/dernekler, bürokratikleşmiş dev örgütler olarak, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü alanında tanıtım açısından etkili ve siyasal açıdan belirleyici bir oligopolü ellerinde tutarlar. Burada da toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, vatandaşların siyasal kamuya katılımını etkili biçimde güvencelemek için, örgütleri belirli bir görevi yerine getirmekle ve yapılanmasında buna tekabül eden bir iç düzen oluşturmakla yükümlü kılan bir düzenleyici güvenceye muhtaçtır. Parti imtiyazı denen kavramla ifade edilen belirli hakların teminat altına alınması da bu yükümlendirmeye karşılık gelir.[122]

Çekirdeğini özel mülkiyetin kurumsal güvencesinin oluşturduğu, özel hukuka dair temel özgürlükleri onaylayan ve mesleğini, işyerini, eğitim kurumunu seçme hakkını da teminat altına alan diğer temel haklar grubu; artık rekabetçi kapitalizm esasına dayanan bir özel alanın güvencesi olarak anlaşılamaz. Bunlar kısmen, eşitlik ilkesinin maddî anlamda yorumlanmasıyla bağlantılı biçimde, toplumsal taleplerin teminatı -örneğin şahsın liyakatına uygun iş, yeteneklerine tekabül eden eğitim vb.- olarak anlaşılmaları gerektiği ölçüde, katılım hakları karakterini alırlar. Kısmen de sosyal devletin sağladığı başka güvencelerle kısıtlanarak, ilkesel sınırlayıcılık karakterini yitirirler. Nitekim özel mülkiyet üzerinde serbest tasarruf hakkı, sadece tüm olarak toplumun çıkarlarıyla uyumluluğu gözeten sosyal kayıtlar veya genel çıkar doğrultusunda ortak mülkiyete geçirme yolunu açık tutan sosyalist kayıtlarla kısıtlanmakla kalmaz;

(1961), bir toparlama için bkz. A. Arndt, "Begriff und Wesen der öffentlichen Meinung", Löffler (der.) *Die öffentliche Meinung* içinde, Münih 1962, s.1 vd.; H. Lenz, "Rundfunkorganisation und öffentliche Meinungsbildungfreiheit", *JZ* 1963, s. 338 vd.

122 Anayasa hükümleri doğrultusunda parti özgürlüğü hakkında karş. von der Heydte, *Grundrechte,* Cilt 2, s. 457 vd.

başta iş, kira ve konut hukuku alanlarında olmak üzere sosyal güvenceler de liberal mülkiyet güvencesine doğrudan sınırlar koyar. - Ailesel mahremiyet alanının bütünlüğünü ve kişisel özgürlük statüsünü (hayat, özgürlük ve konut) teminat altına alan temel haklar bile, hakların maddî anlamda yorumlanarak kişiliğin özgür gelişmesine uzatılmasıyla bağlantılı olarak,[123] eski zümre haklarından burjuva özgürlük haklarına geçişin neredeyse prototipini oluşturan salt olumsuzlayıcı karakterlerini yitirirler. Çünkü bu hukuksal değerler, sosyal devlet düzeni altındaki sanayi toplumunda savunma ve sınır çekme yoluyla korunamazlar; bu korumaya ancak sözkonusu değerler katılım haklarına, teminat altına alınmış edim taleplerine dayanabildikleri takdirde ulaşılabilir. Fiilen aile ve boş zaman çemberine sıkışmış bulunan bir özel alanda bizatihi kişisel özgürlüğün gelişmesi, demokratik katılım yoluyla kamusal güvenceye bağlanmış bir statüyü gerektirir - bir vakitler liberal yalıtım/sınır çekme yoluyla [bu özgürlük için] yeterince korunmuş bir zemin oluşturan özel mülkiyeti değil.

Özel hayatın özerkliği o zaman artık sırf türevsel bir özerklik olarak mümkündür. Güvenlik, tazminat ve kişiliğin özgür gelişmesi gibi sosyal veya sosyal devletçe işlevi değiştirilmiş haklar da, artık *per se* burjuva mal dolaşımının çıkarları gereği istikrar kazandırılan hukuk devleti ilkesinde dayanak bulmazlar; daha ziyade, sosyal devlet hükmü doğrultusunda, devletle bağıntılı faaliyet yürüten bütün örgütlerin demokratik biçimde yerine getirilmesi gereken entegrasyonuna yaslanırlar: "tarafsız yargı kararlarıyla korunan bireysel hakların güvencelenmesi ile maddî anlamda yorumlanan yasa önünde eşitlik düşüncesini bağdaştırmak sadece bu bakış açısından hareketle mümkün olabilir."

123 Nipperdey, "Das Recht auf die freie Entfaltung der Persönlichkeit", *Grundrechte* içinde, Cilt 3, s. 1 vd.

Abendroth bu bağlamda,[124] gerçek alternatifin, "her bireye tam iktisadî ve sosyal karar serbestisi tanımak ile bireyi toplumu demokratik biçimde temsil eden devletin planlayıcı gücüne tabi kılmak arasında" *olmadığını,* toplumun büyük bölümünü oluşturan kitleyi, o toplumun belirleyici ekonomik iktidar konumlarını ellerinde tutan unsurlarının biçimsel açıdan özel nitelik taşıyan (yani kamu yararını değil tikel çıkarları odak alan) iktidarına tabi kılmak ile, tesadüfiliğin toplumsal üretim ve toplumsal hayat açısından zorunlu ve kaçınılmaz planlamasını küçük grupların özel tasarrufundan alıp toplumun müşterek üretim sürecine katılan üyelerinin ortak denetimine -ki bunun en yüksek karar birimi devlettir- verme arasında" olduğunu muhakemeye sunar: "Her iki durumda da toplumun üyelerinin, özel tasarruflarının sonuçları hakkındaki hukuksal kararların öngörülebilirliği kısıtlanır. Fakat demokratik ve sosyal bir refah devletinin planlama önlemleri altında bu öngörülebilirlik ayrıntılar düzeyinde olmasa da genel çizgileriyle idame ettirilir ve kurallı bir işleyiş veya gereğinde tazminat güvencesiyle kabule şayan biçimde düzenlenebilecekken; toplumun kesin biçimde tekel ve oligopollerin nüfuzuyla örgütlendiği koşullarda... birey açısından bakıldığında [bu öngörülebilirlik] özel kararlara bağlı tesadüfî sahne değişikliklerine tabidir... Bu nedenle toplumun iktisaden zayıf üyeleri toplumsal konumları itibarıyla daima hiçbir tazminatı olmayan değişikliklere maruz kalırlar. Böylece kamusal denetim altındaki alan eskiden salt özel hukuk alanı olan alan karşısında genişlerse, hukukun etkisi gerçekte zayıflamaz, güçlenir."

---

124 W. Abendroth, "Zum Begriff des demokratischen und sozialen Rechtsstaats im Grundgesetz der Bundesrepublik Deutschland", Sultan ve Abendroth, *Bürokratischer Verwaltungsstaat und soziale Demokratie* içinde, Hannover-Frankfurt 1955, s. 97 vd.

Şimdi Forsthoff haklı olarak, bir *burjuva* toplum düzeni olarak sosyal devletin de ilkesel açıdan vergi devleti olduğunu ve normatif olarak bu yapıyı bir devlet-toplumuna dönüştürmediğine dikkat çeker. Sosyal devlet de, liberal devlet gibi, özgül temel olarak, vergi otoritesi ile mülkiyetin anayasal korunması arasındaki sınıra dayanır: "Böylelikle, vergi otoritesi dolayımıyla, gelir ve servetlere yönelik, aynı yoğunlukla mülkiyete... yöneltilmeleri halinde kamulaştırma olarak vasıflandırılarak tazminat talepleri doğuracak müdahalelerde bulunmak mümkün hale gelir."[125] Sosyal devletin gelişmesi içinde tabii gelire ve servete müdahele ile mülkiyet üzerindeki tasarruf hakkına müdahale arasındaki niteliksel fark, bir derece farkına indirgenir, böylece tam da vergilendirme özel mülkiyetin denetlenmesinin bir aracı olur. Fakat bir vergi devletinin kesin olarak bir devlet-toplumuna dönüşmesi, ancak siyasal açıdan önem taşıyan bütün toplumsal güç kaynaklarının demokratik denetime tabi kılınmasıyla mümkün olabilir. Abendroth'un burjuva kamusuna karşıt olarak çıkardığı, bütün toplumsal yeniden-üretim süreçlerinin sevk ve idaresini yurttaşların kamusal kanaat ve irade oluşumuna tabi kılan model, bu nedenle sadece bir gelişme yönünün gösterdiği hedefe dair bir kurgudur - başlıbaşına hedefin değil, bizzat bu gelişme boyutunun burjuva hukuk devletinin sosyal devlete dönüşmesinde karakteristik olduğu bir gelişme yönü.

Devlet-öncesi bir özel alanın ve toplumla devlet arasında aracılık yapan, yani siyasal işlev gören bir kamunun temel haklara dayalı düzenleniş tarzı, devletle toplumun birbirlerinin içine girmesi (ve henüz oluşan bir sosyal hukuk tarafından düzenlenmiş yarı-özel, yarı-kamusal bir ilişkiler alanını, bir orta alanı meydana getirmeleri) ölçüsünde, temel hakla-

125 Forsthoff, *Sozialer Rechtsstaat*, s. 32.

ra ilişkin rakip bir düzenleme tarzı tarafından sosyolojik anlamı ve anayasal gerçeklik işlevi itibarıyla değer değişimine uğratılır. Çünkü, sınır çekme ve dışlama yoluyla dolaylı biçimde artık güvencelenemeyen sosyal edimlerden yararlanma ve siyasal kamu mekanizmalarına katılma [hakkı], şimdi pozitif güvenceye muhtaçtır. Aynı zamanda bu katılımın gerektirdiği yetkiler de, katılımı etkili kılmak için zorunlu olan ölçüde genişlemelidir. Bu nedenle siyasal kamu alanında, kâh partiler aracılığıyla kâh doğrudan doğruya kamu yönetimiyle işbirliği içinde, devletle bağıntılı faaliyet yürüten toplumsal örgütlenmeler ortaya çıkar. Bunların bir kısmı, aslen özel alanın özerkliğine bağlı olan mülk sahiplerinin bir vakitler bireysel olan çıkarlarını şimdi kollektif biçimde örgütleyen, dar anlamda iktisadî birliklerdir; bir kısmıysa, sosyal haklarla korunmuş bir özel konumu kamu alanında kollektif çıkar temsili yoluyla, yani özel özerkliği siyaset yoluyla elde etmek ve savunmak zorunda olan kitle örgütleridir. Örgütlenmiş özel çıkarların, kültürel ve dinsel güçlerin siyasal açıdan etkili temsilcileriyle birlikte, müdahaleci bir idarenin "neomerkantilizmine" karşı yürüttükleri bu rekabet, toplumun "yeniden feodalleşmesine" yol açar; şu bakımdan ki, kamusal ve özel alanın içiçe geçmesi, sadece siyasal mercilerin mal mübadelesinin ve toplumsal emeğin belirli işlevlerini üstlenmesini getirmekle kalmaz, tersine, toplumsal güçlerin de siyasal işlevler üstlenmesini getirir. - Bu nedenle bu "yeniden feodalleşme", bizatihi siyasal kamu alanına da uzanır: örgütler burada kamuyu olabildiğince dışlayarak devletle ve birbirleriyle siyasal uzlaşmalara varmaya çabalarlar; ama bunu yaparken, gösterisel veya manipülatif aleniyeti geliştirerek, medyaya tabi hale gelmiş kamusal topluluğun plebisiter onayını güvenceye almak zorundadırlar. Kamusallığın bir ilke olarak güçten düşürülmesine dönük bu sahici eğilimin karşısına, temel hakların sosyal devletçe işlevsel

dönüşüme uğratılması dikilir - aslında bu, tümüyle liberal devletin sosyal devlete dönüşümüdür: kamusallık hükmü, devlet organları tarafından, devletle bağıntılı faaliyet yürüten bütün örgütlere yaygınlaştırılır. Bunun gerçekleşmesi ölçüsünde, bireysel ilişkide bulunan özel şahısların oluşturduğu ve artık işlemeyen kamusal topluluğun yerini, örgütlü özel şahıslardan meydana gelen bir kamusal topluluk alacaktır. *Bugünkü koşullarda, parti-içi ve birlik-içi kamusallığın kanalları üzerinden ve örgütlerin devletle ve birbirleriyle alışverişi için yürürlüğe konmuş bir aleniyet temelinde kamusal bir iletişim sürecine etkili katılım sağlayabilecek yegâne [özne] budur.* Siyasal uzlaşmaların da kendilerini bu zeminde meşrulaştırması gerekecektir.

Sosyal devletin siyasal kamusallığı, birbiriyle çekişen iki eğilimin damgasını taşır. Burjuva kamusallığının çöküşünü temsil eden bir yapı olarak bu kamusallık, örgütler tarafından medyaya tabi kılınmış kamusal topluluğun üyeleri üzerinden geliştirilen, *gösterisel* ve *manipülatif* aleniyeti benimser. Diğer yandan sosyal devlet, liberal hukuk devletiyle sürekliliği nispetinde, kamusallığın siyasal işlev görmesi hükmüne sadık kalır; buna göre, örgütler tarafından medyaya tabi kılınan kamusal topluluğun, bizzat bu örgütler aracılığıyla, *eleştirel* bir kamusal iletişim sürecini harekete geçirmesi gerekir. Sosyal devletin anayasal gerçekliğinde eleştirel aleniyetin bu şekli, salt yönlendirme amacıyla tertiplenen aleniyetle çekişme içindedir;[126] [bu eleştirelliğin] kendini

126 Eleştirel aleniyetin yönlendirici aleniyetle kavgası, sadece siyasal açıdan önemli olan iktidar icraati ve güç dengesi sürecine uzanmaz; daha önemlisi, tüketici birliklerinin örgüt-içi kamusallığında, tekelci rekabetin yönlendirici neşriyatıyla şeffaflığı perdelenen tüketim malları piyasasının aleni denetimine dönük bir istidat vardır (karş. 20. Bölüm). Kamusal alanla özel alan arasındaki eşiğin -öncelikle özel alanın kendi içerisinde- tesviye edilmesi, yalnızca kamusallığın reklam amaçlarıyla kullanılmasına yolaçmakla kalmaz; ilke olarak, tersi şekilde, eleştirel bir aleniyetin piyasanın alanına nüfuz etmesine de imkân sağlar. Bu yöndeki genel olarak çok zayıf girişimlerin en başa-

kabul ettirebilme ölçüsü, sosyal devlet düzeni altındaki bir sanayi toplumunun demokratikleşme derecesini verir - *toplumsal ve siyasal güç kullanımının rasyonelleşme ölçüsü*dür bu. Sosyal devlet, liberal hukuk devletinin, siyasal işlev gören kamusallık [ilkesinin] devlet organı olarak kurumlaşmasıyla sanki cidden gerçekleştiği doğrultusundaki yanılsamasını gönülsüzce terkeder. Nitekim parlamento başlangıçtan itibaren bizatihi siyasal güce karşı yönelmiş ama diğer taraftan bizzat "güç" olarak tesis edilmiş bir kurum olmanın çelişkisiyle maluldü. Buna karşılık sosyal devlet koşullarında işleyen kamusallık kendisini, kendi kendini yaratan bir süreç olarak kavramak durumundadır: Sınırsızca genişletilen bir kamu alanında kamusallığa karşıt hale getirilen kamusallık ilkesinin eleştirel tesirini indirgemeye dönük diğer eğilimle rekabet içerisinde, adım adım kendini inşa etmek zorundadır.

Siyasal kamu alanında faaliyet yürüten güçler demokratik kamusallık hükmüne etkili bir şekilde ne ölçüde tabi kılınabilirler? Siyasal egemenliğin ve toplumsal gücün sosyal devlet açısından hedeflendiği gibi rasyonelleştirilmesi ne derece mümkündür? Elbette bu sorular bizi sonunda, liberalizmin iki-uçluluğunda *(ambivalent)* açığa çıktığı üzere, burjuva kamusallık fikrinin başlangıçtan beri bünyesinde taşıdığı bir sorunsala götürür. Burjuva kamusallık anlayışı, yapısal çıkar çelişkilerini ve bürokratik kararları asgarîye indirmenin nesnel olarak mümkün olduğunu varsayıyordu.[127] Bu sorunlardan biri tekniktir, diğeriyse ekonomiye bağlanır. Siyasal işlev gören kamusallığın eleştirel niyetlerinin ne ölçüde gerçekleştirilebileceği, bugün artık iyice bu

rılı olduğu yer, Consumer Union'un [Tüketici Birliği] bir milyona yakın üyesinin olduğu ve her ay mükemmel bilgi veren *Consumer Reports* [Tüketici Bültenleri] yayımladığı ABD'dir. Ayrıntı için bkz. Derginin örgütün 25. yılı onuruna yayımlanan özel sayısı: *Consumer Reports*, Mayıs 1961, s. 253 vd.

127 Karş. yukarıda s. 239.

iki sorunun çözülebilirliğine bağlıdır. Bu noktada iki ön değinmeyle yetinmek istiyorum.

Devletin ve toplumun idarî işlerinin artan bürokratikleşmesiyle, yüksek düzeyde uzmanlaşmış meslek erbâbının selâhiyetleri, eşyanın tabiatı gereği, akıl yürüten organların gözetiminden gittikçe daha fazla uzaklaşmak zorunda kalıyor gibi görünmekte. Max Weber, bilindiği gibi bu eğilimi parlamento ile yürütme arasındaki, zaten hep müşkül olmuş olan ilişki örneğinde tahlil etmiştir.[128] Mamâfih bu arada idarelerin karşısına bizzat idare içinden aynı kudrette bir ortak çıktığını hesaba katmalıyız: "Devletsel ve siyasal bürokrasinin denetimi, bugün ancak, partilerin ve çıkar birliklerinin toplumsal-siyasal bürokrasisi aracılığıyla yapılabilir."[129] Bunların da, o zaman tabii bizzat kendi örgütlerinin kamusallığı çerçevesinde bir denetime tabi olmaları gerekecektir. İşin teknik tarafı bakımından, aynı örgütün içerisinde, bürokratik kararlarla parlamento-benzeri bir istişare arasında kamusal iletişim yoluyla münasip bir ilişki kurmayı imkânsız kılan yapısal nedenler yoktur.[130]

Elbette ki bu sorun, kendisini öncelikle teknik bir sorun

---

128 Karş. "Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland", M. Weber, *Politische Schriften* içinde, Tübingen 1958, s. 294 vd. Sorun bugün, bilimsel idare edilen iktisat politikası itibarıyla, daha karmaşıklaşmıştır; buna rağmen, karar alma ile tartışma, bürokrasi ile demokratik denetim arasındaki böylelikle keskinleşmiş antinomiler çözülmez nitelikte değildir. Karş. F. Neumark, "Antinomien interventionistischer Wirtschaftspolitik", *Ztschr. f. d. Ges. Staatswis.* içinde, Cilt 108, 1952, s. 576-593.

129 H. Sultan, "Bürokratie und Machtbildung", Sultan ve Abendroth, *Bürokratischer Verwaltungsstaat und soziale Demokratie* içinde, s. 32; karşı. ayrıca C.J. Friedrich, *Der Verfassungsstaat der Neuzeit*, Berlin 1953, s.57.

130 Bir vakitler C. Schmitt tarafından geliştirilen, teknik işlev koşulları demokratikleşme imkânına karşıt duran idari devlet modeli, geçenlerde sosyolojik bir tahlille ele alınmıştır: H. Schelsky, *Der Mensch in der wissenschaftlichen Zivilisation*, Köln-Opladen 1961, özellikle s. 20-32. Buna bir eleştiri: H.P. Bahrdt, "Helmut Schelskys technischer Staat", *Atomzeitalter* içinde, Sayı 9, 1961, s. 195 vd.

olarak koymuyor ortaya. Gerek devletsel gerekse toplumsal büyük örgütler içindeki aleniyet yitimi ve özellikle aralarındaki ilişkilerde aleniyetten kaçış eğilimi, rekabet halindeki çıkarların sınırsız çoğulculuğundan doğuyor. Bu durumda kamu oyunun oluşmasına ölçü olacak herhangi bir genel çıkarın teşekkül etmesi de zaten şüphelidir. Yapısal olarak aşılamaz nitelikteki bir çıkar çatışması, eleştirel işlevleri sosyal devletçe yeniden-örgütlenmiş bir kamunun sınırlarını hayli daraltacaktır. Zira toplumsal iktidarın tarafsızlaştırılmasının [nötralize edilmesinin] ve siyasal egemenliğin kamusal tartışma aracılığıyla rasyonelleştirilmesinin önkoşulu, eskiden olduğu gibi şimdi de, bir mutabakatın (konsensus) mümkünlüğüdür, rekabet halindeki çıkarların genel ve bağlayıcı ölçütlere göre gerçekleşebilecek nesnel bir uyumudur.[131] Aksi takdirde her zamanki gibi baskı ile karşı-baskı arasında kamusal olarak kurulan güç ilişkisi, en iyi ihtimalle, geçici bir iktidar oluşumuna yaslanan istikrarsız bir çıkarlar dengesi üretir - bu da, bir genel çıkar ölçüsüne dayanan rasyonaliteden esas itibarıyla mahrumdur.

Yine de bugün bu meseleye başka bir yönelim kazandırabilecek iki eğilim bariz biçimde ortaya çıkıyor. Üretici güçleri yüksek ve daima yükselen bir gelişme düzeyine ulaştıran ileri sanayi ülkelerinin toplumsal servete kazandırdıkları genişleme düşünüldüğünde; bu şekilde -hatta katlanarakgelişen çıkar çoğulculuğunun, çelişen ihtiyaçlar arasındaki keskin uzlaşmazlığı ortadan kaldıracağı şeklindeki mülahaza, bu ihtiyaçların tatmininin öngörülebilir imkânları ölçüsünde, gerçekçilikten uzak görünmüyor. Şayet böyleyse, genel çıkar, çıkarlar arasında kıt kaynakların dikte ettirdiği uzlaşmaya bizatihi hacet bırakmayan bir "bolluk toplumu"

131 Karş. K. Renner, *Wandlungen der modernen Gesellschaft*, Viyana 1953, özel. s. 223; K. Mannheim, *Freedom, Power and Democratic Planning*, Oxford 1950, s. 41-76.

koşullarının hızla yaratılmasında yatıyor demektir.[132] - Öte yandan ihtiyaçların tatminini sağlayan teknik araçlarla beraber tahripkâr araçlar da gelişiyor. [İnsanlığın] global ölçekte kendini yok etme potansiyeli, askeriyenin hizmetinde öyle riskler ortaya çıkarttı ki, bunların bütüncüllüğü altında ayrışan çıkarlar pek kolay göreceleştirilebilir. Halklar arasında hüküm süren, hâlâ aşılamamış bulunan doğa hali öyle bir genel tehdit ölçüsüne ulaştı ki, genel çıkar belli bir yadsımaya gayet sarih biçimde boyun eğiyor. Kant'a göre zaten "ebedi barış"ın bir "dünya vatandaşlığı düzeni" ile temellendirilmiş olması gerekiyordu.[133]

Her ne olursa olsun, siyasal işlerliği olan bir kamunun her iki önkoşulu, yani bürokratik kararların asgarîleştiril-

---

132 Elbette bu sorun bugün sadece sınai gelişmenin genel toplumsal sistemleri arasındaki rekabetin uluslararası çerçevesi içinde ortaya çıkar. F. Perroux, *Feindliche Koexistenz*, Stuttgart 1961.

133 Kamu alanının devletlerarası bir hukuksal durum açısından taşıyacağı işlevler, devletlerarası bir iç hukuk düzeni için taşıyabilecekleriyle aynı olacaktır. Wilson Milletler Cemiyeti'nin yaptırım aracı olarak uluslararası kamu oyuna büyük umutlar bağladığından beri, gerçekten de hükümetler dünya kamu oyunu en azından propaganda açısından artan ölçüde dikkate almaya itilmişlerdir. "Barış", her nasıl tanımlanırsa tanımlansın, bugün uluslararası kamu oyunda bir vakitler millî düzeyde Fransız Devriminin sloganlarının sahip olduğu gibi bir merkezi *topos* olmuşa benziyor. Bu konuda bkz. Ernst Fraenkel, "Öffentliche Meinung und internationale Politik", *Recht und Staat* içinde, Sayı 255/256, Tübingen 1962. - Diğer yandan kamu oyu, uluslararası ilişkilerde bir ilke olarak, silahlanmanın etkili bir denetimi açısından, önem kazanmıştır. Niles Bohr yıllar önce Birleşmiş Milletler'e yazdığı mektuplarda "Açık Dünya" ilkesini ilan etmişti; Oskar Morgenstern askerî teknolojideki ilerlemelerin aleniyetinin atom çağı stratejisiyle bağını gösteriyor: *Strategie heute*, Frakfurt 1962, özel. s. 292. Hanno Kesting'in ("Der eschatologische Zwang zur Rationalität", *Merkur* içinde, Sayı 179, 1963, s. 71 vd.) katkısı, tarih felsefesi açısından Kant'tan Morgenstern'e kadar dayanan bağlantıyı tespit etmiş olmasıdır: O zamanki gibi bugün de barış fikri kamusallık fikrine rapteditiliyor. O zaman, ahlâkî sorumluluk taşıyacak bir hukuksallaştırma beklentisiyle; bugünse uluslararası ilişkilerdeki gerilimin stratejik dayatmalar sonucu düşmesiyle. Hedef aynı: halklar arasında gittikçe müşkülleşen doğa durumunun tasfiyesi. Buna ilişkin bkz. R. Aron, *Frieden und Krieg, Eine Theorie der Staatenwelt*, Frankfurt 1962.

mesinin nesnel imkânları ve çıkar çatışmalarının bilinebilir bir genel çıkar ölçüsüyle göreceleştirilmesi koşulları, bugün artık kolayca ütopik karakterli şartlar olmakla itham edilemez. Sosyal devlet düzeni altındaki sanayi toplumlarınının demokratikleşme boyutu, toplumsal iktidar ve siyasal egemenliğin irrasyonel ilişkileri hakkında gerek teorik açıdan kavranabilir gerekse ampirik açıdan kanıtlanmış bir nüfuz edilemezlik ve aşılamazlık [etkeniyle] daha baştan sınırlandırılmış değildir. Eleştirel bir aleniyetin salt manipülasyon amacıyla düzenlenmiş aleniyetle kavgası sürmektedir; siyasal iktidar icrası ve güçlerin dengelenmesine dönük olarak sosyal devletin gerektirdiği kamusallığın, salt destek ve alkış temini doğrultusunda imal edilen kamusallığa galebe çalacağı hiç de kesin değildir.[134] Fakat bir ideoloji olarak [bu kamusallık], tıpkı liberal serpilme dönemindeki burjuva kamusallık fikri gibi, sanık sandalyesine oturtulamaz; onun yaptığı, olsa olsa, ideolojiye indirgenmiş o fikrin diyalektiğini nihayetine erdirmektir.

134 Burada siyasetle bilim arasındaki yeni iletişim biçimlerini ihmal ediyorum; bu bağlamda demokratik bir kamu oyuna teknolojik gelişmeyi denetleme görevi düşüyor. Karş. H. Krauch, "Technische Information und öffentlicher Bewusstsein", *Atomzeitalter* içinde, 1963, s. 235 vd. Ayrıca J. Habermas, "Verwissenschaftlichte Politik und öffentliche Meinung", R. Reich (der.), *Festschrift F. H. Barth* içinde, Zürih 1964, s. 54 vd.; "Wissenschaft und Politik", *Offene Welt* içinde, Sayı 86, 1964, s. 413 vd.

24. Kamu Hukuku Kurgusu Olarak Kamu Oyu - Kavramın Sosyopsikolojik Tahlili

"Kamu oyu" kavramı, siyasal ve toplumsal iktidarın icrası bakımından normatif olarak emredilmiş aleniyet bağlamında eleştirel bir merci olarak mı talep edildiğine; yoksa şahıslar ve kurumlar, tüketim malları ve programlar açısından gösterisel ve yönlendirici [manipülatif] nitelikte yaygınlaşmış aleniyet bağlamında bir onay mercii olarak mı kullanıldığına göre farklı anlamlar kazanır. Kamuda, aleniyetin bu iki biçimi rekabet halindedir; ama kamu oyu ikisinin ortak adresidir - peki neyin nesidir bu kategori?

Aleniyetin ve kamu oyunun bu iki veçhesi, norm ile gerçeklik arasındaki ilişkiyle kıyaslanamaz - yani sanki ortada tek bir ilke varmış da, onun fiilî etkililiği olması gereken etkililiğinin (ve benzer şekilde kamusal topluluğun fiilî tutumu ondan beklenen tutumun) gerisinde kalıyormuş gibi bir durum sözkonusu değildir burada. Öyle olsaydı, kamu oyunun ideal ölçüsünü reel suretiyle bağdaştırmak gereke-

cekti; fakat meselenin böyle olmadığı aşikâr. Aksine, aleniyetin eleştirel ve yönlendirici [manipülatif] işlevleri birbirlerinden açıkça ayrılmışlardır. Bu işlevler, karşıt toplumsal etkilerle bağlantılıdırlar. Bu iki yapıdan her biri için kamusal topluluktan beklenen davranışlar farklıdır. Bunlardan biri, daha önce yaptığımız ayrıma dayanarak, kamu oyuna; diğeri kamusal olmayan kanaate [oya] odaklanmıştır. Muhataplarıyla birlikte düşünüldüğünde de eleştirel aleniyet, mutlak anlamda norm değildir. Anayasal açıdan kurumsallaştırılmış bir norm olarak, toplumsal temeli burjuva hukuk devletinin başlangıcından bu yana yapısal olarak dönüşüme uğramış olsa bile, yine de siyasal güç kullanımının ve güçler dengesinin fiilen bağlı olduğu usullerin önemli bir parçasını oluşturur. Böyle bir aleniyet ve bununla bağlantılandırılan davranış beklentisinin bir muhatabı "vardır" - kuşkusuz bir bütün olarak kamusal topluluk değil, fakat onun iş görmeye ehil bir vekilidir bu muhatap. Bir başka soru daha var ki, bunun ampirik yönden cevaplanması gerekir: aleniyetin bu işlevleri hangi alanlarda yürürlüktedir ve aleniyetle bağlantılı olan kamusal topluluk hangi kapsamda ve hangi şartlar altında varlığını sürdürmektedir? Öte yandan, aleniyetin eleştirel işleviyle rekabet halinde olan, kendi muhatabıyla birlikte düşünülen diğer biçimi de, mutlak anlamda gerçeklik sayılmaz: bu aleniyet biçimine, normatif bağlayıcılığı "kamu oyu çalışması"nın dolaysız çıkarlarıyla belli bir dereceye kadar çelişmesi dahi mümkün olan özgül bir özanlayış eşlik eder. Bu özanlayışın, aslî unsurlarını aleniyet konusundaki rakibinden ödünç alması mânidardır.

Kamu hukuku ve siyaset biliminin, anayasa normlarının sosyal devlete dayalı kitle demokrasilerindeki anayasa gerçekliğiyle ilişkilerine yönelik tahlillerinde, kurumsallaştırılmış bir kurgu [fiksiyon] olarak kamu oyuna dayanmak zo-

runlu olmakla birlikte; kamu oyunu doğrudan doğruya vatandaşlardan oluşan kamusal topluluğun davranışlarında gerçek bir nicelik olarak teşhis etmek mümkün değildir. Bundan kaynaklanan zorluklara Landshut işaret etmiştir. Landshut, bir yandan "kendi içinde belirsiz, havaya uyma eğiliminin kamu oyunun yerine geçtiği" olgusunu kaydeder. "Bu ise, duruma göre belli tedbirler ve olaylarla şu veya bu yöne çekilir. Havaya uyma eğilimi, yalpalayan bir gemideki kaygan bir hamule gibidir."[1] Diğer yandan Landshut, sosyal devletçi kitle demokrasisinin anayasal kurumlarının, işleyen bir kamu oyunun varlığını hesaba kattıklarını; çünkü böyle bir kamu oyunun, hâlâ siyasal egemenliğin kabul gören yegâne meşruluk temeli olduğunu hatırlatır: "Modern devlet, halk egemenliğini kendi hakikatinin ilkesi olarak varsayar; bu ise, yine kamu oyudur. Böyle bir atıf olmazsa, umum için bağlayıcı nitelikteki kararların sahip olduğu her türlü otoritenin kökeni olarak kamu oyunun vekaleti olmazsa, modern demokrasi kendi hakikatinin cevherinden yoksun kalır."[2] Siyasal işlev gören kamusallık yönünde anayasa normlarında zımnen yer alan emir,[3] egemenliğin rasyonelleştirilmesi fikrinde naifçe ısrar etmeksizin,[4] çökmek-

1 Landshut, "Volkssouveränität und öffentliche Meinung", *Festschrift für Laun* içinde, Hamburg 1953, s. 583; ayrıca H. Huber, "Öffentliche Meinung und Demokratie", *Festgabe für Karl Weber* içinde, Zürih 1950, s.34 vd.; K. Lohmann, "Parlamentarismus und Publizistik", *Tymbos für Ahlmann* içinde, Berlin 1952, s.198 vd.

2 Landshut, *a.g.e.*, s.586.

3 Tabii ki "kamu oyu", bizatihi vaz'edilmiş bir norm, dolayısıyla hukuksal bir kavram değildir; fakat normlar sistemi onu zımnen, temel haklara ilişkin belli güvenceler ve aleniyetle ilgili münferit hükümler doğrultusunda beklentilere uygun şekilde işleyen bir sosyal kategori olarak varsayar.

4 A. Sauvy, "Vom Einfluss der Meinung auf die Macht", *Diogenes* içinde, Sayı 14/15, 1957, s.253: "Sanki en az nahoş olan baskı hakikat baskısıymış, aydınlık baskısıymış, yani tam anlamıyla aydınlanmış bir kamu oyu (yoluyla) yapılan denetimmiş gibi görünür." Burada siyasal egemenliğin rasyonelleştirilmesi fikrinde ısrar edilmektedir; öngörülen yetkin aleniyet sistemi, "güçlerin klasik

te olan kamusallık gerçekliğine basitçe feda edilemeyeceğine göre, kamu oyu kavramını tanımlamak için esas itibariyle iki yol kalıyor.

Bu yollardan biri, parçalanıp dağılmış bir kamusallığın tam ortasında, kamusallığa ehil ve kanaat oluşturabilen temsilcilerden müteşekkil bir iç çevrenin iletişimini, yani sadece alkış tutup onay veren bir topluluğun ortasında düşünce üreten bir kamusal topluluğu korumayı hedefleyen liberalizmin konumuna geri götürür. "Kitle iletişim araçlarının yaydığı türden fikirlerin, muğlak kanaatlerin, popülerleştirici yaklaşımların hercümercinden bir *kamu oyu* oluşturmanın, burjuva toplumunda çatışan çeşitli büyük düşünce akımlarının rasyonel mücadelesinden bir kamu oyu oluşturmaktan çok daha zor olduğu açıktır. O bakımdan, bir kamu oyunun kendini kabul ettirmesinin her zamankinden daha zor olduğunu teslim etmek gerekir."[5] Kuşkusuz Hennis, bu olguyu sadece "en bilgili, en zeki ve en ahlâklı vatandaşların savunduğu görüş"e[6] sıradan oy [kanaat] karşısında kamu oyu olarak kabul ve itaat sağlayacak örgütlenmelerin aciliyetini göstermek için tesbit ediyor. Böylece kamusallığın rasyonelliği güvence altına alan unsuru, diğer bir unsuru olan ve umuma açıklığı güvence altına alan genellik pahasına kurtarılmış olacaktır. Bu arada özel şahısların daha önce mal dolaşımı ve toplumsal emek alanında, kamusal topluluğa dahil olmalarını sağalayacak toplumsal ölçütler olarak edinebildikleri nitelikler, temsiliyetin hiyerarşik vasıfları haline gelerek özerkleşecektir; çünkü artık o dönemin altyapısı varsayılamaz: Bu türden bir temsili-

ayrımından daha öteye gidip dağılır, çünkü bizzat iktidarı böler". Mamafih bu rasyonalist kavrayış, düşünce üreten kamusal topluluğun maddî şartları karşısında naif kalıyor.

5 W. Hennis, "Meinungsforschung und repräsentative Demokratie", *Recht und Staat* içinde, Sayı 200/201, Tübingen 1957, s.56-57.

6 *A.g.e.*, s.25.

yeti, verili şartlar altında sosyolojik açıdan tatmin edici bir şekilde düzenlemek mümkün değildir.[7]

Diğer yol, rasyonellik ve temsiliyet gibi maddi ölçütleri tamamen bir kenara bırakan ve kendini kurumsal ölçütlerle sınırlayan bir kamu oyu kavramına götürür. Örneğin Fraenkel, kamu oyunu parlamentoda egemen olan ve hükümet için bağlayıcı nitelik taşıyan anlayışla özdeşleştirir: "Parlamento tartışmaları sayesinde kamu oyu hükümete dileklerini, hükümet de kamu oyuna siyasetini bildirir."[8] - kamu oyu egemen olur, ama yönetmez. Leibholz, hükümet ile -kamu oyunun tercümanı olarak- parlamentonun bu şekilde karşı karşıya konmasını isabetli bulmaz. Ona göre, siyasal faaliyet yürüten rakipler, hem hükümet hem de muhalefet rolünde, daima partilerdir. Partilerin iradesi, aktif vatandaşların iradesiyle özdeştir; böylece, duruma göre çoğunluğa sahip olan parti kamu oyunu temsil eder: "Nasıl ki plebisiter demokraside aktif vatandaşların çoğunluğunun iradesi halkın genel iradesiyle özdeşleştiriliyorsa, iyi işleyen partiler demokrasisinde de hükümette ve parlamentoda çoğunluğa sahip olan partinin iradesi *Volonté Générale* [genel irade] ile özdeşleştirilir."[9] Kamusal olmayan oy [kanaat], ancak partiler tarafından işlenip şekillendirilmekle "kamusal" oy [kanaat] olarak hayatiyet kazanır. - Her iki kavrayış tarzı da, kitle demokrasilerindeki kanaat ve irade oluşumu süreçlerinde halk oyunun, artık kendisini harekete geçirip bütünleştiren örgütlerden bağımsız siyasal önem taşıyan herhangi bir işlevi elde bulundurmadığı vakıasını hesaba katıyor. Aslında bu durum, aynı zamanda bu teorinin zaafı-

---

7 F. G. Wilson, "Public Opinion and the Middle Class", *The Review of Politics* içinde, C.17, 1955, s.486-510.

8 E. Fraenkel, "Parlament und öffentliche Meinung", *Festgabe für Herzfeld* içinde, Berlin 1957, s.182.

9 Leibholz, *a.g.e.*, s.94.

nı oluşturuyor; bu teori, kamu oyunun öznesi olan kamusal topluluğu, ancak onlar aracılığıyla siyasal faaliyet kabiliyeti kazanabildiği mercilerle ikame ederek, kamu oyu kavramını tuhaf bir biçimde tarafsızlaştırıyor. Böyle bir kamu oyu kavramına bakarak, onun kamusal iletişim yoluyla mı, yoksa dolaylı ve bağımlı bir şekilde mi oluştuğunu anlamak mümkün değildir; ayrıca bu başlık altında, sadece kendini ifade etmeye ehil olmayan kitlesel bir eğilimin ortaya konmasını mı, yoksa aydınlanmaya pekâlâ ehil olmakla beraber zorla bütünleştirilmiş bir kanaatin plebisiter bir rıza [tasvip] mertebesine indirilmesini mi anlamak gerektiği, yine belirsiz kalıyor.

Bir kamu hukuku kurgusu olan kamu oyunu, bizzat kamusal topluluğun gerçek davranışında teşhis etmek artık mümkün değildir; fakat belli siyasal kurumlara yapılan atıf da, eğer bu atıf kamu oyunu kamusal topluluğun davranış düzleminden bütünüyle soyutluyorsa, onun kurgusal [hayalî] karakterini ortadan kaldırmaz. Ampirik sosyal araştırma, "kamu oyu"nu doğrudan tesbit etmek amacıyla, pozitivist bir hararet ve heyecanla bu düzleme geri dönüyor; yukarıdakinin aksine kurumsal veçheleri soyutlama yoluna gidiyor ve ardından kamu oyu kavramının sosyopsikolojik tahliline ulaşıyor.

Daha 19. yüzyılın ortalarında liberalizm için bir sorun olan "kamu oyu", yüzyılın son çeyreğinde büsbütün sorunlu bir kategori olarak bilince çıkıyor. "Kamu Oyunun Esası ve Değeri" üzerine 1879'da yazılan bir makalede, geç liberal bir tevekkül havasında şöyle denir: "Yeni olaylar ve değişim ihtiyacı günümüz bakımından öylesine belirleyici hale geldi ki, halk oyu tarihsel geleneklere sağlam bir şekilde yaslanma imkanını kaybettiği gibi, ilkelere inanan ve onlara her şeyi feda eden büyük adamların düşünce atölyelerinde kendine özgü bir azimle yürütülen o hazırlık çalış-

malarından da mahrum kaldı. Yüz yıl önce dönemin düşünürlerinin inancına göre bireylere toplum içinde mükellefiyet yükleyen şey (yani kamu oyu), zamanın akışı içinde rahatına düşkün ve düşünme tembeli yığınlara düşünme faaliyetinden kaytarma bahanesi sunan bir slogan haline geldi."[10] Daha bu yazıdan beş yıl önce Schäffle, kamu oyunu "kitlenin şekilsiz bir tepkisi" diye tanıtıp, "genel veya herhangi bir özgül kamusal topluluğun görüş, değer yargısı veya irade eğilimlerinin ifadesi"[11] olarak tanımlamıştı. Böylece devlet kuramının kavramın üzerine örttüğü normatif büyü bozulmuş oldu - kamu oyu, sosyal psikoloji araştırmalarının nesnesi haline geldi. İlk önce Tarde tarafından "kitle oyu [kanaati]" olarak ayrıntılı şekilde tahlil edilen kamu oyu, siyasal kurumlarla olan işlev bağlantısından çözüldü ve anında "kamusallık" karakterinden mahrum bırakıldı; artık kitleler içindeki iletişim sürecinin bir ürünü sayılıyor kamu oyu; fakat öyle bir ürün ki, ne kamusal tartışma ilkelerine bağlı ne de siyasal egemenlikle ilintili.

İngiltere'de Dicey, ABD'nde Bryce gibi devlet kuramcıları,[12] iyi işleyen bir *popular government*'in [sevilen, güvenilir hükümet] tesiri altında, sosyal psikoloji açısından daha önce üzerinde düşünülmüş olan bir kamu oyu kavramında bu bağlantıyı muhafaza etmek istediklerinde, ampirik güvenilirlikten yoksun oldukları eleştirisiyle karşılaştılar. A. F. Bentley'in eski eleştirisi bu konuda prototip sayılır. O, "nüfusun farklı unsurları çerçevesinde kamu oyunun nitel bir

10 F. von Holtzendorff, *Wesen und Wert der öffentlichen Meinung*, Münih 1879, s.91-92; karş. E. Hölzen, *Wandel und Begriff der öffentlichen Meinung im 19. Jahrhundert*, Doktora Tezi, Hamburg 1958.

11 A. Schäffle, *Bau und Leben des sozialen Körpers*, 2. Baskı, Tübingen 1896, C. V, s.191.

12 G. Tarde, *L'Opinion et la Foule*, Paris 1901.

tahlili"nin eksikliğini duyar; "halk içindeki her grubun kanaat [oy] örtüsü altında gerçekten istediği somut şeylerin, önermenin merkezine zaman, mekân ve bütün koşulları alarak incelenmesi"ni ister.[13] Bentley'in tezi şöyledir: "Bir grubun ya da gruplar kümesinin etkinliğini yansıtmayan ya da temsil etmeyen ... bir kamu oyu olamaz."[14]

Public opinion, grup süreçlerinin sosyopsikolojik tahlilinin başlığı haline geldi. Bu tahlilin nesnesi şu şekilde belirleniyordu: "Kamu oyu, insanların, aynı toplumsal gruba mensup olduklarında bir mesele hakkında alacakları tavra işaret eder."[15] Bu tanım, teorik ve bilhassa ampirik-yöntemsel ilerlemenin on yıllarca süren gelişiminin, tarihsel kamu oyu kavramından neleri tasfiye etmek zorunda kaldığını açıkça ele veriyor. Kamu oyunun öznesi olarak *public* ilk önce kitleyle, sonra da iki veya daha fazla birey arasındaki iletişim ve etkileşim sürecinin sosyopsikolojik temeli olarak grupla özdeşleştirildi. "Grup", toplumsal ve tarihsel şartlar yığınından, ayrıca kurumsal araçlardan ve bilhassa bir zamanlar özel şahısların siyasal düşünce üreten bir kamusal toplulukla özgül bir şekilde birleşmesi bakımından belirleyici nitelikte olan işlevler örgüsünden soyutlayan [bir kavramdır]. - Bizzat "oy"un [kanaatin] soyutlanma derecesi de bunlardan düşük değildir. *Opinion*

13 A. V. Dicey, *Law und Public Opinion in England,* Londra 1905; J. Bryce, *The American. Commenwealth,* 2 Cilt, 1899, Almancası: *Amerika als Staat und Gesellschaft,* Leipzig 1924. A. L. Lowell'in ünlü incelemesi, Bryce'ın geleneğini takip ediyor: *Public Opinion and Popular Government,* New York 1913. O da aynı şeyi vurguluyor: "Adını hak edecek ve demokrasi içinde gerçek bir motivasyon gücüne sahip olacak bir kamu oyu, gerçekten kamusal olmalıdır; sevilen, güvenilir [popüler] hükümet [kavramı], bu türden bir kamu oyu varsayımına dayanır." *a.g.e.,* s.5.

14 Aktaran: A. Palmer, "The Concept of Public Opinion in Political Theory", Berelson ve Janowitz, *a.g.e.,* s.11.

15 L. W. Doob, *Public Opinion and Propaganda,* New York 1948, s.35; aynı yönde N. J. Powell, *Anatomy of Public Opinion,* New York 1951, s.1 vd.

ilk önce "tartışmalı bir konuya ilişkin bir ifade"[16] ile, sonra "bir tavrın ifadesi"[17] ile, daha sonra ise bizzat "tavrın kendisiyle"[18] özdeşleştirildi. Sonuçta bir kanaatin, eylemleştirmeye elverişli olmasına bile artık gerek kalmaz; kanaat, sadece herhangi bir tasavvurda dışavuran alışkanlıkları ya da 18. yüzyılda kamu oyunun eleştirel bir şekilde karşısına dikildiği ve din, örf, adet ve basit "önyargı" tarafından biçimlendirilen kaanati değil, ayrıca davranış tarzlarını da kayıtsız şartsız kapsar. Böyle bir kanaat, kamusal sıfatını, tek başına grup süreçleriyle olan bağlantısı sayesinde elde eder. Kamu oyunu "bireysel kanaatlerin toplamı" olarak tanımlama girişimi,[19] daha sonra grup ilişkilerinin tahliliyle düzeltilir: "Bir gruba esas olan ya da onun dibinde yatan ve aynı zamanda grup üyeleri açısından ortak olan kavramlara ihtiyacımız var."[20] Bir grup kanaati, şayet kendini öznel açıdan egemen kanaat olarak kabul ettirmişse "kamusal" sayılır: tekil grup üyesi, kendi kanaatinin ve davranışının ağırlığı hakkında, yani diğer üyelerin kaçının kendisinin temsil ettiği alışkanlık ve yaklaşımı paylaştığı ya da reddettiği konusunda (muhtemelen hatalı) bir tasavvura sahiptir.[21]

Bu arada Lazarsfeld, sosyopsikolojik kamu oyu kavramının, aslî nitelik taşıyan bütün sosyolojik ve siyaset-bilimsel unsurların tasfiyesi pahasına ağır bir bedelle elde edildiğine hararetle dikkat çekmiştir. Lazarsfeld, bu kavramı bazı ör-

---

16 W. Albig, *Public Opinion*, New York 1938, ss.3.

17 M. B. Ogle, *Public Opinion and Political Dynamics*, Boston 1950, s.48

18 Doob, *a.g.e.*, s.35: "Bu anlamda, insanların [halkın] bir tavır koyduğu her durumda, sanki ortada bir kamu oyu varmış gibi görünebilir."

19 H. L. Child, aktaran: Powel, *a.g.e.*, s.4.

20 Hyman, "Towards a Theory of Public Opinion", *Public Opinion Quarterly* içinde, C.XXI, Sayı 1, Spring 1957, s.58.

21 P. R. Hofstätter, *Psychologie der öffentlichen Meinung*, Viyana 1949, s.53 vd.

nekler temelinde devlet kuramı geleneği kavramı[22] ile karşılaştırır; elbette amacı, "klasik ampirik sentez" şeklindeki soyut koyuta [postülaya] ulaşmak ve işi orada bırakmaktır.[23] Buna rağmen bu yönde atılan ilk adım, inceleme sahasını, grup dinamiğini aşarak kamu oyu kurumlarına, yani kitle iletişim araçları ile kanaat süreçleri arasındaki ilişkiye doğru genişletmek anlamına gelir. İletişim yapısına ilişkin bu incelemelerin dahi, kurumsal bağlantılardan çok psikolojik ilişkileri ele aldıklarını, aslında ilginç bir teorem olan "iletişimin iki aşamalı akışı" teoremi[24] tipik bir biçimde gösteriyor. Klasik kamu oyu kavramıyla onun sosyopsikolojik ikamesi arasında yapılması istenen sentez yönünde önemli bir adım, ancak siyasal egemenlik mercileriyle olan ve o zamana kadar gözden kaçırılan ilişkinin hatırlanmasıyla atılmıştır. "Kamu oyu egemenlikle karşılıklı ilişki içindedir... ve siyasal açıdan yalnızca egemenlik ile halk arasındaki belirli ilişkilerde varlık kazanabilen bir şeydir."[25]

Nasıl ki siyasal gücün kullanımıyla ilgili kurumlara sabitlenen kamu oyu kavramı gayrı resmî iletişim süreçleri boyutuna uzanamıyorsa; sosyopsikolojik açıdan grup ilişkileri içinde çözeltilen kamu oyu kavramı da, kamu oyu kategorisinin bir zamanlar içinde stratejik önemini geliştirdiği ve bugün hâlâ - tabii yine kamu hukuku kurgusu olarak - sosyologlarca pek ciddiye alınmayan münzevî varlığını sürdürdüğü o boyutla bağlantı kuramıyor.[26] Eğer kamu oyu-

---

22 Karş. D. W. Minor, "Public Opinion in the Perspective of Political Theory", *Western Opinion Quarterly* içinde, C.13, 1960, s.31-44.

23 Lazarsfeld, "Public Opinion and Classical Tradition", *Public Opinion Quarterly* içinde, anılan sayı, s.39 vd.

24 Özetleyici tarzda E. Katz'ın aynı adı taşıyan makalesi: *Public Opinion Quarterly* içinde, anılan sayı, s.61 vd.; karş. ayrıca Katz ve Lazarsfeld, *Personal Influence*, Glencoe 1955.

25 Schmidtchen, *a.g.e.*, s.255

26 Karş. H. Schelsky, "Gedanken zur Rolle der Publizistik in der modernen Ge-

nun öznesi - kavramın değil, onun yapısal dönüşümünün ifadesi olarak - bir kez kamusallık ile özel alan arasındaki ayrım karşısında tarafsız olan bir birime, yani gruba indirgenirse; ve eğer kamu oyunun kendisi rasyonel iletişim ile irrasyonel mutabakat arasındaki ayrım karşısında tarafsız olan grup ilişkileri içinde çözülürse, grup kanaatlerinin kamusal erkle ilişkisi de artık sadece idarenin emrinde bir yardımcı bilim dalı çerçevesinde formüle edilebilir. Schmidtchen'in çabası, şöyle bir tanıma götürüyor: "Buna göre, halkın herhangi bir grubunun egemenliğin yapılarını, uygulamalarını ve hedeflerini tadil ya da muhafaza etmeye elverişli bütün davranış tarzları kamu oyu olarak nitelenir."[27] Böyle bir kamu oyu kavramı, sosyal devletin demokratik kamusallık hükmüne temel oluşturan siyasal işlevli kamusallığın maksadını tamamen görmezden geliyor; öyle ki, bu kavramla, ampirik olarak bu kamusallığın yokluğu bile kanıtlanamaz. Çünkü bu kavram, kamu oyunu, hükümet ve idare uygulamalarının sürtünme kuvvetinden doğan muhtemel direnç olarak niteler; bu kuvvet, kamu oyu yoklamalarından çıkan sonuç ve tavsiyelere göre teşhis edilip, uygun araçlarla yönlendirilebilir: Kamu oyu yoklamaları, "hükümete ve organlarına, politikalarından özellikle etkilenenlerin tepkilerinin oluşturduğu bir gerçekliği dikkate alarak hareket etme kudreti sağlar. Anket çalışması, *feed back* [geri besleme] anlamında, bu gerçeklikten gelişigüzel alınmış güvenilir numuneleri, ... halkın davranışlarını siyasal hedeflerle uyumlaştırma işlevini üstlenmiş kurul ve kurumlara iletme vazifesi görür."[28] Yazar, iddiasının kanıtını da sunuyor.[29] Kamu oyu, baştan itibaren, yönlendirme [manipü-

sellschaft", *Auf der Suche nach Wirklichkeit* içinde, Düsseldorf 1965, s.310 vd.

27 *A.g.e.*, s.257

28 *A.g.e.*, 149.

29 *A.g.e.*, 149 vd.

lasyon] esas alınarak tanımlanmıştır; siyasal egemenliğin sahipleri, bu yönlendirme sayesinde "halkın eğilimlerini siyasal doktrin ve yapıyla, kesintisiz işleyen karar sürecinin tarz ve sonuçlarıyla uyum içine sokmaya çalışırlar."[30] Kamu oyu, egemenliği taviz vermeye ya da yönünü yeniden tayin etmeye zorladığı durumlarda bile, onun nesnesi olarak kalmaya devam eder; ne kamusal tartışmanın kurallarına ya da genel olarak eylemleştirme kalıplarına bağlıdır; ne de siyasal sorunlarla uğraşmak ya da siyasal mercileri muhatap almak zorundadır.[31] Kamu oyunun egemenlikle olan ilişkisi, onun aleyhine sinsice gelişir: otomobil ve buzdolabına dönük "özel" istekler de, tıpkı muhtelif grupların bütün diğer davranış tarzları gibi kamu oyu kategorisi altında toplanır; tabii sadece sosyal devletteki egemenlik ve idare işlevlerinin icrası bakımından önem taşımaları şartıyla.[32]

25. Bir Sosyolojik Açıklama Denemesi

Anket çalışmasının malzemesinin - gelişigüzel halk gruplarının gelişigüzel kanaatleri -, kamusal kanaat [kamu oyu] olarak nitelenmesinin nedeni, bunun siyasal önem taşıyan mülahaza, karar ve tedbirlerin konusu haline getirilmesi değildir. Araştırma ölçütleri çerçevesinde tanımlanan grup kanaati, ister hükümet veya idare süreçleriyle, isterse gösterisel veya yönlendirici aleniyet sayesinde etki altına alınmış olan siyasal irade oluşumu süreciyle ilişkilendirilsin; bu yolla, bir kamu hukuku kurgusu olarak kamu oyu kavramı ile kavramın sosyopsikolojik tahlili arasındaki uçurum ka-

30 *A.g.e.*, s.265.

31 Aynı doğrultuda E. Noelle, "Die Träger der öffentlichen Meinung", Loeffler (Ed.), *Die öffentliche Meinung* içinde, s.25 vd.; özellikle s.29'daki örneğe bkz.

32 Bu anlayışa karşı eleştirel bir yaklaşım olarak bkz. F. Zweig, "A note on Public Opinion Rsearch", *Kyklos* içinde, C.X, 1957, s.147 vd.

patılamaz. Tarihsel açıdan anlamlı, normatif açıdan sosyal devlet anayasasının taleplerine karşılık veren, teorik açıdan sarih ve ampirik açıdan kullanışlı bir kamu oyu kavramı, yalnızca kamusallığın yapısal dönüşümünden ve gelişim boyutundan hareketle elde edilebilir. Aleniyetin iki biçimi arasında mevcut olan ve günümüzde siyasal kamuya damgasını vuran çatışmayı, sosyal devlet temelinde düzenlenmiş sanayi toplumunda demokratikleşme sürecinin denektaşı olarak ciddiye almak gerekir.[33] Kamusal olmayan oylar [kanaatler] mebzul miktarda ortalıkta dolaşırken, kamu oyu aslında bir kurgudan ibarettir. Buna rağmen kamu oyu kavramında bir mukayese ölçütü olarak ısrar etmek gerekir; çünkü sosyal devletin anayasa gerçekliği, siyasal işlev gören bir kamunun hayata geçtiği, yani toplumsal iktidarın ve siyasal egemenliğin icrasının demokratik kamusallık hükmüne etkili bir biçimde tabi kılındığı bir süreç olarak kavranmak zorundadır. Devletsel - toplumsal gelişimin bu boyutundan, kanaatleri kamusallık derecelerine göre ampirik açıdan ölçmeye yarayan kıstaslar türetilebilir. Evet, kamu oyunun bir mukayese ölçütü olarak ampirik yönden saptanması, fiilî bir anayasa durumunun demokratik eklemleme değeri hakkında sağlam ve karşılaştırmaya elverişli beyanlara ulaşmanın bugün en güvenilir yoludur.

Model olarak, siyasal önem taşıyan iki iletişim alanı karşı karşıya konabilir: bir tarafta gayrıresmî, şahsî, gayrıkamusal kanaatler sistemi; diğer tarafta resmî ve kurumları temsil eden kanaatler sistemi. Gayrı resmî kaanatler, bağlayıcılık derecelerine göre birbirlerinden ayrılırlar: bu iletişim alanının en alt seviyesinde, tartışılmamış kültürel alışkanlıklar dillendirilir; bunlar, özdüşünümden yoksun bırakılmış kültürel etkilenme sürecinin son derece katı sonuçlarıdır - ör-

33 Karş. yuk. s. 378-379.

neğin idam cezası, cinsel ahlâk vb. konulardaki tutumlar gibi. İkinci düzlemde, özyaşam hikayesinin az tartışılmış temel deneyimleri söze dökülür; bunlar da, yine özdüşünümün dışında kalmış toplumsallaşma şokunun katı sonuçlarıdır - örneğin savaşa ve barışa ilişkin tutumlar, belli güvenlik arzuları vb. gibi. Üçüncü düzlemde, kültür sanayiinin sık tartışılan alışkanlıkları yer alır; bunlar, tüketicilerin tercihan boş zamanlarında maruz bırakıldıkları sürekli yayın yağmurunun ya da propagandayla işleyip şekillendirme faaliyetlerinin gelip geçici sonuçlarıdır.[34]

Tarihin bir nevi tortusu olarak, sosyopsikolojik yapısı neredeyse hiç değişmemiş doğal *"opinion"* veya önyargı tipolojisine atfedilebilecek kültürel alışkanlıklara oranla, kültür sanayiinde üretilen doğallıklar hem daha süreksiz hem de daha yapay bir karaktere sahiptirler. Bu kanaatler, belli gruplar arasında cereyan eden "zevk ve temayül alış verişi" vasıtasıyla oluşurlar. Genel olarak aile, yaşıtlar, işyerindeki tanıdıklar ve komşular grubu -her biri bilgiyi güdümleme ve kanaat itibarı konusunda sahip oldukları ve grubun kanaatlerine bağlayıcılık temin eden özel yapılarla birlikte[35]- dıştan yönlendirilen bu kanaatler tabakası için bir mihrak durumundadırlar. Gerçi bu tür gruplar arasındaki kanaat alış verişi sırasında kültürel doğallıklar/alışkanlıklar da sözkonusu edilir; fakat bunlar, neticesiz kalacakları varsayımıyla tabir caizse tekzip edilinceye kadar tedavülde kalan, inanca dayalı tasavvurlardan farklıdırlar. Bunlar da, diğer *"opinions"* [kanaatler] gibi, kendilerine uyum gösterilmesini talep eden norm sistemleri kurarlar; fakat bu uyum, daha çok, sürekli değişen kurallarına sadece belli bir süre için

34 Kanaatlerin kalitesi konusunda yapılmış bir başka ayrım için bkz. K. Riezler, "What is Public Opinion?", *Social Research* içinde, C.XI, 1964.

35 W. Mangold, *Gegenstand und Methode des Gruppendiskussionsverfahrens*, Frankfurt 1960.

uyulması talebiyle ortaya çıkan "modalar" aracılığıyla icra edilen bir toplumsal denetim tarzında olacaktır. Derin köklere sahip geleneklerle aktarılan kültürel alışkanlıklar edebî-altı nitelikte sayılabildiğine göre, kültür sanayiinde üretilen doğallıklar da belli ölçülerde edebî-ötesi bir aşamaya ulaşmış kabul edilir. Kültür sanayii tarafından yönlendirilen kanaatlerin içerikleri, iç dünyaya ait ve insanlararası ilişkilerden oluşan geniş bir sahayı konu edinirler. Kamusal topluluğa dönük ve edebiyata ehil öznellik, bu sahayı, 18. yüzyıl boyunca eldeğmemiş burjuva mahremiyet alanı çerçevesinde psikolojik açıdan işleyebileceği bir hale getirmişti. O vakitler özel yaşam alanları, kamusallıkla olan belirgin bağlantılarından ötürü henüz sakınılıyordu; zira kamusal muhakeme, edebiyat dolayımıyla gerçekleşiyordu. Buna mukabil, bütünleşme [entegrasyon] kültürü, ayağa düşmüş psikolojik edebiyat konservelerini, kamu hizmeti olarak özel tüketime sunar - bu sunum, aynı zamanda tüketimin, grup içindeki kanaat alışverişi yoluyla yorumlanmasını da amaçlar. Eski kanaatlerin *(opinions)* gelenek sağlamlığında teşekkül ettikleri ve polemikten uzak, bir *"law of opinion"* [vicdanî kanaat yasası] etki ve nüfuzuyla dolaşımda oldukları burjuva öncesi toplumsal yapılar ne kadar "kamusal topluluk" sayılabilirlerse, bu grup da o ölçüde "kamusal topluluk"tur. Grup araştırmaları ile anket çalışmalarının eşzamanlı gelişmesi tesadüf değildir. Bu tür grup ilişkilerinden, hazır bir formülasyon içinde iktibas edilen, yeniden üretilme bakımından esnek, çok az içselleştirilmiş ve pek de yükümlendirici olmayan, esasen sohbetlerin *(small talk)* tamamlayıcı unsuru niteliğindeki bir kanaat tipolojisi doğar; bu "yalın" kanaat, *per se* araştırmaya elverecek kıvamdadır. Grubun iletişim süreçleri, ya doğrudan ya da kanaat önderleri dolayımıyla kitle iletişim araçlarının etki ve nüfuzu altındadır. Kanaat önderleri arasında; tefekkür edilmiş,

edebî ve aklî müzakereler içinde oluşmuş kanaatlere sahip kişilere sıkça rastlanır. Fakat bu tür kanaatler, faal bir kamusal topluluğun iletişim bağlamı dışında kaldıkları sürece, diğer üç kategoriden açıkça farklılaşmalarına rağmen, kamusal olmayan kanaatler grubuna girerler.

Kamusal olmayan kanaatlere ait iletişim sahasının karşısında, kamusal benzeri kanaatlerin dolaşım alanı yer alır. Belirli kurumlara dayandırılabilir nitelikteki bu resmî-biçimsel kanaatler; bildiri, ilan, beyanat, konferans vb. kalıplarla resmî ya da yarı-resmî vekalet/temsil selâhiyeti taşırlar. Burada her şeyden evvel, halk kitlesi atlanarak, görece dar bir çevrede büyük siyasal basın, genel olarak düşünce üreten gazetecilik ve akıl veren, etkileyen, karar alan siyasal nitelikli ya da siyasal açıdan önemli yetkilere sahip organlar (bakanlar kurulu, hükümet komisyonları, idarî kurullar, parlamento komisyonları, parti yönetimleri, birlik/dernek temsil kurulları, holding yönetimleri, sendika sekreterlikleri vb.) arasında dolaşan kanaatler sözkonusudur. Bu kamusal benzeri kanaatler, geniş bir kamusal topluluğu muhatap alabilseler bile, liberal modele uygun bir kamusal muhakemenin şartlarını gerçekleştirmezler. Kurumları temsil eden kanaatler olarak daima imtiyazlıdırlar ve "kamusal topluluğun" örgütlenmemiş kitlesiyle karşılıklı muhabereye girmezler.

Elbette bu iki alan arasında kitle iletişim araçları üzerinden yönlendirilen bir bağlantı mevcuttur; üstelik bu bağlantı, siyasal iktidarın icrasına ve güçler dengesine katılan grupların, araçlaştırılmış kamusal topluluk nezdinde plebisiter bir itaat temin etme çabalarında başvurdukları o gösterisel ya da yönlendirici aleniyet yoluyla kurulur. Yönlendirilmiş basın-yayın yoluyla nüfuz elde etmek için başvurulan bu araçları da resmî kanaatlere dahil ediyoruz; fakat bunların, "kamusal yoldan açıklanmış" kanaatler olarak,

"kamusal benzeri" kanaatlerden ayırdedilmesi gerekir.

Resmî ve gayrıresmî iletişim sahaları arasındaki bu yoğun temas dışında, bir de düşünce üreten gazetecilik ile kanaatlerini edebî tarzda şekillendirmeye çalışan münferit şahıslar arasındaki seyrek ilişki vardır - bunlar, kamusallaşmaya ehil, fakat fiilen kamusal olmayan kanaatlerdir. Özel şahısların oluşturduğu düşünce üreten kamusal topluluğun iletişim bağlamı parçalanmıştır; bir zamanlar bu bağlamdan doğmuş olan kamu oyu, kısmen kamusal topluluk oluşturmayan özel şahısların gayrıresmî kanaatleri içinde ayrışıp dağılmış, kısmen de basın-yayın alanında etkili kurumların resmî kanaatlerinde tekelleşmiştir. Kamusal iletişim yoluyla değil de kamusal yoldan açıklanan kanaatlerin iletişim suretine bürünmesiyle, *gösterisel veya yönlendirici şekilde geliştirilen aleniyetin* anaforu içinde, örgütlenmemiş özel şahısların oluşturduğu kamusal topluluk üzerinde hak iddia edilmektedir.

Buna karşılık dar anlamda bir kamu oyu, ancak bu iki iletişim sahası *eleştirel aleniyet* aracılığıyla uzlaştırıldığı ölçüde inşa edilebilir. Şüphesiz bugün böyle bir arabuluculuk, sosyolojik açıdan münasip bir ölçekte, ancak özel şahısların, örgüt-içi kamusallıklar üzerinden işleyen resmî iletişim sürecine katılmaları yoluyla mümkün olur. Özel şahısların küçük bir bölümü, zaten partilere ve kamusal birliklere üye sıfatıyla mensupturlar. Bu örgütlerin, sadece görevliler ve yöneticiler düzeyinde değil, bütün düzeylerde örgüt-içi kamusallığa izin vermeleri halinde, özel şahısların siyasal kanaatleri ile kamusal benzeri kanaatler arasında karşılıklı muhabere imkanı doğar. Bu vakıa, genel olarak şimdilik ehemmiyetsiz bir eğilime işaret ediyor olabilir; bu eğilimin çapı ve fiilî etkililiği, ilerici mi yoksa gerici mi olduğu konularında ampirik araştırmalara ihtiyaç var. Bununla beraber kamu oyuna ilişkin sosyolojik bir teori bakı-

mından bu eğilim belirleyici önemdedir; zira kamu oyunun sosyal devletçi kitle demokrasisi şartlarında içinde oluşabileceği boyutun ölçütlerini veriyor.

Gayrıresmî kanaatlerin kamusal benzeri kanaatler döngüsüne sızmaları, burada kavranmaları ve dönüştürülmeleri oranında, vatandaşlar topluluğu boyunca genişlemek suretiyle bizatihi bu döngünün kamusallığı artar. Kamu oyu hiçbir şekilde kendi olarak "mevcut" olmadığından, yalnızca karşılaştırmalı olarak tanımlanabilir. Bir kanaatin kamusallık derecesi şu şekilde ölçülür: bu kanaat, ne ölçüde üyeler topluluğunun örgüt-içi kamusallığından doğmuştur ve örgüt-içi kamusallık - kitle iletişim araçları üzerinden işleyen basın-yayın sürecinde toplumsal örgütler ile devlet kurumları arasında teşekkül eden - dışsal bir kamusallıkla ne ölçüde bağlantı içindedir.

C. W. Mills, "kamusal topluluk" ile "kitle"nin karşılaştırılmasından, kamu oyunun tanımlanmasına yönelik ampirik açıdan kullanışlı ölçütler elde ediyor: "Bir *kamuda (public),* terimi anlayabildiğimiz kadarıyla, (1) pratik olarak kanaatleri alımlayan insanlar kadar onları ifade edenler de bulunmaktadır. (2) Kitle iletişimi öyle örgütlenmiştir ki, aleni olarak ifade edilen herhangi bir kanaate karşı doğrudan ve etkili bir şekilde cevap verme fırsatı vardır. Zaten bu türden tartışmalarla biçimlenen kanaatler (3) hatta - eğer gerekliyse - yürürlükte otorite sistemine karşı da yönelebilen etkili eylemle bir çıkış yolu bulabilir. Ve (4) otorite mercileri, hareketlerinde az ya da çok özerk olan kamuya nüfuz edemezler."[36] Buna karşılık, bir "kitle"nin[37] iletişim bağlamına mahkûm kalan kanaatler, bu mahkûmiyet oranında kamusallıklarını yitirirler: "Bir *kitlede* 1. kanaatleri alımla-

36 C. W. Mills, *The Power Elite,* New York 1956, s.303-304.

37 "Kitle"nin siyasal sosyolojisi konusunda W. Kornhauser'in şu incelemesine bkz. *The Politics of Mass-Society,* Glencoe 1959.

yanlardan çok daha az oranda görüş ifade eden insan bulunur; çünkü kamusal topluluklar cemaati, izlenimlerini kitle iletişim araçlarından alan soyut bir bireyler topluluğu haline gelmiştir. 2. Yürürlükteki iletişim öyle örgütlenmiştir ki, birey için hemen ve etkili bir şekilde karşılık vermek güç ya da imkânsızdır. 3. Eylem içindeki kanaatin gerçekleşmesi, bu türden eylem kanallarını örgütleyen ve denetleyen otoriteler tarafından kontrol edilmektedir. 4. Kitle, kurumlara karşı özerkliğe sahip değildir; aksine yetkili kurumların aracıları, tartışma yoluyla kanaat oluştururken sahip olabileceği özerkliği azaltarak bu kitleye nüfuz ederler."[38] Kamusallığın çöküşü şartlarında işleyen kanaat sürecine ilişkin bu soyut belirlemeler, çizdiğimiz tarihsel gelişim modeli çerçevesine kolayca yerleştirilebilirler:[39] *Kitlesel* iletişimin dört ölçütü, gayrıresmi iletişim sahasının resmî iletişim sahasına sadece gösterisel veya yönlendirici aleniyet kanalıyla bağlanmış olması halinde yerine gelmiş sayılır; ardından kamusal olmayan kanaatler, "kültür sanayiinde üretilen doğallıklar" üzerinden "kamusal yoldan açıklanmış" kanaatler yoluyla mevcut bir sisteme entegre edilirler, ancak bu esnada sözkonusu sistem karşısında tartışma yoluyla kanaat oluşturma konusunda herhangi bir özerklik elde etmezler. Buna karşılık, sosyal devletçi kitle demokrasisi şartlarında bir *kamusal topluluğun* iletişim bağlamı, ancak "kamusal benzeri" kanaatlerin biçimsel yönden dar tutulmuş dolaşım çevresi, o ana kadar kamusallık niteliği kazanmamış kanaatlerin gayrıresmî sahasıyla örgüt-içi kamusallıklarda serpilen eleştirel aleniyet vasıtasıyla uzlaştırılarak tesis edilebilir.

---

38 Mills, *a.g.e.*, s.304; aynı yazar, *Kritik der soziologischen Denkweise*, Neuwied 1963, s.93 vd.

39 Karş. H. Blumer, "The Mass, the Public und Public Opinion", Berelson ve Janowitz, *a.g.e.* içinde, s.34 vd.

Siyasal iktidarın kullanımında ve güçler dengesinde bugün belirleyici olan mutabakat ve çatışma biçimleri de aynı ölçülerde değişime uğradılar: kendini bu tarzda kabul ettiren bir kamusal tartışma yöntemi, baskıyla üretilmiş bir mutabakatın zorlama usullerini gevşeteceği gibi; bugüne kadar kamusallığın dışında tutulmuş çatışmaların zorlama usullerini de gevşetebilir. Çatışma ve mutabakat, tıpkı istikrar derecelerini analitik olarak belirledikleri egemenlik ve iktidar gibi, toplumun tarihsel gelişiminin iz bırakmadan uğrayıp geçtiği kategoriler değildir. Egemenliğin ve siyasal iktidarın icrasının, tarihin adeta olumsuz bir sabitesi [değişmezi] olmakta ısrar mı edeceğinin, yoksa bizatihi özsel değişimlere açık bir tarihsel kategori mi olacağının, *burjuva kamusallığının* işlev kabiliyetinin derece ve türüne nasıl bağlı olduğu, bu kamusallığın yapısal dönüşümünde incelenebilir.

I. Kamusallığın tarihi (ve özel alan) hakkında

1. Sosyal tarih açısından

Ashley, W., *The Economic Organization of England,* Londra, 1923.
Barber, E.G., *The Bourgeoisie in the 18th Century France,* New York, 1959.
Brentano, L., *Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands,* Cilt 3, Jena, 1928.
Brunner, O., *Neue Wege zur Sozialgeschichte,* Göttingen, 1956.
Conze, W. (der.), *Staat und Gesellschaft im deutschen Vormärz,* Stuttgart, 1963.
Cunningham, W., *The Progress of Capitalism in England,* Cambridge, 1929.
Dahrendorf, R., Demokratie und Sozialstruktur in Deutschland, *Arch. Europ. Soc.* içinde, 1960, S. 86 ff.
Dobb, M., *Studies in the Development of Capitalism,* Londra, 1954 [*Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler,* Belge Yay. 1992].
Galbraith, J.K., *American Capitalism,* Boston, 1952.
Heckscher, E.E, *Menkantilismus,* 2 cilt, Jena, 1932.
Hilferding, R., *Das Finanzkapital,* Berlin, 1955 [*Finans Kapital,* Belge Yay. 1995].
Horkheimer, M., *Auutorität und Familie,* Paris, 1936.
Kuske, B., Der Einfluß des Staates auf die Geschichte der sozialen Gruppen in Deutschland, *Köln. Zeitschrift. Soz.* içinde, cilt 2, 1849/50, S. 193 ff.
Lukács, G., Einige Eigentümlichkeiten der geschichtlichen Entwicklung Deutschlands, *Die Zerstörung der Vernunft* içinde, S. 37 ff., Neuwid, 1962.
Meredith, H.O., *Economic History of England,* Londra, 1949.
Plessner, H., *Die verspätete Nation,* Stuttgart, 1959.
Riehl, W.H., *Die Familie,* Stuttgart, 1897.
Shelsky, H., *Wandlungen d er deutschen Familie,* Stuttgart, 1955.
Schmoller, G., *Umrisse und Untersuchungen,* Leipzig, 1898.
Schramm, P.E., *Hamburg, Deutschland und die Welt,* Münih, 1943.
Schumpeter, J., *Die Krise des Steuerstaats,* Leipzig, 1918.
Sée, H., *Die Ursprünge des modernen Kapitalismus,* Viyana, 1948 [*Modern Kapitalizmin Doğuşu,* Turan Neşriyat Yurdu, 1970].
Treue, W., Das Verhältnis von Fürst, Staat und Unternehmen in der Zeit des Merkantilismus, *Vj.-Zeitschrift Soz. Wirstch. gesch.* içinde, Cilt 44, 1957, S. 26 ff.
V. Walterhausen, A. Sartoruis, *Deutsche Wirtschaftgeschichte 1815-1914,* Jena, 1923.
Weber, M., *Wirtschaft und Gesellschaft,* Tübingen, 1956.
—, *Wirtschaftgeschichte,* Berlin, 1958.

2. Kültür tarihi açısından

Alewyn, R., *Das große Welttheater, die Epoche der höfischen Feste,* Hamburg, 1959.

Altick, R.D., *The English Common Reader, a Social History of the Mass Reading Public,* Chicago, 1959.

Arendt, H., *The Human Condition,* Chicago 1958; Alm. *Vita Activa,* Stuttgart, 1960 [Türkçesi: *İnsanlık Durumu,* çev. B. Sina Şener, İletişim, İstanbul 1994].

Auerbach, E., *Das französische Publikum des 17. Jahrhunderts,* Münih, 1933.

Balet, L., *Die Verbürgerlichdung der deutschen Kunst, Literatur und Musik im 18. Jahrhundert,* Leyden, 1938.

v. Böhm, M., *Rokoko, Frankreich im 18. Jahrhundert,* Berlin, 1921.

Brunner, O., *Adeliges Landlebend,* Salzburg, 1949.

Dresdner, A., *Die Entstehung der Kunstskritik im Zusammenhang des europäischen Kunstlebens,* Münih, 1915.

Fay, B., *La Franc-Maconnerie et la Revolution intellectuelle XVIIIe siècle,* Paris, 1935.

Hauser, A., *Sozialgeschichte der Kunst und Literatur,* 2 cilt, Münih, 1953.

Heilborn, L., *Zwischen zwei Revolutionen,* 2 cilt, Berlin, 1929.

Huizinga, J., *Herbst des Mittelalters,* Münih, 1928.

Kayser, W., *Entstehung und Krise des modernen Romans,* Göttingen, 1954.

Kosselek, R., *Kritik und Krise,* Freiburg-Münih, 1959.

Leavis, G.D., *Fiction and the Reading Public,* Londra, 1932.

Reinholcl, H., Zur Sozialgeschichte des Kaffees und des Kaffeehauses, Sammelrezension. *Köln. Zeitschrift Soz.* içinde, Cilt 10, 1958, S. 151 ff.

Schmitt, C., *Römischer Katholizismus und politische Form,* Münih, 1925.

Schöffler, H., *Protestantismus und Literatur,* Göttingen, 1958.

Schücking, L.L., *Die Soziologie der literarischen Geschmacksbildung,* Münih, 1923.

Staclelmann, R., und Fischer, W., *Die Bildungswelt des deutschen Handwerks um 1800,* Berlin, 1955.

Steinhausen, G., *Geschichte des deutschen Briefes,* Berlin, 1889.

Stephen, L., *English Literatre and Society in the 18th Century,* Londra, 1903.

Trevelyan, G.M., *Kultur- und Sozialgeschichte Englands,* Hamburg, 1958.

Watt, J., *The Reading Public, The Rise of the Novel* içinde, Londra, 1957.

Westerfrölke, H., *Englische Kaffeehäuser als Sammelpunkte der literarischen Welt ,* Jena, 1924.

Williams, R., *Culture and Society 1780-1960,* New York, 1960.

Wittich, W., *Der soziale Gehalt von Goethes Roman* "Wilhelm Meister", *Erinnerungsgabe für Max Weber,* içinde, cilt II, Münih-Leipzig, 1923, S. 249 ff.

3. Basın tarihi açısından

Baumert, O.P., *Die Entstehung des deutschen Journalismus,* Münih-Leipzig, 1921.

Bleyer, W.G., *History o the American Journalism,* Boston, 1927.

Blode, H., *Anfänge der wirstchaftlichen Berichterstattung,* Münih, 1936.

Braubach, M., Ein publizisticscher Plan der Bonner Lesegesellschaft aus dem Jahre 1789, *Festschrift für Ludwig Bergsträßer* içinde, Düsseldorf, 1954, S. 21 ff.

Bücher, K., Die Entstehung des Zeitungswesens, *Die Entstehung der Volkswirtschaft* içinde, cilt 1, Tübingen, 1917.

—. *Gesammelte Aufsätze zur Zeitungskunde,* Tübingen, 1926.

Dovifat, E., *Zeitungslehre,* 2 cilt, Berlin, 1955.
Fischer, H., *Die ältesten Zeitungen und ihre Verleger,* Augsburg, 1939.
Goitsch, H., *Entwicklung und Strukturwandlung des Wirtschaftsteils der deutschen Tageszeitungen,* Diss. rer. pol., Frankfurt, 1939.
Groth, O., *Die Zeitung,* 4 cilt, Berlin-Leipzig, 1928.
Hanson, L., *Government and the Press 1695-1963,* Londra, 1936.
Jentsch, I., *Zur Geschichte des Zeitungswesens in Deutschland um 1800,* Diss. phil., Leipzig, 1937.
Kempeters, K., *Die wirtschaftliche Berichterstattung in den sog. Fuggerzeitungen,* Münih, 1936.
Kirchner, J., Redaktion und Publikum, Deutsche Massenzeitschriften im 19. Jahrhundert, *Publizistik* içinde, cilt 5, 1960, S. 483.
Morrison, St., *The English Newspaper,* Cambridge, 1952.
Park, R.E., The Natural History of the Newspaper, W. Schramm, *Mass Communication* içinde, Urbana, 1944, S. 21 ff.
de Volder, U., *Soziologie der Zeitung,* Stauttgart, 1959.

4. Hukuk tarihi ve siyaset bilimi açısından

Böckenförde, E.W., *Gesetz und gesetzgebende Gewalt,* Berlin, 1958.
Brunner, L., *Land und Herrschaft,* Brünn, 1943.
Coing, H., *Der Rechtsbegriff der menschlichen Person und die Theorie der Menschenrechte,* Berlin-Tübingen, 1950.
Conrad, H., *Individuum und Gemeinschaft in der Privatrechtsordnung,* Jurist. Studienges. Karlsruhe, H. 18, Karlsruhe 1956.
Emden, C.S., *The People and the Constitution,* Oxford, 1956.
Everth, E., *Die Öffentlichkeit in der Außenpolitik,* Jena, 1931.
Forsthoff, E., *Lehrbuch des Verwaltungsrechts, Allgemeiner Teil,* Münih, 1955, Einleitung.
Fraenkel, E., *Das amerikanische Regierungssystem,* Köln-Opladen, 1960.
Hasbach, W., *Die parlamentarische Kabinettsregierung,* Aachen, 1956.
Hartung, F., *Die Entwicklung der Menschen- und Bürgerrechte,* Göttingen, 1954.
Jellinek, G., *Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte,* Leipzig, 1909.
Kirchner, *Beiträge zur Geschichte des Begriffes "öffenlich" und "öffentliches Recht",* Diss., jur., Göttingen, 1949.
Kluxen, K., *Das Problem der politischen Opposition,* Freiburg-Münih, 1956.
Löwenstein, K., *Zur Soziologie der parlamentarischen Repräsentation in England, Erinnerungsgabe für Max Weber* içinde, cilt II, Münih-Leipzig, 1923, S. 85 ff.
Naef, W., Frühformen des modernen Staaates im Spätmittelalter, *Hist. Zeitschrift* içinde, cilt 171, 1951, S. 225 ff.
Redslob, R., *Staatstheorien der französischen Nationalversammlung,* Leipzig, 1912.
Schieder, Th., Das Verhältnis von polisitcher und gesellshaftlicher Verfassung und die Krise des bürgerlichen Liberalismus, *Hist. Zeitschrift* içinde, cilt 177, 1954, S. 49 ff.
—, Die Theorie der Partei im älteren deutschen Liberalismus, *Festschrift für Ludwig Bergsträßer* içinde, Düsseldorf, 1954, S. 183 ff.
Schlenke, M., *England und das Frideirizianische Preußen 1740-1763,* Freiburg-Münih, 1963.

Schmitt, C., *Die Diktatur,* Münih-Leipzig, 1928.
Valjavec, F., *Die Enstehung der politischen Strömungen in Deutschland 1770-1815,* Münih, 1951.
Weber, M., *Staatssoziologe,* Berlin, 1956.
—. *Rechtssoziologie,* Neuwied, 1960.
Wieacker, F., *Privatrechtgeschichte der Neuzeit,* Göttingen, 1952.
—. *Das Sozialmodell der klassischen Privatrechtsgesetzbücher und die Entwicklung der modernen Gesellshaft,* Juristische Studienges. Karlsruhe, H. 3, Karlsruhe, 1953.

II. Çağdaş toplumda kamusallık (ve özel alan) hakkında

1. Özgül bir başlık olarak kamusallık açısından

Altmann, R., *Das Problem der Öffentlichkeit und seine Bedeutung für die Demokratie,* Diss. phil., Marburg, 1954.
Arndt, H.J., Öffentlickheit als Staatsersatz, *Arch. R. Sozphil,* içinde, cilt 42, 1956, S. 239 ff.
Bahrdt, H.P. Öffentlichkeit und Privatheit, *Die moderne Großstadt* içinde, Hamburg 1961, S. 36 ff.
Goldschmidt, M.L., Publicity, Privacy, Secrecy, *West. Pol. Quart.,* içinde, cilt 7, 1957, S. 401 ff.
Habermas, J., Art. Öffentlichkeit, Staat und Politik, *Fischerlexikon* içinde, 3. baskı, S. 220 ff.
Haftendorn, H., *Das Problem von Parlament und Öffentlichkeit,* diss. rer. pol., Frankfurt/Main, 1960.
Schmidt, E., Öffentlichkeit oder Publizität, *Festschrit für W. Schmidt* içinde, Berlin, 1959, S. 35 ff.
Sieburg, F., Haben wir noch ein privates Leben? *Universitas,* içinde, cilt 8, 1953, S. 663 ff.
Smend, R., Zum Problem des Öffentlichen und der Öffentlichkeit, *Festschrift für G. Jellinek,* Münih, 1954, S. 11 ff.
Weber, M., Verwaltungsöffentlichkeit und Auslese der Führer, *Gesammelte Politische Schriten* içinde, Tübingen, 1958, S. 330 ff.

2. Sosyal devlet ve sanayi toplumu açısından

Achinger, H., *Sozialpolitik als Gesellschaftspolitik,* Hamburg, 1958.
Altmann, R., Zur Stellung der öffentlichen Verbände, *Zeitschrift Pol. NF,* içinde, cilt 2, 1955, S. 214 ff.
Berle ve Means, *The Modern Corporation and Private Property,* New York, 1932.
Beutler, Stein, Wagner, *Staat und Verbände* (mit Referaten von U. Scheuner und W. Weber), Heidelberg, 1957.
Clark, J.M., *The Interplay of Politics and Economics, Freedom and Control in Modern Society* içinde, ed. Bergler, New York, 1954.
Downs, A., Why Government Budget is too small in Democracy? *World Politics* içinde, cilt 12, 1960, S. 541 ff.
Eschenburg, Th., *Herrschaft der Verbände,* Stuttgart, 1955.

Forsthoff, E., *Verfassungsprobleme des Sozialtstaat,* Münster, 1954.
—, Begriff und Wesen des sozialen Rechtsstaats, *Veröff. Ver. Dt. Strl.,* içinde, H. 12, Berlin, 1954, S. 36 ff.
Friedmann, W., *Law and Social Change,* Londra, 1951.
Galbraith, J.K., *Gesellschaft im Überluß,* Stuttgart, 1959.
Gerber, H., Die Sozialstaatsklausel des Grundgesetzes, *AÖR* içinde, cilt 81, 1956, S. 1 ff.
Huber, H., *Recht, Staat, Gesellschaft,* Bern, 1954.
Ipsen, H.P., *Die Repräsentation der organisierten Intressen,* Berlin, 1956.
Kirchheimer, O., Changes in the Structure of Political Compromise, *Studies in Philos. and Soc. Sc.,* içinde, cilt 9, 1941, S. 456 ff.
König, H., Konzentration und Wachstum, *Zeitschrit Ges. Stwiss.* içinde, cilt 115, 1959, S. 229 ff.
Kornhauser, W., *The Politics of Mass Society,* Glenc., 1959.
Littmann, K., *Zunehmende Staatstätigkeit und wirtschaftliche Entwicklung,* Köln, 1947.
Maiwald, S., Das Recht als Funktion gesellschaftlicher Prozesse, *Arch. R. Sozphil.,* cilt 40, 1952/53, S. 155 ff.
Mills, C.W., *Power Elite,* New York, 1956.
Neumann, F., Der Funktionswande des Gesetzes im Recht der bürgerlichen Gesellschaft, *Zeitschrift Sozforsch.,* içinde, cilt 6, 1939, S. 542 ff.
—, Ökonomie und Politik, *Zeitschrift Pol. NF,* içinde, cilt 2, 1955, S. 1.
Neumark, F., *Wirtschafts- und Finanzpolitik des Interventionsststaats,* Tübingen, 1961.
Renner, K., *Die Rechtsinstitute des Privatrechts,* Tübingen, 1929.
—, *Wandlungen der modernen Gesellschaft,* Viyana, 1953.
Ridder, H., *Zur verfassungsrechtlichen Stellung der Gewerkschaften im Sozialstaat,* Stuttgart, 1960.
Scheuner, U., Grundfragen des modernen Staates, *Recht, Staat und Wirtschaft* içinde, cilt III, ed. H. Wandersleb, Düsseldorf, 1951.
—, Die staatliche Intervention im Bereich der Wirtschaft, *Veröff. Ver. Dt. Strl.* içinde, H. 11, Berlin, 1954, S. 1 ff.
Schneider, H., Einzefallgesetze, *Festschrift für Carl Schmitt* içinde, Berlin, 1959, S. 197 ff.
Schulz, hG., Über Entstehung und Formen on Interessengruppen seit Beginn der Inclustrialisierung, *Pol. Vj. Zeitschrift,* içinde, cilt 2, 1961, S. 124 ff.
Schumpeter, J., *Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie,* Bern, 1950 [*Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi,* 2 cilt, Varlık Yay., 1974].
Siebert, W., Privatrecht im Bereich der öffentlichen Verwaltung, *Festschrift für H. Niedermeyer* içinde, Göttingen, 1953.
Strachey, J., *Kapitalismus heute und morgen,* Düsseldorf, 1957.
Weber, W., *Spannungen und Kräfte im westdeutschen Verfassungssystem,* Stuttgart, 1951.
—, Das politische Kräftesystem in der wohlfahrtsstaatlichen Massendemokratie, *Schriften d. Dt. Ind.- u. Handelstages,* H. 39, Köln, 1956.
Whyte, W.H., *Herr und Opfer der Organisation,* Düsseldorf, 1958.
Young, K., Society and the State, *Am. Soc. Rev. içinde,* cilt 11, 1946, S. 137 ff.

3. Kitle demokrasisi açısından

Abendroth, W., Interparteiliche und innerverbandliche Demokratie als Voraussetzung der politischen Demokratie, *PVS* içinde, 1964, S. 307 ff.

Aron, R., Fin cle l'Age Idéologique?, *Soziologica, Frankfurt. Beiträge zur Soz.*, içinde, cilt 1, 1955, S. 219 ff.

Bunzel, J.H., Liberal Ideologies and the Problem of Power, *West. Pol. Quart.*, içinde, cilt 8, 1960, S. 374 ff.

Burdick ve Brodbeck, *American Voting Behaviour,* Glenc., 1956.

Butler, D.E., *The British General Election of 1955,* Londra, 1957.

Mc Callum u. Readman, *The British General Election of 1945,* Londra, 1947.

Campbell, Gurie, Miller, *The Voter decides,* Evonst., 1954.

Dahl, R.A., Hierarchy, Democracy and Bargaining, *Research Frontiers in Politics and Goverment* içinde, Washington, 1955, S. 47 ff.

Dechamps, B., *Macht und Arbeit der Ausschüsse,* Meisenheim, 1954.

Duverger, M., *Les Parties Politiques,* Paris, 1951 [*Siyasi Partiler*, Bilgi Yay. 1974].

Eschenburg, Th., *Probleme der Parteifinanzgierung,* Tübingen, 1961.

Eulau, Elclersfield, Janowitz, *Political Behaviour,* Glenc., 1956.

Faul, E., *Wahlen und Wähler in Westdeutschland,* Hamburg, 1961.

Field, H.H., The Non-Voter, *P.O. Quart* içinde, cilt 8, 1944, S. 175 ff.

Fraenkel, E., Die repräsentative und die plebiszitäre Komponente im demokratischen Verfassungstaat, *Recht u. Staat,* H. 219/220, Tübingen, 1958.

v. Friedeburg, L., *Zum politischen Potential der Meinungsforschung,* Köln. *Zeitschrift Soz.*, içinde, cilt 13, 1961, S. 201 ff.

Friesenhahn, E., Parlament und Regierung im modernen Staat, *Ver. Dt. Strl.* içinde, H. 16, Berlin, 1958, S. 31 ff.

Fröhner, R., Trägt die Meinungsforschung zur Entdemokratisierung bei? *Publizistik,* içinde, cilt 3, 1958, S. 157 ff.

Habermas, Friedeburg, Oehler, Weltz, *Student und Politik,* Neuwied, 1961.

Hartenstein, Liepelt, Schubert, Die Septemberdemokratie, *Die Neue Gesellschaft* içinde, 1958, S. 14 ff.

Harris, R., Election Polling and Research, *P.O. Quart.* içinde, cilt 21, 1957, S. 108 ff.

Hirsch-Weber, *Wähler und Gewählte,* Berlin, 1957.

Janowitz u. Marvick, *Competition, Pressure and Demoratic Consent,* Michigan, 1956.

Kirchheimer, O., Parteistruktur und Massendemokratie in Europa, *AÖR,* içinde, cilt 79, 1954, S. 307 ff.

—, *Politik und Verfassung,* Ffm., 1964.

Kitzinger, U.W., *Wahlkampf in Westdeutschland,* Göttingen, 1960.

Lazarsfeld, Berelson, Gouclet, *The Peoples Choice,* New York, 1944.

Lazarsfeld, Berelson, McPhee, *Voting,* Chicago, 1954.

Leibholtz, G., *Strukturprobleme der Demokratie,* Karlsruhe, 1958.

Lipset, S.M., *The Political Man,* New York, 960 (Almancası Neuwied, 1962) [*Siyasal İnsan*, Teori Yay. 1986].

Löffler, M., Der Verfassungsauftrag der Publizistik, *Publizistik* içinde, cilt 5, 1960, S. 517, ff.

Lohmann, K., Parlamentarismus und Publizistik, *Tymbos f. Ahlmann* içinde, Berlin, 1952, S. 198 ff.

Mannheim, K., *Freedom, Power and Democratic Planning,* New York, 1950.
Neumann, Nipperdey, Scheuner, *Die Grundrechte,* cilt II, Berlin, 1954; cilt III, 1 ve 2, Berlin, 1958; cilt IV, Berlin, 1960.
Neumann, S., *Modern Political Parties,* Chicago, 1956.
Nicholas, H.G., *The British General Election of 1950,* Londra, 1951.
Ramm, Th., *Die Freiheit der Willensbildung,* Stuttgart, 1960.
Riesmann u. Glazer, Changing Meaning of Politics, *Studies in Leadership,* ed . Gouldner içinde, New York, 1950, S. 506 ff.
Rumney, J.C., Do the Polls serve Democracy? Berelson u. Janowitz, *Public Opinion and Communication* içinde, Glencoe, 1950.
Schmidtchen, G., *Die befragte Nation,* Freiburg, 1959.
Schmitt, C., *Die geistesgeschichtliche Lage des Parlamentarismus,* Münih-Leipzig, 1923.
Stammer, O., Politische Soziologie und Demokratieforschung, *Köln. Zeitschrift Soz.,* içinde, cilt 8, 1956, S. 380 ff.
—, *Interessenverbände und Parteien,* cilt 9, 1957, S. 587 ff.
Steffani, W., Funktion und Kompetenz parlamentarischer Unterausschüsse, *Pol. Vj. Zschrft.,* içinde, cilt 1, 1960, S. 151 ff.
Sultan, H., und Abendroth, W., *Bürokratischer Verwaltungsstaat und soziale Demokratie,* Hannover-Frankfurt, 1955.

4. Kitle iletişimi açısından

Adorno, T.W., Democratic Leadership and Mass Manipulation, *Studies in Leadership,* ed. Gouldner içinde, New York, 1950, S. 118 ff.
—, Ideologie, *Exkurse* içinde, Frankfurt, 1956, S. 162 ff.
—, Über den Fetischcharakter der Musik und die Regression des Hörens, *Dissonanzen* içinde, Göttingen, 1956.
Anders, G., *Die Antiquiertheit des Menschen,* Münih, 1957.
Berelson u. Janowitz, *Public Opinion and Communication,* Glenc., 1950.
Bernays, E.L., *The Engineering of Consent,* Oklahoma, 1955.
Bird, G.L., *Press and Society,* New York, 1957.
Bogart, L., *The Age of Television,* New York, 1958.
DIVO, *Der westdeutsche Markt in Zahlen,* Frankfurt, 1958.
Ellul, J., *Propagandes,* Paris, 1962.
Enzensberger, H.M., *Einzelheiten,* Ffm., 1962.
Escarpit, R., *Das Buch und der Leser,* Köln-Opladen, 1961.
Feldmann, E., *Theorie der Massenmedien,* Münih, 1962.
Fine, B.J., *Television and Family Life,* Boston, 1952.
Gehlen, A., *Bemerkungen zum Thema Kulturkonsum und Konsumkultur;* Tagungsbericht des "Bundes", Wuppertal, 1955, S. 6 ff. Taslak.
—, *Zeitbilder;* Bonn, 1960.
Horheimer u. Adorno, Kulturindustrie, *Dialektik der Aufklärung* içinde, Amsterdam, 1947, S. 144 ff [*Aydınlanmanın Diyalektiği*, Kabalcı Yay. 1995].
Hundausen, C, *Industrielle Publizität als Public Relations,* Essen, 1957.
Institut f. Demoskopie, *Jahrbuch der öffentlichen Meinung,* Allensbach, cilt I, 1953, cilt II, 1957.

Institut f. Publizistik d. Fr. Univ. Berlin, *Handbuch der Deutschen Presse 1956,* Berlin, 1956.
Kayser, W., Das literarische Leben der Gegenwart, *Dt. Literatur in unserer Zeit,* ed. Kayser içinde, Göttingen, 1959, S. 22 ff.
Kelley, St., *Professional Public Relations and Political Power,* Baltimore, 1956.
Kieslich, *G., Freizeitgestaltung in einer Industriestadt,* Dortmund, 1956.
Kirchner, H.M., Der Markt der Illustrierten gestern und heute, *Publizistik,* içinde, cilt 3, 1958, S. 323 ff.
Knebel, H.J., *Soziologische Strukturen im modernen Tourismus,* Stuttgart, 1960.
Kropff, H.J.F., Synthese von Journalismus, industrieller Publizität und Public Relations, *Publizistik,* içinde, cilt 5, 1960, S. 491 ff.
Larabee u. Meyersohn, *Mass Leisure,* New York, 1959.
Lazarsfeld u. Katz, *Presonal Influence,* Glenc., 1955, Münih, 1962.
Löwenthal, L., Die biographische Mode, *Sociologica, Frankf. Beitr. zur Soz.,* içinde, cilt 1, Frankfurt 1955, S. 363 ff.
Mangold, W., *Gegenstand und Methode des Gruppendiskussionsverfahrens,* Frankfurt, 1960.
Meyersohn, R., *Commercialism and Complexity in Popular Culture,* 55. Meeting of Am. Soc. Assoc., New York, 1960 (taslak).
Noelle, E., Die Wirkung der Massenmedien, *Publizistik,* içinde, cilt 5, 1960, S. 532 ff.
—, *Umfragen in der Massengesellschaft,* Hbg., 1963.
Peterson, Th., *Magazines in the 20th Century,* Urbana, 1956.
Riesman, D., *Die einsame Masse,* Berlin-Darmstadt, 1956.
—, *The Oral Tradition, the written Word and the Screen Image,* Yellow Springs/Ohio, 1955.
Sauvy, A., Vom Einfluß der Meinung auf die Macht, *Diogenes* içinde, H. 14/15, 1957, S. 124 ff.
Schelsky, H., Gedanken zur Rolle der Publizistik in der modernen Gesellschaft, *Auf der Suche nach Wirklichkeit* içinde, Düsseldorf, 1965, S. 320 ff.
Schramm, W., *Mass Communisation,* Urbana, 1944.
Seldes, G., *The Great Audience,* New York, 1951.
Steinberg, Ch. S., *The Mass Commnications,* New York, 1958.
Swanson, C.E., Television Owning and its Correlates, *Journ. of Appl. Psch.* içinde, 1951, S. 352 ff.
Thomsen, W., *Zur Problem der Scheinöffentlichkeit, inhaltsanalytisch dargestellt an der Bildzeitung,* Inst. f. Sozialf., Frankfurt, 1960 (taslak).
Whyte ve Rosenberg, *Mass Culture,* New York, 1955.

III. "Kamu oyu" kavramı ve tarihi hakkında

Albig, W., *Public Opinion,* New York, 1938.
Bauer, W., *Die öffentliche Meinung und ihre geschichtlichen Grundlagen,* Tübingen, 1914.
—, *Die öffentliche Meinung in der Weltgeschichte,* Berlin-Leipzig, 1930.
Berelson, B., Communication and Public Opinion, Berelson u. Janowitz, *Public Opinion and Communication* içinde, Glencoe, 1950, S. 448 ff.

—, Democratic Theory and Public Opinion, *P.O. Quart,* içinde, cilt 16, 1952, S. 313 ff.
Bluner, H., The Mass, the Public and Public Opinion, Berelson und Janowitz, *a.g.y.,* S. 43 ff.
Brinckmann, C., Presse und öffentliche Meinung, *Verh. des 7. Dt. Soziologentanges* içinde, Tübingen, 1931, S. 27 ff.
—. *Centre de Sciences Politiques de l'Institut d'Etudes Juridiques de Nice, L'Opinion Publique,* Paris, 1957.
Dicey, A.V., *Law and Public Opinion in England,* Londra, 1905.
Doob, L.W., *Public Opinion and Propaganda,* New York, 1951.
Flad, R., *Der Begriff der öffentlichen Meinung bei Stein, Arndt, Humboldt,* Berlin-Leipzig, 1929.
Fraenkel, E., Parlament und öffentliche Meinung, *Festschrift für Herzfeld* içinde, Berlin, 1957, S. 163 ff.
—, Öffentliche Meinung und internationale Politik, *Recht und Staat,* H. 255/256, Tübingen, 1962.
Glickman, H., Viewing Public Opinion in Politics, *P.O. Quart.,* içinde, cilt 23, 1959, S. 495 ff.
Habermas, J., Verwissenschaftlichte, Politik und öffentliche Meinung, R. Reich (ed.), *Festschrift f. H. Barth,* Zürih, 1962, s. 54.
Hennis, W., Der Begriff der öffentlichen Meinung bei Rousseau, *Arch. R. Sozphil.* içinde, cilt 43, 1957, s. 111.
—, Meinungsforschung und repräsentative Demokratie, *Recht und Staat,* H. 200/201, Tübingen, 1957.
Hentig, H., Gedanken zur öffentlichen Meinung, *Zschrift. Merkur* içinde, H. 180, Febr. 1963, S. 113 ff.
Hofstätter, P.R., *Psychologie der öffentlichen Meinung,* Viyana, 1949.
Hölzen, E., *Wandel und Begriff der öffentlichen Meinung im 19. Jahrhundert,* Diss. Hamburg, 1958.
Holtzendorff, F., *Wesen und Wert der öffentlichen Meinung,* Münih, 1879.
Huber, H., Öffentliche Meinung und Demokratie, *Festschrift für K. Weber* içinde, Zürih, 1950, S. 34. ff.
Hyman, H.H., Toward a Theory of Public Opinion, *P.O. Quarterly* içinde, cilt 21, 1957, S. 54 ff.
Katz, Cartwright, McLung Lee, *Public Opinion and Propaganda,* New York, 1954.
Landshut, S., Über einige Grundbegriffe der Politik, *Arch. Sozwiss. Sozpol.,* içinde, cilt 54, 1925, S. 36 ff., Der *circulus vitiosus* der öffentlichen Meinung als entescheidender Instanz.
—, Volkssouveränität und öffentliche Meinung, *Festschrift für Laun,* içinde, Hamburg, 1953, S. 579 ff.
Lasswell, H.D., Democracy by Public Opinion, Berelson u. Janowitz, *a.g.e.,* S. 469 ff.
—, The Impact of Public Opinion Research on our Society, *P.O. Quart.,* içinde, cilt 21, 1957, S. 33 ff.
Lazarsfeld, Public Opinion and Classical Tradition, *P.O. Quart.,* içinde, cilt 21, S. 39 ff.
Lee, A.M., Sociological Theory in Public Opinion and Attitude Studies, *Am. Soc. Rev.,* içinde, cilt 12, 1947, S. 312 ff.

Lenz, F., *Werden und Wesen der öffentlichen Meinung,* Münih, 1956.
—, Die politischen Faktoren der Meinungsbildung, *Publizistik* içinde, cilt 5, 1960, S. 505 ff.
Lippmann, W., *Public Opinion,* N.Y., 1961.
Löffler, M. (Hg.), *Die öffentliche Meinung,* (A. Arndt, E. Noelle-Neumann, W. Haacke vd .'nin katkılarıyla), Münih und Berlin, 1962.
Lowell, A., *Public Opinion and Popular Government,* New York, 1913.
Manheel, E., *Die Träger der öffentlichen Meinung,* Münih, 1923.
Ogle, M.B., *Public Opinion and Political Dynamics,* Boston, 1950.
Oncken, H., Politik, Geschichtsschreibung und öffentliche Meinung, *Historisch-Politische Aufsätze und Reden,* içinde, cilt 1, Berlin-Münih, 1914, S. 203 ff.
Palmer, P.A., The Concept of Public Opinion in Political Theory, Berelson u. Janowitz, *a.g.y.,* S. 11 ff.
Powell, N.J., *Anatomy of Public Opinion,* New York, 1951.
Riezler, K., What is Public Opinion?, *Social Research,* içinde, cilt 11, 1944, 397 ff.
Schmidtchen, G, Eine Revision des Begriffs der öffentlichen Meinung, Schmidtchen, *Befrage Nation,* S. 236 ff.
Seidel, H., *Vom Mythos der öffentlichen Meinung,* Aschaffenburg, 1961.
Speier, H., The Historical Development of Public Opinion, *Social Order and the Risks of War* içinde, New York, 1952, S. 323 ff.
Tarde, G., *L'Opinion et la Foule,* Paris, 1901.
Tönnies, F., *Kritik der öffentlichen Meinung,* Berlin, 1922.
Truman, D.B., *The Government Process, Political Interests and Public Opinion,* New York, 1951.
Weippert, G., Öffentliche Meinung, *Handwörterbuch d. Sozialwissenschaften* içinde, Göttingen, 1961.
Wilson, F.G., Public Opinion and the Middle Class, *Rev. Pol.,* içinde, cilt 17, 1955, S. 486 ff.
Wuttke, H., *Die deutschen Zeitschriften und die Entstehung der öffentlichen Meinung,* Leipzig, 1875.
Zweig, F., A Note on Public Opinion Research, *Kyklos* içinde, cilt 10, 1957, S. 147 ff.

Jürgen Habermas, "Frankfurt Okulu"nun yaşayan en önemli düşünürü. Adorno, Horkheimer ve Marcuse'nin düşünsel mirasını da sorgulayarak, Eleştirel Teori'nin "kurucu babaları"na denk bir konum kazandı. Habermas'ın *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, siyaset teorisinde artık klasik sayılan bir eserdir.

Kamusallığın, kamusal alanın kuruluşu, işlevleri ve önemi... Vatandaşlığın siyasal anlamı... Burjuva toplumu/sivil toplum ile devlet arasındaki ilişkinin dinamiği... Kamuoyunun yapısı ve etkileri...

Kitap, modern siyasetin ve toplum kuramının bu temel kavram ve ilişkilerini, tarihsel ortaya çıkışlarını inceliyor. Asıl önemlisi, bunların 18. yüzyıldan 20. yüzyıla geçirdikleri dönüşümü, demokratik meşruiyet ve özgürleştirici bir rasyonalite açısından yol açtığı kaybı tartışmaya sunuyor. Özellikle son yıllarda bu kitap birçok yönden eleştiriye tâbi tutuldu - ama bu alanda ne söylenecekse, bu öncü eser ve onun eleştirisi üzerinden söylendi.

Kamusallığın Yapısal Dönüşümü, çok daha genel bir düzlemde, modern toplumun ve kapitalizmin siyasal tarihi için kuramsal bir çerçeve olarak değerlendirilebilecek bir eser.

İLETİŞİM 438
POLİTİKA DİZİSİ 25

ISBN 975-470-495-3
9 789754 704952